STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 00421

MAYNE KINDERYORN

Peretz Hirschbein

Permanent preservation of this book was made possible by
Marvin W. & Debra Greenberg
in honor of
their children & grandchildren

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol
of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from
a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights
in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain
or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.
If you hold an active copyright to this work – or if you know who does –
please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

פּרץ הירשביין

מײַנע קינדעריאָרן

אַרויסגעגעבן דורך „פּרץ הירשביין-ביכער-קאָמיטעט״
ניו-יאָרק — לאָס אַנדזשעלעס, 1951

PERETZ HIRSHBEIN
"MEINE KINDERYORN"

Copyright 1951, by
ESTHER SHUMIACHER-HIRSHBEIN
New York, N. Y.

✦

Printed in U. S. A., at
ABER PRESS, INC.
225 Varick St., New York 14, N. Y.

מיינע עלטערן, וואָס האָבן פאַר מיין יונגט אַ היים געשאַפן ביים ריינעם וואַסער צווישן ביימער און לאָנקעס — זייער אָנדענקען ווידמע איך מיינע שריפטן.

פרץ הירשביין

ניו־יאָרק, טבת, תרע״ו.

ערשטע סעריע — 1

מיינע קינדעריאָרן

אינהאַלט:

קאַפּ.		זייט
1	ערשטע טריט	7
2	ליפּעס מיל	14
3	אייגן בלוט	21
4	מיין זיידנס נגונים	28
5	מיין רבי מאַטעס	35
6	דער באַלעגוף	42
7	תורה און געפּיקטע באַנקעס	49
8	אהב את המלאכה	57
9	ימים נוראים	64
10	ווינטער	71
11	מען כשרט די מיל	79
12	שפּע	86
13	זלמן שרייבער	94
14	ווינטער־קוויטן	100
15	איך זוך גאָט	108
16	אומעטיקע מעשׂיות	116
17	צו בעבלען קומט אַ חתן	124
18	אין בריסק	131

קאפ.		זייט
19	יחידות און טענות צו גאָט	139
20	דער אַלטער קאַרשנבוים און דער זיידע	147
21	איך ווער בר־מצווה	155
22	צופוס קיין מעלייטשיטש	162
23	קינדעריאָרן באַגעגענען די מאַמע	170
24	אויף דער פרעמד	176
25	די ערשטע נאַכט אַליין אין בית־המדרש	182
26	אַ נישטפאַרדינטער פאַטש	190
27	צוגאַסט אינדערהיים	196
28	וויסאָקע־ליטאָווסק	202
29	תורה און מלאכה	209
30	איך געפין מיין חבר	217
31	תורה און השכלה	225
32	אין אַ זאַווערוכע	232
33	צווישן הימל און ערד	239
34	מיט אַ האַלץ צוקאָפּנס	246
35	די פרעמדע וועלט רופט	252
36	שנאָרער, בטלנים, מגידים און מטיפים	258
37	אַוועק איז די פרייד פון מיין היים	265
38	מיר פאָרן זוכן סטודענטן	272
39	אַ געפונענע היים	279
40	איך זינג צו דער בת־ציון	285
41	קיין ווילנע!	291

קאַפּ.		זייט
42	הונגער, נויט און קעלט	297
43	אַ קראַנקער אַחיים	304
44	ליפּעס מיל און ירושלים דליטא	311
45	אויף אייגענע פיס	318
46	„געגועים"	324
47	אַרויס פון די קינדערשע שיך	330
48	צום לעצטן מאָל אין ליפּעס מיל — מיין היים	337

קאַפּיטל איינס

ערשטע טריט

דער זכּרון פירט מיך איבער די קעפּ פון ניין און פערציק גוטע און שלעכטע יאָרן צוריק צו דער צייט, ווען גיין אונטערן טיש איז געווען גרינג און גוט, ווען איך האָב גאָר ווינציק באַדאַרפט איינבייגן דעם קאָפּ, כּדי אונטערן טיש אַרומצוגיין.

מיין זכּרון דערפירט מיך צו מיין צאַרטער מאַמען ווען איך האָב נאָך צו איר גערעדט מיט מיינע אויגן, אַרויפקוקנדיק צו אירע אויגן — ווייל די ווערטער האָבן ערשט אָנגעהויבן צו בליען אויף מיינע ליפּן.

פירט מיך מיין זכּרון אַוועק צום ווינציק־רעדעוודיקן און באמת גוטן טאַטן, ווען ער האָט פון קאָפּ אַראָפּגעכאַפּט זיין יאַרמלקע און מיך אָפּגעשמיסן פאַר נישט־פאַרשטאַנענע עוולות. איך געדענק יענעם גע־וויין מיינעם, דעם אַזוי זיסן געוויין. און איך געדענק, ווי די מאַמע האָט מיך אויפן האַנט אַרויפגענומען, געקושט און איינגעשטילט.

איך געדענק זיי, מיינע נישט־פאַרשטאַנענע עוולות, וואָס האָבן אַרויסגערופן שרעק אין פּנים פון דער מאַמען, טאַטן און הויזגעזינד — ווייל דאָס איז געווען דעמאָלט, ווען איך האָב נאָך נישט געהאַט דעם באַגריף, אַז דאָס וואַסער אין אונדזער סטאַוו ביים מיל, פון וואַנען אַיעדער איינציקער האָט געשעפּט צום טרינקען; דער טאַטע האָט גע־שעפּט מיטן עמער, און די מאַמע, מיט אַ טעפּל אָדער פּענדל — האָב איך נאָך נישט פאַרשטאַנען, אַז איך דאַרף שטיין ווייט פון טייך, באַשר אַ נישט־גוטער קאָן, חלילה, מיך אַריינציען אין וואַסער אַריין.

געדענק איך די אויגן, וואָס האָבן מיר נאָכגעקוקט. אוי, ווי שטאַרק אין מיר איז געווען די גלוסטונג, וואָס האָט מיך צום וואַסער געצויגן!

— טאַ—טלאַ—טאַ; טאַ—טלאַ—טאַ — קלאַפּט אויס אין מיל... טאַ—טלאַ—טאַ; טאַ—טלאַ—טאַ...

ווער קלאַפּט עס, קלאַפּט עס אין מיל? די גרויסע און קליינע

רעדער האָבן געמאַניעט; די אַלטע טרייסלער, וואָס האָבן געקלאַפּט און געטרייסלט די בייטלען און די זיפּן — איך קוק און הער. איך בין פול מיט פאַרוואונדערונג.

דער טאַטע, די ברידער, אַפּטמאָל מאַמע און שוועסטער, זענען געווען אויסגעשמירט אין מעל — האָט עס מיך אויך געצויגן אַנצונעמען מעל פון אַ זעקל, צי פון אַ ווינקל אין מיל, און ווערן ווייס, ווי דער טאַטע, ווערן ווייס, ווי אַלטע גרויסע. אויך פאַר דעם האָט דער טאַטע מיט דער יאַרמלקע אַ שמיץ געטאָן. געשמאַקער געוויין און גרויסע טרערן. גוט געווען צו ווישן די טרערן איבער דעם פאַרמעליקטן פּנים.

ביז אַ זיסער שלאָף איז אָנגעפאַלן, די מאַמע האָט אַריינגעלייגט אין אַ הילצערן וויגבעטל; געוויגט די וויג מיט דעם פוס, זינגענדיק דערביי:

...איז דער טאַטע געפאָרן האַנדלען
ראָזשינקעס מיט מאַנדלען...

איצטער נעמט מיך מיין זכּרון ביי דער האַנט און פירט מיך אַוועק צוריק צו יענע ווייטע, ווייטע, גרינע און זומפּיקע לאָנקעס, וואָס האָבן געשפּרייט אין אָנהייב פרילינג אַזוי פיל אומרו אין האַרצן, ווייל די גרויסע האָבן אַראָפּגעצויגן די ווינטערדיקע שטיוול, פאַרקאַשערט די הויזן איבער די קני און אַוועק בראָדזשען איבער די זומפּיקע, פריי־לינגדיקע לאָנקעס — בעת איך, אַ פאַרבענקטער, האָב זיי נאָכגעקוקט. נישט געוואוסט נאָך דעמאָלט, אַז אויך מיין צייט וועט קומען צו פאַר־קאַשערן די הויזן איבער די קני און אַ באָרוועסער אַוועק זוכן דעם פערד, די קו, וואָס זענען פלוצלונג ערגעץ פאַרשוואונדן; אַוועק זוכן שטשאַוול פאַר דער מאַמען, וואָס האָט צוגעזאָגט אַ געשמאַקן באָרשט צו קאָכן... אַוועק זוכן אַ ביסל טרוקענע צווייגן צווישן די אַלשענעביימער און קוסטעס, כּדי סע זאָל זיין דער מאַמען גרינגער דעם מאַלצייט אָפּצוקאָכן.

מיין זכּרון ברענגט מיך צוריק צו די ביימער אַרום מיל, ווען אויף די ביימער האָב איך נאָך געקוקט, ווי אויף מיינע ברידער און שוועס־טער, טאַטע און מאַמע: די הויכע, גלייכע, טונקלשטאַמיקע אַלשענע ביימער — זיי האָב איך באַטראַכט פאַר טאַטעס, פאַר עלטערע ברידער; און די ווערבעס אַנטקעגן אונדזער מיל, ווערבעס ברייט צעצווייגטע איבערן סטאַוו אַריבערגעבויגן — זיי זענען געווען ביימער־מאַמעס, ביים זייט מיט עלטערע שוועסטער. די ווערבעס האָבן אַראָפּגעהאָנגען

זייערע צווייגן, געוואַשן זיי אין סטאַוו; געשפּיגלט זייערע גרינע קעפּ אין רויִקן וואַסער פון סטאַוו.

האָב איך אויך געגלוסט מיטצוקוקן מיט די ביימער אין וואַסער אַריין. ווייל ערשט שפּעטער איז אָנגעקומען דער חשק צו קלעטערן אויף די דאָזיקע ביימער־טאַטעס און ביימער־מאַמעס. ערשט שפּעטער האָב איך פאַרשטאַנען: וואָס פאַר אַ בוים האָט ליב, מען זאָל אויף אים קלעטערן. אַזאַ בוים בייגט איין זיין וואוקס, ער שפּרייט אויס זיינע צווייגן, איך זאָל קאָנען זיי דערגרייכן און מיט די הענטלעך אַרומ־נעמען. גוטע ביימער זענען די ביימער־מאַמעס, צעגראַבלען מיך נישט, בעת איך קלעטער אויף זיי.

יאָ, דאָס איז געקומען שפּעטער, ווען מען האָט מיך שוין נישט באַדאַרפט אַזוי שטאַרק היטן; ווען איך האָב שוין מיין לשון געהאַט; ווען איך האָב שוין פאַרשטאַנען אָנצושעפּן וואַסער אין טייך פאַר דער מאַמעס וועגן — ווען די מאַמע, אַפילו ווינטער אין קנאַקעדיקן פראָסט, האָט שוין פאַרשוויגן, ווען אַ באָרוועסער בין איך אויף דרויסן אַרויס, כאַפּן אַ גליטש אויפן פאַרפרוירענעם סטאַוו, אַנטקעגן שטוב.

דער זכרון פירט מיך אַוועק ביז צום רויטן האָן מיט באַוואַקסענע פיס, וואָס האָט מיך עטלעכע מאָל אַ פּיק געטאָן אין סאַמע בויך, ווען איך בין אומגעגאַנגען אין איין העמדעלע. און דאָס העמדעלע אָן אויס־געוואַקסנס. איך האָב דעריבער פאַרן האָן מורא געהאַט, בעת ער האָט אויסגעצויגן זיין האַלדז, אַ פּאַטש געטאָן מיט די פליגל און אַרויסגע־לאָזן זיין קו־קו־רע־קאַ־ראַא. טאַקע אין שטוב האָט ער עס געטאָן, ווייל די עופות זענען געווען געסט אין שטוב.

איך האָב אויך מורא געהאַט פאַרן קאַטשער, וואָס האָט מיר עט־לעכע מאָל נאָכגעיאָגט און אַ ביס געטאָן אין פוס. פאַר זיין הייזעריקן קוואַ־קוואַ האָב איך מורא געהאַט.

דער זכרון טראָגט מיך איבער די קעפּ פון דערוואַקסענע יאָרן און ברענגט מיך צו דער צייט, ווען פריילעכקייט איז געווען אין שטוב, באשר פרעמדע מענטשן זענען אָנגעקומען; מענטשן אַנדערע ווי אונ־דזעריקע, רעדן אַ לשון, וואָס איך פאַרשטיי גאָרנישט. זיי קומען מיט וועגענער און פערדלעך; ברענגען אין די וועגענער זעק מיט תבואה; טראָגן אויף די פּלייצעס אַראָפּ די זעק אין מיל אַריין. דעמאָלט איז דאָס פּנים פון מיין שוויגעוודיקן טאַטן גוט און רעדעוודיק. דעמאָלט ווערט די צאַרטע מאַמע אויפגעמונטערט. זי קושט די קינדער. זי

לאַכט און כאַפּט אונטער אַ ניגון; זי וויל, עמעצער זאָל מיט איר מיט־זינגען.

געדענק איך, ווי דעמאָלט האָט עס געררודערט אין מיל. דאָס וואַסער לאָזט מען אויף די רעדער, דאָס וואַסער רוישט אונטער די רעדער, די רעדער דרייען, דרייען און שעפּן דאָס וואַסער און גיסן דאָס וואַסער אַראָפּ — די מיל גייט! די מיל קלאַפּט. דער מעל־שטויב איז פול אומעטום. אַלע, אַלע זענען אין מעל אויסגעשמירט. עס שמירן זייערע לאַנגע בגדים אויס די פרעמדע מענטשן, וואָס זענען אָנגעקומען מיט זייערע וועגענער און פערדלעך.

פאַרוואָס פאַרשטיי איך נישט זייערע רייד? און דער טאַטע און די מאַמע, די עלטערע ברידער און די עלטערע שוועסטער — פאַרוואָס קענען זיי רעדן מיט די פרעמדע מענטשן?

איך געדענק די דאָזיקע פריילעכקייט איז שטענדיק אויסגעקומען, ווען דרויסן איז שוין נישט אַזוי קאַלט געווען: די פענסטער זענען געוואָרן דורכזיכטיק, איך האָב געקענט אַרויפקלעטערן אויף דער שלאָף־באַנק און אַרויסקוקן דורכן פענסטער און זען, אַז דער שניי איז שוואַרץ געוואָרן. דעמאָלט האָבן אומעטום וואַסערלעך געררונען און געמורמלט. דעמאָלט האָבן די ביימער אויסגעצויגן די צווייגן צום דרויסן און אַ ווינט האָט געבלאָזן און געפּייפט צווישן זיי.

פרילינג איז דאָס געווען. איך זע איצטער יענע פרילינג־טעג, ווען דאָס בייקענע העמדעלע אויפן לייב איז געוואָרן איבעריק, און די באָרוועסע פיסלעך האָבן געוואָלט אַרויס אויף דרויסן און טענצלען אין די קאַלוזשעס אַנטקעגן פענצטער. יענע מענטשן, וואָס זענען אָנגעקומען מיט וועגענער און פערדלעך, געבראַכט זעק מיט תבואה, געמאַכט, אַז די רעדער זאָלן אָנהייבן צו דרייען; געמאַכט, טאַטע־מאַמע, שוועסטער, ברידער זינגעווודיק, רעדעוודיק און גוט איינס צום אַנדערן — יענע מענטשן האָבן האַלט געהאַט דעם יינגסטן מיטן פּלאַסקן קעפּל — יאָ, זיי האָבן ליב געהאַט מיך אַ נעם טאָן אויף די הענט, אַ שליידער טאָן צום פּאָלאָפּ — אָט, אָט שלאָג איך אָן מיין קאָפּ אין פּאָלאָפּ. איך האָב מורא. טאַטע־מאַמע לאַכן, און דער פרעמדער מענטש, וואָס וואַרפט מיך אויף זיין קאָפּ אַרויף, ער איז אַזאַ גרויסער, אַזאַ שטאַרקער, מיט אַזאַ האַריקן, שטעכעדיקן פּנים... איך האָב מורא, און טאַטע־מאַמע לאַכן. פאַרשטיי איך נישט, וואָס זיי זענען צופרידן און לאַכן. ווייס איך נישט, צי איך זאָל לאַכן, צי איך זאָל וויינען.

סוף־כל־סוף הייב איך אָן צו וויינען, צי די הענטלעך צו דער מאַמען, וואָס באַרואיקט מיך. זי האַלדזט מיך: זי הייבט מיך אָן צו קיצלען, און איך הייב אָן צו לאַכן, צום פאַרגעניגן פון אַלע מענטשן אין שטוב.

דער זכּרון פירט מיך אויך אַוועק צו יענע טעג, ווען די מיל איז אָנטשוויגן געוואָרן. די רעדער שטייען, דאָס וואַסער שטיל. טאַטע־מאַמע זענען אומעטיק. שוועסטער, ברידער — רעדן ווינציק. איך אַליין פאַרקריך אונטערן בעט; איך אַליין פאַרקריך ערגעץ הינטערן אויוון, אָדער גאָר אין קאַטוך אַריין אונטערן באַק־אויוון. הייב אָן וויינען — אַליין נישט ווייסנדיק פאַרוואָס.

און אָט דערפירט מיך מיין זכּרון צום ערשטן באַוואוסטזיין: בלוט רינט פון מיין פינגער, פאַרקלעמט דעם געוויין, וואָס האָט מורא אַרויס־צוקומען פון די אויגן אַרויס.

איך געדענק, ווי אַזוי בלוט האָט גערונען פון פינגער: דער טאַטע און ברודער זענען אין די קליידער אַריין אין וואַסער און פון דאָרטן אַרויסגעבראַכט די פיש, וואָס די מאַמע האָט מיר אַ סך מאָל אויף זיי אָנגעוויזן אין סטאַוו. דער טאַטע און ברודער זענען אַרויס אַזעלכע נאַסע פון טייך, האָבן אַריינגעבראַכט די דאָזיקע פיש אין שטוב אַריין: אויסגעשאָטן פון אַ זאַק אויף דר׳ערד. געווען אַ פיש, אַ לאַנגער אַזאַ, וואָס ליגנדיק צווישן קירצערע — האָט ער געעפנט זיין מויל און פאַר־מאַכט: געעפנט און פאַרמאַכט. האָב איך אַ פינגער אַריינגעשטעקט דעם פיש אין מויל. האָט ער צוגעמאַכט זיין מויל, איינגעביסן, און מיר האָט עס ווי געטאָן. איך האָב געשריען, געשלעפּט דעם פינגער און דעם פיש מיטגעשלעפּט. די מאַמע איז אָנגעקומען אויף מיין געשריי, האָט מיין פינגער אַרויסגענומען ביים פיש פון מויל. פון אים האָבן רויטע טראָפּן געטריפט. האָב איך פון דעמאָלט אָן אָנגעהויבן צו קוקן אויף בלוט מיט שרעק.

איך הער און נעם אויף צום ערשטן מאָל די ריחות פון פרילינג, בשעת דיביימער אַרום מיל ווערן גרין, גרין און זיי בליען. מען ברעכט דעמאָלט צעבליטע צווייגלעך, מען ברענגט זיי אין שטוב אַריין. מיין עלטערער ברודער טוט עס. מיין עלטערע שוועסטער — זי קומט פון צווישן די ביימער אַרויס מיט שמעקעדיקע צווייגלעך; זי דערלאַנגט מיר די בלומען צום נאָז און לערנט מיך, ווי אַזוי צו ציען טיף דעם ריח אין נאָז אַריין. איך שמעק און ס׳איז אַזוי גוט אין נאָז.

איך געדענק אויך, ווי איך בין צום ערשטן מאָל מקנא די עלטערע,

וואָס קענען אַלץ, וואָס מעגן אַלץ — וואָס מעגן אויפהייבן אַ האַק און האַקן אין אַ בוים אַריין; מעגן נעמען אַ שאַרפן מעסער און אויפשניידן אַ גרויסן, גאַר גרויסן ברויט, פון וועלכן איך קריג אויך אַ פּעניצל. איך בין זיי מקנא אין שטוב, בין זיי מקנא אין מיל. בין מקנא די ביימער אַרום און זייער הויכן וואוקס, זייער שטאַרקייט. איך נעם אַרום אַ בוים און וויל אים אַ שאָקל טאָן. אַזוי שווער איז מיר אַרומ־צונעמען אַ בוים.

אַזוי הייב איך אָן צו וואַקסן מיט דעם דרויסן אַרום. אַזוי הייב איך אָן צו ווערן אַ טייל פון דעם דרויסן. איך הייב אָן צו רעדן און רוף אָן זאַכן ביים נאָמען. די ווערטער זענען שוין אויף די ליפּן און זיי קו־מען אַראָפּ, ווען נאָר איך וויל עס, ווען נאָר איך באַדאַרף עס. עס ווערט מיר אויך די מיל פאַרשטענדלעכער. עס ווערט מיר אויך פאַרשטענד־לעכער אידער איינער פון די מענטשן אין שטוב. טאַטע, מאַמע, שוועס־טער, ברידער און צווישן זיי — אַ זיידע, מיין טאַטנס טאַטע, וואָס ווערט שפּעטער מיר אַ חבר גאַר, אַ מיטשטיפער גאַר.

עס קומט אונטער די צייט, ווע די מאַמע הייסט שוין, איך זאָל אַ קוואָרט וואַסער אָנשעפּן אין סטאַוו — נאָר זי האַלט מיך פאַרן העמ־דעלע, איך זאָל, חלילה, נישט אַריינפאַלן אין וואַסער אַריין. עס קומט די צייט, ווען דער טאַטע זאָגט מיר שוין אַ פּאָר ווערטער, ווי צו איינעם, וואָס פאַרשטייט. ער הייסט מיר אַמאָל אַריינטראָגן אַ האָלץ אין שטוב אַריין, געבן דער מאַמען, זי זאָל אַריינלייגן אין אויוון אַריין. דער טייך איז מיר שוין נעענטער און אייגענער. די ביימער — נאָך נעענטער און פאַרשטענדלעכער. איך דערקען די פייגל, וואָס זענען אין ערגעצן אַוועק־געפלויגן און זענען ווידער פון ערגעצן געקומען; פליען און זינגען צווישן אונדזערע ביימער.

פרילינג, זומער, ווינטער און האַרבסט — אַלץ ווערט אַ טייל פון מיר. אַ היים איז מיר די וואַסערמיל, וואו איך בין געבוירן געוואָרן, ציטעריק און רוי געוואַקסן, און וואָס איז ביז מיין צוואַנציקסטן יאָר מיין היים געווען — — —

— וואו איז זי, דידאַזיקע מיל געווען? אין וואָס פאַר אַ לאַנד? אין וואָס פאַר אַ שטאָט, אָדער שטעטל? ביי וואָס פאַר אַ טייך? ביי וואָס פאַר אַ וואַסער?

און טאַטע און מאַמע; שוועסטער און ברידער; און זיידעס און באָבעס און פעטערס און מומעס — — — און פויערים און פויערטעס;

קאַטשקעס און הינער; פערד און קי און אַ ערד, וואָס איז זומפּיק און גרין געווען זומער; זומפּיק און קאַלט געוואָרן אין האַרבסט און אונ־טערן שניי באַהאַלטן דורך אַ שורה ווינטערטעג — — —

וואו איז דאָס אַלץ געווען און געשען?

אוי, ווי שווער ס׳איז איצטער איבערצודערציילן.

אוי, ווי ליב ס׳איז איצטער מיר פון דעם צו דערציילן...

קאַפּיטל צוויי

ליפּעס מיל

צווישן ביאַליסטאָק און בריסק און צווישן די צוויי קלע־נערע שטעט: ביעלסק און וויסאָקאָ־ליטאָווסק — אין אַמאָליקן רוס־לאַנד און איצטיקן פּוילן — וואַקסט נידעריק ביי דער ערד, אַ קליין שטעטעלע קלעשטשעל. מיט אַ קיילעכדיקן מאַרק אין מיטן, מיט יידישע קליטן אַרום מאַרק. געסלעך קומען אָן פון מאַרק מיט יידישע הייזלעך. שפּעטער ציען אַוועק די געסלעך ביז צום פעלד אַרויס — צו די נישט־יידישע שטיבלעך מיט שטרויענע דעכער. אין בית־המדרש האָבן יידן אין שטעטעלע.

ביי דריי קילאָמעטער, אָפּגעניגט אין אַ זייט פון שטעטל, איז גע־שטאַנען ליפּעס מיל. די מיידלעך און בחורים פון שטעטל זענען זומערלעב געגאַנגען שפּאַצירן צו ליפּעס מיל. דער וועג האָט געצויגן פון שטעטלשן מאַרק אַרויס דורכן רבס גאַס, דורך נישט־יידישע געסלעך; שפּעטער איז דער וועג אַוועק צווישן גערטנער און גאָר שפּעטער — צווישן זומפּן; איבערגעשניטן דעם היוכן, אויפגעשאָטענעם וועג פון דער דרום־מערב־אייזנבאַן, און אַזוי־אַרום האָט דער וועג ווייטער געפירט צווישן אָלשענע און ווערבע־ביימער; לינקס — אַ סטאַוו; רעכטס — זומפּן און געדיכטע קאַרטשעס, ביז עס האָט פון צווישן די ביימער באַ־וויזן דעם שינדלנעם דאַך — ליפּעס מיל. ווייטער פון ליפּעס מיל איז קיין וועג נישט געווען. דער בריק איבערן טייך,ביים מיל, האָט אַריבער־געפירט צו די לאַנקעס אויף מיילן ווייט.

מיין טאַטע, ליפּע, — אַ וואַרצלדיקער, מיטלוואוקסיקער, מיט אַ קופּער־קאָלירענער, געדיכטער און שווערער באָרד — ער איז געווען אַ שווייגער. זיינע בלויע אויגן האָבן דאָך מיט גוטסקייט פאַרלייקנט זיין שווייגן. כאָטש אין מיינע קינדער־יאָרן איז ער געווען ווייט אַריבער

פּופּציק יאָר, — האָט ער מיר אויסגעזען יונג, — צוליבן זיידן, זיין טאַטן, ווען ער האָט גערופן טאַטע.

מיין זיידע יהושע — כאָטש דעמאָלט שוין קרוב צו הונדערט יאָר — איז ער געווען גלייך, רירעוודיק און מיט אַ בלאַנד בערדל. ער איז געווען רעדעוודיקער פון טאַטן. שטענדיק איז ער אומגעגאַנגען מיט אַ ניגעלע.

מיין טאַטע, מיין זיידע, — זיי האָבן מיר ווי געזונטע ביימער אויס־געזען. מיין מאַמע שיינע, — אָדער שיינדל, ווי דער טאַטע האָט זי גע־רופן, — זי איז געווען ווי אַ בייגיק ריטעלע; שמאָל־פּנימדיק מיט גוטע, טונקעלע אויגן און טונקעלע האָר. ס'האָט מיר געחידושט, ווי זי — גאָרנישט אַזוי שטאַרק — און ווי זי טוט אַ גאַנצן טאָג, קאָכט און וואַשט און שלעפּט שווערע זאַכן. דעריבער האָט עס מיר אין די גאָר גוטע יאָרן אונטערגעזאָגט אַ געפּיל, איך זאָל דער מאַמען העלפן; איך זאָל העלפן איר טראָגן דעם עמער וואַסער אין שטוב אַריין; אונטערטראָגן אַ האָלץ, ווען זי האָט געטראָגן האָלץ אין שטוב אַריין.

די שטוב איז געווען אינאיינעם מיט דער מיל. אַריינגיין אין שטוב איז מען געגאַנגען דורכן מיל. אַ וואַסערמיל. דעריבער איז אונדזער שטוב געשטאַנען אויף סלופּעס איבערן וואַסער. אַז די מיל איז געגאַנגען, דאָס וואַסער פון סטאַוו איז אַנגעקומען דורך די אָפענע זאַסטעווקעס, געפאַלן אויף די לאָפּעטקעס פון די רעדער, און די מיל איז אַוועק־געגאַנגען — האָט דאָס וואַסער גערוישט אונטערן שטוב. אַלע ווענט האָבן געציטערט, ווען די מיל האָט פרייליך געקלאַפּט. וואַסער־גערויש, וואַסער־געמורמל איז שטענדיק געווען אונטערן שטוב, וואָס איז באַ־שטאַנען פון צוויי חדרים: אַ שטוב מיט אַ קאַמער, אָפּגעצאַמט איינס פון אַנדערן מיט אַ וואַנט־איוון, וואָס האָט אין ווינטער געוואַרעמט די שטוב; און מיט אַ באַקאויוון, וואָס יעדן פרייטיק האָט מען אים געהייצט צוויי מאָל. די פענסטער זענען אַרויסגעקומען צום טייך און צו די לאַנקעס.

פון די גרויסע קינדער אין שטוב — איז געווען מיין בלאַנדער, פּאַוואָלעדיקער, זייער פרומער ברודער קלמן; די לעבעדיקע, ספּירטנע שוועסטער בעבל, און נאָך איר — מיין ברודער משה — וואָס האָט די מיל ליבער געהאַט מער פון חדר, און דערפאַר האָט דער טאַטע אויף אים אָפּטמאָל געקוקט מיט ברוגז. מיין עלטסטער ברודער בנימין־חיים, אַ

הויכער מיט אַ בלאָנדער באָרד, — ער האָט שוין דעמאָלט געלעבט אין שטעטל מיט זיין ווייב און קליינע קינדער.

פון שטעטל האָט מען ביי אונדז אין שטוב נישט גערעדט קיין סך. דאָס שטעטל איז געווען פאַר אונדזעריקע אַ פרעמדע וועלט. די שטעטלשע מענטשן — גרויסהאַלטער. דאַרפישע פויערים און אַ סך פון די אָרומיקע בעלי־גופים — זיי האָבן צום מיינסטן געבראַכט צו אונדז אין מיל אַריין זייער תבואה צו מאָלן, און פון זיי האָט מען געצויגן חיונה. כאָטש פון צייט צו צייט האָבן שטעטלשע מעל־קרעמער דעם טאַטן געגעבן אַ ביסל ווייץ צו בייטלען.

אונדזער מיל מיט אירע צוויי גרויסע וואַסער־רעדער האָט נאָר געלעבט אין פרילינג, ווען דער שניי האָט געלאָזן, און וואַסער איז געווען לרוב; ווען פון אָרומיקע דערפער האָבן פויערים געבראַכט זייערע ווייצן און קאָרן צום מאָלן אויף ברויט און מאַכן געבייטלטע מעל אויף יום־טוב. אין האַרבסט, ווען ס'האָט אָנגעהויבן צו רעגענען — האָט קיין וואַסער אין אונדזער טייך נישט געפעלט. ווי נאָר ס'איז אָנגעקומען דער זומער, האָט אונדזער טייך באַהאַלטן זיין שטראָם צווישן די ברעגעס. דער סטאַוו איז פאַרוואַקסן געוואָרן מיט וואַסער־קוויטן. בלויז אַ פאָר שעה אין טאָג איז די מיל געגאַנגען.

ווינטער, ווען דער אָרום איז געווען פאַרקאָוועט אין אייז, פאַר־ווייעט מיט שניי — דעמאָלט האָט די זאָרג אַריינגעדרונגען אין אונדזער היים, און אַלע אין הויז זענען אַנטשוויגן געוואָרן. צוויי גאַנץ באַזונדערע לעבנס קומען אויף פאַר מיין זכרון, ווילקלען איין מיינע ערשטע קינ־דער־יאָרן: דאָס ליכטיקע, זומערדיקע לעבן אין שטוב און אָרום שטוב, און דאָס שווייגעוודיקע, ווינטערדיקע לעבן דרויסן און אין שטוב.

אין אָנהייב זומער האָבן פערד און קי, היגער און קאַטשקעס אויפ־געמונטערט דאָס לעבן אויפן דערבייאיקן גראָז און וואַסער; אין די קאַרטשעס און אין די ביימער — אַזוי האָט אויך דער זומער אויפגעמונ־טערט איעדן ביי אונדז אין שטוב. דער זיידע, ווען האָט עס האָט אין די ווינטער־טעג רק געצויגן צו קלעטערן אויפן וואַרעמען באַק־אויוון — ווי דער זומער איז אָנגעקומען, איז ער געוואָרן אַ גוטער ברודער מיטן דרויסן. די ענגשאַפט פון שטוב איז אַרויס צום דרויסן; אויפגעלעבט געוואָרן מיטן פרייען דרויסן. זומערלעב האָט עס שוין אַלעמען גע־צויגן צו שלאָפן ערגעץ אונטער אַ בוים, צי גאָר אויפן בוידעם איבערן שטאַל אין די שמעקעדיקע היי. מען האָט געטרונקען וואַסער מיטן

מויל פון טייך; געקליבן שטשאַוו פון צווישן די גראָזן, געלייגט אין מויל אַריין און געקייט. ס׳האָבן אויפגעבליט די ווייַנפּערלעך, מאַלי־נעס — האָט מען געציילט יעדן בליט און נאָכגעקוקט יעדן ווייַנפּערל, וואָס האָט צוגעזאָגט אַ ביסל פריער צייטיק צו ווערן. די מאַמע איז ווינציקער געשטאַנען ביים קוימען. די קו האָט געגעבן מילך. די הינער געלייגט אייער. פייגל פון ווייטע לענדער זענען אָנגעקומען, און מען האָט דערקענט יעדן פויגל באַזונדער נאָך זיין טשוויטשערן.

געקומען דער באָטשאַן און אויפגעזוכט צווישן די אַלשענע ביי־מער איבערן סטאַוו זיין פאַראַיאָריקע נעסט. זיין קלימפּערן מיטן שנאָבל האָט שטענדיק מודיע געווען זיין קומען. יעדערער האָט געוואָלט זען צום ערשטן מאָל דעם באָטשאַן דווקא אַ פליענדיקן, אָדער כאָטש אַ גייענדיקן — כדי דאָס מזל זאָל זיין פליענדיק, אָדער גייענדיק. חלילה צו זען דעם באָטשאַן צום ערשטן מאָל אַ שטייענדיקן אויף איין פוס: ס׳מזל איז שוין דעמאָלט אַ גאַנץ יאָר געווען אַ שטייענדיקס, אַ פאַר־שלאָפנס.

אין די ערשטע פאָר יאָר פון מיין לעבן בינדט מיך דער זכרון שטאַרקער מיט זומער־טעג. אינאיינעם מיט דעם אָרום, מיט די ביימער און מיט דעם אויפגעלעבטן טייך בין איך געוואַקסן. דער וואַרעמער דרויסן האָט געצויגן, און עס זענען געווען אָן אַ שיעור קלייניקייטן צו באַטראַכטן. געווען גרינגער נאָכצוטאָן די גרויסע. זיי — באָרוועס, איך — אויך באָרוועס. זיי זענען רעדעוודיק, און איך פּלאַפּל אויך מיט.

דער ווינטער, וואָס האָט געשמידט שטילשוייגן אַרום אונדז, אין אונדז, ווינטערדיקע זאָרגן, קינדערשע קראַנקהייטן — דאָס אַלץ האָב איך אָנגע־הויבן שפּעטער צו באַגרייפן. אַז אַ מילנער באַדאַרף אַמאָל קויפן מעל אויף שבת, באשר די מיל שטייט, קיין וואַסער נישטאָ, און ס׳איז נישטאָ קיין פאָר גראָשן צו קויפן ליכט אויף שבת — פאָר מיין גאָר יונגן לעבן איז דאָס נאָך געווען פאַרבאָרגן. איך בין געשלאָפן מיט דער מאַמען אין בעט; געדענק איך נאָר, אַז ווינטער איז געווען קאַלט אפילו אונטערן צודעק, און ס׳איז געווען ליב צו זוכן וואַרעמקייט ביי דער מאַמעס לייב.

דער ווינטער איז געלעגן פּונקט אַנטקעגן די פענסטער. דער סטאַוו פאַרפרוירן. אַנטקעגן די פענסטער — אַ שניי־באַרג, וואָס יעדן פרי־מאָרגן גראָבט מען אים פאַנאַנדער, כדי גרינגער אַרויסצוקומען צום דרויסן. די מענטשן אין שטוב זענען שטאַרק פאַרהאַרעוועט. די וואַ־

סער־רעדער ווערן פֿאַרפֿרוירן און מען האָקט פֿון זיי דעם אייז אַראָפּ. די קיילעכדיקע לאָך אין אייז פֿון סטאַוו פֿאַרן שטוב, פֿון וואַנען מען שעפּט וואַסער פֿאַרן שטוב — זי ווערט איבערנאַכט פֿאַרפֿרוירן, און יעדן אינדערפֿרי באַדאַרף מען ווידער דעם אייז איבערברעכן, כדי מען זאָל קענען וואַסער שעפּן. אינדערפֿרי גייט מען וואַשן הענט און פּנים אין דעם דורכגעבראָכענעם אָרט אין אייז און מען איילט מיט נאַסע הענט און פּנים אין שטוב אַריין.

איך געדענק, ווי איך האָב געבעטן מיין שוועסטער בעבל, זי זאָל מיך אַראָפּבייגן צו דער לאָך אין אייז, איך זאָל אָנגעמען מיט די הענט־לעך וואַסער און טראָגן צום מויל. אַלץ אָפּטער האָט געטראָפֿן, וואָס איך בין מיט באָרוועסע פֿיסלעך אַרויסגעלאָפֿן אויפֿן שניי.

איך געדענק פֿון די נאָך גאָר פֿריע יאָרן, ווי עס האָט אויפֿגעלעבט די שטוב פֿרייטיק־צונאַכטס. אַ גאַנצן טאָג איז די מאַמע בריהש פֿאַרטאָן מיט דער שטוב. די מאַמע האָט אין די אויוונס געמאַכט גרויסע פֿייערן. די עלטערע קינדער ברענגען פֿון ערגעץ טרוקענע האָלץ, און דער מאַמעס פּנים לויכט, ווען זי וואַרפֿט די העלצער אין באַק־אויוון אַריין. איר פּנים לויכט אַנטקעגן די פֿייערן, ווען זי שאַרט אַרויס די הייסע קוילן פֿון אויוון. ס'איז נאָך געווען צו פֿרי פֿאַר מיר צו פֿאַרשטיין, וואו מען באַקומט די טרוקענע העלצער, וואָס דער מאַמען פֿאַרשאַפֿט עס אַזוי פֿיל פֿרייד.

אָט זע איך דעם פֿרייטיק־צונאַכטס, דאָס גרייטן צום טיש. דער טיש מיט אַ ווייסן טישטעך פֿאַרשפּרייט. די מענער דאַווענען. די מאַמע בענטשט ליכט. דער טיש איז געגרייט מיט שבתדיקע מאכלים. אינ־מיטן עסן פֿאַרציט מען זמירות. דער זיידע יהושע מאַכט מיט דער האַנט, ער זינגט, און אַלע, פֿון טאַטן ביז צו די עלטערע קינדער, זינגען אים נאָך. דער זיידע מאַכט צו מיר מיטן פֿינגער, איך זאָל זינגען; און איך זיץ ביי דער מאַמען אויפֿן שויס — איך וויל זינגען און קען נישט.

מיט עטלעכע יאָר שפּעטער, אַז איך האָב שוין געקאָנט אונטערכאַפּן אַ ניגון אַליין; ווען איך בין געזעסן ביים זיידן אויף די קני, געגלעט זיין געל בערדל, בשעת ער האָט מיר געלערנט זיינע ניגונים; דעמאָלט, ווען איך האָב אין אים גאָר געפֿונען מיין חבר — דעמאָלט האָב איך שוין באַגריפֿן צו פֿאַרגלייכן זיין געשטאַלט צום איין־און־איינציקן אַלטן קאַרשן־בוים, וואָס איז געוואַקסן הינטערן שטאַל. שפּעטער איז צייטיק געוואָרן דער שכל אָפּצושיידן פֿון זיידן ביזן טאַטן; פֿאַרשטיין די עלטערע

ברידער און שוועסטער — ביז צום פֿאַרשטיין די וועלט, אין וועלכער איך שפּראַץ.

פֿון יענער צייט ליגט אין מיין זכּרון דער טויט פֿון ברודערל הירש־יודעלע. אַט זיץ איך אויפֿן באַק־אויוון. שלעכט איז מיר. דער קאָפּ טוט וויי. אין האַלדז שטיקט. און אונטן, אויפֿן דיל, ליגט אַ צוגעדעקטער מיין ברודערל, און ביי אים צוקאָפּנס ברענען ליכט. די ליכט אויף דער ערד האָבן געברענט. און דערביי די מאַמע און די שוועסטער וויינען אויפֿן הויכן קול.

פֿון דעמאָלט אָן בין איך ציטעריקער געוואָרן. אַז דער קאָפּ האָט ביי מיר אויפֿגעהערט וויי צו טאָן, אין האַלדז איז גוט געוואָרן — האָט דער טאַטע מיך גענומען אויף דער האַנט און געהאַצקעט; די מאַמע האָט מיט אַזוי פֿיל פֿרייד אין פּנים און אין די אויגן צו מיר אַרויפֿגעקוקט. דעמאָלט האָט דער טאַטע צו דער מאַמען מיט אַ סך גוטסקייט געקוקט.

דער באַן, וואָס איז געלאָפֿן אַנטקעגן אונדזערע פֿענסטער, ביי אַ פֿערטל קילאָמעטער פֿון שטוב — פֿאַר אים האָב איך די ערשטע צייט געהאַט מורא. ס'איז אויסגעקומען, אַז דער לאָקאָמאָטיוו האָט שטענדיק אַ פֿייף געטאָן, אַרויסקומענדיק פֿון אַ וואַלד, אין אונדזער געגנט אַריין. דער פֿייף האָט מיך איבערגעשראָקן, דער שטאָלענער גערויש האָט אויף מיר אָנגעוואָרפֿן אַ פּחד. אין דרויסן זייענדיק, אַז דער באַן איז אָנגעקומען, האָב איך מיך געלאָזט לויפֿן אין שטוב אַריין.

האָב אויסגעלערנט זייער פֿרי צו עסן מיט דער אייגענער הילצער־נער לעפֿל, מיט וועלכער די גרויסע האָבן געגעסן. דער טעם פֿון ראַזעווון ברויט איז מיר געבליבן אין מויל נאָך פֿון דער צייט, זינט די מאַמע האָט מיר אַריינגעשטעקט אין מויל אַריין אַ סיסקע פֿון אַ שטיקל ברויט מיט צוקער, אין אַ שמאַטקע איינגעוויקלט. שפּעטער איז געווען אַ גרויסע הנאה אָנצובייסן אַ סקאָרינקע מיט די אייגענע ציינער.

און אָט הער איך צום ערשטן מאָל דאָס וואָרט — חדר. ערגעץ אין שטעטל איז ער, דער חדר. אַהין גייט מיין עלטערער ברודער, משה, אַוועק יעדן אינדערפֿרי, און קומט צוריק פֿאַרנאַכט. אַזוי זומער, אַזוי ווינטער. ער קומט צוריק אָן אומעטיקער. ער וויל נישט עסן, אַז די מאַמע גיט אים. די מאַמע שפּיליעט אָפּ זיינע הייזלעך, באַטראַכט זיין נאַקעט לייב; זי רופֿט צו דעם טאַטן, און באַוויזט אים שוואַרצע צייכנס ביים ברודער אויפֿן לייב. די מאַמע וויינט דערביי. דער טאַטע ווערט ברוגז.

ערשט שפּעטער בין איך געוואָר געוואָרן, אַז אין חדר איז דאָ אַ רבי, וואָס הייסט מאַטעס, און ער מאַכט עס מיין ברודער משהס לייב ברוין־און־בלוי. די מאַמע ווייזט אָן אויף מיר און זאָגט: פּרצן וועט זי נישט אָפּגעבן צום גזלן מאַטעס.

מיין ברודער משה איז מיט פיר יאָר עלטער פון מיר. מסתמא בין איך דעמאָלט דריי יאָר אַלט געווען, און איך האָב שוין אָנגעהויבן צו באַגרייפן, אַז מיך וועט מען אויך אין שטעטל אַריינפירן, און דאָרטן וועט מען מיין לייב אויך מאַכן ברוין־און־בלוי.

מיין ברודער קלמן גייט שטענדיק אום אַ פאַרמעליקטער. ער שלעפּט אויפן פּלייצע גרויסע, שווערע זעק מיט תבואה. איך זע אים ווינטער אָן אַרומגעוויקלטן, אָנגעפּעלצטן, און ווי ער האַקט, האַקט די פאַר־פרוירענע מיל־רעדער. אייז שפּריצט און פאַלט אויף אים פון די רע־דער...

מיט אַ סך גוטסקייט נעמט מיך קלמן אויפן האַנט, טראָגט מיך אויפן בוידעם אין מיל; ער באַווייזט מיר, ווי די קערנער רינען פון קויש אַרויס און פאַלן אַראָפּ צווישן די שטיינער. ער נעמט מיין פינגער און לייגט צו צום קלאַפּערל, וואָס קלאַפּט און טרייסלט די קאַרעטקע אונטערן קויש און מאַכט, אַז די קערנדלעך זאָלן רינען.

מיין עלטערע שוועסטער בעבל — זי נעמט מיך אַרויס אין די קאַרטשעס און לערנט מיך צו דערקענען אַ צייטיקע סטאַראַדינע און צייטיקע וויינפּערלעך. זי נעמט מיך מיט אין טייך אַריין, ווען זי גייט אַראָפּ צום וואַסערפאַל פון אונטער די רעדער; זי פאַרקאַשערט די פיס און גייט טיף אין וואַסער. זי טונקט איין מיינע פיס, און איך האָב מורא, קריך צו איר אויפן אַקסל אַרויף.

איך ווייס: מיין טאַטן רופט מען ליפּע דער מילנער. מיין היים — איז ליפּעס מיל, וואו איך וואַקס ווי אַ ביימעלע צווישן ביימער. איך זע מיין געשטאַלט אין וואַסער — גלייך מיט די ווערבעס פאַרן שטוב.

קאַפּיטל דריי

אייגן בלוט

איך האָב אַן צו דערקענען איעדן איינעם פון די דער־וואַקסענע — איעדן איינעם און זיין טבע:

דער טאַטע האָט אַ טבע אַבי־וואָס אין כּעס צו ווערן. זיין ברוגז האַלט אָן אַ קליינע ווײַלע. איך דערקען אָן דעם, ווי אַזוי ער זוכט די פּושקעלע שמעק־טאַבאַק; ווי אַזוי ער נעמט אָן דעם טאַבאַק צווישן די צוויי פינגער; ווי אַזוי ער ציט דעם טאַבאַק אין די נאָז־לעכער אַריין — יאָ, פון דעם פאַרשטיי איך, צי ער איז גוט, צי ער איז אין כּעס. סיי זיינע פריידיקע געפילן און סיי זיין פאַרדראָס האָט ער באַוויזן דורך זיין טאַבאַק שמעקן. איז ער אין כּעס, שטאָפּט ער דעם טאַבאַק צוויי מאָל אין דעם אייגענעם נאָזלעכל. אויף גיך טוט ער עס. איז אים גוט — טוט ער עס בהרחבה. באַקומט אָפּטמאָל אַרויס דעם גאַנצן פעקל טאַבאַק, גראָבט איין טיף די צוויי פינגער אין פעקל, פּאַוואָליע לייגט ער אַריין דעם שמעק־טאַבאַק פריער אין איין נאָזלעכל, דערנאָכדעם אין צווייטן. ער האַלט נאָך דערביי אַ ביסל צוגעמאַכט ביידע אויגן און האָט הנאה...

ער האָט אויך אַ טבע צו זוכן חסרונות אין יענעמס אַרבעט, כאָטש איך דערקען, אַז די קינדער פאַרשטייען אין מיל אַזוי גוט ווי ער און אַמאָל נאָך בעסער. קרעפּטיק איז ער. שווערע זעק מיט תּבואה טראָגט ער פון וואָגן אין מיל אַריין און פון מיל — אַרויף־טרעפּ צום קויש. דאָס קאָנען אויך די ייִנגערע גאַנץ גוט. משאות צו דזשוויגען קומט קיינעם נישט אָן צו שווער. אַפילו דער זיידע נעמט אָן אַ גאָר נישקשה־דיקע מאַסע אויף דער פּלייצע און טראָגט אויפן בוידעם.

די מאַמע האָט זייער ליב דעם דרויסן. זי פאַרפעלט נישט צו באַ־מערקן די קלענסטע פאַרענדערונג אין דעם גרויסן דרויסן אַרום. זי ווייזט אָן די קינדער:

— זעט, קינדערלעך, ווי וואַלקנס קוקן אַראָפּ אין וואַסער.
— זעט, קינדערלעך, ווי דיביימער זענען היי־יאָר געדיכט מיט בלעטער.
— זעט, קינדערלעך, ווי אַ צווייג, אָט אויף יענער ווערבע, האָט אָנגעהויבן קרום צו וואַקסן.
פרילינג ווערט די מאַמע יינגער. אירע אַלע באַוועגונגען זענען יינגער געוואָרן. אַריינקומענדיק פון דרויסן, טרייבט זי די קינדער אויף דרויסן:
— דער דרויסן שמעקט אַזוי. ממש אויף חידושים!
— די פייגעלעך, קינדערלעך, זענען שוין אָנגעקומען...
— גייט, קינדער, דער טשערעמכע־בוים האָט שוין אָנגעהויבן צו בליען.
— גייט, קינדער, עס זענען שוין אַוודאי פאַראַן קוויטן, די געלע לאַטאַטש־קוויטן — רייסט אָן אין שטוב אַריין, זאָל שמעקן אין שטוב.
געקומען די צייט צו וויסן, אַז דער עלטסטער ברודער אין שטוב, דער פאַרהאַרעוועטער קלמן — איז מיר יאָ אַ ברודער און נישט קיין ברודער. מיין מאַמע האָט אים נישט געבוירן. נאָר די מאַמע איז צו קלמנען אַזוי גוט, ווי צו אַלע אַנדערע קינדער. ער איז אַ פרומער. ער דאַוונט אַזוי לאַנג, אַזוי לאַנג, און די מאַמע זאָגט אים, ער זאָל דאַווענען אַ ביסל גיכער, ער זאָל בעסער עסן מער.
די שוועסטער בעבל — אַכט יאָר עלטער פון מיר — זי האָט ליב מיך צו טראָגן אויף אירע פּלייצעס. אַזוי נעמט זי מיך באַראַנטשיק אויף דער פּלייצע און פאַרקריכט מיט מיר אין די בלאָטעס, צו זוכן ווײנפּערלעך. און אַזוי האָט זי מיך איינמאָל אַראָפּגעוואָרפן פון פּלייצע אין געדיכטע קראָפּעווע אַריין. בריט עס מיך אָפּ. מיין לייב ווערט אין הוילע פּענכערס, און זי האָט מורא מיך צו ברענגען אין שטוב אַריין.
מיר ווערט שוין קלאָר, אַז דער ברודער משה וויל נישט גיין אין חדר אַריין, באשר דער רבי מאַטעס שלאָגט אים, רייסט אים פאַר די אויערן ביז בלוט, צעקנייפּט אים זיין לייב. ער האָט ליב די מיל. כאָטש נאָך גאָר אַ יונגער יינגל — פאַרשטייט ער אַ סך זאַכן אין מיל. ער נעמט די האַק און טעשעט אויס פון אַ שטיקל האַרט האָלץ אַ קליניקל — דער טאַטע האָט נחת פון אים. דער טאַטע הייסט אים גאַנץ אָפט גיין אין מיל אַריין אַ קוק טאָן אין קויש. דער טאַטע הייסט אים ברענגען אַז עמער וואַסער פון דרויסן. דער טאַטע שיקט אים שוין אויף דער לאַנקע כאַפּן דעם פערד און ברענגען אים אַהיים.

איך הייב אָן צו דערקענען דעם זיידן יהושע... — ער איז אָן אַלטער מאַן. כאָטש ער האָט אַ קלענער בערדל ווי דער טאַטע; כאָטש ער גייט נאָך גלייכער פון טאַטן — פונדעסטוועגן איז ער אַ זיידע. ער האַלט מיך אָפּט אויף די קני און זאָגט: „הלוואי זאָלסטו מיינע יאָרן דערלעבן; גוט וועט דיר זיין, אַז דו וועסט מיינע יאָרן דערלעבן״. ווען דער זיידע האָקט האָלץ אויף דרויסן לעבן שטאַל, אַז ער טרעפט אָן אויף אַ סענקע־וואַטע קלעצל — גייט ביי אים די האַק נישט אַריין טיף. ווען ער טוט אַ האַק אין קלעצל אַריין. כאָטש ער שפּייט גוט אָן אין די הענט, הייבט אויף הויך די האַק איבערן קאָפּ, און טוט אַ האַק, אַרויסשרייענדיק: האַק!... און דאָס קלעצל וויל אים נישט פאָלגן. עס קומט אונטער דער טאַטע, נעמט די האַק ביים זיידן; ער הייבט גאָר די האַק נישט אויף אַזוי הויך; ער טוט אַ טיפן האַק; דאָס קלעצל פאָלגט און ווערט צעשפּאָלטן אויף צווייען...

מיטאָמאָל קומט אַראָפּ צו אונדז נאָך אַ זיידע: די מאַמע רופט אים טאַטע. אַ טשיקאַווער זיידע. אַ ביסל האָב איך מורא פאַר אים. אַ גלייכער ווי אַ סטרונע איז ער. ווייסע, ווייסע האָר האָט ער. האָט אַ לאַנגע באָרד. און זי איז צעטיילט אויף צווייען, מיט צוויי שאַרפע שפּיצן. אַזעלכע לאַנגע געקרייזלטע פּיאות האָט ער. ער גייט נישט אין שטיוול, ווי אַלע אונדזערע, ווי דער זיידע יהושע. ער גייט אין ווייסע זאָקן און נישט קיין טיפע פּאַנטאָפל.

מיט אים איז געקומען די באָבע; אַזאַ קליינינקע. נאָך קלענער פון מיין מאַמען. זי קושט אַלע קינדער. מיך קושט זי אויף בײדע באַקן. ס'איז זומער. זי האָט געבראַכט באַרנעס און עפּל. עס שמעקט פון דעם אין שטוב.

דער ווייסער זיידע נעמט מיך אויף דער האַנט. ער הייבט מיך אויף הויך, ביז זיין פּנים קומט אויס גלייך מיט מיין פּנים. ער קוקט מיר אַריין אין מיינע אויגן, און זיינע אויגן זענען שפּיציקע, קוקן טיף.

— קאָנסט שוין געפינען אַן אלף אין סידור? — פרעגט ער מיך, סיי מיט גוטסקייט, סיי מיט שטרענגקייט.

איך ווייס נישט וואָס אים צו ענטפערן. איך קוק צום דיל און הייב פּאַמעלעכקע אָן אַראָפּצוקריכן פון זיינע הענט.

די מאַמע איז פול מיט פרייד צוליב די געסט. מען רעדט: אַז גאָט וועט געבן, מען וועט עס קאָנען באַוויזן, וועט מען אַ פּאָר טאָן קיין מילייטשיטש — צום זיידן, הייסט עס. די מאַמע פרעגט נאָך ביי דער

באָבען וועגן דעם שיינעם וואַלד ביים שטעטל; צי קומען נאָך מענטשן אין וואַלד אַריין? און איך זע, אַז דער מאַמען קומען טרערן אין די אויגן, ווען זי רעדט פון דעם וואַלד.

אַזוי באַגעגן איך צום ערשטן מאָל מיין ווייסן זיידן, וואָס הייסט ר׳ יוסל איצל. אַזוי זע איך צום ערשטן מאָל מיין קליינע באָבע, וועמען מיין מאַמע רופט — מאַמע, און זי הייסט: פעשע־רייזל...

עס קומט אָן צו אונדז אַ פעטער פון גאָר וויט, לויט מיין באַגריף. ער קומט אָן מיט אַ פור. ער קומט אָן פון אַ שטאָט, וואָס הייסט אָרלע. משה לינעווער איז זיין נאָמען. מיט אים קומט די מומע בלומע רחל. דער פעטער איז מיט אַ לאַנגער, ליכטיקער באָרד, נאָר מיט אַזעלכע שווערע ברעמען, וואָס דעקן אינגאַנצן צו זיינע אויגן. ער קוקט פון אונטער די ברעמען אַרויס. רעדט געציילטע ווערטער. רק ער דאַוונט; רק ער וואַשט די הענט. די מומע בלומע רחל האָט מיטגעבראַכט אַלערליי קעזלעך, טרוקענע און נאַסע. אַלע אין שטוב פאַרזוכן פענעצלעך פון קעז. מיט דעם פעטער רעדט מען ווינציק.

די מומע בלומע רחל איז דעם טאַטנס אַ שוועסטער. דער טאַטע קוקט זי אָן; ער ווישט די טרערן, ווייל זי וויינט אינדערשטיל. דערנאָכ־דעם רעדט מען אַ פּאָר ווערטער מיטן פעטער:

— יאָ, יאָ, אַזוי זעט מען אַמאָל איינס ס׳אַנדערע.

— גאָט צו דאַנקען, אַבי מען איז געזונט.

— נישט צו פאַרזינדיקן, מען לעבט ווי עס איז.

— היינטיקער זומער, אַ גרינגערער ווי פאַראַיאָריקער.

מיט דעם קומען פון פעטער משה לינעווער, ווערט אין שטוב עפּעס אַ מורא. און מיר איז גוט, וואָס ער פאָרט דעם אייגענעם טאָג אַוועק. וואָרעם ביים טיש איז נישט גאָר גוט געווען, ווען ער איז געזעסן. אַלע קוקן אַראָפּ, און ער שווייגט.

פאַרן אַוועקפאָרן האָט ער געזאָגט צו מיר:

— ביסט שוין, פרצל, גענוג גרויס צו גיין אין חדר אַריין.

זאָגט דער טאַטע:

— אַוודאי איז שוין צייט אָנצוהייבן גיין אין חדר; ווייל זי אים נאָך האַלטן אין שטוב.

זאָגט די מאַמע:

— ער איז נעבעך הויט און ביין... די שלאַפקייט האָט אים אויפ־

געגעסן. איבעראַיאָר, אַז מען וועט דערלעבן, זאָל ער כאַטש גאַנצע פינף יאָר אַלט זיין — וועט מען אים אָפּגעבן צו משה מרדכי דעם מלמד.

איך זיץ מיט אַן אַראָפּגעלאָזטן קאָפּ, ווייל איך ווייס, אַז אַלע קוקן איצטער אויף מיר. נאָר פּלוצלינג נעמט דער פעטער און גיט מיר אַ קאָפּיקע. קנייפּט מירביידע בעקלעך. דערביי זאָגט ער צו אַלעמען: — זייט געזונט... די מאַמעווישט די טרערן. מען גייט אַרויס דרויסן. אַלע קוקן נאָך דעם פעטער מיט דער מומען, ווי זיי פאָרן אַוועק.

עס קומט אָן נאָך אַ פעטער. אַ פעטער מיט אַ שוואַרצער באָרד, דאָס איז דער פעטער אברהם טומענער. מיט אים איז די מומע שרה. איך דערקען, אַז די מומע שרה איז דער מאַמעס אַ שוועסטער. פאַלן איינס דעם אַנדערן אויפן האַלדז. מען גיסט טרערן פאַר פרייד.

דער פעטער אברהם טוט מיך אַ נעם אויף דער האַנט; טוט מיר אַ קיצל, איך זאָל אָנהייבן צו לאַכן:

— ווען וועסטו שוין אַריבערקומען צו אונדז, יונגאַטש איינער? — און ער גיט מיר גלייך אַ קאָפּיקע.

די מאַמע שטעלט צו אַ בונקע וואַסער און איילט צו מאַכן טיי פאַרן פעטער. דער פעטער אברהם האָט ליב טיי. ער עסט כמעט נישט. פאַמע־לעכקע, גלאָז נאָך גלאָז טרינקט ער אויס אַ פולע בונקע מיט טיי. אַז דער פעטער טרינקט אויס די בונקע — ווערט ער פריילעך. מען רעדט פון קי, וואָס גיבן מילך. מען רעדט פון די קינדער — יעדן רופט מען אָן ביים נאָמען. ביי אים קינדער — אין איין עלטער מיט אונדזערע. זיין שיינדל איז אין איין עלטער מיט פרצן; אַז גאָט וועט לאָזן לעבן, מען וועט קומען אַ צווייטן מאָל, וועט ער שיינדלען פאַרנעמען...

מיין מאַמע — שיינדל, און ער האָט אַ שיינדל...

— פאַרוואָס איז ער אַזוי בלייך ביי דיר? — באַטראַכט מיך די מומע שרה.

— ווייל נישט עסן — ענטפערט די מאַמע.

— אַז דו וועסט נישט עסן, וועסטו נישט האָבן כוח צו לערנען תורה — רעדט אַריין אין מיר דער פעטער.

די מומע שרה נעמט מיך אַרום, טאַפּט אויס אַלע מיינע ביינדעלעך און זאָגט:

— גיב אים אַ סך פוטער מיט סמעטענע.

— נעם אים גאָר, שרה, צו אונדז און זע אים צו — זאָגט דער פעטער...

עס ווערט מיר אַ שאָד, פֿאַרוואָס דער פעטער אברהם און די מומע שרה מאַכן הכנות אַוועקצופֿאָרן.

זומער קומען זיי אָן די פעטערס מיט די מומעס. מיט זיי קומען גרינע אוגערקעס און שוואַרצע יאַגעדעס; ווילדע באַרעלעך און נייע קאַרטאָפל. אייגן בלוט איז געווען אין שטוב, ווען מען נעמען מען האָט גאַנץ אָפט דערמאָנט. זיי זענען געקומען פון ווייט, לויט מיין קינדישן באַגריף; האָבן אַזוי אַרום פֿאַרטראַגן מיין געדאַנק אין ווייטע, אומבאַ־קאַנטע וועלטן. זייערע געשטאַלטן זענען געבליבן אין אונדזער שטוב.

פון אונדזער מיל, אַז מען האָט געקוקט ווייט, ווייט, אַריבער בלאָטעס און לאַנקעס, אַריבער אַן אַלשענעם וועלדל — האָט צו אונדז אַריבער־געקוקט אַ באַרג. אויף דעם באַרג זענען געשטאַנען צוויי ווינט־מילן מיט אויסגעשפרייטע פליגל, ווען קיין ווינט איז נישט געווען, און מיט פליגל וואָס האָבן געדרייט און געדרייט, געשניטן דעם הימל, דעמאָלט, ווען דרויסן האָט געבלאָזן אַ ווינט.

די מיל העכער, אויפֿן בערגל — אין איר האָט געלעבט מיין פעטער אברהם משה — מיין מאַמעס אַ ברודער, מיט דער מומען רבקה און אַ סך קלענערע און גרעסערע קינדער. אַהין איז אָפטמאָל געווען געווענדט אונדזער פנים. פון דאָרטן איז זייער פנים געווען געווענדט צו אונדז. זומער האָט מען פֿאַרשאַרט די הויזן איבער די באָרוועסע פיס און — מיט לאַנקעס, דורך בלאָטעס, אַזוי אַז שבת בייטאָג זענען אַלע אַוועק צום פעטער אברהם משה.

דער פעטער אברהם משה איז געווען אַ למדן אַ ייד. ביי אים זענען געווען פֿאַליצעס מיט אַ סך ספרים. אויך ער האָט מיר געקנייפּט אין די באַקן און געשטראָפֿט, הלמאי איך גיי נישט אין חדר. כאָטש די מומע רבקה האָט געהאַלטן מיט דער מאַמען, געזאָגט, אַז איך בין הויט און ביין, און מען טאָר נאָך אַזאַ קינד אין חדר נישט שיקן... דער חדר איז מיר געקומען אַנטקעגן. כסדר האָט שוין עמעצער דערמאַנט דעם חדר.

און איינמאָל אַ נאָך־פסח האָט דער טאַטע מיך איינגעוויקלט אין אַ טלית; כאָטש איך האָב שוין געקאָנט גיין אין שטעטל אַריין מיט מיינע אייגענע פיס — האָט ער מיך געטראָגן אויף דער האַנט. די מאַמע איז געגאַנגען ביי דער זייט. ס'איז געווען אָנהייב פרילינג, און דער וועג איז נאָך געווען אַ בלאָטיקער. די אַלשענעביימער זענען נאָך געווען אָן בלעטער. נאָר די ווערבע־ביימער האָבן שוין אַריבערגעהאַנגען די גרינע

קעפּ צום וואַסער און געקוקט אין סטאַוו אַריין. דער טאַטע האָט מיך שווייגנדיק געטראָגן. די מאַמע האָט אויך גאָרנישט גערעדט.

עס האָבן די אַלשענעביימער נאָכגעקוקט. עס האָבן די ווערבע־ביימער אויפגעהויבן די קעפּ פון סטאַוו און האָבן נאָכגעקוקט, ווי ליפּע דער מילנער טראָגט זיין פּרצן, איינגעוויקלט אין אַ טלית, צו משה מרדכין **אין חדר אַריין.**

קאַפּיטל פיר

מיין זיידנס ניגונים

בּיים דרדקי־מלמד משה מרדכי האָב איך קיין סך תּורה נישט געלערנט. דער טאַטע האָט מיך צו אים אין חדר אַריינגעבראַכט איינגעוויקלט אין אַ טלית. ביי דער זייט איז געווען די מאַמע. אין ענגן חדר האָבן די תּלמידים געזשושעט.

דער רבי משה מרדכי האָט געהאַט אַ רויטע באָרד און אַ קורצע ראיה. ווייטער פון זיין באָרד האָט ער גאָרנישט געזען. ער האָט מיך אַנידערגעזעצט ביים טיש, אַנידערגעלייגט פאַר מיר אַן אַלף־בית, אויפגעקלעפּט אויף אַ טאָוול און מיט אַ ברייטן טייטל האָט ער מיר אָנגעוויזן דעם אַלף. אַ „מלאך" האָט מיר אַראָפּגעוואָרפן אַ קאָפּיקע פון הימל. איך האָב געזען, אַז דער טאַטע האָט עס געטאָן: ער איז געשטאַנען הינטער מיר און ער האָט געוואָרפן די קאָפּיקע, זי זאָל פאַלן אויפן אַלף־בית.

אַז דער טאַטע מיט דער מאַמען זענען אַוועק — האָב איך געוויינט. פרעמדע קינדער אַרום מיר; דעם רבין האָב איך נישט ליב. ער לייגט אַוועק זיין גאַנצן קאָפּ אויפן אַלף־בית, און מיט דער באָרד פאַרשטעלט ער די אותיות. ער איז אַפילו נישט קיין שלעכטער, נאָר אַז מען כאַפּט נישט אונטער אַזוי גיך וואָס ער וויל — טוט ער אַ שטורך מיט זיין טייטל אין זייט. עס האָט מיך גלייך אָנגעהויבן ציען צוריק אַהיים.

אין חדר אַריין האָט מיך כּסדר עמעצער פון שטוב געפירט. מען האָט מורא מיך צו לאָזן אַליין. פאַרנאַכט איז עמעצער ווידער געקומען פונדערהיים און מיך געפירט ביי דער האַנט צוריק. אַז די מאַמע איז געקומען נאָך מיר — האָט זי מיך יעדעס מאָל גענומען אויף דער האַנט און אַריבערגעטראָגן אַ בלאָטקע, ווען דער וועג איז געווען בלאָטיק.

דאָס וואָס איך האָב געלערנט — האָב איך נישט פאַרשטאַנען. אויסגעלערנט דעם אַלף־בית; פּרעפּלען, זאָגן אין סידור. איך דאַוון שוין.

איך קען לייענען אויסנווייניק קריאת־שמע, דאָס האָב איך איבערגענומען גרינג. דער קאָפּ איז געווען אינדערהיים. אין מיל. אַלעמאָל ווער איך קראַנק. משה רופא, מיט זיין גלאַטער, טונקעלער באָרד — ער קומט צו אונדז און קוקט מיר אין האַלדז אַריין. ער הייסט מיר בלייבן אינדער־היים, אַט אַזוי גיי איך נישט אין חדר אַלע טאָג. ווינטערצו ווער איך גאָר קראַנק. שקאַרלעטינע, דערנאָכדעם — מאָזלען. דער רבי משה מרדכי קומט געוואויר ווערן. אַ גוטער מענטש געווען משה מרדכי, פונדעסטוועגן האָב איך אים נישט ליב געהאַט. שולדיק איז אין דעם געווען די היים מיינע. שווער איז מיר געווען יעדן אינדערפרי אָוועקצולאָזן מיין היים און גיין אין פרעמדן שטעטל אַריין. דוכט מיר, אַז דיביימער האָבן נאָכגעקוקט אומעטיק, ווען איך בין געגאַנגען אין שטעטל אַריין.

דערפאַר, גייענדיק פאַרנאַכט אַהיים — האָבן מיך די ביימער, ווי אַן אייגענעם באַגעגנט. אַלץ איז מיר אייגן געווען אַהיימגייענדיק.

ווי נאָר איך בין אַריבערגעגאַנגען דעם הויכן אייזנבאַן־אָנשיט, האָט מיך באַגעגנט מיין וואויל־באַקאַנטע וועלט. אָט איז ער דער סטאַוו, ער דערשיינט מיט זיין אויבערפלאַך אַרויס פון צווישן די ביימער. אָט זענען די צוויי הויכע אָלשענע ביימער, וואָס וואַקסן פאַרצווייליגט איינס לעבן אַנדערן; אַז דער ווינט וויגט זיי — קרעכצן זיי ביידע. איך דערקען אויך אַ יעדן שטיין, וואָס אונדזעריקע האָבן אַוועקגעלייגט אויף דער גרעבליע, כּדי נאָך אַ רעגן, ווען דער וועג ווערט שווער, זאָל זיין אויף וואָס אַ פוס צו שטעלן. אָט איז דער איינאונאיינציקער קאַרשן־בוים, וואָס וואַקסט הינטערן שטאַל, און דערביי — דאָס פלוימען־ביימל מיט עטלעכע גרינע פלוימען אויף די צווייגן.

איך דערהער שוין דעם טאַ־טלאַ־טאַ פון מיל און דעם וואַסער־געריוש אונטערן וואַסער־ראָד. די קאַטשקעס באַגעגענען מיך מיט זייער קוואַקען. דער האָן — מיט דעם פאַרנאַכטיקן קריי.

צוליב דעם וואָס איך גיי אין חדר, ווער איך שוין אַ מחותּן מיט די גרויסע. איך קום צומאָל צונויף די גרויסע אין מיל, בעת מען באַדאַרף שמידן די שווערע שטיינער, בעת מען באַדאַרף אויפהייבן און אַראָפּ־נעמען דעם שווערן אייבערשטן שטיין פון אונטערשטן, איבערקערן אים און מיט שפּיציקע האַמערס אים אָנפּיקן, מאַכן אים שאַרף, ער זאָל קענען מאָלן די תּבואה. אַוודאי האָבן די גרויסע געקענט דעם שטיין אויפּרירן, איבערקערן אים. אָבער מען האָט געדאַרפט האָבן עמעצער זאָל צוהעלפן. אַז מען האָט אַ ביסל אונטערגעהויבן דעם שטיין מיט אַן אייזערנעם לאָם,

האָט מען באַדאַרפט אונטערלייגן אַ קליניקל צווישן די ביידע שטיינער. אַזאַ קליניקל האָב איך שוין געקענט אונטערלייגן. די מאַמע בעט מיך, איך זאָל איר העלפן אַרויסטראָגן אויף אַ שטעקן דעם צעבער פאַר דער בהמה. מיר גיט זי דעם גאַנצן שטעקן, כדי מיר זאָל נישט אָנקומען צו שווער.

איך ווייס צוליב וואָס איך באַדאַרף לייענען קריאת־שמע ביינאַכט פאַרן שלאָפן גיין: דאָס וועט מיך אָפּהיטן פון נישט־גוטע. איך זע, אַז אונדזערע אין שטוב האָבן שטאַרק מורא פאַר נישט־גוטע.

ביינאַכט, מען באַדאַרף אַרויסגיין דרויסן; פאַרן שלאָפן גיין, אַז עמעצער באַדאַרף אַרויסגיין דרויסן — יאָ, די דערוואַקסענע האָבן אַלע מורא פאַר דער נאַכט. בייטאָג איז מען געווען באַקאַנט מיט איעדן בוים; מיט איעדן זייטיקן וואַסערל און זיין גערויש; בייטאָג, ווער זאָגט נאָך זומער, איז ליב געווען אַרומצוקריכן אומעטום, פאַרשן און אויפזוכן כסדר חידושים אין דעם אַרום. נישט געווען קיין מורא צו פאַרקריכן אין בלאָטעס, אין פאַרוואַרפענע וועלדלעך.

ווי נאָר די נאַכט איז אָנגעקומען און פאַרנומען דעם דרויסן אַרום מיל; סוף־חודש, אַז די לבנה איז אַוועק איר וויטן גאַנג, און מער נישט געקומען צו אונדז אָנהייב אָוונט — דעמאָלט האָט מען אָנגעהויבן מורא צו האָבן פאַרן אייגענעם שאָטן. אָנגעהויבן חושד זיין איעדן טונקעלן פלעק, וואָס האָט אָפּגעצייכנט בוים אָדער קאַרטש.

אַז די מיל איז געגאַנגען, איז געווען לעבעדיק אַרום שטוב. אַפילו ביינאַכט, ווען די מיל איז געגאַנגען, האָט איר גערויש פאַרטריבן די מורא פון אַרום שטוב. אָבער ווען די מיל איז געשטאַנען, דאָס נישט־פאַרטאָ־מעווועטע וואַסער האָט אַ וועג געפונען און געמורמלט אונטערן שטוב; ווען אַ ווינט האָט אָנגעהויבן שפּילן צווישן די ביימער — האָבן שוין די שטוב־לייט צוגעלייגט אַן אויער, ווייל איעדער איינער פון די שטוב־מענטשן האָט שוין אַמאָל אַ נישט־גוטן באַגעגנט...

דער זיידע אַליין האָט געהאַט אַ סך מעשיות צו דערציילן פון נישט־גוטע, וואָס האָבן ביי אים אין די מילן אָפּגעטאָן אַלערליי שפּיצלעך. דער טאַטע האָט געהאַט אַלערליי באַגעגענישן. דער ברודער קלמן איז אייגמאָל אין האַרבסט אַריינגעפאַלן אין שטוב אַ טויט־דערשראָקענער, מחמת ער האָט פאַרנדיק פון שטעטל ביינאַכט, עמעצן געזען זיצנדיק ביי דער זייט אין גראָבן, און צו אים געמאַכט מיט דער האַנט.

געווען דאָ־און־דאָרטן אַרום סטאַוו אויסגעקערטע ביימער מיט די

וואַרצלען אויף אַרויף. אַזאַ פּינסטערע גרוב אונטער די וואָרצלען. ווער ווייסט, ווער עס זיצט דאָרטן אונטערן אויסגעקערטן בוים...

ווינטער, דער אַרום איז פאַרגלייזט געוואָרן; דאָס וואַסער אין סטאַוו איז באַהאַלטן אונטערן אייז — נאָר צייטנווייז הייבט עס אָן צו קוועלן אונטערן אייז, מאַכט דעם אייז אויפגעבלאָזן מיט אַ בויך, וואָס פּלאַצט כסדר מיט אַ טעמפּן קראַך, — יאָ, ווינטער ביינאַכט האָט מען כסדר געהייגט אַן אויער צום פענצטער. אַז עמעצער האָט באַדאַרפט אַרויסגיין, און די נאַכט איז סוף־חודשדיקע — האָט איינער דעם אַנדערן מיט אַ תירוץ געבעטן מיטגיין.

דעם זיידן האָט נישט געפּאַסט צו זאָגן, אַז ער האָט מורא אַליין אַרויסצוגיין דרויסן. האָט ער געזאָגט צום טאַטן:

— ווייסט, מיין זון, אַרויסגיין מיט מיר דרויסן, וועט מען זען, ווי האַלט עס מיטן ווינט; פון וואַנען בלאָזט ער דער ווינט... אפשר וועט זיין אַן אַדליגע.

דער טאַטע, אַז ער האָט אין אַזאַ נאַכט באַדאַרפט אַרויסגיין, האָט ער אָנגעבאָטן קלמנען:

— קום, וועלן מיר אַ קוק טאָן, צי די שטאַל איז גוט פאַרמאַכט, און צי דער פערד האָט וואָס צו עסן.

די מאַמע האָט געבעטן די שוועסטער בעבל:

— קום, מיין טאָכטער, וועלן מיר אַ קוק טאָן צום שטעלכל, צי די קאַטשקעס זענען דאָרטן אַלע אַריינגעקומען; דוכט מיר, מען האָט פאַר־געסן דאָס שטעלכל צו פאַרמאַכן.

די שוועסטער בעבל, אַז זי האָט באַדאַרפט אַרויסגיין, האָט זי מיך אָדער משהן געבעטן:

— קומט, קינדער, וועלן מיר זען, צי ס'איז קאַלט דרויסן... קום, פרצל, וועלן מיר זען, צי דער הימל איז אויסגעשטערנט.

איינמאָל ביינאַכט, אַ פראָסט און אַ ווינט האָבן געבושעוועט דרויסן; די פענצטער האָט דער פראָסט איינגעאַנצן פאַרקאָוועט. נעשט געוועזן גאָר שפּעט. די שטוב־לייט זענען נאָך אַלע געזעסן. פּלוצלונג האָט אונדזער הונט אָנגעהויבן בילן און רייסן די פענצטער. דער הונט לויפט אַוועק מיט זיין בילן צו דער שטאַל און קומט באַלד ווידער צוריק, בילט אין פענצטער אַריין.

— גנבים! נישט אַנדערש, גנבים ווילן אויפרייסן די שטאַל און אַרויסנעמען דעם פערד!

אַ פּחד אין שטוב. אײנער קוקט דעם אַנדערן אָן...

— װער װעט מיט מיר אַרױסגײן דרױסן? — זאָגט דער טאַטע.

— לאָמיר אַלע אַרױסגײן — זאָגט דער זײדע.

מען האָט אין מיל אױפגעזוכט דרענגער, אײזערנע לאָמעס; יעדערער באַװאָפנט מיט עפּעס אַנדערש. דער זײדע נעמט די אײזערנע קאָטשערע. פּאַמעלעכקע עפנט מען די מיל־טיר. אײנער, הינטערן אַנדערן גײט מען אַרױס דרױסן. פינסטער אַרום. און דער הונט, װאָס האָט אָפּגעװאָרט בײ דער טיר אונדזער אַרױסקומען — פּײל־פון־בױגן לױפט ער צו דער שטאַל און מען זעט, װי עמעצן אַ שװאַרצן רײסט ער בײ די פּאַלעס.

קומט מען צו נעענטער צו דער שטאַל — דער עמעצער אין שװאַרצן אַנטלױפט נישט. איז דאָס גאָר געװען אַן אַלטע סערמיגע, װאָס איז געהאַנגען אױף אַ שטאַנג לעבן שטאַל; אַ נאַסע סערמיגע געװען און איז פאַרפרױרן געװאָרן. אַן אָנגעדראָלטע — האָט זי דער װינט געװיגט הין־און־הער. דאָס איז דעם הונט אונדזערן נישט געפעלן געװען און כאָטש איעדערער באַזונדער האָט די געפרױרענע סערמיגע אַ טאָפּ געטאָן, פונדעסטװעגן איז מען שױן אַזױ גיך נישט געגאַנגען שלאָפן.

מײן ברודער משה, װאָס האָט מיך גאַנץ אָפט געפירט פון חדר אַהײם — האָט מיר כּסדר דערצײלט מעשיות פון נישט־גוטע. דורכגײענדיק לעבן קלױסטער, װאָס איז געשטאַנען אין מיטן שטעטלשן מאַרק, האָט משה געהײסן שטעלן פיס און לױפן.

דער זײדע האָט שױן געהאַט פון מיר אַ סך נחת דעמאָלט. איך האָב געװאוסט, װי צו געפינען אין זײן דיקן סידור דאָס, װאָס ער האָט אָן זײנע שפּאַקולן נישט געקאָנט געפינען. ער האָט מיך דערפאַר גענומען צװישן די קני און געלערנט זײנע ניגונים. אױ, װאָס פאַר אַ ניגונים דאָס זענען געװען!

— קום, פּרצל, װעל איך מיט דיר זינגען דעם רױטן ניגון...

— קום צו מיר, אײניקל, אָט אַזױ, װעל איך מיט דיר זינגען דעם בלױען ניגון...

מײן זײדע יהושע האָט געהאַט אַ געלן ניגון און אַ גרינעם ניגון. אַ ראָבן ניגון האָט ער אױך געהאַט. ביסלעכװײז האָט ער זײ מיר אַלע אױסגעלערנט. צומבעסטן איז מיר ליב געװען זײן ראָבער ניגון, װאָס איז מיט מיר פאַרבליבן אױף אַלע יאָרן.

דער זײדע זאָגט צו מיר:

— זאָלסטו וויסן, פּרצל, אויב דער הימל אין מערב־זייט איז ביי דער שקיעה רויט און מיט געלע פּאַסן, איז דאָס אַ באַוויז, אַז ווינטן וועלן בלאָזן. וועט עס, פּרצל, זיין גוט פֿאַר די ווינטמילן דאָרטן אויפן באַרג. אַז די זון גייט אַרונטער הינטער אַ וואָלקן און קומט שוין מער נישט אַרויס ביז צו דער שקיעה, באַווייזט עס, מיין קינד, אויף רעגן... זאָלסט וויסן, פּרצל, — ווען די הינער טרייסלען מיט די ווידלען, וועט אוודאי זיין אַ בורע, און אַז די קאַץ גראַבלט מיט די נעגל די פּיסלעך פֿון בענקל — איז אויך אַ סימן אויף אַ ווינט. דער צפֿון־ווינט איז אַ רשע. קומט ער צובלאָזן — ברענגט ער אַ קעלט, ברענגט ער דעם פֿראָסט. דער גוטער דרום־ווינט, פּרצל, — קומט ער צובלאָזן, ווערט וואַרים. ווען דער דרום־ווינט טוט אַ נייג אויף רעכטס, צו מערב צו — וועט עס אוודאי רעגענען...

די עלטערע אין שטוב גייען אַרויס דרויסן, שמעקן דעם ווינט און פֿאַרשטייען, וואָס ער וועט ברענגען צו אונדז. איך שטעל שוין אויך אַן די נאָז און פּרואוו דעם ווינט. זומער, די פֿייגל טשוויטשערן — פֿאַרשטיי איך, וואָס עס מיינט. איך דערקען דעם פֿויגל, וואָס זיין טשוויטשערן זאָגט אָן, אַז אין דריי טעג אַרום וועט עס רעגענען. איך דערקען אויך די פֿייגל, וואָס זאָגן אָן, אַז אין אַ טאָג אַרום וועט ווערן לויטער.

מיטן זיידן בין איך גאָר אַ קליין קינד, אַ פּיצעלע. אָבער משה מרדכי דער מלמד האָט מיך אויסגעלערנט דאַוונען — זעט שוין דער טאַטע, איך זאָל דאַוונען. ער האַלט מיך ביי דער זייט, ווען ער שטייט שמונה עשרה. ער הייסט מיר קוקן אין סידור און זאָגן און זאָגן אַן אַ שיעור. איך זאָג און ווייס נישט וואָס. איך פֿאַרשטיי נישט, וואָס איך זאָג. יאָ, לעבן טאַטן ווער איך געעלטערט. ער מאַכט מיר צו קלערן, אַז איך בין שוין אויסגעוואַקסן. ער זאָגט מיר כּסדר, אַז ס'איז צייט פֿאַר מיר צו ווערן אַ מענטש. ער זאָגט, אַז איינגיכן וועט מען מיך אָפּגעבן צו מאַטעסן.

די מאַמע וויל עס נישט ליידן. די מאַמע וויל נישט אָפּגעבן פּרצן צו דעם קאַט, וואָס האָט משהס לייב צעקנייפּט און צעביילט. דער טאַטע זאָגט, אַז דאָס קינד, וואָס איז נישט געגאַנגען צו מאַטעסן — וואַקסט נישט קיין מענטש...

דער ווינטער איז אַריבער, און טאַקע יענעם חול־המועד פּסח איז צו אונדז אַראָפּגעקומען מאַטעס דער מלמד, איבערצורעדן מכּח פּרצן. ער וויל אים האָבן אויפֿן נייעם זמן.

אַ שווערער ייד איז דאָס געווען, מיט אַ גרויסן, רויטן פּנים און

לאַנגער קופּערנער באָרד. גרויסע, ווייכע און האַריקע הענט האָט ער געהאַט און איז געווען מיט אַ קאָפּ העכער פון מיין טאַטן.

מאַטעס האָט געקנייפּט מיינע בעקלעך, און די מאַמע, מיט טרערן אין די אויגן, האָט זי שטיל געזאָגט:

— איר זאָלט אים, ר׳ מאַטעס, חלילה נישט שלאָגן...

דער טאַטע האָט פאַריבל אויף דער מאַמען:

— ר׳ מאַטעס וועט אים לערנען, וועט ער ווערן אַ מענטש — זאָגט דער טאַטע.

מיין ברודער משה, וואָס האָט ביי אים שוין מער נישט געלערנט — קוקט איצטער אויף אים קרום. ער האָט פאַר אים קיין מורא נישט. מען איז מאַטעסן מכבד מיט פּסחדיקן וויין. מען רעדט אָפּ צו צאָלן פאַר מיר שכר למוד אַכט רובל אַ זמן.

איך הייב אָן גיין צו מאַטעסן אין חדר. צו אים גיי איך שוין אַליין. און אַליין הייב איך אָן צו טרעטן ביי דער זייט גרעבליע מיין אייגענעם שטעג.

קאַפּיטל פינף

מיין רבי מאַטעס

בעת מיין ברודער משה איז געגאַנגען צו מאַטעסן אין חדר, האָט נאָך מאַטעסעס לאָקשן־קאַנטשיק, אויפן מיטלסטן פון די דריי רימענע לאָקשן, געהאַט אַן אייזערנע שפּראַנטשקע. מיט דעמדאָזיקן קאַנט־שיק האָט ער געשמיסן די תלמידים אויפן נאַקעטן לייב. דעריבער האָט די מאַמע יעדן אָונט, ווען משה איז געקומען אַהיים פון חדר, באַוויינט די סיניאַקעס אויף זיין לייב.

מיט אַ פּאָר יאָר שפּעטער, ווען איך בין אַנגעקומען צו מאַטעסן, איז ער שוין געווען אַ ביסל געצאַמט: באשר ער האָט זיין אייגענעם יינגל אונטערגעהאַקט די לונגען. דאָס שטעטל האָט שוין אויף אים געהאַט שטאַרקע תּרעומות פאַר זיין איבערכאַפּן די מאָס.

— שלאָגן מעג מען, אָבער מיט שכל און מיט יושר...

דער חדר איז געווען אין אַ זייטיק געסל, אין אַ שמאָל־לענגלעכן שטיבל — ביי גדליהכען די אלמנה. אין נידעריקן שטיבל האָט צו מיר מאַטעס אויסגעזען אַ סך גרעסער, ווי איך האָב אים געזען ביי אונדז אין דער היים. ער איז געווען צו ברייט פאַרן שמאָלן חדר. אין זיין רשות האָבן די תלמידים אויסגעזען נאָך קלענער ווי קליין.

גדליהכע די אלמנה, אַן עלטערע, ביינערדיקע יידענע מיט אַ רויט־לעכן פּנים — זי איז אויך געווען צו גרויס פאַר איר שטיבל. דער טיש, אַרום וועלכן די תלמידים זענען געזעסן, איז געשטאַנען טיף אין צימער ביים פענצטער. ביים טיר, לעבן קוימען, האָט גדליהכע אויפגענומען אירע חולאים. זי האָט געשמט צווישן אַרומיקע פּויערים מיט איר שטעלן באַנקעס און פּיאַוקעס. איז דעריבער, בעת מאַטעס האָט געלערנט מיט די קינדער חומש, צי גמרא — איז אַ גוי, אָדער גויע, געזעסן אויף אַ גדליהכע, און האָט מיט אירע באַנקעס און פּיאַוקעס געאַרבעט איבער

פוסבענקעלע ביים קוימען לעבן טיר; אויף אַ פוסבענקעלע איז געזעסן נאַקעטע פּלייצעס.

נאָך פּסח בין איך אָנגעקומען צו מאַטעסן. אַ צען תּלמידים האָט ער געהאַט; אין עלטער פון זיבן ביז צען יאָר. איך בין געווען פון די ייִנגסטע און דער סאַמע קלענסטער. ביי אים האָב איך אָנגעהויבן חומש. די ערשטע וואָך, ווען איך האָבן נישט אַזוי שנעל אויפגעכאַפּט אַ טייטש, וואָס ער האָט מיר אונטערגעזאָגט, האָט ער מיר מיט ליבשאַפט אַ קניפּ געטאָן אין באַק — אַזש מוראַשקעלעך זענען מיר שפּעטער אונטער דער הויט פון באַק אומגעלאָפן אַ גאַנצן טאָג.

צווישן די קינדער, וואָס איך האָב געטראָפן אין חדר, זענען געווען עטלעכע, וואָס האָבן ביי מאַטעסן געלערנט מיט אַ זמן פריער. זיי האָט ער שוין פון ערשטן טאָג אָן מכבד געווען מיט קלעפּ, ווי זיין שטייגער. די תּלמידים, אויסער זייערע אמתע נעמען, האָט מאַטעס יעדן איינעם צו־געגעבן אַ צונעמעניש. מרדכי זלמן דעם שמידס, אַ פּול־געפּיקעוועט ייִנגל — ער האָט ביי אים געהייסן: באַנדע. אליה דעם זאַלישינערס — מאַזשע. איינעם — שמעגדע. אַ צווייטן — גלאָוואַצקע. צו מיר איז איבער־געגאַנגען מיין ברודער משהס צונעמעניש — שטשעניוק... ווען ער האָט הנאה שלאָגנדיק אַ ייִנגל, האָט ער נאָך צום צונעמעניש צוגעגעבן אַ צולאָג: גנב! באַנדע גנב.. מאַזשע גנב... שטשעניוק גנב.

ער האָט גאַנץ הנאה געהאַט אַ נעם צו טאָן אַ תּלמיד פאַרן אויער און שלאָגן קאָפּ־אין־וואַנט. פּעטש זענען געפלויגן פון זיינע ביידע ווייכע הענט. סיי מיט דער רעכטער זייט האַנט און סיי מיט דער לינקער. אָבער די גרעסטע הנאה האָט ער געהאַט פון שמייסן אַ תּלמיד.

פּשוט און גרינג איז דאָס אים אָנגעקומען: אַזוי ווי ער איז געשטאַנען מיט זיין שווערן גוף הינטער דעם תּלמיד, וואָס האָט געזאָגט פון חומש, צי פון דער גמרא, און אויב דער תּלמיד האָט מאַטעסן אַרויסגעבראַכט פון די כּלים — האָט אים מאַטעס אַ נעם געטאָן ביי דער פּלייצקע, אַ דריי געטאָן, איבערגעקערט דעם תּלמיד מיט דער מחילה אַרויף; דעם תּלמידס קאָפּ פאַרקוועטשט צווישן זיינע גראָבע, ווייכע פיס; אויסגעצויגן די האָריקע האַנט צום פּאַלאַפ, וואו אונטערן באַלקן איז געלעגן פאַרשטעקט דער קאַנטשיק — און אַריינגעשטאַכטשעט אין ייִנגלס הוילן לייב אַריין וויפל ס'איז נאָר געקראָכן.

אין די ערשטע פּאָר טעג מיינע ביי מאַטעסן האָב איך שוין צוגע־

קוקט, ווי אַזוי מאַטעס מאַכט די תּלמידים פאַר מענטשן. מיינע שמאָלע פּלייצקעס זענען שמעלער געוואָרן. מיין שמאָל בלאַס פּנים איז נאָך שמעלער און בלאַסער געוואָרן. אין די ערשטע טעג איז שוין געשען אַ בייט אין מיין קינדערשן לעבן. איך בין מיטאַמאָל געוואָרן אַ גאַנצער בעל שׂכל. דריי־און־פערציק יאָר זענען שוין אַוועק, זינט איך האָב אָנגעהויבן צו גיין צו מאַטעסן אין חדר — איך געדענק יענע צייט, ווען מיינע באָרוועסע טריט האָבן פון דעמאָלט אָן אויף זייער אייגענעם אופן אָנגעהויבן שפּירן די ערד. מיינע נייגעריקע, קינדערשע אויגן האָבן צום ערשטן מאָל אָנגעהויבן באַטראַכטן די אַרומיקע וועלט, די מיל, אַלץ וואָס אַרום מיל און דאָס שטעטל, וואָס איך באַדאַרף טאָג־טעגלעך דורכגיין, ווען איך גיי אין חדר אַריין... יאָ, פון דעמאָלט אָן ווערט מיין נפש געשטאַרקט מיט גאָר אומגעריכטע כּוחות, וואָס איך האָב פון זיי פריער נישט געוואוסט. צום ערשטן מאָל האָט מען גענומען און מיך אַרויסגעשטעלט אין דער גרויסער וועלט, איך זאָל אין דער דאָזיקער וועלט אומגיין אַליין, אַליין טרעטן פאַר מיין טאָג־טעגלעכן גאַנג דעם שטעג.

די ערשטע צייט האָט מיך עמעצער פון שטוב־לייט געפירט אין חדר אַריין. אָפטמאָל איז עמעצער געקומען מיך אָפּנעמען פאַרנאַכט. אַ ביסל שפּעטער, דעם אייגענעם זומער, בין איך שוין אַליין געגאַנגען אין חדר און וויַיל זומער האָט מען די קינדער אַרויסגעלאָזן פון חדר באַצייטנס — האָב איך צום גרעסטן טייל געטראָפן דעם וועג אַהיים אַליין.

איך בין נישט געווען קיין גייער. בין געווען אַ לויפער. די דריי קילאָמעטער פון מיל אין שטעטל אַריין בין איך געלאָפן. אַ געשווינדער לויפער געווען — אַזש די פּיענטעס האָבן אין הינטער־חלק געשלאָגן לויפנדיק. צווישן די חדר־קינדער בין איך געווען פאַררעכנט פאַר דעם בעסטן לויפער. פונדעסטוועגן, אין חדר לויפנדיק, האָב איך צייט געהאַט צו בלייבן שטיין און באַטראַכטן אַלץ, וואָס איז מיר פאַרגעקומען ניי אויף מיין וועג. געווען צייט אויסצוציען די גאַנצע לענג ביים ראַנד טייך, קוקן אין קלאָרן וואַסער אַריין, באַטראַכטן דעם גרונט אין סטאַוו און די פיש־לעך, וואָס שווימען אַרום ביים ברעג. האָב געוואוסט פון אַלע נעסטן אין די ביימער און אין די קאַרטשעס פון ביידע זייטן וועג. איך האָב געהאַט אין קעשענע אַ ציגיינער־מעסערל און פאַרשטאַנען, ווי צו מאַכן פון אַ ווערבע־ריטל אַ פייפל. אויפן וועג אין חדר, האָב איך באַוויזן צו מאַכן עטלעכע פייפעלעך פאַר די חברים, וואָס זענען געווען מיט מיר גוט. איך האָב אויך צייט געהאַט צו באַטראַכטן יעדן קאַרטש, וואו עס זענען געוואַקסן

ווינפּערלעך; געמאַכט צייכנס, אַ וואַסערע פון די ווינפּערלעך וועלן פריער צייטיק ווערן.

דאָס איז אַלץ גערעדט פון דעם טייל וועג, וואָס איז געלעגן פון מיל ביז צו די ערשטע גוישע שייערן און הייזער, דאָרטן וואו דער וועג האָט געהאַט פוןביידע זייטן וואַסער און זומפּן; וואו פון ביידע זייטן וועג זענען געוואַקסן מיינע באַקאַנטעביימער. דאָס איז געווען מיין אייגענע וועלט. איך האָב אַריינגעשריגן צווישן די ביימער. און עמעצער, אַ ווייטער, האָט געענטפערט. איך האָב געפּייפט צו די פייגעלעך — האָבן זיי געענטפערט. איך האָב נאָכגעמאַכט די קוקופקע — האָט זי מיר פון ערגעץ אָפּגעענטפערט: קו־קו, קו־קו־קו. איך האָב נישט פאַרפעלט, ביים אָנקומען צום אייזנבאַן־אויפשיט, אַנידערצולייגן אַן אויער צום רעלס און הערן, צי פון ערגעץ קומט אָן אַ באַן. אין רעלס זענען שוין געווען צייכנס פון אַריינגעדריקטע נאָדלען, וואָס בעבל און משה האָבן אַנידערגעלייגט אײדער אַ באַן איז אָנגעקומען. איך האָב שוין אויך געהאַט אַ נאָדל אין רעלס, וואָס איך האָב אַנידערגעלייגט און די רעדער פון באַן האָבן זי אַ גאַנצע אַריינגעדריקט, ליגט זי די נאָדל אין שטאָלענעם רעלס אַ גלאַנציקע אַזאַ. אַפילו דאָס אויערל איז אויך נישט צעבראָכן געוואָרן...

אָבער ווי נאָר מיין וועג קומט נעענטער צו די פּלויטן פון די שטעטלשע באַלעגופים — שטייט אויף אַנטקעגן מיר אַ פיינטלעכע וועלט. פון הינטער אַ שייער, צי אַ שטוב, שרייען מיר נאָך שקצימלעך: זשידע, זשידע, כאַלאַמידע... צומאָל פליט מיר נאָך אַ שטעקן, אָדער אַ שטיין. אַמאָל טרעפט מען און אַמאָל נישט. איך מאַך, אַז איך זע קיינעם נישט און הייב אָן לויפן. דעמאָלט לויפן די שקצימלעך אַרויס און שפּעטן מיר נאָך: זשידע, זשידע, כאַלאַמידע... שטעלן אַרויס צינגער, וואַרפן נאָך שטיינער — כלומרשט נישט צו טרעפן.

צווישן מיינע ערשטע שונאים אין די נישט־יידישע געסלעך זענען גענדז און גאָנערס. די גאָנערס יאָגן נאָך, העשען און גאַנץ אָפט געלינגט אַ גאָנער אַ כאַפּ צו טאָן מיטן שנאָבל מיין קאַפּטן.

ביי איין שטוב וואַרט מיך אָפּ אַ נישט גאָר גרויסער רויטער הונט; ער ליגט אויסגעצויגן, דער קאָפּ אויף די לאַפּעס — כלומרשט ער זעט מיך נישט. און ווי נאָר איך פּרואוו מאַכן פיס — שפּרינגט ער אויף און יאָגט מיך נאָך. אַ פּאָר מאָל כאַפּט ער אָן מיין פּאָלע און צערייסט.

די ערשטע צייט, ווי נאָר איך קום אָן צו די גוישע הייזער, קריך איך אַריבער איבער אַ פּלויט און גיי אַוועק מיט די גערטנער, כדי אויסצו־

מיידן מיינע שונאים: די שקצים, די גענדז און דעם הונט. אָבער שפּעטער ווערט מיר נישט שיין. איך נעם מיט אַ גוטן און בייגיקן שטעקל. איך טראָג אים אונטער דער פּאָלע. דערפילן עס די שקצימלעך און האָבן פּאַר מיר דרך ארץ. פאַרבינדן זיי שוין מיט מיר אַ שמועס. איך גיב אַ שטיקל חלה, פון דעם, וואָס די מאַמע האָט מיטגעגעבן אין חדר אַריין. אַזוי ווערן מיר שלום.

אַ ביסל נאָך שפּעטער אין זומער אַריין — אַז דער גאָנער מיט די גענדז קומען מיר אָן אַנטקעגן, און ער, דער גאָנער, וויל מיט אַ העשען אָנכאַפּן מיין פּאָלע — כאַפּ איך אים פאַרן האַלדז, הייב אים אויף אינדער־הייך און שליידער אים אַוועק...

— גאַ־גאַ־גאַ, גאַ־גאַ־גאַ — זידלען מיך די גענדז; שאָקלען היין און הער מיט די קעפּ און אַנטלויפן אויפן הויף.

די צייט איז געקומען, ווען איך האָב דעם רויטן הונט באַוויזן, אַז ער באַדאַרף האָבן מורא פאַר מיר, כאָטש איך בין אַ קליין יינגל, וואָס לויפט פאַרביי זיין באַלעבאָס שטוב, אויפן וועג אין חדר אַריין.

יאָ, ס׳איז געווען, ווען דער רויטער הונט האָט מיך נאָכגעיאָגט און דעריאָגט; ווען ער האָט שוין זיינע ביידע לאַפּעס געהאַט אויף מיין אַקסל, און שיעור נישט אַ ביס געטאָן מיר אין האַלדז — דעמאָלט האָב איך אים פלינק אַ כאַפּ געטאָן פאַרן וויידל; מיט ביידע הענט אים אַ דריי געטאָן אין דער לופטן אַרום און אַרום און אַריבערגעשליידערט אים איבערן פלויט אין קראָפּעווע אַריין.

מיט אַ קוויטש איז דער רויטער הונט, אין איין געלאָף אַוועק וואוהין די אויגן האָבן אים געטראָגן. און איך, מיט אַ האַרץ, וואָס אָט־אָט שפּרינגט עס אַרויס — האָב איך פאַרריסן די פּאָלקעס, סטראַם־געלאָף, ווי נאָר די פיס האָבן געטראָגן. פון דעמאָלט אָן, אַז דער רויטער הונט האָט מיך דערזען פונוויטן אָנקומען, האָט ער אַריינגענומען דעם וויידל צווישן די הינטערשטע פיס און פאַמעלעכקע אָפּגעצויגן פון וועג.

מאָטעס דער מלמד האָט אָפּגעגעבן אַ גרוס דעם טאַטן, אַז זיין פּרץ איז אַ גוט יינגל; אים וועט מען באַדאַרפן האַלטן לאַנג אין חדר. אויב ער וועט כּסדר אַזוי לערנען, ווי ער לערנט; אויב כּסדר וועט ער אַזוי צולייגן דאָס קעפּל צום לערנען — וועט ער זיין אַ לייט, וועט מען פון אים נחת האָבן.

דאָס האָט מיר די מאַמע דערציילט, נאָכדעם ווי דער טאַטע האָט עס איר דערציילט. דאָס איז געווען אַ פרייטיק בייטאָג, ווען איך בין געקומען

פאַרפרי אַהיים, און די מאַמע האָט מיר, ווי דער שטייגער, געצוואָגן דעם קאָפּ.

דער זיידע יהושע האָט שוין אָנגעהויבן ביי מיר פרעגן אַ טייטש אין חומש און איז געוואָרן מיט מיר אַ גאַנצער פּאַני־בראַט. האָט ער די שפּאָקולן מיט די שטריקלעך אַרומגעבונדן איבערן קאָפּ, געזוכט אין אונדזער אַלטן חומש דאָס אָרט, וואו איך האָב געלערנט אין חדר. האָט ער שוין מיט מיר אינאיינעם פרייטיק מעביר געווען די סדרה — ער, מיט זיינע הונדערט יאָרעלעך, און איך מיט מיינע זיבן יאָרעלעך — אינאיינעם האָבן מיר געקרייזלט דעם ניגון, מעביר געווען די סדרה און אינאיינעם געזונגען אויף אַ קוויטשיקל...

צווישן מיינע חברים אין חדר זענען געווען קינדער גרויסהאָלטער, ווייל זייערע טאַטעס זענען געווען אָזוינע און אַזוינע: זייערע טאַטעס האָבן קראָמען אין סאַמע מיטן מאַרק. זייערע טאַטעס שטייען אין בית־המדרש אין סאַמע מזרח. און איך בין ליפּע דעם מילנערס, מיין טאַטע שטייט נישט אין מזרח. מיין טאַטע האָט זיין שטאָט אין בית המדרש ווייט פון מזרח.

אַז דער טאַטע נעמט מיך שבת אין בית־המדרש אַריין — קוק איך פונדערווייטנס צו דער מזרח־וואַנט. דאָרטן שטייען זיי, די מזרח־מענטשן. זענען אַזוי ווייט, אַזוי ווייט... איך זע דאָרטן מיינע חברים פון חדר, שטייען לעבן זייערע טאַטעס; זיי קוקן אַריבער צו מיר, און איך פאַרשטיי, אַז די טאַטעס לאָזן זיי נישט אַראָפּקומען פון מזרח און רעדן מיט מיר. איך אַליין שטיי מיר אויף מיין אָרט און גיי נישט אַריבער צו זיי, צו דער מזרח־וואַנט.

דאָס האָלט מיך אין חדר אָפּגעזונדערט. נישט שטענדיק נעם איך אָנטייל אין די קינדערשע שפּילן און שטיפערייען. איך האַלט מיין קאָפּ איינגעגראָבן אין ספר, איך זאָל געדענקען, וואָס דער רבי מאַטעס לערנט מיט מיר. אין האַרצן מאַך איך אָפּ — אַז שלאָגן מעג מיך מאַטעס; רייסן דעם אויער, צופּן די האָר מעג ער אויך. נאָר שמייסן, ווי ער האָט שוין צו עטלעכע מאָל אָפּגעשמיסן אַלע תּלמידים — דאָס נישט. מיך וועט ער נישט שמייסן. מיין ברודער משה — אים איז דאָס אַ חידוש. ער פאַרקאַשערט מיר די הויזלעך און וויל דערקענען סימנים אויף מיין לייב. ער גלייבט נישט, אַז מאַטעס האָט מיך נאָך נישט געשמיסן. דאָס שטעטל האָב איך נישט ליב געהאַט. אַרויס פון חדר, בין איך געלאָפן אַהיים. דער

חדר האָט מיך נישט אָפּגעריסן פון מיל. דער חדר האָט מיך נישט אָפּ־געריסן פון מייניקע.

די מאַמע האָט אָנגעקוואָלן פון איר קינדס תורה, פונדעסטוועגן האָט זי איר פּרצן געהייסן אַרויפקריכן אויף אַן אָלשענעם בוים, אַראָפּברעכן אַ טרוקענעם צווייג, צעברעכן אים אויף דער קני — באשר זי באַדאַרף אָנלייגן אַ פייער און מאַכן אַן עסן.

דער טאַטע, כאָטש ער האָט כסדר געפּאָרשט ביי מאַטעסן, צי זיין פּרץ טוט אַ פּעולה, פונדעסטוועגן האָט ער הנאה געהאַט צו זען, ווי פּרץ טעשעט אַ קליניקל...

מאַטעס זאָגט, אַז איך וועל זיין אַ מענטש. איך גיי ביי אים אָפּ אַ גאַנצן זומער אין חדר, און דערווייל האָט ער מיר נאָך קיין איינמאָל נישט אַריינגעשמיסן.

קאַפּיטל זעקס

דער באַלעגוף

אויפן וועג אין חדר אַריין, אין דער ערשטער גאַס, וואָס האָט שוין אַריינגעצויגן אין קיילעכדיקן מאַרק, זענען געשטאַנען צוויי שטיבער מיט שטרויענע דעכער. קומענדיק צו דער ערשטער שטוב — האָב איך געשטעלט שנעלערע טריט. געהאַט מורא אַריבערצוקוקן איבערן [illegible] כאַפּן אַ בליק צום הויף. דערפאַר, צוקומענדיק צו דער צווייטער שטוב, אַ נישט קיין אַרומגעצוימטע שטוב — אַהין האָט עס מיך געצויגן אַריינצוגיין.

אין דער ערשטער שטוב האָט געוואוינט דער באַלעגוף שרינסקי, ביי וועמען דער טאַטע האָט געדונגען די מיל, פאַר וועמען אַלע אין שטוב האָבן געהאָרעוועט.

אין דער אַנדערער שטוב האָט געלעבט אריה דער שניידער מיט זיין ווייב רחל די קאַשעמאַכערקע.

אריה דער שניידער, אַ שוין גרויער ייד מיט אַ קורצער ראיה, ער איז שטענדיק געזעסן איינגעבויגן הינטער זיין ברייטן, שווערן טיש און געשטשאָבעט פויערישע סערמיגעס. בשעת זיין רחלע, אַ קליינינקע, אַן איינגעשרומפּענע — זי איז כמעט שטענדיק געשטאַנען ביי דער זשאָרנע, אין ווינקל ביי דער טיר, און געדרייט — גרויפּן האָט זי געמאַכט פאַרן גאַנצן שטעטל. פון רעטשענע גרויפּן און האָבערנע גריץ האָט זי געצויגן איר חיונה. זי האָט אויך געבאַקן קיילעכדיקע לאַבנס ראַזעוון ברויט. אַ פּאָר מאָל אין וואָך האָט זי געבאַקן רעטשענע, קליינע קוגעלעך, פאַרקויפט צו יידן ווי צו נישט־יידן. זיי האָבן געהאַט צוויי יינגלעך. דער יינגערער, אַלטער, איז געוועזן אין מיינע יאָרן.

אַהין האָט מיך געצויגן די זשאָרנע און דער ריח פון די גרויפּן.

רחלעס זשאַרנע האָט אין מיינע אויגן אויסגעזען ווי אַ קליינע מיל. שטענדיק האָט געשמעקט ביי אריה דעם שניידער מיט געטריקנטן האָבער, פון וואָס רחלע האָט געמאַכט גריץ, מיט דעם ריח פון געטריקנטע גריקע און וואַרעמען ברויט. אָפטמאָל האָט אריה דער שניידער געבראַכט אויף דער פּלייצע צו אונדז אין מיל אַריין געטריקנטע גריקע, מען זאָל ביי אונדז פון דעם אויסבייטלען מעל. קאָרן, צו מאָלן אויף ראַזאָווקע — דאָס האָבן מיר שוין מיט אונדזער פור ביי זיי שטענדיק פאַרנומען. אין שטוב צו זיי בין איך פאַרלאָפן צו זאָגן גוטמאָרגן. ס׳איז געווען מיין ערשטע סטאַנציע אויפן וועג אין חדר. אָפטמאָל האָט מיך די מאַמע געהייסן פאַרגיין צו רחלען, נעמען פאַר אירטוועגן אַ האַלבע קוואָרט גריץ. אריה האָט די אויגן נישט אָפּגעריסן פון דער סערמיגע, האָט אונטער דער נאָז אַ פרעג געטאָן: צי גייט די מיל... צי קען איך שוין גוט לערנען, און צי מאַטעס שלאָגט מיך שטאַרק.

רחלע איז שוין ווייטער אָוועק מיט אירע שאלות: ערשטנס האָט זי מיך מכבד געווען מיט אַ רעטשענעם קוגעלע, אַ קוש געטאָן מיר אין באַק מעשה מאַמע. זי האָט געוואָלט וויסן, צי דער מאַמען טוט נישט ווי דער קאָפּ, צי די מאַמע האָט געבאַקן ברויט, און ווי אַזוי איז אַרויסגעקומען דער קוגל שבת. מיט איר איז די מאַמע געווען שווה־בשווה. די מאַמע האָט אויך נישט פאַרפעלט צו פאַרגיין צו רחלען. ביידע האָבן נישט גאַר שטאַרק ליב געהאַט די לייט, וואָס וואוינען אַרום קיילעכדיקן מאַרק. איינע האָט פאַר דער אַנדערער גאַנץ אָפט אויסגעקלאָגט דאָס האַרץ. ווייטער פון אריה דעם שניידערס שטוב האָט מיין מאַמע אירע רייד נישט געטראָגן. ווען די מאַמע מיט רחלען האָבן אַרומגערעדט ס׳ביטער לעבן, צער און נחת פון קינדער, — האָט אריה זיין קאָפּ פון דער סערמיגע נישט אַרויס־גענומען.

אַנדערש איז דאָס געווען מיט דער ערשטער שטוב, וואו דער באַלעגוף שרינסקי האָט געוואוינט. נישט נאָר איך האָב מורא געהאַט צו גיין נאָענט לעבן זיין טויער — אַיעדער פון די שטוב־לייט האָט געוויכט שרינסקיס הויז, ווייל דער באַלעגוף מיט זיינע בנים זענען געווען פאַר ליפּע דעם מילנערס מיט זיין הויזגעזינד — דער קוואַל פון שטענדיקע דאגות, אומרואיקע טעג און דעם טאַטנס און דער מאַמעס זיפצן אין די לאַנגע ווינטער־נעכט.

דער באַלעגוף אַליין איז געווען אַלט, נידעריק, מיט אַ קיילעכדיקן, רויט־בלוילעכן פּנים, באַוואַקסן מיט שטעכיקע האָר. זיינע קליינע, וואַסער־

דיקע אייגעלעך האָבן צווישן מענטשן געקוקט צו דער ערד. צווי זין האָט ער געהאַט. דער עטלערער — יוזיק — אַ טונקעלער, מיט וואָנצעס. דער יינגערער — נאָך אַ בחור — האָט געהייסן יאַסקע. יוזיק איז געווען דער חכם פון דער הגדה, מיט אַ צומיש פון רשע. יאַסקע, אַ ווייסער מיט פלאַקסענע האָר, איז געווען דער תּם פון דער הגדה, מיט אַ צומיש פון רשע.

דער באַלעגוף אַליין איז געווען כּולו רשע. קיינמאָל נישט קיין שמייכל, קיינמאָל נישט קיין גוט וואָרט, כּסדר געבורטשעט אין אייגענעם בויך אַריין. צו אים האָט געהערט ליפּעס מיל. צו אים האָבן געהערט די לאַנקעס הינטערן מיל און אַלע לאַנקעס, וואָס זענען געלעגן אַרום סטאַוו. דעריבער האָבן שוין צו אים געהערט אַלעביימער, וואָס זענען געוואַקסן אַרום מיל און אויף די לאַנקעס אַרום. ער האָט געהאַט הכנסה פון פרעמדע לאַנקעס. אויב דער וועג האָט געפירט דורכן בריק ביים מיל, דער־מאָלט האָט ער גענומען באַצאָלט פאַרן אַריבערפירן די היי איבער זיין בריק.

דער באַלעגוף האָט געהאַט אַ טבע אַרויסצוקומען אין אונדזער געגנט און באַטראַכטן זיין נחלה. זומער האָט ער עס אָפּטמאָל געטאָן. האָט אַכטונג געגעבן, צי מען פּאַשעט נישט אויס זיינע לאַנקעס. געקומען אַ קוק געבן, צי ליפּע דער מילנער לאָזט נישט אַרויף זיין פערד אָדער קו אויף זיין גראָז. האָט פאַרקוקט צו די ביימער, כאָטש שווער איז אים אָנגעקומען צו פאַררייסן דעם קאָפּ. האָט געמאַכט מיט די הענט, עמעצן גלאָט אין דער וועלט אַריין געוואָרנט. אויב ער האָט באַמערקט אַן אויסגעהאַקט ביימל, אַן אָפּגעבראָכענעם צווייג — איז ער גאָר אַרויס פון די כּלים און געפּאַטשט מיט בײדע הענט אין די באַקעס.

קוקנדיק אויף אים בשעת ער איז אומגעגאַנגען, אָדער אומגעבראָ־דזשעט מיט דער גרעבליע און איבער די לאַנקעס, ווי אַזוי ער זידלט עמעצן נישט־געשטויגן נישט־געפלויגן — האָט מען געקאָנט מיינען, אַז דאָס טרייבט ער נישט־גוטע, וואָס זענען אים אָנגעקומען אויף זיין וועג.

זיינע זין האָט מען זעלטענער געזען אין אונדזער געגנט; סיידן זיי זענען געקומען קאָסען די לאַנקעס אַרום מיל; סיידן דער טאַטע זייערער האָט איינעם פון די זין אַריבערגעשיקט צו ליפּע דעם מילנער אָנזאָגן אַ שלעכטע זאַך. געמאָלן האָט מען פאָר זיי ביי אונדז אין מיל אומזיסט. זענען די זין אָפּטמאָל אַראָפּגעקומען מיט זייער תּבֿואה, געהיט ביים מאָלן — דער מילנער זאָל זיי נישט באַגנבֿענען...

פונדעסטוועגן האָט פון צייט צו צייט פאַרבלאָנדזשעט צו אונדז אין שטוב אַריין דער באַלעגוף אַליין. דאָס איז געווען, ווען ער איז געקומען מאָנען דירה־געלט פאַר דער מיל. מער פון אַלץ איז ער מכלומרשט אָנגעקומען פרייטיק פאַרנאַכט; אַרומגעגאַנגען, באַטראַכט די נחלה, און שפּעטער, ווען די מאַמע האָט געבענטשט ליכט, איז ער אַריינגעקומען אָן אַ גוטנאָוונט, געבליבן זיצן, עפּעס בורטשענדיק צום שטוב. ער האָט געוואַרט ביז מען איז געגאַנגען צום טיש. נאָך קידוש האָט אים די מאַמע געגעבן אַ שטיק שבתדיקע חלה מיט אַ גלעזל בראָנפן.

דאָס איז אים וואויל באַקומען. ס׳בלוט איז אים אַריין אין פּנים אַריין. ער האָט דעמאָלט גערעדט פון דער זינדיקער וועלט; גערעדט פון דעם, וואָס זיין יאָסקע קאָן נישט געפינען קיין כלה. און גערעדט אויך פון דעם, אַז מען באַט אים אַן מערער פאַר דער מיל... דעריבער זאָל אים לייבקאָ — דאָס מיינט ער מיין טאַטן ליפע — יאָ, זאָל אים לייבקאָ פון נייעם יאָר, וואָס קומט אָן נאָך פּסח, אָנשטאָט הונדערט צוואַנציק רובל אַ יאָר, געבן הונדערט פופציק... באם נישט — מעג לייבקאָ באַצייטנס זוכן אַן אַנדער מיל...

פון זיינע בנים האָט דער עיקר יאָסקע ליב געהאַט אַריינצוקומען פרייטיקצונאַכטס, געבליבן זיצן אויפן שלאָפבאַנק ביים פענצטער; נאָכגעקוקט אַלעמען אין שטוב, בשעת מען האָט געדאַוונט; נאָכגעקוקט ווי מען וואַשט די הענט און מען מאַכט קידוש... ער האָט שוין געזאָגט אַ דאַנק, בשעת די מאַמע האָט אים געגעבן אַ שטיק ווייסע חלה און אַ גלעזל בראָנפן.

אַז יאָסקען האָט דער בראָנפן צענומען, האָט ער שוין נאַריש געשמייכלט און דערציילט: אַז זיין טאַטע וועט קיינעם די מיל נישט פאַרדינגען, באשר ער האָלט פון ליפע דעם מילנער. נאַר מוסיף זיין צו דירה־געלט וועט מען מוזן — באשר ער ווייסט, ווער עס באַט אַן מער פאַר דער מיל.

— אייערע זשידעס קריכן אין וועג אַריין; אייגענע זשידעס ווילן אייך אַרויסזעצן פון מיל, באשר זיי מיינען, אַז איר שאַרט דאָ גאָלד.

האָט אים די מאַמע דערפאַר געגעבן נאָך אַ שטיק ווייסע חלה, אָנגעגאָסן אים נאָך אַ גלעזל בראָנפן. האָט ער שוין דערנאָכדעם נאַריש געלאַכט און געזאָגט:

— זשידי זנאַיוט יאַק זשיטי... (זשידעס ווייסן ווי צו לעבן).

מיט אַזאַ חכמה איז ער אַוועק, לאָזנדיק אין שטוב אַ פאַרשטערטן פרייטיקצונאַכטס.

זעלטענער איז געקומען דער עלטערער זון, יוזיק. ער האָט שוין מעשה מענטש באַדאַנקט פאַרן שטיק שבתדיקער חלה. ער האָט שוין מעשה מענטש גערעדט... האָט אפילו געהייסן אָנקלייבן טרוקענע צווייגן צווישן דיביימער.

אַז אים האָט דאָס גלעזל בראָנפן צענומען, האָט ער געלויבט ליפע דעם מילנער:

— דער טאַטע וועט שוין קיין אַנדערן אין מיל נישט אַריינזעצן. נאָר איר וועט אים באַדאַרפן פון נייעם יאָר העכערן. מיר אַרט עס נישט. איך וועל סיי־ווי נישט לעבן אין קליינשטעטל. איך וועל סיי־ווי אַוועקפאָרן. מיין ווייב זאָגט, אַז דאָ איז איר נישט גוט. מיין ווייב... יאָ, מיין ווייב — אויב זי וועט געבוירן אַ יינגל, יאָ, יאָ...

דעמאָלט גיט אים מיין מאַמע אַ שטיק שבתדיקע חלה און הייסט עס אים אַוועקטראָגן זיין ווייב.

אַט אַזוי וואַקסן זיי אויס אַרום אונדז פון מאָל צו מאָל, זומער, ווינטער — אפילו אין האַרבסט; אין די אומעטיקע, האַרבסטיקע בלאָטעס פאַרפעלן זיי נישט צו קומען — אַמאָל דער באַלעגוף אַליין, און אַמאָל זיינער אַ יורש. אין האַרבסט האָבן זיי געפּאַסט צום רומל, געפּאַסט צו דעם געמיט, וואָס האָט געהערשט ביי אונדז אין שטוב.

ווייל אין האַרבסט זענען אָנגעקומען אַלערליי זאָרגן, אַלערליי האַרצ־ווייטיקן. זענען אָנגעקומען האַרבסטיקע רעגנס און עס זענען געקוואָלן די וואַסערן. די בעט פון אונדזער טייך איז שמאָל געוואָרן; ס׳וואַסער פלייצט אַריבער די ברעגעס, און ס׳איז נישטאָ וואָס צו מאַכן מיטן וואַסער. נישטאָ קיין מלאכה אין מיל. באשר דער וועג איז אַזוי שלעכט געוואָרן, און קיינער קומט נישט צו ליפען אין מיל אַריין.ביידע רעדער וואָלטן געקענט גיין; פאַר ביידע פּאָר שטיינער וואָלט געווען גענוג וואַסער. די מיל זאָל קאָנען גיין טאָג־און־נאַכט — איז קיין מלאכה נישטאָ. מען עפנט אויף די זאַסטעווקעס און מען לאָזט דאָס וואַסער גיין פראַנק און פריי...

דער הפקרדיקער וואַסער־געדויש אונטערן שטוב איז אַ פאַרשייטער געדויש. ס׳וואַסער גייט פון אונדז אַוועק אויף שטענדיק און לאָכט פון ליפע דעם מילנער, וואָס האָט זאַסטעווקעס ביי דער בריק, וואָס האָט

זאַסטעווקעס אין קאַריטע ביי די רעדער. עס פייפט דער ווינט צווישן די נאַסע אָלשענעביימער — עס פייפט דער דלות. שניידט עס אַלעמען ביים האַרצן. ס'איז נישט קיין זאָרג, וואָס דריקט — נאָר אַ ווייטיק, וואָס נאָגט. איך שפּיר־מיט דעם אייגענעם ווייטיק פון די גרויסע.

אין אַזעלכע טעג, אַז דער שבת איז געקומען צו דער שוועל — האָט מען אים באַגעגנט מיט אומעטיקע פּנימער. דאָס וואַסער איז געלאָפן ליידיק, און אין שטוב איז נישטאָ קיין אייגענע מעל אויף חלות. מעל האָט מען געקויפט אין שטעטל. כאָטש פון די געקויפטע מעל זענען די חלות ווייסערע, ווי פון אייגענע געמאָלענע — אָבער די חלות זענען פרעמדע. דער שבת־טיש איז אַן אומעטיקער.

און דעמאָלט קומט אַריין דער אַלטער שרינסקי, דער בעל־גוף; קומט אַריין מיט זיינע פאַרבלאָטיקטע שטיוואַליעס; קלאַפּט אָפּ די בלאָטע אין שטוב ביי דער טיר און זשמורעט מיט די אייגעלעך — באַשר צופיל ליכט אין שטוב; באשר צום פינפערנעם לעמפּל אויף דער וואַנט, וואָס לכבוד שבת האָט מען דאָס גלעזל אויסגעוואַשן, אָנגעגאָסן דאָס לעמפּל פול — יאָ, צו דעם ברענען נאָך פיר חלבנע ליכטלעך אין די שבתדיקע מעשענע לייכטער אויפן טיש, וואָס די מאַמע האָט געבענטשט.

שרינסקי האָט הנאה פון דער ווייסער חלה, כאָטש ליפע דער מיל־נער האָט די מעל געקומען אויף באָרג אין שטעטל ביים מעל־קרעמער.

— אַ זשיד קאָן נישט בלייבן אָן חלה — קייט ער און ברומט — ער מוז האָבן חלה אויף שבת... היות, ווי ס'איז קיין מלאכה נישטאָ אין מיל — דערפרייט ער אונדז — היות, דאָס וואַסער גייט ליידיק — וועט ער ברענגען אַ פור תבואה, אַנצומאָלן פאַר זיך אויף אַ גאַנצן ווינטער...

ער פּאַסט צום רומל. ער טראַכט אפשר: הלמאי די מאַמע האָט אים דאָס מאָל געגעבן אַ קלענערע לוסטע חלה. און אַז דאָס גלעזל בראָנפן צענעמט אים, שוין ביים טיר, זאָגט ער אָן:

— איר זאָלט דאָ אַכטונג געבן, מען זאָל נישט האַקן די ביימער... די גנבים, פוילן זאָל זייער געביין — — —

ער איז דער אָנזאָג, אַז אַ שווערער ווינטער איז ביים שוועל.

אין יענע טעג, ווען די מאַמע באַשמירט מיר צוויי פעניצער חלה מיט פּוטער, איך זאָל מיטנעמען אין חדר אַריין, זאָגט זי מיר נאָך אָן:

— ווערסט, מיין זון, אַריינגיין צו רחלען, טאָמער האָט זי געבאַקן

רעטשענע הולניקלעך, ווערסטו נאָך נעמען אַ הולניקל אין חדר. מען וועט איר איה״ש באַצאָלן.

און אַז עמעצער וויל אויסדינגען ביי ליפען די מיל, און די מאַמע באַדאַרף אויסרעדן איר האַרץ, אויסוויינען ס׳ביטערע מזל — טוט זי עס אויך אויפן וועג אין שטעטל אַריין — יאָ, פאַר רחלען טוט זי עס, ווען זי טרעט אָפּ אויף אַ רגע צו אריה דעם שניידער, ווענמענס שטיבל מיטן שטרויענעם דאַך קוקט אַריבער צו שרינסקיס שטוב... ליפע דעם מילנערס בעל־גוף.

קאַפּיטל זיבן

תורה און געפּיקטע באַנקעס

מיין רבי מאַטעס האָט געהאַט אַ צייט, ווען ער האָט מכבד געווען די תלמידים מיט טרוקענע קלעפּ; געווען אַ צייט פון פּאַרעווע און אַ צייט פון פליישיקע קלעפּ. ער האָט געהאַט אַ צייט צו שמייסן די קינדער און אַ צייט — צו שמייכלען גוטמוטיק; אַפילו אַ קניפּ טאָן מיט ליבשאַפט.

גוטע טעג זענען אויסגעפאַלן אין אָנהייב חודש, ווען ער איז גע־ווען גוט צו תלמידים. דעמאָלט האָבן די קינדער געבראַכט שכר־לימוד. עס האָט אויך געקאָנט זיין אַ גוטער טאָג זונטיק, ווען מ׳האָט אָנגעהויבן לערנען אַ נייע סדרה חומש, אָדער אַ נייעם ענין אין דער גמרא, וואָס די תלמידים זענען נישט געווען מחויב צו וויסן גלייך.

שלעכט איז געווען דער מיטוואָך. כאָטש מען האָט נאָך אַלץ גע־לערנט פּאַרוויז — אָבער מען האָט שוין באַדאַרפט וויסן, וואָס מען האָט געלערנט. ביטער איז געווען דער דאָנערשטיק, ווען אַיעדער תלמיד האָט באַדאַרפט זאָגן באַזונדער. ער האָט געפּאָדערט, די תלמידים זאָלן וויסן אויף אויסנווייניק. דאָנערשטיק האָבן אַנדערע תלמידים גע־קריגן צו עטלעכע מאָל געשמיסן. ס׳האָט געקאָנט טרעפן דאָנערשטיק, אַז ער האָט אַ תלמיד אונטערגעריסן דעם אויער.

פרייטיק איז געווען גרינגער. מען האָט געלערנט אַ האַלבן טאָג, געלערנט מעביר צו זיין די סדרה, געלערנט די הפטורה און אַ ביסל אַריינגעקוקט אין שבתדיקן דאַווענען. שבת בייטאָג, זומער, איז גאָר געווען גוט: מען האָט געלערנט פּרק אבות. מאַטעס איז געווען פאַר־שלעפערט פון שבתדיקן טשאָלנט און קוגל. מ׳האָט געמעגט אַפילו, זיצנדיק ביים טיש, כאַפּן אַ פליג.

אַ באַזונדערער טאָג, — סיי אַ גוטער, און סיי אַ שלעכטער — איז

געוועזן דער מאַנטיק. נישט אַזוי צוליבן לערנען, ווי צוליבן חדר. נישט אַזוי צוליבן פֿאָלגן און נישט־פֿאָלגן, ווי צוליב דעם מאַרק־טאָג, וואָס איז פּונקט מאַנטיק אויסגעפֿאַלן אין שטעטל קלעשטשעל.

ערשטנס האָט עס דעם רבין אַליין געצויגן אין מאַרק אַריין — אפֿשר וועט ער באַגעגענען אַ גוי מיט אַ מציאה, כאָטש ער האָט גאָרנישט געהאַנדלט. מאַנטיק איז מאַטעס געוועזן אַ ביסל צעטראָגן; געלאָזן צומאָל דעם חדר אויף הפֿקר, ווי ער האָט עס אָנגערופֿן.

דער עיקר איז מאַנטיק דער חדר גופֿא פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מין פֿלאַי־פֿלאַימדיקער יאַטקע, וואו די באַלעבאָסטע פֿון חדר, גדליהכע די אַלמנה, האָט ביי דער טיר, לעבן קוימען אויפֿגענומען אירע חולאים — דאָרפֿישע פּויערים און פּויערטעס — זי האָט זיי געשטעלט טרוקענע און געפּיקטע באַנקעס.

אויך אינמיטן וואָך האָט געטראָפֿן, אַז אַ חולה איז צו איר געקומען. אָבער מאַנטיק איז געוועזן דער טאָג, ווען דער גדליהכעס שפּע איז גע־וועזן גרויס. עס זענען געקומען צו איר אַלט און יונג, פּויערים און פּוי־ערטעס. ביים קוימען, נאָענט צו דער טיר, אויף פּוסבענקלעך זיצנדיק, האָבן די חולאים איבערגעגעבן אין דער גדליהכעס הענט דאָס בלוט אויף הפֿקר.

געוועזן אַזוי דער שטייגער:

דעם חולה האָט זי געזעצט מיטן פּנים צו דער טיר און מיט דער נאַקעטער פּלייצע צו דער שטוב אַרויס: ס׳הייסט, צו אונדז, קינדער ביים טיש. אין אַ שיסל וואַרעמע וואַסער האָט זי געהאַלטן עטלעכע צענדליק בלעכענע באַנקעס. אויפֿן קוימען האָט געריכערט אַ קליין לעמפּעלע. נאָכדעם, ווי זי האָט מיט אַ נאַסער שמאַטע אַרומגעווישט ביים חולה די נאַקעטע פּלייצע, האָט זי גענומען אַ נאַסע באַנקע, גע־בראַכט זי נאָענט צום חולהס לייב, דאָס פֿלעמל פֿון לעמפּל אַ שטעק געטאָן אין באַנקע אַריין און גלייך זי צוגעשטעלט דעם חולה אויף דער פּלייצע. די באַנקע איז געבליבן צוגעזויגן צו דער פּלייצע. דער חולה איז געבליבן אַזוי איינגעבויגן ביי אַ פֿערטל שעה, און גדליהכע האָט דערווייל געכאַפּט אַ דרימל. צו דער צייט האָט זי אויפֿגעוואַכט, אַראָפּ־געריסן די באַנקעס. יעדע באַנקע האָט געגעבן אַ שמוצער, ווען מ׳האָט זי אָפּגעריסן. אויף דעם אָרט פֿון די באַנקעס האָבן אויף דער נאַקעטער פּלייצע געגליט רויטע רעדעלעך. צען, צוואַנציק און אַמאָל דרייסיק רעדלעך אָנגעצויגענע מיט בלוט.

אויב דער חולה האָט געוואָלט טרוקענע באַנקעס, האָט עס גע־הייסן — פאַרענדיקט. האָט גדליהכע מיט אַ פּעטס און מיט דער הוילער האַנט אויסגעשמירט די פּלייצע און געזאָגט: „נאַ זדאַראָוויע״... דער חולה האָט באַצאָלט די פּאָר גראָשן און געזאָגט „דיאַקאָיו״...

ווען דער חולה האָט געוואָלט האָבן געפּיקטע באַנקעס, האָט גדליהכע אויף אַיעדן אָנגעצויגענעם בלוט־רעדעלע אַ פּיק געטאָן מיט אַזאַ פּאָר־זשאַווערט מעשן מאַשינקעלע, און דריי בלוט־פּאַסיקלעך האָבן אַרויסגע־שפּראָצט אויפן אָנגעצויגענעם אָרט. דערנאָכדעם האָט זי אויף אַיעדן אָנגעפּיקטן אָרט ווידער אַרויפגעשטעלט באַנקעס. נישט לאַנג האָט געדויערט, ווען די באַנקעס האָבן אָנגענאָגט גענוג בלוט, האָבן זיי אָנ־געהויבן אַליין אַראָפּצופאַלן פון קראַנקנס פּלייצע. פון אַיעדער באַנקע האָט אַ פּליוך געטאָן בלוט. בלוט האָט אויך גערונען פון דער צעטרייבער־טער פּלייצע. האָט אויסגעזען, ווי מען וואָלט פון דער פּלייצע די פעל אַראָפּגעשונדן.

גדליהכע וואַשט מיט דער האַנט אַראָפּ דאָס בלוט פון דער פּלייצע; מיט אַזעלכע שטינקענדיקע שמירעכצן רייבט זי אויס די רויע, רויטע הויט און זאָגט: „נאַ זדאַראָוויע״... דער חולה, קוים וואָס ער גלייכט אויס זיין פּלייצע — ער קרעכצט. באַצאָלט און זאָגט: „דיאַקאָיו״...

געווען אַלטע פּלייצעס, און געווען יונגע, פעטע פּלייצעס; געווען ברייטע פּלייצעס, און געווען דאַרע, שמאָלע פּלייצעס. ווער ס'האָט צוגענומען די באַנקעס ווי אַ ברכה, געלאָזט, אַז גדליהכע זאָל אים פּיקן מיט דער מאַשינקע און צאַפּן דאָס בלוט; און געווען אַזעלכע, דער עיקר ווייבער, וואָס האָבן בשעת מעשה גאָט געבעטן און תּפילות גע־שעפּטשעט; מיט אַ ציטער צוגעהערט, ווי גדליהכע צאַפּט דאָס בלוט.

און מיר, קינדער ביים טיש — דער קאָפּ איז נישט געווען נישט אין חומש און נישט אין דער גמרא. דער קאָפּ איז געווען אין גדליהכעס שיסל באַנקעס. אין דער שטיל האָט מען געציילט די באַנקעס, וואָס זי האָט אָנגעשטעלט אויף אַ נאַקעטער פּלייצע. מאָטעס האָט נישט געקאָנט שאַלטעוועץ איבער די קינדער. אַ חרפּה פאַר פרעמדע גויים צו נעמען און שמייסן קינדער. אַפילו אַ פּאַטש טאָן, מכבד זיין מיט אַ קניפּ, איז אויך נישט אויסגעקומען צו דער האַנט.

דעריבער האָט געטראָפן, אויב די קינדער האָבן מאָנטיק צו פיל איינגעשטעלט — האָבן זיי דערפאַר באַצאָלט דינסטיק. האָט ער שוין דינסטיק דערמאָנט אָן נעכטיקן מאָנטיק:

— בויטע גנב, נעכטן געציילט די באַנקעס ביי דער גויע אויף דער פּלייצע... אין חומש איז דיר דער קאָפּ נישט געלעגן — אַט האָסטו דיר פאַר נעכטן אויך!

דעם אייגענעם יאָר האָב איך אָנגעהויבן גמרא — בבא מציעא. אָבער דער חומש — ער האָט גערודערט דעם מוח. בפירוש געלערנט: גאָט האָט באַשאַפן די וועלט אין זעקס טעג, און אויף דעם זיבעטן טאָג האָט ער גערוט... בפירוש געלערנט, ווי אַזוי גאָט האָט באַשאַפן הימל און ערד און אַלץ, וואָס אונטערן הימל, און אַלץ, וואָס אויף דער ערד...

איך האָב אָנגעהויבן צו באַטראַכטן די וועלט לויט ווי עס איז באַשריבן אין חומש, אין ספר בראשית. מיין וועג פון מיל אין חדר און פון חדר צוריק אַהיים האָט פאַר מיר אָנגעהויבן אויסצוזען, ווי נאָך דעם וועלט־באַשאַף; ערשט איצטער נאָך מעשה־בראשית איז אויסגעקומען דעריבער אָפּטער און אָפּטער אַ טראַכט צו טאָן וועגן גאָט. אויסגעקומען גאַנץ אָפּט צו פאַרפירן אַ שמועס מיט דעם חבר מיינעם, וואָס דער רבי האָט אים גערופן גלאָוואַצקי; מיט אים האָב איך אַרומגערעדט, ווי אַזוי גאָט האָט באַשאַפן די וועלט.

פאַרוואָס דער רבי האָט דעם חבר מיינעם גערופן גלאָוואַצקי — איז מיר נישט געווען קלאָר. גלאָוואַצקי איז געווען אַ מענטש אין שטעטל, נישט קיין ייד, וואָס האָט אַלצדינג געקענט. ער האָט געקענט אַרויסרייסן מיט אַ שליסל אַ צאָן, ווען מען האָט באַדאַרפט. ער האָט געקענט נאָכמאַכן אַ שליסל, געקענט שיסן פייגל. מען האָט געשמועסט, אַז ער פאַרשטייט כּישוף. גלאָוואַצקין האָב איך געזען אַרום אונדזער מיל, ווי ער האָט, מיט אַ ביקס אויף דער פּלייצע, באַטראַכט די ביימער, געשאָסן אין די פייגל אַריין.

גלאָוואַצקי, דער חבר מיינער, ער איז מיר געוואָרן אַ נאָענטער חבר. אינאיינעם האָבן מיר אַ סך געטראַכט — ווי גרויס עס איז די וועלט, און ווי הויך עס איז פון דער ערד ביז צום הימל. איך האָב אים איבערגעגעבן סודות פון אונדזער מיל, אויפגעקלערט אים, ווי אַזוי פון קערנער מאַכן מיר מעל.

דערווייל האָט מיך נאָך מאַטעס נישט געשמיסן. קאָן זיין, אַז איך האָב נישט פאַרדינט געשמיסן צו ווערן. עס קאָן אויך זיין, אַז די מאַמע האָט אים עטלעכע מאָל שטאַרק געבעטן, מיך זאָל ער נישט שלאָגן.

איינמאָל בלויז, דעם ערשטן זומער, האָט ער מיר מיט דער פויסט אַזאַ זעץ געגעבן אין פּנים — אַזש מיין פּנים איז אויפגעלאָפן, און ס'איז געבליבן אַ בלויער צייכן לעבן אויג.

האָט מאַטעס, פאַרן אַהיימגיין, מיך צוגערופן אָן אַ זייט, די קינדער זאָלן נישט הערן און געזאָגט:

— וועסט אינדערהיים זאָגן, אַז דו ביסט געפאַלן איבער אַ שטיין...

איך האָב געהאַלטן וואָרט. איך האָב עס אַפילו אין די שפּעטער־דיקע יאָרן אויך נישט דערציילט, אַז מאַטעס האָט מיר מיט דער פויסט געמאַכט אַזאַ בלויען צייכן. איך האָב געהאַט דאָס געפיל, אַז ער טיילט מיך אַ ביסל אַרויס פון צווישן די איבעריקע קינדער — האָב איך גע־וואָלט זיין גוט צו אים.

איינמאָל אַ פרייטיק — נאָך זייער אַ ביטערן דאָנערשטיק — האָבן די קינדער געהאַט אַן אסיפה און ס'איז געבליבן, מען זאָל דעם רבינס קאַנטשיק אָפּגנבענען און ערגעץ־וואו באַשטאַטן. איעדער יינגל האָט אַן אַנדער עצה געגעבן. איינער האָט געראָטן, מען זאָל דעם קאַנטשיק צעשניידן אויף פּיץ־פּיצלעך, און די פּיצלעך ערגעץ פאַרוואַרפן, און אַן אַנדערער האָט געעצהט, מ'זאָל דעם קאַנטשיק פאַרברענען. די קינדער האָבן מיר פאַרגעלייגט, איך זאָל פאַרנעמען דעם קאַנטשיק צו אונדז; איך זאָל אינדערהיים אָנבינדן צו אים אַ שטיין און אַריינוואַרפן אין טייך אַריין. האָב איך מורא געהאַט, טאָמער האָט מאַטעס אַזאַ כּוח און ער קאָן דערגיין, אַז דעם קאַנטשיק האָט מען מיר איבערגעגעבן.

איז מען צום סוף איינגעפאַלן אויף אַזאַ פּלאַן: מען זאָל דעם קאַנטשיק באַהאַלטן ביי גדליהכען אין שפּייכלער. דאָרטן איז געשטאַ־נען אַ באַלייקע פון גרעט — האָט מען דעם קאַנטשיק אונטער דער באַלייקע באַהאַלטן.

מאַטעס האָט חושד געווען, אַז די תּלמידים האָבן דעם קאַנטשיק אָפּגעראַמט. ער האָט געשלאָגן, וויפל עס איז נאָר אַריין. ער האָט גע־שמיסן מיט ריטער, וואָס ער האָט פון בעזים אַרויסגעצויגן. ער האָט געשמיסן מיט אַ צונויפגעדרייט שטריקל... ביז גדליהכע איז געגאַנגען נעמען די באַלייקע, באשר זי האָט באַדאַרפט גרעט וואַשן — האָט זי געפונען דעם קאַנטשיק. אַ פאַרשימלטן האָט זי אים אַריינגעבראַכט אין חדר אַריין.

מאַטעס האָט געפאָדערט, מען זאָל זיך מודה זיין, ווער ס'האָט דעם

קאַנטשיק באַהאַלטן. די תּלמידים האָבן געוויינט און געלייקנט שטיין־און־ביין. דעמאָלט האָט ער געשמיסן און געפּאַסעוועט מיטן קאַנטשיק, וואו ער האָט נאָר געטראָפן, ביז וואַנען פון קאַנטשיק איז אַראָפּ דער שימל.

אַ גאַנצע וואָך איז מיר דער קאָפּ געווען פול מיט תּורה. אַ גאַנצע וואָך — לויט דער מאַמעס באַדויערן — איז איר קינד איינגעגאַנגען; האָט מען פון מיר דאָס גאַנצע ביסל חיות אַרויסגענומען. איעדן אינ־דערפרי, אין די וואָכעדיקע טעג — אויסגעזופּט אין געאייל אַ ביסל קרופּניק, האָט די מאַמע מיר מיטגעגעבן צוויי פּעניצער אַלט־געבאַקענע חלה, באַשמירט מיט פּוטער — האָב איך די פּוטער אַראָפּגעשיילט און אַוועקגעוואָרפן. איך בין נאָכן טאָג לערנען געלאָפן מיט אימפּעט פון חדר, און קומענדיק אַהיים — האָב איך נישט געהאַט כּוח צו עסן דער מאַמעס וועטשערע.

אָפּגעלעבט האָב איך נאָר פרייטיק, ווען איך בין געקומען צו לויפן אַהיים נאָך האַלבן טאָג, און ס׳איז אַ סך צייט געבליבן אַ לעב צו טאָן מיט דעם אַרום־מיל. די מאַמע האָט שוין אָפּגעבאַקן חלות. עס פלאַקערט אין אויוון אויף טשאָלנט.

עס איז מיר ליב, וואָס די מאַמע שיקט מיך אין אַלערליי שליחותן:

— גיי לויף, פּרצל, גיב אַ קוק, וואו די בהמה איז ערגעץ פאַר־קראָכן.

— גיי, פּרצל, קריך אַרויף אויפן בוידעם; איך האָב געהערט, ווי אַ הון האָט דאָרט געשריגן קאָ־קאָ־דאַק — נישט אַנדערש, זי האָט דאָרט געלייגט אַן איי.

— גיי, פּרצל, רייס אָן אַ ביסל גרינעם פּלישניק, וועט מען אָנשיטן אין שטוב.

דער זיידע איז אויפגעלייגט. ער נעמט אַראָפּ דעם חומש פון פּאָליצע, פּרוּווט מיך אויסהערן, וואָס איך האָב פאַר דער וואָך גע־לערנט.

— האָ, אייניקל מיינס, גוט וואָס אַ גאָט איז פאַראַן אויף דער וועלט. איצטער ווייסטו שוין, וואָס גאָט האָט אויפגעטאָן... טאָ לאָמיר איצטער אַ זינג טאָן דעם ראָבן ניגון... אַז דו וועסט וועלן ווערן אַ רב — וועסטו קאָנען ווערן אַ רב. אַז מאַטעס זאָגט אויף אַ יינגל, אַז ער וואָקסט אַ לייט — וואָקסט ער אַ לייט... טאָ זינג מיט מיר דעם רויטן ניגון.

מיין שוועסטער בעבל נעמט מיך אַוועק אין טייך אַריין הינטערן מיל און זי באָדט מיך אויס, וואַשט מיך אַרום.

דער ברודער משה, שוין אַ גאַנצער מילנער, אַ פּאַרמעליקטער — ער איז אַ סך גרעסער פון מיר. אַ שטאַרקער שוין. אים פּאַרדריסט, פאַרוואָס מאַטעס רופט מיך מיט דעם אייגענעם צונעמעניש, וואָס ער האָט ביי אים געהאַט. מיין ברודער משה געדענקט נאָך פון דעם, וואָס ער האָט ביי מאַטעסן געלערנט. ער נעמט דעם חומש און באַ־ווייזט, אַז ער געדענקט. איך זע, אַז מיין ברודער משה איז אומעטיק. איך פאַרשטיי אַ ביסל, פאַרוואָס ער איז אומעטיק. צו פרי האָט אים דער טאַטע אָפּגענומען פון חדר.

מיטאַמאָל בעט די מאַמע:

— מען האָט, מיין קינד, פאַרגעסן פעפער צו קויפן. טו אַ לויף אין שטאָט אַריין... נאַ דיר אַ שטיקל קיכל אויפן וועג.

איך לויף — די ערד אַנטלויפט הינטער מיינע פיס. אַז איך קום צום מאַרק — ווער איך אַ ביסל פאַרשעמט און גיי פּאַמעלעכער. מעשה סטאַטיק גיי איך אַריין צו שמעון־וועלוולען דעם קרעמער און קויף פעפער. און ווי נאָר איך האָב דורכגעשניטן דעם מאַרק, אַריין אין דער גויישער גאַס — איז ווידער געלאָפן. ווי אַ ווינט קום איך אָן צו דער מאַמען מיט פעפער אין האַנט.

— אַ שאָד, מיין קינד, — זאָגט די מאַמע — מען האָט דאָך פאַר־געסן צוקער צו קויפן; וועט נישט זיין מיט וואָס דעם טיי צו טרינ־קען...

דעמאָלט פאַרקאַשערט משה די פאָלעס און פליט אין שטאָט אַריין. אים צו דעריאָגן איז שווער.

דער טאַטע קומט אָן פון שטעטל, ער קומט אַ צעפּאַרעטער: ער איז געגאַנגען לכבוד שבת אין מרחץ אַריין. אין מרחץ האָט ער גע־רעדט מיט מאַטעסן, און יענער האָט אים געזאָגט, אַז פון פרצן וועט ער האָבן נחת. יאָ, איז ער דעריבער געקומען אַ צופרידענער. ער גיט עס איבער דער מאַמען; איז זי אויך צופרידן.

און צו מיר זאָגט ער:

— מאַטעס האָט מיט מיר גערעדט. יאָ, צו ווינטער צו וועט מען דיר מאַכן נייע שטיוועלעך; האָב שוין גערעדט מיטן שוסטער.

אַזוי גייט דער ערשטער זומער ביי מאַטעסן. אַזוי לערן איך חומש מיט רש״י און גיי איבער צו גמרא. עס קומען אָן די יום־

טובים. איך בין פריי, נאָר איך האָב מורא פאַר גאָט. איצטער זע איך שוין, ווי גאָט גייט אום אַרום אונדזער מיל; ער גייט אום אויף די לאַנקעס אַיעדן פאַרנאַכט, ווען די זון פאַרגייט אין מערב־זייט.

און אַז עס קומט אָן די נאַכט, האָב איך מורא אַליין אַרויסצוגיין דרויסן. און אַז איך ליג אין בעט און הער, ווי דאָס וואַסער רוישט אונטערן שטוב, אַמאָל מורמלט עס — הער איך פון געמורמל אַרויס רייד אַזעלכע, וואָס איך וויל פאַרשטיין, און קאָן נאָך נישט פאַרשטיין...

ווייל שלאָפן שלאָף איך נאָך אַלץ מיט דער מאַמען אין איין בעט. שלאָפנדיק מיט איר, בין איך נאָך אַלץ אַ קליין, קליין קינד.

אין האַרצן בין איך צופרידן, וואָס מאַטעס האָט מיך פאַרן גאַנצן זמן קיין איין מאָל נישט געשמיסן.

קאַפּיטל אַכט

„אהב את המלאכה"

איך האָב אונטערגעהערט אַ שמועס צווישן טאַטן און דער מאַמען, בעתביידע זענען געזעסן אויף דער ערד פאַרן שטוב און איבערגעקליבן אוגערקעס צום זייערן, וואָס דער טאַטע האָט געבראַכט פון שטאָט. געווען סוף־זומער פאַרנאַכט. אַ פאַרבענקטקייט איז געלעגן אויף די אָפּגעזוימערטע לאָנקעס. בלעטער האָבן געגעלט און געפאַלן פון די ביימער.

זאָגט דער טאַטע:

— אַז פאַר אים וועט נישט זיין קיין מלמד אין קלעשטשעל, וועט מען אים באַדאַרפן אַוועקשיקן אין אַן אַנדער שטאָט לערנען.

— קלער נאָך דערווייל נישט פון אַוועקשיקן אים; אַ קינד — וואָס וועט פון אים ווערן אין דער פרעמד? — ענטפערט די מאַמע.

דער טאַטע באַקוקט אַ געל־געוואָרענע אוגערקע און זאָגט ווידער:

— איך טראַכט נישט אַנדערש; ער וועט אם ירצה השם זיין אַ רב.

— וואָס באַדאַרף מען שוין איצטער קלערן, וואָס ער וועט זיין? זאָל ער נאָר זיין געזונט. כ'וויל אים גאָר נישט מאַטערן אַזוי פיל.

אַזוי ענטפערט ווידער די מאַמע, און צו מיר זאָגט זי:

— גיי, פרצל, שנייד דיר אָפּ אַ שטיקל ברויט; און דאָ האָסטו דיר אַ געשמאַקע אוגערקע.

האָב איך שוין געהערט, אַז דער טאַטע וויל, איך זאָל זיין אַ רב. דער טאַטע קלערט שוין, אַז איך וועל באַדאַרפן אין ערגעצן אַוועקפאָרן.

איך גיי אַריין אין מיל. אין מיל איז פאַראַן אַ הינטערטיר, וואָס

קומט אַרויס צום טייך, קוקט אַרויס צו די לאַנקעס אויף מײלן לאַנג. איך קוק דורך דער טיר, און זע, ווי דאָס וואַסער, וואָס פאַלט אַראָפּ פון אונטער די רעדער, גייט אַוועק ווייטער, ווייטער פון אונדזער מיל. איך ווייס, אַז ווייט־ווייט, ווען מען מיידט אויס די זומפּיקע קאַלטעס, מען שניידט דורך אַ וועלדל — שטייט אויף דעם אייגענעם נויך נאָך אַ וואַסערמיל, וואָס געהער צו אַ נישט־יידן, לאַפּינסקי. אָבער לאַפּינסקי, ווען ביי אים אין סטאַוו ווערט געננוג וואַסער, לאָזט ער איך די מיל גיין, און דאָס וואַסער לויפט פון אים אַוועק. צו אונדז קומט דאָס וואַסער פון שטעטל. אין שטעטל שטייט אַ מיל, וואָס גע־הער צו אַ גביר. מען רופט אים: דער בן־יחיד. ער האָט אַ רייכן טאַטן, משה פּאַדביליער, וואָס איז אַ פּריץ, און האָט זיין זון, דעם בן־יחיד, אויפגעשטעלט אַ וואַסערמיל אין שטעטל. פון בן־יחידס מיל קומט דאָס וואַסער צו אונדז; פון אונדז — צו לאַפּינסקין; און פון לאַפּינסקין...

אַז איך קלער איבער, וואָס דער טאַטע האָט געזאָגט, און וויל אויס־מאָלן מיין וועג, בעת איך וועל באַדאַרפן פאָרן ווערן אַ רב — זע איך אונדזער טייך און זיין וועג צווישן גרינע ברעגעס און מיט ביימער פון ביידע זייטן. אָלשענע ביימער; ווערבעס און טשערעמכע. איך ווייס נישט, ווי ווייט דער טייך פאַרלויפט. איך ווייס דערוויילע נישט, ווי ווייט וועט זיין מיין וועג, אויב איך וועל באַדאַרפן אַוועקפאָרן לערנען, ווי דער טאַטע זאָגט.

דער טאַטע האָט געזאָגט: ער האָפט איה״ש, פרץ וועט זיין אַ רב... דערווייל קען איך נאָר דעם קלעשטשעלער רב. ער וואוינט אין אַ גאַס, וואָס פירט צו אונדזער מיל. ער איז אַ בלינדער. מען פירט אים אונטערן אָרעם. שבת איז ביי אים אין שטוב אַ מנין. מיין טאַטע, דער זיידע, דאַוונען אויך אָפטמאָל דאָרטן שבת. דער טאַטע פאַרנעמט מיך צום רב, און איך זע — ער איז בלינד. אינגאַנצן בלינד. און ער איז אַ רב אין שטעטל. מען פרעגט ביי אים שאלות. ער האָט אַ שוואַרץ־גרויע באָרד; די אויגן האַלט ער ברייט אָפן; שוואַרצע אויגן אָזעלכע... ער קען אַ סך לערנען. לערנט אויסנווייניק.

דער טאַטע האָט מיך איינמאָל צו אים צוגעפירט און געזאָגט:

— רבי, דאָס איז מיין יינגסטער זון. ער לערנט שוין ביי מאַטעסן גמרא.

האָט דער רב געזוכט מיט ביידע הענט, אָנגעטאַפּט מיין קאָפּ, געפונען

די באַקן מיינע, האָט מיט ווייכע פינגער געפּילט מיין פּנים און געזאָגט:
— לערן, לערן תּורה, וועט דיר זיין וואויל.

איך האָב מורא געהאַט פאַר זיינע ברייט געעפנטע, שוואַרצע אויגן, וואָס זענען גאָרנישט. אין פּרק אבות האָב איך ביי מאַטעסן אַזוי געלערנט: „אהב את המלאכה ושנא את הרבנות״... דאָס מיינט: ליב זאָלסטו האָבן די מלאכה און פיינט זאָלסטו האָבן רבנות. דער רבי מאַטעס האָט נישט געגעבן צו פאַרשטיין, פאַרוואָס מען באַדאַרף ליב האָבן מלאכה און פיינט האָבן רבנות. פונדעסטוועגן, בשעת דער רבי האָט עס מיט אונדז גע־לערנט — האָב איך געקלערט פון אונדזעריקע.

איך האָב געקלערט פון טאַטן, פון די ברידער. געטראַכט פון עלטסטן ברודער, בנימין חיים, וואָס האָט שוין אַ ווייב מיט קינדער, לעבט אין שטעטל און איז אַ פאַרבער; ער פאַרבט וואָל און פאָדים פאַר די פּויערטעס פון די אַרומיקע דערפער. און ווען ביי אונדז אין מיל ווערט עפּעס קאַליע — איז דערוויל בנימין חיים דער איינציקער, וואָס ווייסט ווי אַזוי די מיל צו פאַרריכטן. ער איז אַ הויכער, אַ גלייכער, מיט אַ בלאָנדער באָרד און ליכטיקע, בלויע אויגן. אַז ער קומט, וואַרפט ער אַראָפּ דעם קאַפּטאַן; ער גייט אין מיל אַריין, צעטעמט די מיל און ער פאַרשטייט צו פאַרריכטן, וואָס מען באַדאַרף... איך בין אים מקנא, ווי ער האַלט אַ האַק אין האַנט; ווי אַזוי די האַק פאַלגט אים. טרוקענע גראַביע־האָלץ, האַרט ווי שטאָל — ער טעשעט אַזוי גלייך. די שפּענער פליען פון אונטער דער האַק, ממש סטרוזשקעלעך שיילט ער אָפּ מיט דער האַק, ווען ער טעשעט גלאַט צו מאַכן אַ שטיקל האָלץ.

אַז ער שמידט די שטיינער, הערט מען דעם גלייכן קלונג פון זיין האַמער. ער פּיקט מיט דעם שפּיציקן האַמער אין גרויסן שטיין; שטיין־שפּריצעלעך שיסן אַרום אים, פאַרפליען אים אין באָרד אַריין, טרעפן אין פּנים אַריין, און ער שמידט אַזוי פריילעך...

— פאַרוואָס האָט דער טאַטע אים נישט געמאַכט פאַר קיין רב?

ווען איך טראַכט פון אַ מלאכה, וואָס מען באַדאַרף ליב האָבן, זע איך דערוויל נישט קיין אַנדער מלאכה, ווי צו זיין אַ מילנער. איך ווייס, מיין טאַטע האָרעוועט שווער; אַלע עלטערע קינדער האָרעווען שווער — אָבער אַ מלאכה, וואָס פאַרמעליקט נישט, געפעלט מיר נישט. איך לערן שוין גמרא; כאָטש דער טאַטע קלערט, אַז איך וועל אַמאָל זיין אַ רב — האָב איך ליב אונדזער מיל. און ווען בנימין חיים קומט צו אונדז אַראָפּ און הייבט אָן פאַרריכטן די מיל — קריך איך אים אונטער די הענט.

איך גיי אים נאָך טריט־און־שריט. איך קוק אונטער, ווי אַזוי ער האַלט דאָס האַנטזעגל בשעת ער זעגט: איך פאַרשטיי, פאַרוואָס ביי אים קומט אַרויס דער שניט גלייך.

פונדעסטוועגן זע איך, אַז בנימין חיים האָט נישט ליב קיין מיל. ער האָט פיינט, אַז זיין היטל, זיין קאַפּטן זאָלן זיין פאַרפּוליעט מיט מעל. איידער ער גייט פון אונדז אַוועק, פּוליעט ער אָפּ פון זיך איעדן סימן פון מיל. אָבער מקנא בין איך אים, וואָס ער פאַרשטייט אַזוי פיל.

מיין פעטער אברהם משה, מיין מאַמעס ברודער, וואָס האָט זיין ווינטמיל אויף אַ באַרג, אויף יענער זייט לאַנקעס, וואַלד און בלאָטעס — אַ סך מאָל גייען מיר צום פעטער אברהם משה צו גאַסט. זומער גייט מען באַרוועס איבער די בלאָטעס. ווינטער — איבער די פאַרפרוירענע לאַנקעס. מיין פעטער אברהם משה, אַ הויכער מיט אַ קליין ברוין בערדעלע און קלוגע אויגן — ער איז אַ למדן אַ ייד. און פונדעסטוועגן איז ער אַ מילנער. ער איז שטענדיק אַ פאַרמעליקטער. אַפילו שבת, אַז מען קומט צו אים צו גאַסט — זיצט דער פעטער אברהם משה פאַר דער גמרא; ער האָט פון די בגדים נישט אַראָפּגעטרייסלט די וואָכעדיקע מעל: ער לערנט גמרא מיט אַ ניגון, וואָס קלינגט איבער דער גאַנצער שטוב.

— ווען ער וואָלט יונגערהייט געהאַט חשק, האָט ער געקענט זיין אַ רב — זאָגט מיר די מאַמע אויפן פעטער אברהם משה.

ס'איז אמת. ביי אים איז פאַראַן אַ סך פאַליצעס ספרים. גרויסע ספרים; גראָבע ספרים אַזעלכע.

אַז מיר קומען צו אים צו גאַסט שבת נאָכן עסן, איז די מומע רבקה מכבד מיט טיי און מיט קיכל. איך לויף מיט די קינדער אין זייער ווינטמיל אַריין. זיי גיבן מיר צו פאַרשטיין דעם שכל פון אַ ווינטמיל; ווי אַזוי די פליגל, ווען דער ווינט דרייט זיי, דרייען זיי די רעדער און די שטיינער; ווי אַזוי מען קען די גאַנצע מיל אומדרייען מיט די פליגל אַנטקעגן ווינט.

נאָר אַנטקעגן דער מיל, גאַרנישט ווייט — איז דער שטעטלשער בית־עולם. האָב איך אַ ביסל מורא פאַר דער מיל אויך, וואָס שטייט אַזוי נאָענט צום בית־עולם. איך קום צוריק אין שטוב אַריין און זע, ווי דער פעטער זיצט נאָך ביים אָפענעם ספר. ער הערט, ווי די מאַמע מיט דער מומען רעדן פון מיר. איך ווער פאַרשעמט.

דער פעטער זאָגט:

— נו, פּרצל, דו ווילסט נישט זיין קיין מילנער...

ווער איך פֿאַרשעמט און ווייס גאַרנישט וואָס צו ענטפֿערן.

נעמט די מאַמע און טוט אַ זאָג:

— ליפּע וואָלט וועלן אים מאַכן פֿאַר אַ רב.

— וועט׳ן באַדאַרפֿן פֿאַר אים אויפֿבויען אַ שטאָט — זאָגט דער פֿעטער.

פֿיל איך, ווי דאָס בלוט קומט מיר אין פּנים אַריין. איך שפּיר, אַז דער פֿעטער איז גערעכט. פֿון אַ ווינקל באַטראַכט איך אים: אַט זיצט ער ביי דער גמרא, מיט זיין הויכן שטערן. געקענט זיין אַ רב און נישט געוואָלט זיין קיין רב. איך זע, ביי אים אין שטוב, טאָקע אונטער די פּאָליצעס ספֿרים, שטייט אַ וואַרשטאַט מיט הובליעס, מיט דלאָטעס, מיט עקבויערס; אויף דער וואַנט הענגען אַלערליי זעגלעך... טראַכט איך ווידער פֿון פּרק אבות, וואו עס שטייט: „אהב את המלאכה ושׂנא את הרבנות"...

איך זע איצטער די מאַמע מיינע, ווי זי איז גאַרנישט געראָטן אין דער מוטער רבֿקה פֿון חומש, וואָס האָט געוואָלט, איר זון יעקב זאָל נאָר לערנען תּורה. און מיין טאַטע איז נישט ווי יצחק, וואָס האָט געוואָלט, זיינע קינדער זאָלן פֿאַרשטיין, ווי אַזוי אַרויסצוגיין מיט פֿייל־און־בויגן. מיין מאַמען איז עפּעס נישט אַלץ קלאָר געווען אין לעבן; נישט אַלץ איז ביי איר קלאָר געווען, בשעת זי איז געשטאַנען פּנים־אל־פּנים מיט דער דרויסנדיקער וועלט.

איר איז נישט גאָר קלאָר געווען, וואָס פֿאַר אַ וועג איר קינד זאָל אויסקלייבן.

איך געדענק, דעם אייגענעם זומער זענען מיר ביידע, די מאַמע און איך, בייטאָג אַרויסגעגאַנגען פֿון דער היים אין שטעטל אַריין. דעם הימל האָבן שווערע כמאַרעס פֿאַרצויגן. אַריבערגייענדיק דעם אייזנבאַן־אויפֿשיט, האָט פּלוצלונג אַ בליץ געטאָן, ממש די אויגן פֿאַרבלענדט; תּיכּף האָט עס אַ דונער געטאָן נידעריק איבער אונדזער קאָפּ.

דער מאַמען האָט עס אַ צי געטאָן צו דער ערד. זי איז געבליבן זיצן אַזוי ביים זייט וועג. איך האָב דאָס אייגענע געטאָן. דער מאַמעס באַקן זענען געוואָרן בלאַס, ווי קרייד; אין די באַקן — רויטע, אָנגעצונדענע רעדעלעך. דער דונער האָט זי שטאַרק איבערגעשראָקן. אַ צייט איז זי אַזוי געזעסן און נישט אויפֿגעשטאַנען. שווייגנדיק האָט זי מיך אָנגעקוקט; מיט אַ קאַלטער, ציטערדיקער האַנט האָט זי געגלעט מיין פּנים און גערעדט:

— אַט, פאַר דעם, מיין קינד, האָב איך מורא... איך פאַרשטיי דאָס נישט. אַ סך זאַכן, מיין קינד, פאַרשטיי איך נישט. נאָר אַז עס טוט אַזאַ דונער איבערן קאָפּ — פאַלט מיר דאָס האַרץ אַרויס. אַוודאי וועסטו שוין וויסן אַ סך מער. אַוודאי, מיין קינד, וועסטו פאַרשטיין. דיר וועט זיין גרינגער צו לעבן.

אין אַ ווילע אַרום לייכט אויף איר פּנים:

זעסט, פּרצל, ס'אַראַ רעגנבויגן דאָרטן אין מזרח־זייט! ס'איז שוין ווערט געווען די שרעק... וואָס פאַר אַ קאָלירן זענען דען אין אים נישטאָ...

זענען מיר ביידע אויפגעשטאַנען, באַוואונדערט דעם רעגנבויגן, וואָס איז געווען אויסגעבויגן איבער די גרינע לאָנקעס.

שפּעטער, שוין פאַר יום־טובים, בשעת מען איז אויפגעשטאַנען באַגינען, גיין אין שטעטל אַריין צו סליחות; ס'איז נאָך פינצטער געווען, און דער טאַטע וועקט די קינדער אויפצושטיין; קלמנען איז גרינגער צו דערוועקן. משהן שלעפּט דער טאַטע ממש פון בעט אַרויס. און ווי עס קומט צו מיר — נעמט די מאַמע און ראַטעוועט מיך אָפּ:

— וואָס ווילסטו פון קינד? — טענהט די מאַמע צום טאַטן — זאָל ער נאָך שלאָפן; ער וועט נאָך פאַר זיין לעבן האָבן גענוג צייט אויפצושטיין צו סליחות. אויב ער וועט איצטער נישט שלאָפן — ווען וועט ער שוין שלאָפן?

איך הער, ווי זי האָט דעם טאַטן אַוועקגעצויגן פון מיין געלעגער. איך האַלט פאַרמאַכט די אויגן, אָבער אין אמתן בין איך וואַך. איך אַליין וויים נישט, ווען איך זאָל געבן געדעכט. וואָרעם ראש־השנה איז שוין באַלד. דער זיידע גייט אַלע טאָג דאַווענען. איצטער הער איך אויך דעם זיידנס טריט איבער דער שטוב. און די מאַמע — זי לאָזט נישט, דער טאַטע זאָל מיך אויפוועקן.

די מאַמע האָט אויסגעפירט. דער טאַטע גייט אַוועק. ער זאָגט נאָר אַ ברוגזער:

— טאָמער וואָלט איין קינד געוואַקסן אַ מענטש — מאַכסטו אים קאַליע. ועסט קומען אין בית־המדרש אַריין, וועסטו זען, וויפל קינדער עס זענען אויפגעשטאַנען צו סליחות.

דאָס לאָזט איבער ביי מיר אַן אומעט. אַלע גייען אַוועק; איך שלאָף נישט. בעבל איז די איינציקע, וואָס איז געבליבן אין שטוב; זי באַדאַרף נישט גיין צו סליחות. איך טראַכט: פאַרוואָס וויל די מאַמע, איך זאָל שלאָפן, און דער טאַטע — איך זאָל אויפשטיין פאַרטאָג און גיין אין

בית־המדרש אַריין? ווער איז גערעכט? מיר קומט אויס, אַז דער טאַטע איז געווען גערעכט: אַט, שלאָף איך גאָרנישט.

ווי נאָר עס ווערט ליכטיק אין שטוב, גיי איך אַראָפּ פון בעט. איך קוק אַרויף צו דער פּאָליצע ספרים איבערן פענצטער. עס זעט מיר אויס, די ספרים זאָגן מיר מוסר: „פּעפּער איינער, אַלע זענען אַוועק צו סליחות, און דו ביסט געבליבן אין בעט. דו און בעבל. אָבער בעבל איז דאָך אַ מיידל. זי באַדאַרף נישט לערנען תּורה, און דו — דער טאַטע דיינער וויל, דו זאָלסט זיין אַ רב, פּעפּער איינער...״

— וואָס ביסטו אַזוי פרי אויפגעשטאַנען, פּרץ? — פרעגט מיך בעבל — קום צו מיר, אַט אַ דאָ לעבן מיר, קריך אַרונטער אונטער דער קאָלדרע און שלאָף...

איך פאָלג מיין שוועסטער. זי שלאָפט. און איך בין וואַך. ווייל די וואָס זענען אַוועקגעגאַנגען האָבן איבערגעלאָזן אַזאַ אומעט אין שטוב. אַזוי ליידיק איז געוואָרן די שטוב...

איך קלער:

נישט אַנדערש, די מאַמע ווייס, אַז אין פרק שטייט:

„אהב את המלאכה ושׂנא את הרבנות...״

קאַפּיטל ניין

ימים־נוראים

אָט איז שוין באַלד ראש־השנה. דער זיידע גייט אַ גאַנצן זומער כּמעט יעדן טאָג אין שטעטל אַריין דאַווענען. ווי דער שטייגער, קומט ער צוריק אַ ביסל מידלעך און הונגעריק. ווען ער כאַפּט איבער — ווערט ער פריילעך און הייבט אָן צו זוכן אַרבעט, די צייט צו פאַרטרייבן. איצטער, זינט די סליחות־טעג, קומט ער פון בית־המדרש אָן אומעטיקער.

ער נעמט אַרויס פון קעשענע אַ נייעם לוח און ווייזט מיר:

— פּרצל, אייניקל מיינס, דאָס איז שוין אַ נייער לוח אויף יאָר תּרמ״ח. זעסט, דער לוח שרייבט, אַז שוין פון חשוון אָן וועט דער ווינטער אָנטלויפן. זעסט, כּסליו וועלן זיין פרעסטלעך און גרויסע פרעסט. טבת, זאָגט ער, וועלן שוין זיין גאָר שאַרפע פרעסט. אַ קאַלטער ווינטער, אייניקל מיינס. דעם שמש גייט נעבעך נישט דערווײַלע מיטן שופר בלאָזן. פאַרשטאָפּט דער שופר...

— באַלד הייבט שוין אָן צו ציטערן אַ פיש אין וואַסער — זאָגט די מאַמע, גרייטנדיק צום טיש.

— יאָ, מיין טאָכטער, — זאָגט דער זיידע — ס׳איז אים היינט נישט געגאַנגען מיטן שופר בלאָזן. באַצייטנס דער שטן פאַרקראָכן אין שופר אַריין.

איך דערקען, דער זיידע איז אַ ביסל איבערגעשראָקן. דער טאַטע איז אויך נישט דער אייגענער. מיין ברודער קלמן, ער שוויגט און הערט ווי דער זיידע דערציילט, ווי דעם שמש איז נישט געגאַנגען מיטן שופר בלאָזן. איך ווייס, אַז דער ברודער קלמן זינדיקט אַוודאי נישט. ער שלאָפט נישט אָן אַ היטל. נעמט קיינמאָל קיין טראָפּן וואַסער נישט אין מויל, איידער ער דאַוונט. נעמט קיינמאָל נישט קיין ביסן אין מויל אַריין, איידער ער האָט נישט געוואַשן די הענט. דער ברודער משה און

אַפילו איך אַליין — האָבן מער עברות פון אים. איך, גייענדיק פון חדר, קריך אַמאָל אַריין אין אַ פרעמדן גאָרטן אַריין, רייס אָן פולע קעשענעס מיט באָבע־סטרוטשעס; רייס אָן די ברייטע, פלאַטשיקע בעבלעך, וואָס איך האָב ליב די מאַמע זאָל קאָכן. איך רייס אָן גרינע אוגערקעס; שלעפּ אַרויס מערן און בוראַקעס... יאָ, איך זינדיק מער פון קלמנען. און ער גאָר האָט מורא. ער פאַסט מאָנטיק און דאָנערשטיק. זאָגט תהילים מיט אַזאַ אומעטיקן ניגון.

ימים־נוראים זענען טאַקע אָנגעקומען. דער זיידע האָט זיי צו אונדז געבראַכט מיט דעם נייעם לוח און מיט די שלעכטע נייעס, אַז צום שמש אין שופר איז אַריין אַריינגעקראָכן דער שטן. דער טאַטע איז אויך געוואָרן אומרואיק. ער האָט געפונען לעבן שטוב אַ מעסער, וואָס שטעקט אין דער ערד — דאָס האָט אים די מאַמע אַריינגעשטעקט, באשר ער איז אַ פליישיקער, און זי האָט מיט אים געשניטן קעז. דער מעסער, אויב ער שטעקט אין דער ערד אַ פּאָר טעג, ווערט ער כשר. דעם טאַטן געפעלט עס נישט. דער טאַטע זאָגט, אַז מען באַדאַרף דעם מעסער שלייפן און כשרן. אַ גאַנצן זומער האָט אים נישט געאַרט, אויב די מאַמע האָט דעם מעסער געשטעקט אין דער ערד אַריין; איצטער שלעפּט ער דעם מעסער אַרויס פון דער ערד, און וואַרפט אים אַוועק ווי אַ מיאוסע זאַך.

דער זיידע, נאָכן איבערבייסן, גייט ער אַרויס דרויסן, קוקט אַרום דיביימער, באַטראַכט די געל געוואָרענע בלעטער; ער בלייבט זיצן אונטער אַ ווערבע לעבן סטאַוו און קוקט אין דער ווייט — ער קוקט צו די לאָנקעס, וואָס ליגן ברייט און לאַנג אויסגעשפּרייט אין מערב־זייט. אָפּגעקאָשעטע לאָנקעס. דאָ און דאָרטן טונקעלע פלעקן; שטייען נאָך קאָפּיצעס היי, וואָס מען האָט נישט אַראָפּגעפירט, ווייל רעגנס זענען געגאַנגען — זענען די קאָפּיצעס שוואַרץ געוואָרן.

שוין אַ וואָך צייט, ווי איך גיי נישט אין חדר און מיר ווערט אויך טרויעריק מיטן זיידן. אָנשטאָט זינגען דעם ראַבן ניגון, דעם רויטן ניגון — הייבט ער גאָר אָן אונטערצוברומען ימים־נוראימדיקע ניגונים...

— יאָ, איניקל, אַ מענטש ווערט נישט צעשאָטן... צו גיך דער זומער אַוועק.

דער זיידע האָט נישט ליב, ווען מען פרעגט אים וויפל יאָר ער איז אַלט. ער רעכנט זיינע יאָרן אויפן שאָק. אַ שאָק איז זעכציק. ווען אַ גוי פרעגט אים: — „שייקאָ, וויפל יאָר ביסטו שוין אַלט?“ — ענטפערט

דער זיידע: „אַנדערהאַלבן שאָק מיט נאָך אַ פּאָר יאָר". יאָ, דער זיידע, וואָס ציילט די יאָרן אויפֿן שאָק, איז איצטער פֿאַר ראש־השנה טרויעריק געוואָרן.

די מאַמע דערשפּירט דעם אומעט. זי וויל נישט ליידן, וואָס מען האָט פֿאַר ראש־השנה אַרויפֿגעצויגן אַ מרה־שחורה אויפֿן פּנים און מען האָט מורא געקריגן.

— איך זינדיק נישט; איך טו קיינעם קיין שלעכטס נישט און האָב נישט פֿאַרוואָס מורא צו האָבן.

אַזוי זאָגט זי צום זיידן, בשעת ער הייבט אָן אויסצורעכענען די עוולות, וואָס אַ מענטש טוט אָפּ פֿאַרן יאָר.

הערנדיק דעם זיידן רעדן, דוכט מיר: זינט ער איז געקומען פֿון בית־המדרש אָן אומעטיקער, האָבן אויך דיביימער אַראָפּגעלאָזן די קעפּ. אויף די לאָנקעס ליגט נאָך אַ שטיק זומער. דאָ און דאָרט קאָן מען נאָך געפֿינען אַ פֿאַרשפּעטיקטע מאַלינע; אָן איינגעשרומפּענע, אָבער זיסע סמאָראָדינע... איז ער געקומען און דערציילט, אַז אין בית־המדרש האָט מען שופֿר געבלאָזן, און דער שופֿר האָט דעם שמשׂ נישט געפֿאָלגט.

באַלד דערשפּירן שוין אונדזערע הינער און הענער, אַז די ימים־נוראים קומען אָן. ביז איצט זענען זיי אַלע געגאַנגען אין שטעלכל אַריין אויף איבער נאַכט. זיי האָבן געוואוסט דאָס אָרט אויף דער סעדעלע. די קאַטשקעס זענען אויך געקומען נעכטיקן אין שטעלכל אַריין. און איצטער — ווי ס'קומט פֿאַרנאַכט, הייבן אָן די הענער צו פֿאַררייסן די קעפּ און קוקן אַרויף צו די ביימער... קאַ־קאַ־קאַ — מען קוקט אַרויף, צו וואָס פֿאַר אַ צווייג עס איז גרינגער אַרויפֿצופֿליען.

אַזוי הייבן אָן די הענער צו פֿליען אויף די ביימער, און נאָך זיי — די הינער פֿליען אויף די ביימער נעכטיקן. ביז עס ווערט אינגאַנצן טונקל, פֿליען די עופֿות פֿון צווייג צו צווייג — ביז צום שפּיץ בוים. דאָרט בלייבן זיי אויף נאַכטלעגער.

די קאַטשקעס זוכן ערטער אויפֿן סטאַוו אין די קאַרטשעס, אָדער צווישן הויכן פֿלישניק. סיי די הינער און סיי די קאַטשקעס האָבן דער־שפּירט, אַז די ימים־נוראים קומען אָן; באַלד, באַלד וועט מען זיי איינציקווייז כאַפּן, בינדן און טראָגן צום שוחט קוילענען. אָט, באַלד וועט זיין יום־כּיפּור. מען וועט זיי כאַפּן, בינדן און דרייען איבערן קאָפּ — שלאָגן מיט זיי כּפּרות און שפּעטער טראָגן צום שוחט קוילענען.

— פֿאַראַיאָרן זענען שוין אַזעלכע קינדער, ווי דו, אויפֿגעשטאַנען צו סליחות. איבעראַיאָר זאָלסטו שוין איה״ש אויפֿשטיין. ביסט אַ גרויסער יינגל, ביסט שוין אַ גמרא־יינגל...

ווען דער טאַטע הייבט אָן צו רעדן פֿון סליחות — הייבט אָן צו פֿאַלן אַ שווערער, קאַלטער טוי אויף די לאָנקעס אַרום. אַז מען שטייט אויף באַגינען און מען גייט אַרויס באַרוועסערהייט אויף דער לאָנקע — פֿרירן די פֿיס. ליגט שוין באַגינען אַ ווייס פֿרעסטל אויף דער לאָנקע. אַ שווערער טוי אויף די ביימער. אַ קאַלטער טוי אַזאַ, וואָס מאַכט די בלעטער געלבן, און שפּעטער, אַבי אַ ווינטעלע, פֿאַלן די בלעטער פֿון די ביימער אַראָפּ.

דאָס וואַסער פֿון טייך איז שוין אויך קעלטער געוואָרן. מען באַדאַרף נישט גיין זוכן אַ קאַלטן טרונק ערגעץ אין אַ קרעניצע, צווישן קאַרטשעס; אַ וואַסער, וואָס איז רויטלעך און שמעקט מיט בלאָטע — איצטער איז שוין געשמאַק אַריינצושטעקן דאָס גאַנצע פּנים אין טייך און טרינקען, טרינקען.

דער טאַטע דערציילט, אַז ער האָט געדונגען אַ שטאָט אין בית־המדרש אויף איבער ימים־נוראים. אין מזרח־חמישי איז די שטאָט, ס׳הייסט, די פֿינפֿטע באַנק פֿון מזרח, וועלן שוין די קינדער קאָנען שטיין לעבן אים און דאַוונען. ער נעמט אַראָפּ פֿון פּאָליצע די אַלטע מחזורים, קלאַפּט זיי אויס — עס גייט פֿון זיי אַ שטויב. ער רופֿט מיך צו, מישט פֿאַר מיר אויף דעם ראש־השנהדיקן דאַוונען, געפֿינט די תּפֿילות און וויל וויסן, צי איך פֿאַרשטיי דעם טייטש פֿון די תּפֿילות. איך אַליין בין פֿאַרחידושט, ווי אַזוי איך פֿאַרשטיי שוין דעם טייטש פֿון אַ סך ווערטער. ער איז צופֿרידן מיט מיר.

די טעג זענען פֿאַרבענקטע אַרום אונדזער מיל. די זון פֿאַרגייט שוין אַ סך מער צו לינקס, צו דרום גייט זי אַוועק. די זון פֿאַרגייט אויך אַ פֿאַרבענקטע. דער זומער איז שוין באַלד אַוועק. איך זע אַרויס פֿונווייטן די לאָנקעס, ווען די זון פֿאַרנייגט די שקיעה צו דרום און פֿאַרגייט אַהינטער דעם אַלשענעם וועלדל. אויף אַ ווײַלע ווערט נאָך אַ ראָזיקע ליכטיקייט אויסגעשפּרייט אויף די לאָנקעס; אויף אַ ווײַלע נאָר ווערט אַנגעצונדן אונדזער טייך, וואָס קוקט אַרויס פֿון אַהינטער די שוואַרץ געוואָרענע ברעגעס.

ערב ראש־השנה. די מאַמע איז איצטער אויך אומרויִק. זי באַקט אַ גאַנצן טאָג. זי באַקט חלות מיט פֿייגלען אָנשטאָט קיטקעס. דער טאַטע

האָט געבראַכט פון שטאָט דריי פעניצער קאָווענע און אַ בינטעלע זויערע גרינע ווײַנטרויבן — צו מאַכן שהחיינו.

אין בית־המדרש אַרײַן גייט מען ראש־השנה מיט געאײַלטע טריט. כאָטש מען גייט אַרויס געגוג פֿאַרפֿרי, פֿונדעסטוועגן איז אַ זינד צו גיין פּאַמעלעך. דער טאַטע שפּרייזט פֿאַרויס, הינטער אים דער זיידע, און נאָך זיי — די מאַמע, קלמן, משה און איך. בעבל בלײַבט אינדערהיים. זי איז די אײַנציקע, וואָס באַדאַרף נאָך נישט גיין אין בית־המדרש אַרײַן.

פֿונדעסטוועגן, אַז מען הייבט אָן אין בית־המדרש צו דאַווענען און זאָגן דעם מחזור, דוכט מיר, אַז צום דאַווענען וועט קיינמאָל נישט נעמען קיין סוף; מען וועט גאָר קיינמאָל נישט קענען אַרויסלייענען פֿון מחזור אַלץ, וואָס אין אים שטייט. אינמיטן דאַווענען פֿאַרקויפֿט מען עליות. איינער ביים אַנדערן דינגט אויס די עליות. מען לייענט די תּורה, און שפּעטער הייבט מען ווידער אָן צו זאָגן דעם מחזור. איך ווער פֿאַרמאַטערט זאָגנדיק. דער טאַטע אַליין דערזעט שוין, אַז צו פֿיל מחזור האָט ער אין מיר אַרײַנגעשטאָפּט — מאַכט ער מיר אַ צייכן, איך זאָל אַ ביסל אַרויסגיין דרויסן. צו די תּפֿילות זאָל איך צוריק אַרײַנקומען. די תּפֿילות שריי איך אויף מײַן קוויטשיקל. צווישן די יידן, אײַנגעוויקלטע אין טליתים, בין איך שוין אויך אַ קליין יידעלע. איך ווייס דאָך שוין, אַז דאָס איז דאָס יאָר תּרמ״ח...

ביים שופֿר בלאָזן — וויל דער שופֿר נישט פֿאָלגן. דער שמש בלאָזט; דער שמש איז אַריבערגעדעקט אינגאַנצן מיטן טלית, און דער שופֿר פֿאָלגט נישט. דער שופֿר האַלדערט, ווי אַן ענדיק. אַלע מתפּללים ווערן אויפֿגעציטערט; קוקן פֿאַרגאַפֿט צום בעל־תּוקע. די ווײַבער אויבן אין ווײַבערשול הייבן אָן צו וויינען פֿאַר שרעק. פֿאַלט מיר אויך אײַן מײַן האַרץ. איך וואַרט, אָט־אָט וועט אַן אומגליק טרעפֿן...

צום סוף בלאָזט דער שמש אַרויס דעם שטן פֿון שופֿר אַרויס... גרינג קומט אים אָן איצטער דאָס שופֿר־בלאָזן. אַלע מתפּללים הייבן אויף די קעפּ. ביי אַלעמען אַ דערלייכערונג אויפֿן פּנים.

נאָכן דאַווענען, מען גייט פֿון בית־המדרש, קומט די מאַמע אַראָפּ פֿון דער ווײַבערשער שול נישט אַליין. מיט איר גייט רחלע די קאַשע־מאַכערקע. מיט אונדז, מאַנסלייט, גייט אריה דער שניידער. מען אײַלט נישט, מען גייט טריט־ביי־טריט דורך דעם מאַרק. איינער דעם אַנדערן ווינטשט אַ כּתיבה טובה צום נײַעם יאָר.

אַרומגערינגלט מיט יום־טוב־רו, גייט מען אַהיים באַזאַכט. כאָטש

מען איז גוט הונגעריק, פונדעסטוועגן שפּרייזט מען מיט געמאָסטענע טריט. אַרויסקומענדיק צו דער גרעבליע, באַטראַכט מען די ביימער, וואָס פון זיי איז פאַרן זומער געוואָרן. דער זיידע זעט סימנים, אַז היי־יאָר וועט דער ווינטער זיין אַ פריער, וועט זיין אַ שווערער. דער סטאַוו איז רואיק. אַ קאַטשקע שווימט פאַרביי און צעשניידט די רואיקייט פון סטאַוו. מען רעדט נאָך אַ ביסל פון בעל־תּפילה, וואָס איז דעם ערשטן טאָג ראש־השנה הייזעריק געוואָרן.

איך טראַכט:

דער זיידע האָט מיר געזאָגט, אַז פאַר ראש־השנה באַדאַרף אַ מענטש אַלעמען מוחל זיין, נישט טראָגן אין האַרצן נישט קיין כּעס און נישט קיין פאַרדראָס אויף קיינעם...

איך טראָג אַ פאַרדראָס אויף מאַטעסן, הלמאי מיט עלטעכע וואָכן צוריק, פאַר גאַרנישט־און־נישט, האָט ער מיך פּלוצלונג אַ נעם געטאָן, פאַרדרייט מיין קאָפּ צווישן זיינע פיס, און געוואָלט אָפּשפּיליען מיינע הייזלעך און שמייסן... האָב איך אים דעמאָלט אַ ביס געטאָן אין פוס. זיין כּעס האָט אין אים געברענט — האָט ער מיך אַ כאַפּ געטאָן פאַרן קאָפּ, אַרויפגעשליידערט אויפן טיש אויף די גמרות. געוואָלט מיך אויפן טיש פאַנאַנדערשפּיליען... האָב איך ווילד געדריגעט מיט די פיס; גאַרנישט מיט מיין קול געוואַלדעוועט און נישט דערלאָזט, ער זאָל צוקומען צו מיין הוילן לייב. איז פונקט אין יענער צייט פאַרבייגעגאַנגען לעבן אָפענעם פענצטער דער אַלטער נחום דער גלעזער. ער איז געגאַנגען מיט אַ קעסטל גלאָז אויפן אַקסל. שויבן האָט ער אַריינגעשטעלט. אַז ער האָט דערהערט מיין געשריי — האָט ער אַריינגעקוקט אין פענצטער אַריין און אָנגעשריען אויף מאַטעסן: „גזלן, פאַרוואָס מאַטערסטו קליינע קינדער?!" מאַטעס האָט מיך אָפּגעלאָזן. איך בין אַראָפּגעשפּרונגען פון טיש. ער האָט מיך נאָך שפּעטער געפּאַטשט, אָבער מער נישט געפּרואווט שמייסן.

אַ גאַנצן ראש־השנה וויל איך אַרויסטרייבן דעם כּעס פון האַרצן און קען נישט. מאַטעס איז דעמאָלט געווען אַ רשע. מיך האָט ער נישט געהאַט פאַרוואָס צו שמייסן. נאָר קוקנדיק צום שטוב, ווען אַלע זענען אַזוי גוט און פרום — פאַרדריסט מיך, פאַרוואָס איך טראָג אַ שנאה צו מאַטעסן. איך טראַכט, איך זאָל פאַר יום־כּיפּור צו אים צוגיין און זאָגן, אַז איך בין אויף אים נישט אין כּעס.

נאָך ערב יום־כּיפּור האָב איך געהאַט אַ גרויסן צער. מען האָט

באַדאַרפט שלאָגן כּפּרות. האָט מען די הינער אַראָפּגעטריבן פון די ביימער. מען האָט געכאַפּט אַ קאַטשקע און זי געבונדן: אַלע האָבן געשלאָגן כּפּרות. איך און מיין שוועסטער בעבל האָבן אין קאָשיק אַוועקגעטראָגן אין שטעטל אַריין די עופות צום שוחט קוילענען. צום ערשטן מאָל האָב איך געזען דעם שוחט, ווי ער האַלט דעם חלף אין מויל. אַזוי פיל כּפּרות וואַרטן, ער זאָל זיי קוילענען. ער האָט צייט. פאַמעלעך נעמט ער אַ געבונדענעם האָן, צי הון, פאַרדרייט ביי דער כּפּרה די האַלדז, צופּט אויס עטלעכע פעדערן אויף דעם אָרט, וואו ער טוט שפּעטער אַ כיטשל מיטן חלף, ער קוועטשט אַרויס אַ ביסל בלוט פון געקוילעטן האַלדז און שליידערט אַוועק די געבונדענע, געקוילעטע כּפּרה, וואָס פּאַטשט מיט די פליגלען און ווערט פאַרכלינייעט אין אייגענעם בלוט.

ער האָט אונדזערע כּפּרות אויך געקוילעט. געווען אַ קאַטשקע צווישן די עופות — האָט ער זי אויך געקוילעט. מיר האָבן די געקוילעטע עופות צוריק אַריינגעלייגט אין קאָשיק אַריין און געבראַכט אַהיים.

וויזט נאָר אויס, דער שוחט האָט די קאַטשקע געקוילעט און נישט דערקוילעט.

— די קאַטשקע לעבט! — ווערט אַ גערודער אין הויז.

מען בינדט זי אָפּ. די קאַטשקע, מיט אַן איבערגעשניטענעם האַלדז, נעמט און גייט אַוועק. מען גיט איר וואַסער — טרינקט זי, און ס'וואַסער רינט אַרויס דורכן אויפגעשניטענעם אָרט אין האַלדז... אוי, וואָס פאַר אַן אומעט, וואָס פאַר אַ טרויער און וואָס פאַר אַ שטילע מורא די דאָזיקע נישט-דערקוילעטע קאַטשקע האָט אויף אונדזער שטוב אַנגעוואָרפן! די גאַנצע סוכּות-טעג איז זי אומגעגאַנגען אַ נישט-דערקוילעטע. מען האָט געמיינט, אין איר לעבט אַ גילגול. מען האָט געפרעגט דעם רב — האָט ער אויך נישט געוואוסט וואָס צו זאָגן. איך האָב געזען, ווי די מאַמע וויינט אינדערשטיל יעדעס מאָל, ווען די געקוילעטע קאַטשקע קומט אין שטוב אַריין. דער זיידע שאָקלט מיטן קאָפּ און זאָגט: אַז זינט ער לעבט, האָט ער אַזאַ זאַך נישט געזען און נישט געהערט.

די קאַטשקע האָט איבערגעלעבט איבער סוכּות. מוצאי יום-טוב איז זי אַנידערגעפאַלן אַ טויטע אַנטקעגן שטוב. מען האָט זי מקבר געווען הינטער דער שטאַל. איך האָב פאַר דעם אָרט אַ צייט מורא געהאַט.

און געררעכט איז געווען דער זיידע, וואָס האָט באַצייטנס אַרויסגעזען, אַז אַ גאָר שווערער ווינטער וועט פאַרפרי אָנקומען.

קאַפּיטל צען

#ווינטער

אַ ווייסער ווינטער איז אָנגעקומען איבער נאַכט; פאַרהאַרטעוועט דעם שוואַרץ־צעוויִרענעם האַרבסט און איבערגעדעקט די טונקלקייט מיט פּראַסטיקן ווייס. אין דער אייגענער נאַכט איז דער ערשטער שניי אַרויס־געפאַלן; געדיכט געפאַלן און פאַרדעקט אַלע לאַנקעס אַרום, די גרעבליע, די ביימער, און אַראָפּגעצויגן די הימלען אַזוי נידעריק — אַזש אַט, אַט רירן זיי אָן די פאַרשנייטע ביימער־שפּיצן.

דערנאָכדעם זענען שטאַרקע פרעסט אָנגעקומען; ווינטן זענען גע־קומען, וואָס האָבן איבערגעטראָגן דעם גלאַט־אָנגעשאָטענעם שניי; אָנגע־טראָגן שניי־בערגלעך אַהינטער יעדן פּלויט און אַרום די קאַרטשעס. דער ווינט האָט אָנגעהויבן אויפצובלאָזן אַ באַרג שניי פאַר דער שטוב און פאַרטראָגן די גרעבליע, וואָס פירט אין שטעטל אַריין. ווייטקייטן זענען נעענטער געוואָרן פאַר די אויגן, און די זון, וואָס איז פאַרגאַנגען ווייט, ווייט, וואו די לאַנקעס האַלטן דעם זוים פון הימל — איצטער פאַרגייט זי די זון הינטער דעם אָלשענעם וועלדל, וואָס האָט די בלעטער פון לאַנג שוין אַראָפּגעוואָרפן — דאָרטן פאַרגייט זי און באַלייכט די צווייַ ווינטמילן אויפן באַרג, וואו עס וואוינט מיין פעטער אברהם משה.

איצטער, ווען דער ווייסער שניי האָט אַריבערגעדעקט אונדזער וועלט אַרום, זע איך, אַז אונדזער ווייס פערדל איז גאָרנישט אַזוי ווייס ווי איך האָב געמיינט. ווען דער טאַטע לאָזט אים אַרויס פון שטאַל, ער קומט אַרויס אַנטקעגן פענצטער פון שטוב — זע איך אים, אונדזער פערדל, אַז אויפן ווייס פון שניי איז ער קלענער געוואָרן. ער קוקט צו די פענצטער פון שטוב, ממש ער בעט, מען זאָל אים אַריינגעמען אין שטוב אַריין, וואו עס איז וואַרעמער. די הינער, די קאַטשקעס שטייען ביי דער טיר פון מיל, און וואַרטן, מען זאָל זיי אַריינלאָזן אין שטוב. ראַמט מען

טאָקע אויס דעם קאָטוך אונטערן אויוון און מען מאַכט דאָרט אַן אָרט פאַר די הינער.

מיטן אָנקומען פון ווינטער הייבן אַלע שטובלייט אָן צו קוקן צום אויוון. דער זיידע טאַפּט אַלע מאָל דעם וואַנטאויוון, צי ער איז נאָך לעבלעך. דער ווינטער איז געקומען און האָט אונדזער סטאַוו פאַרן שטוב פאַרפרוירן. ווען וואַסער קומט צו אין טייך, בלאָזט עס אויף דעם אייז. דער אייז פלאַצט מיט אַ טעמפן קראַך. דאָס וואַסער קוועלט דעמאָלט אַרויס דורכן צעפלאַצטן אייז און פאַרטונקלט דעם ווייסן שניי־איבערדעק.

הינטערן שטוב, וואו דאָס וואַסער פאַלט אַראָפּ פון אונטער די רעדער — דאָרטן לאָזט נישט דער וואַסערפאַל, אַז דאָס וואַסער זאָל אינגאַנצן פאַרפרוירן ווערן. אין יענעם דורכזיכטיקן וואַסער לעבן די קאַטשקעס בייטאָג. דאָרט קווענלען זיי און האָבן הנאה; פּאַטשן מיט די פליגל און שרייען פריילעך אין ווינטער אַריין. פּאַטשן מיט די פליגל און שפּריצן מיט קלאָרן וואַסער דעם פּראָסט אין פּנים אַריין.

די וואַסער־רעדער ווערן געפרוירן, ווי נאָר מען לאָזט די מיל. די רעדער שעפּן דאָס וואַסער מיט די לאָפּעטקעס, גיסן עס אַרום און אַרום; דער פּראָסט שטייט ביי דער זייט און פאַרפרירט די נאַסע רעדער. דער פּראָסט פרירט־אָן שיכט אויף שיכט; די רעדער ווערן גרויס און שווער — עס ווערט זיי ענג אין דער קאָרעטע. דאָס וואַסער באַשפּריצט דעם צוגאַנג צו די רעדער; די ברעטער, די קלעצער ווערן פּראָסטיק־פאַר־גלייזט. מען באַדאַרף זיין אַ בריה צוצוקומען צו די רעדער און נישט כאַפּן אַ גליטש, גלייך־אַראָפּ אונטערן מיל אויפן אייז.

פאַרשטעלט מען דעריבער פון צייט צו צייט די מיל און מען האַקט אַרום דעם אייז פון די רעדער. מען האַקט אַרום דעם אייז פון די זאַסטעוועקעס, כדי מען זאָל זיי קענען אַרויסציען און לאָזן די מיל. מען האַקט דעם אייז מיט אַ שאַרפער האַק; דאָס אייז שפּריצט אין פּנים אַריין; שפּריצט אין די האָר אַריין און ווערט צעשמאָלצן אויפן פּנים און האָר.

אונדזער שטוב, וואָס שטייט איבערן וואַסער אינאיינעם מיט דער מיל און איז נישט באַשיצט פון די ווינטן, וואָס בלאָזן אַרום־און־אַרום — אַז דער ווינטער קומט, איז שווער די שטוב צו דערוואַרעמען. די שויבן ווערן פאַרפרוירן. פריער קריכן פּראָסטבלומען אויף די שויבן, דערנאָכ־דעם ווערן פון פּראָסטבלומען פּראָסטביימער, וועלדער גאַנצע בלייבן שטיין אויף די שויבן, דערנאָכדעם ווערן די וועלדער באַדעקט מיט אַ

שניי. דעריבער הויכט איעדער איינער אַפּ אַ רעדעלע אויפן שויב, ווען ער וויל וויסן, וואָס דרויסן טוט עפּעס דער ווינטער.

איעדער פון די שטובלייט קריכט אַריין אין ווינטערדיקע, וואַרעמע מלבושים; שאַפּענע פלעצלעך און וואַטאַווקעס; וואָלענע הענטשקעס און שווערע אַניטשעס אַרום די פיס. מען לייגט נאָך אַריין שטרוי אין די שטיוול — סע זאָל זיין וואַרעם און טרוקן.

מיטן קומען פון ווינטער, ווערן דיביימער, די קאַרטשעס, אונדזער טייך, די וועלדלעך און דער הימל — אַלץ ווערט קלענער און נעענטער. דער פערד, די קו, די הינער און קאַטשקעס — זיי ווערן איינגעשרומפּן און קלענער. און אַזוי ווערן די שטוב־מענטשן איינגעשרומפּן. דער זיידע זעט מיר גאָר קליין אויס, ווען ער קומט אַרויס דרויסן אין זיין שאָפּענעם טולעפּ און דעם קאָפּ אַרומגעוויקלט מיט אַ פאַטשיילע. אַזוי ווערט דער טאַטע קלענער און אַזוי די קינדער. דער ווינטער דרייט איעדן צונויף, פונקט ווי דער ווינטער האָט דעם טאָג צונויפגעדרייט און קלענער געמאַכט.

צוליב דער ביטערער קעלט, וואָס דערגרייכט צו די הענט אַפילו אין די הענטשקעס; צוליב דעם, וואָס סע קומט אויס אָפט צו נעצן די הענט אין פּראַסטיקן דרויסן — דעריבער ווערן ביי די מענער פאַרן ווינטער די הענט צעפּלאַצט — אַזש בלוט טריפט פון די הענט. ערב שבת פאַרפאַרעט מען אין אַ שיסל ווייצענע קלייען אין קאָכעדיק וואַסער; אין דעם בריט מען די צעפּלאַצטע הענט און מען מאַכט זיי ווייכער. מען בריט פון די הענט אַראָפּ די שווערע וואָך.

דער שבת אַליין איז ווינטער אַ פאַרזאָרגטער און איינגעבויגענער. די גאַנצע משפחה זיצט אויפן וואַרעמען באַקאויון, כאָטש דעם אויבנאָן אויפן אויוון פאַרנעמט די שבתדיקע בונקע טיי, אַריבערגעדעקט מיט קישנס און פעלצן. פּרייטיקצונאַכטס, גלייך נאָכן עסן — איז דער זיידע דער ערשטער, וואָס קריכט קרעכצנדיק פון תענוג אויפן וואַרעמען אויוון. נאָך אים קומען די יינגערע. דאָרט כאַפּט מען דעם ערשטן דרימל. פאַרן שלאָפנגיין רייבט מען מיט גרויס הנאה די נאַקעטע פלייצע אָן דער וואַנט פון הייסן באַקאויון. מיך הייבט אונטער די מאַמע, אָדער דער ברודער קלמן, און מיין יונגע פלייצע פאַרנעמט אויך פון שבתדיקן תענוג.

שבת צו נאַכטס. די קו מרוקעט אין שטאַל, בעט, מ׳זאָל איר געבן עסן און מעלקן. די מאַמע זאָגט אין דער פינצטער גאָט פון אברהם... די מענער דאַווענען מעריב. מען צינדט אָן חלבנע ליכטלעך. דער טאַטע מאַכט הבדלה: גוט־וואָך!

דורך די אַראָפּגעהויכטע פראָסט־רעדעלעך אויף די שויבן קוקט ווידער אַריין דער וואַכעדיקער ווינטער.

ווינטער אין דער פרי איז שווער דעם יונגן עולם צו רירן פון די געלעגערס, ווייל איבער נאַכט איז אין שטוב אַריין דער ווינטער, און ס׳איז אים שווער אַרויסצוטרייבן פון שטוב. נישטאָ ביי קיינעם פון דעם יונגוואַרג קיין חשק אַרויסצוקריכן פון אונטער דער פערענע. אויפשטיין מוז מען. מען באַדאַרף פאַרפאַרען דעם צעבער פאַר דער בהמה. די מאַמע באַדאַרף איינהייצן דעם וואַנט־אויוון, און קיין האָלץ איז נישטאָ. שטייט אַ מיל ווייט פון ישוב; שטייט אין אַ וועלט פון אַלשענע ביימער, און קיין האָלץ איז ביים מילנער אין שטוב נישטאָ. קויפן האָלץ אויפן מאַרק — איז אַ ריס אין האַרצן. פאַרן ערגעץ אין אַ וואַלד און קויפן האָלץ ביליקער — איז טאַקע צוליב דעם, וואָס אַרום־און־אַרום איז מען צווישן ביימער — האָט מען דאָס נישט געטאָן. די ביימער אַרום זענען שרינסקיס, דעם בייזן באַלעגופס.

באַדאַרף מען אַזוי האַקן יונגע ביימלעך; באַדאַרף מען אַזוי ברעכן צווייגן — דער באַלעגוף זאָל נישט דערקענען. לקחנט מען דעריבער האָלץ אין די קאַרטשעס אַרום, פאַר אַיעדן מאָל הייצן באַזונדער.

אַז דער טאַטע וועקט — מאַכט מען כּלומרשט, אַז מען הערט נישט. מען שלאָפט. הייסט דער טאַטע דער מאַמען, זי זאָל די קינדער אויפוועקן. די מאַמע וועקט — באַדאַרף מען אויפשטיין. זי בעט מיט אַ רחמנות־קול. ממש טרערן הערט מען אין איר שטים. דער טאַטע האָט אויך אַרויסגעלאָזן די קו פון שטאָל; איז זי געקומען פאַר די פענצטער און אַרויסגעלאָזט אַן אומעטיקן ממהו...

קלמן, משה און בעבל שפּרינגען די ערשטע אַרויס פון אונטער די פערענעס. איך, דאָס חדר־יינגל, טאָר אויך נישט ליגן שפּעט אין בעט. לויפט מען דרויסן וואַשן הענט און פּנים. איבער נאַכט איז די פּאַלאַמקע פאַרפרוירן געוואָרן. כּדי אַרומצוואַשן הענט און פּנים — ברעכט מען מיט דעם פוס דורך דעם אייז. ס׳וואַסער איז בלוי און קאַלט; גייט פון דעם אַ פּאַרע. מיט נאַסע הענט און פּנים לויפט מען צוריק אין שטוב אַריין. די געפרוירענע קליאַמקע טוט אַ כאַפּ די נאַסע האַנט, די הויט פרירט צום אייזן. מיטן גראָבן האַנטעך ווישט מען הענט און פּנים און מען רייבט די הויט צו דערוואַרעמען. דער־נאָכדעם שפּרינגט מען אַריין אין פעלצלעך; מען וויקלט אַרום די אויערן וואַרעמע פאַטשיילעס — נאָר די נאָז שטעקט אַרויס; אַ האַק

אונטער דער פּאָלע און — טוז אין די קאַרטשעס אַריין! אין טיפן, ווייסן שניי אַריין.

די קאַרטשעס ליגן אונטער פּוכיקן שניי. די צוויגן באַדעקט מיט פראָסט און אייז. האַקט מען די ביימלעך נידעריק, טיף אין שניי, מען זאָל נישט דערקענען. מען קלייבט צונויף די שפּענדלעך — קיין סימן זאָל נישט בלייבן. און מיט אַן אויסגעהאַקט ביימל, מיט קאַלטע, גע־פרוירענע צווייגן קומט מען אַן אין שטוב אַריין. דערווייל ווערט אין שטוב נאָך קעלטער. מען האַקט דאָס ביימל מיט דער האַק, מען ברעכט די צווייגן אויף דער קני און מען שטופּט דאָס האָלץ אין אויוון אַריין. די מאַמע הייבט אָן אַנצולייגן און פאַנאַנדערבלאָזן אַ פייער. דער נאָ־סער כוואָרייסט שיקעט און פשיקעט, ביז ער הייבט אָן צו ברענען. די מאַמע שלעפּט שטרוי פון בעט אַרויס און פּאַקט אין אויוון אַריין, ביז זי האָט ווי עס איז דעם פייער אַן עצה געגעבן. זי שטעלט צו די גרויסע טעפּ וואַסער אָנצואוואַרעמען פאַר דער בהמה.

דערנאָכדעם הייבן אָן די מאַנסבילן דאַווענען. דער טאַטע, דער זיידע — אין טלית און תּפילין. קלמן, משה — פאַרפּאַסעווען די רצועות אַרום די נאַקעטע אָרעמס; די לינקע, נאַקעטע האַנט ווערט בלוי אָנ־געצויגן. מען דאַוונט אויפן הויכן קול. מען שפּרייזט הין און צוריק און מען זוברעוועט דעם דאַווענען. דער דיל קרעכצט אַזש אונטער דעם דאַווענען. פון אויוון שיסן פונקען אויף דער שטוב אַרויס. איך דאַוון אויך אויף מיין קוויטשיקל.

תּחילת פאַרפאַרעט מען דעם צעבער פאַר דער בהמה; ווערט פון דער פאַרע וואַרעמער אין שטוב. שמעקט עס מיט פּלעווע און מיט צעפּאַרעטן קלייען. עס צופּט דער הונגערביים האַרצן. דער בהמישער מאכל וועקט אויף דעם הונגער ביים מענטשן. אָבער פריער קומט דער בהמה און דעם פערד דאָס עסן; פריער קומט די הינער און די קאַטשקעס.

די מאַמע האָט שוין אָפּגעקאָכט אַ קרופּניק. דער עולם גייט עסן. מען נעמט אַריין פון אָלמער אין מיל אַ געפרוירענעם, ראַזעוון ברויט. אָנצוהייבן דעם לאָבן, באַדאַרף מען האָב כּוח. קלמן, בעבל און משה — זיי קאָנען שוין אויפשניידן אַזאַ געפרוירענעם לאַבן ברויט. די מאַמע גיסט אָן אידען אַ גרויסע שיסל קרופּניק. מען עסט מיט הילצערנע לעפל. ס׳ווערט וואַרעם אין אַלע גלידער. מען ווישט דעם שווייס פון פּנים און בענטשט מיט אַ מזומן.

די גרעסערע גייען צו זייער אַרבעט, און איך — די מאַמע וויקלט מיך איין אין טולעפּל; פאַרוויקלט מיר דעם קאָפּ מיט אַ פאַטשיילע, און איך לויף צו מאַטעסן אין חדר אַריין. איך לערן גמרא. דער מוח ווערט געשאַרפט. דער חדר איז נאָך אַלץ ביי גדליהכען. ווינטער איז אין חדר נאָך ענגער. די קינדער — נאָך קלענער; מאַטעס — נאָך גרעסער. מאַטעס שלאָגט די קינדער אַ סך מער ווי זומער. ער שטאָפּט זיי מער תורה אין קאָפּ אַריין און טיילט זיי איין מער שמיץ. אַזוי אַ גאַנצן טאָג. אַזוי אַ גאַנצע וואָך. אין חדר לויף איך אַליין. האָב הנאה פון דעם סקריפּ־סקריפּ אונטער די פיס. פאַרלויף צו אריה דעם שניידער, און רחלע גיט מיר אַ וואַרעמען, רעטשענעם הולביקל. אַרום זיבן, אַכט אין אָוונט, קומט נאָך מיר עמעצער. עס טרעפט, אַז איך בלייב אין שטעטל און שלאָף ביי מיין ברודער בנימין חיים. אַז משה קומט מיך אָפּנעמען אַהיים — איז ווי נאָר מיר קומען אַרויס פון שטעטל, הייבן מיר ביידע אָן צו לייענען קריאת־שמע, און האַלטן פייגן אין קעשענע: אַ סגולה אַנטקעגן נישט־גוטע.

אַז איך קום אַהיים, טרעף איך שוין די מיל, די שטוב און די מענטשן פאַרטאָן אין שווייגן. מסתמא איז בייטאָג די מיל אַ ביסל געגאַנגען. בייטאָג איז אוודאי געווען לעבעדיק אין שטוב און אַרום שטוב, אַט ווי מען האָט לעבעדיק אינדערפרי דעם טאָג אָנגעהויבן. פאַרן טאָג האָט מען די שטוב דערוואַרעמט. איצטער, אַז איך קום אַריין, טוט מיר די וואַרעמקייט אַ שלאָג אין פּנים. אויף אַ באַנק לעבן אויוון ליגט דער זיידע, האַלב אין דרימל און האַלב אויפדערוואַך. דער טאַטע זיצט ביים טיש לעבן פענצטער, אָנגעשפּאַרט אויף ביידע הענט. ווער ווייסט וואָס ער קלערט... די מאַמע, נישט ווייט פון אויוון, פליקט פעדערן. די יינגערע ליגן אויך נעענטער צום אויוון. אין קאָפּ גימדזשען ווינטערדיקע מחשבות.

אַז איך קום אַריין, שטייט די מאַמע אויף. זי וויקלט מיך אַרויס פון די ווינטערדיקע בגדים. זי באַדויערט, פאַרוואָס מען האַלט קינדער אַזוי שפּעט אין חדר:

— אַזאַ געשמאַקע ווערטשערע איז פאַרקילט געוואָרן.

זי גיסט מיר אָן אַ שיסעלע געדיכטע פאַרפל מיט קאַרטאָפליעס; זי שעפּט פון אַ גרויסן, טשוגונענעם טאָפּ, פון סאַמע דעק — ווייל די שטובלייט האָבן שוין אַלע לאַנג אָפּגעגעסן.

— וועט אוודאי די תורה פאַראיבל האָבן, אויב מען וואָלט אים

אַפּגעלאָזן אַ ביסל פריער אַהיים — מורמלט די מאַמע, אויסבעטנדיק די בעטן.

צו ביסלעך הייבט עס אַיעדן אָן ציען צו זיין געלעגער; דער זיי־דע — אין שלאָפבאַנקביים פענצטער. דער טאַטע — אין אַ בעט אין דער אַנדערער קאַמער. איך מיט דער מאַמען — אין דער אַנדערער בעט. משה און קלמן — ביידע ביים וואַנטאויוון. בעבל — אין קאַמער אויף אַ סאָפקע. דאָס פינפּערנע לעמפּל דרייט עמעצער אויס. ווערט עס שטאָק־פינצטער. אַיעדערער באַזונדער הערט, וואָס די נאַכט רעדט הינטערן פענצטער; הערט, ווי דאָס וואַסער רעדט אונטער דער מיל.

נישט קיין שווערע פּעפּערס זענען די שטובלייט. מען ליגט אין דער פינצטער, אין אַ וועלט פון אומרואיקן שוויגן; אין אַ וועלט פון שטילע רייד. רייד פון בוים און פויגל. רייד פון וואַסער און מילראָד. רייד פון האָן, הון, קאַטשקע און וואַראַנע. רייד פון וויגט צווישן די פאַרפרוירענעביימער. און אָפט מאָל, דער געוויש פון פאַרביילויפנדיקן צוג אויף דעם הויך־אויפגעשאָטענעם וועג. דאָס אַלץ, חלום און וואָר. אַלע אויף די געלעגערס אין דער פינצטערער שטוב. אַזוי דער זיידע מיטן בלאָנדן בערדל, וואָס ווערט שוין באַלד הונדערט יאָר. אַזוי דער פאַרזאָרגטער טאַטע. אַזוי די טיף־פילנדיקע מאַמע, אַזוי די אויפ־בליענדיקע בעבל; דער צניעותדיקער קלמן; דער וואָרצלדיקער יונגער משה, און אַזוי — דאָס גמרא־יינגל.

האָט מען דעריבער אינמיטן דער נאַכט געקאָנט אָפט מאָל הערן דעם טאַטנס צעצויגענעם: אוי־אוי־אוי — ער זיפצט אין דער נאַכט אַריין. אויף דעם ענטפערט אָפּ די מאַמע מיט אַ שטילן און אָפּגעהאַקטן זיפץ.

אַ ביינאַכטיקע וועלט, אַ סודותדיקע וועלט בליקט אַריין דורך די פאַרפרוירענע שויבן אין שטוב אַריין. עפּעס שעפּטשעט די נאַכט צו די אויף די געלעגערס.

— מאַמע, פאַרוואָס זענען די פענצטער אַזוי וויים?

— שלאָף, מיין קינד, ס'איז נאָך וויט צו טאָג... שלאָף, ס'איז דער פראָסט, וואָס גייט אום איבער דעם פאַרפרוירענעם טייך. מסתמא דער ווינט, וואָס בלאָזט געדיכט ביי דער ערד און טרייבט דעם שניי אויפן שטוב.

אפילו די הינער אין קאָטוך אונטערן אויוון — זיי זענען אויך

וואַך. מאַכן פלוצלונג אַ געדרודער, ווי עמעצער, אַ פרעמדער, איז אַריין אין פאַרמאַכטן קאַטוך.

— שלאָף, שלאָף, מיין קינד, ס׳איז אוודאי אַ וואַסער־שטשור, וואָס שרעקט די הינער.

און די קאַץ איז אין מיל. זי גייט אום אין דער פינצטער. די שוואַרצע קאַץ גייט אום אין דער מעל־ווייסער מיל. אירע טריט קאָן מען פאַרנעמען פון דער נאַכט אַרויס.

— שלאָף, מיין קינד...

די נאַכט איז שטאַרקער פון דער מאַמען. די נאַכט שלאָפט נישט, און לאָזט איר קינד נישט שלאָפן.

עס דערוואַכט דער זיידע:

— האַ? קינדער, צי הערט איר נישט דעם פערד קלאַפן מיטן קאָפּ אין טויער פון שטאַל?

— האַ? — ווער וועט אַרויסגיין אַ קוק טאָן צום שטאַל?

— האַ? — פרעגט מען פון אַן אַנדער געלעגער.

— קו־קו־ריקאַ־ראַאַ...

דער האָן אין קאַטוך... ער ווייסט, ס׳איז איצטער שוין האַלבע נאַכט...

קאַפּיטל עלף

מען כשרט די מיל

ווען ס׳האָט אָנגעהויבן בלאָזן וואַרעמער פון דרום־מערב־זייט; אַ וואַרעם רעגעלע פאַרנעמט שוין ס׳אָרט פון שניי; ווען דער אייז האָט אָנגעהויבן צו פּלאַצן אויפן סטאַוו, און די הורבע שניי אַנטקעגן פענצטער הייבט אָן צו ווערן איינגעשרומפּן און שוואַרץ — האָבן אַלע ביי אונדז דערשפּירט, אַז דער ווינטער אַרום מיל פאַלט. אויסגעקומען אַרום די פּורים־טעג, די זון שיינט העלער דורכן טאָג, וואַרעמט דעם אייז אויף די וואַסער־רעדער. די שטובלייט שפּירן די אַנקוועלעניש אונטערן אייז; פאַרשטייען דעם סוד פון אַיעדן אומבאַקאַנטן קנאַק ביינאַכט, וואָס איז געקומען פון טייך. פרילינג איז נאָענט.

אין יענע טעג זענען אַראָפּגעקומען יידן פון נאָענטן שטעטל אי־בערשמועסן מיט ליפּען דעם מילנער מכּוח כּשרן די מיל אויף פּסח; האָבן אגב געבראַכט צו באַווייזן אַלערליי ווייץ־פּראָבעס. די מאַנסלייט, מיט ערנסטע פּנימער, זיצן אַרום טיש; פון לייוונטענע טאָרבקעלעך, פון פּאַטשיילקעס האָט מען פאַרזיכטיק אַרויסגעוויקלט פּסחדיקן ווייץ. דער טאַטע טוט אָן די שפּאַקולן, פאַרקנייטשט ערנסט דעם שטערן. טריט ביי טריט קומען אונטער די קינדער נעענטער צום טיש. און די גאַנץ פּשוטע ווייץ־קערנער, וואָס זענען געווען גערעכט אין אַלע אַנדערע ווייצן פון אַ גאַנץ יאָר, האָבן איצטער אויסגעזען אויסטערליש: יידישע ווייץ־קערנער, פאַרטראַכטע אַזעלכע.

די מאַמע דערלאַנגט אַ פינגערהוט צום טיש; מען מעסט אָפּ אַ פינגערהוט קערנער; די קערנדלעך שיט מען אויס אויפן טיש און מען קלייבט איבער אַיעדעס קערנדל באַזונדער. מען קלייבט אָפּ אָן אַ זייט אַזעלכע קערנדלעך, וואָס ווייזן סימנים פון אויסוואוקס — מיט וואַרצע־לעך אין שפּיץ. אַזעלכע אויסגעוואַקסענע קערנער האָבן געוואָרפן אַ

חשד פון חמץ; די תבואה איז מסתמא געווען אונטערן רעגן; דער רעגן האָט דורכגענומען די קערנער, און אַ יערעניש האָט זיי אָנגע־כאַפּט. דאָס איז דער סימן פון אויסוואוקס.

האָט מען איבערגעציילט אַ פינגערהוט קערנדלעך, און אויב צו פיל ווייצן זענען אויסגעוואַקסענע — האָט מען דעם דאָזיקן ווייץ חמצדיק געמאַכט. אַזוי האָט מען דורכגעמאָסטן און אויסגעציילט אַלע ווייץ־פּראָבעס, ביז מען האָט אויסגעקליבן די סאַמע ריינע, די סאַמע טרוקענע קערנדלעך. אגב האָט מען דערביי אַרויסגעוויזן מבינות, צעביסן אַ קערנדל אויף צווייען און באַטראַכט די ווייסקייט פון מעל אינעווייניק.

אַז מען האָט באַשטימט וואָס פאַר אַ ווייץ צו קויפן, האָט מען גע־נומען שמועסן פון כשרן די מיל. מען האָט אָפּגעשמועסט וויפל פּוד ווייץ מען וועט באַדאַרפן היי־יאָר בייטלען; מושווה געוואָרן מיטן מקח פאַרן בייטלען די ווייץ. נאָך דעם אַלעמען האָט דער עולם מאַנסבילן געטרונקען לחיים. די ייִדן האָבן געוואונטשן, אַז קיין וואַסער זאָל דעם פאַר־פּסח נישט פעלן, און אונדזער צד ווינטשט, אַז ייִדן זאָלן היי־יאָר קאָנען באַקן מצות ביד רחבה. דערביי מאַכן די ייִדן מיטן טאַטן אַ תּקיעת־כּף.

די ייִדן אַוועקגעגאַנגען — האָט דער אייז נאָך שטאַרקער געקנאַקט און געפּלאַצט; דער שניי פאַרן שטוב ווערט נאָך מער איינגעשרומפּן. פאַרפּסחדיקער גערויש צווישן די ביימער איז אונדז אַלעמען וואויל באַקאַנט.

און טאַקע אין קורצן זענען אָנגעקומען צו ליפּעס מיל פּויערשע פורן, אָנגעלאָדן מיט זעק תבואה; די זעק זענען ציטעריק איבערגעדעקט, כאַטש דרויסן שײַנט די זון. טראָגט מען אַראָפּ די זעק ווייץ נישט אין מיל אַריין — די מיל איז חמצדיק דערוויל; די זעק טראָגט מען אַריין אין שטוב. יעדערער פון אונדז איז אַ בעל־כּוח. די קלענערע קינדער העלפן אונטערכאַפּן אַ זאַק; האַלטן אונטער די זעק, בעת די גרויסע דזשוויגען זיי אויף די פּלייצעס אין שטוב ריין. די זעק לייגט מען אויס אין שורות אין צווייטן חדר. אויפן וועג אין שטוב אַריין נעמט אַ זאַק און פּלאַצט אינמיטן וועג; ווייץ רינט אַרויס אויף דער ערד — גלייך אין בלאָטע אַריין:

— חמצדיק געוואָרן!

די גאָלדיקע ווייץ־קערנער ווינקען פון דער שוואַרצער בלאָטע

אַרויס, ווי זיי בעטן: „קליַיבט אונדז אויף, לאָזט אונדז נישט חמצדיק ווערן"...

מען באַדאַרף אָנהייבן כּשרן די מיל. פאָלג מיך אַ גאַנג! כּאָטש כּמעט יעדעס יאָר כּשרט מען די מיל, פונדעסטוועגן, אַז מען באַדאַרף צוטרעטן צו דער מלאכה — ווייסט מען נישט פון וואָס פריער אָנצוהייבן. אַ קלייניקייט — גיי מאַך ריין אַ מיל; רייניק אויס ווי אַ שטויבעלע מעל, ביז עס וועט קיין סימן פון קיין חמץ נישט בלייבן. וויפל מעל שטויבט די מיל, טרייסלט אָן אין פאַרלויף פון יאָר! די קאַסטנס, וואו די זיידענע בייטלען זיפּן די מעל — דאָרטן זענען די ווענט באַהאָנגען מיט מעליקע פאַרפּל. וואו אַ שפּעלטעלע, וואו אַ לעכעלע איז פאַרן יאָר פאַרקראָכן געוואָרן מיט מעל און חמץ. פון שוועל ביזן שפּיץ בוידעם — אַלץ איז פאַרמעליקט.

באַוואָפנט מיט מעסערס, מיט גענדזענע פלעדערווישן, אין צעריסענע קליידער און אַלטע שמאַטעס גייט דער עולם אין מיל אַריין. מיט אַמאָל האָט מען ביי ליפּע דעם מילנער פיינט באַקומען מעל־שטויב; מיט אַמאָל געוואָרפן אַ חשד אויף יעדן קערנדל, וואָס איז פאַרקראָכן אין אַ שפּאַ־רונע אַריין.

דעם ערשטן מיש געטאָן מיטן פלעדערוויש, דעם ערשטן סקראָבע געטאָן מיטן מעסער — אַ שטיקעלע ברעט ריין געוואָרן. שמעקעדיק האָלץ שיינט אַרויס. מע סקראָבעט און סקראָבעט; די מילנער אַליין ווערן אויסגעטונקט אין מעל, וואָס פּאַסט אַפילו פאַר קיין מילנער אויך נישט, אָבער די מיל אַליין ווערט אַלץ ריינער און ריינער.

דאָס גרויסע געשעעניש ווירקט — נישט נאָר אויף די לעבעדיקע מענטשן, עלטערע און קינדער — אונדזער געלער הונט בורטשיק איז שטאַרק פאַרחידושט, ער קאָן נישט פאַרשטיין, וואָס סקראָבעט מען און סקראָבעט אין מיל אַזוי פיל; ער גייט אַרום און שמעקט און לעקט און ניסט; ער וויל אויך האָבן אַ חלק אין דעם גאַנצן ענין; ער זעט, ווי די מענטשן זענען דאָס מאָל פאַרמעליקט מער ווי געוויינלעך — ווייל ער די מענטשן נאָכטאָן. שטשירעט ער די ציין, שמייכלט, און באַאַך אין דעם באַרג אָנגעסקראָבעטן חמץ.

איז די שוואַרצע קאַץ קאָן מקנא בורטשיקן. כּאָטש פאַרזיכטיקער פון הונט, פונדעסטוועגן קומט זי אויך אַראָפּ אין מיל, קוקט אַרויף צו די מענטשן, שמעקט אַרום אַלע ווינקעלעך, וואָס מען סקראָבעט און ריי־

ניקט, שמעקט, און הייבט אָן צו ניסן; זי פאַרשטייט נישט, וואָס איז געוואָרן מיט די מילנער אין מיל.

קומט אַראָפּ אריה דער שניידער, וואָס נייט אַ גאַנץ יאָר פויערשע סערמיגעס. איעדן פרילינג, פאַר פסח, אויב מען כשרט נאָר די מיל, קומט ער צו אונדז טאָן אַן אידעלע אַרבעט. ער דאַרף אויפנייען די זיידענע בייטלען, וואָס וועלן זיפּן דאָס פסחדיקע מעל. מען קויפט אַזאַ דורכזיכטיקן, ווייסן, שיטערן זייד. אַז מען לייגט אין צווייען צונויף דעם זייד און מען האַלט אַנטקעגן ליכט — הייבן אין אים אָן קרייזלען ריפּסענע רינגען. די געוויינלעכע אַרבעט צו שמידן די שטיינער, אי־בערקערן דעם אייבערשטן שטיין מיטן פּנים אַרויף — דאָס טוט מען איצטער מיט אַ באַזונדערער כּוונה. מיט שפּיציקע, שטאָלענע האַמערס און מיט פלאַכע האַמערס האַקט מען אויס רינעלעך אין שטיין; פּיקט מען אויס לעכעלעך אין שטיין. מאַכט'ן די שטיינער שאַרף, זיי זאָלן מאָלן די פּסחדיקע ווייץ מיט מער חשק.

אַ דריי טעג און דריי נעכט איז די גאַנצע מילנער־משפּחה אויס־געטונקט אין חמץ, ווייל מען מאַכט פּסחדיק די מיל — ביז מען הייבט אָן אַרויסצווזען אַ סוף צו דער אַרבעט. דעמאָלט הייבט מען אָן רייניקן די שטוב, צוקלייבן אין שטוב, ווייל דער יונגער רב פון שטעטל באַדאַרף קומען און זאָגן זיין וואָרט: כּשר. דער טאַטע מאַכט צורעכט דעם וואָגן; פאַרריכט די דראַבינעס; לייגט אָן אין וואָגן פרישע שטרוי, און מאַכט אַ ווייך אָרט צום זיצן. די מאַמע פאַרשפּרייט דעם שטרויענעם זיץ־אָרט מיט אַ ריינעם ליילעך. איינגעשפּאַנט דאָס ווייסע פערדל — פאָרט דער טאַטע, אַן ערנסטער און אַ פאַרטראַכטער, ברענגען דעם רב. אין שטוב פילט מען די יום־טובדיקייט. מען האָט אין שטוב אויסגעשאָטן מיט געלן זאַמד; אפילו דעם טיש איבערגערוקט פון זיין אָרט. מען גלעט אויס די פאַרהענגלעך אויף די פענצטער. אַלעמענס אויגן זענען אַלע ווילע געווענדט צום פענצטער. אַלע ווילע גייט מען נאָך אַרויס אין מיל כאַפּן אַ קוק, באַטראַכטן דאָ און דאָרטן — נאָך אַ וויש גע־טאָן, נאָך אַ סקראָבע געטאָן, און געבלאָזן די שטויבעלעך, וואָס האָבן ווידער צוגעדעקט די ווענט פון מיל.

און אָט איז שוין די פור מיטן רב, אַלע אויף די פּיס. די אויגן אָנגעשפּיצט ביים פענצטער; די קאַץ, דער הונט — קוקן אין פענצטער.

די פור איז שוין ביי דער שטוב. דער טאַטע שפּרינגט אַראָפּ פון

וואָגן און העלפֿט אַראָפּקריכן דעם רב, וואָס איז נאָך דערווייל אַ דיין, ווייל דער אַלטער, בלינדער רב לעבט נאָך; אים, דעם בלינדן רב, קאָן מען דאָך נישט ברענגען, ער זאָל באַטראַכטן, צי די מיל איז כּשר. דער יונגער רב איז אַ הויכער, אַן אויסגעצויגענער מיט אַ שוואַרץ, שיטער בערדל און שווערע, לאַנגע פּיאות; האָט שוואַרצע אויגן און אַ בלאַסן פּנים. דער רב שטייט אַ ווײַלע ביים וואָגן, באַטראַכט די מילנערשע וועלט אַרום; מיט פּאַרזיכטיקע טריט שפּרייזט ער אַריבער די שטענדיקע בלאָטקעלע פֿאַר דער שוועל און קומט אַריין אין שטוב. אַלע שטייען אויף די פֿיס; אַלע קוקן צו אים מיט יראת־הכּבֿוד. ער טוט אויס דעם לאַנגן, שוואַרצן אייבער־בגד און בלייבט אין זיין גלאַנציק־שוואַרצן, אַטלעסענעם סורדוט.

טראַכט מען: „ווי אַזוי וועט עס דער רב מיט אַזאַ אַטלעסענעם שוואַרצן בגד קריכן אין מיל אַריין, אַריינקריכן אין מעלקאַסטן אַריין?"

ער, אַפּנים, ווייסט, אַז ער גייט כּשרן אַ מיל. אפשר ווייסט ער, אַז אַ מיל קאָן מען בשום אופן נישט אָפּשטויבן אינגאַנצן פֿון מעל. ס'וואַרט פֿאַר אים צוגעגרייט אַ ריינער, אָפּגעשייערטער מעסער מיט אַ שאַרפֿן שפּיץ; מען דערלאַנגט אים אַ נייעם, נאָך נישט קיין גענוצטן פֿלעדערוויש — אַ גאַנצן גענזענעם פֿליגל. מען צינדט אָן פֿון זיינעטוועגן אַ ליכט, און ער הייבט אָן מיט בנעימותדיקע טריט גיין אין מיל אַריין.

תּחילת קלייבט ער אויס אַריינצוקריכן אין גרויסן קאַסטן אַריין, וואו דער גרויסער בייטל וועט זיפּן די מעל. אַ הויכער קאַסטן אויף פֿיר שטאַרקע פֿיס — אַ שטוב אַ גאַנצע... ער וועט דאַרפֿן אַרויפֿקלעטערן. אַלע מאַנסבילן העלפֿן דעם רב; מען הייבט אים אונטער, פֿריער איין פֿוס, דערנאָך דערלאַנגט מען אים אַריבער די אַנדערע פֿוס, און צו ביסלעך פֿאַרקריכט דער רב אינעווייניק אין קאַסטן אַריין. נישט קור־קנדיק אויף דעם, וואָס דהײַ טעג און דריי נעכט האָט די גאַנצע מילנער־משפּחה געסקראָבעט און געווישט, פֿונדעסטוועגן, אַז דער רב קריכט אַריין אין קאַסטן, ווערט זיין שוואַרץ־אַטלעסענע קאַפּאָטע תּיכּף אויס־געשמירט אין מעל. ער שפּירט עס נישט. מיט דער ליכט אין האַנט, פֿאַרזיכטיק, הייבט ער אָן בודק זיין אין אַ יעדן שפּעלטעלע, פּרוּווט מיטן שפּיץ־מעסער, מיטן פֿלעדערוויש, און עס געלינגט אים אַרויס־צובאַקומען אַ קערנדל פֿון אַ שפּעלטעלע. דאָס קערנדל פֿאַלט אַראָפּ און בלייבט ליגן פֿאַרשעמט און שטיל. דער רב הייבט עס אויף און

באַטראַכט עס, שמעקט עס, און וואָס ער טראַכט דערביי — ווייסן די אַרומיקע נישט. די אַרומיקע, אַן ווערטער, באַשולדיקט איינער דעם אַנדערן: „דו האָסט עס איבערגעלאָזט אַ קערנדל אין שפּעלטל"... און באַלד טאַקע האָט דער רב אויפגעדעקט אַ ווינקעלע, וואו מען האָט גאָר אין גאַנצן דורכגעלאָזן און נישט גערייניקט. ער הייבט אָן ערנסט די אַרבעט; ווי אַ גרויסער האַלצפּיקער זעט ער אויס. ער בויערט מיטן מעסער, בלאָזט, ווישט מיטן פלעדערוויש, און ס'פאַלן פאַרטריקנטע מעלפאַרפּעלעך...

ס'ווערט נישט שיין. דריי טעג, דריי נעכט גערייניקט, און איצטער קומט דער רב און געפינט גאָר אַ גאַנצע נעסט מיט חמץ.

מען דערקענט אָבער, אַז דער רב האָט געזוכט אַ געוויסע באַ־פרידיקונג פאַר זיין טרחה. ווי נאָר ער האָט געפּאַקט דעם פאַרבאָר־גענעם חמץ — איז ער רואיק געוואָרן. צופרידן, מאַכט ער שוין מער נישט קיין גרויסן ווען און אויבנאויפיק באַטראַכט ער ווייטער די ווענט פון קאַסטן. ער מאַכט אַ צייכן צו די מענער, וואָס שטייען דערביי, אַז ער וויל אַרויסקריכן פון קאַסטן. קומט מען אים ווידער צו הילף מיט דעם אייגענעם יראת־הכבוד — כאָטש ער איז איצט שוין נישט ענלעך אויף קיין רב: זיין אַטלעסענע זשופּיצע איז פאַרמעליקט, די יאַרמלקע איז ווייס; זיינע שוואַרצע פּיאות זענען אויסגעטונקט אין מעל, און פאַרמעליקט איז זיין שוואַרץ בערדל.

ער גייט נאָך אַרויף אויפן בוידעם, וואו די שווערע מילשטיינער ליגן איבערגעקערט מיטן פּנים אַרויף. די שווערע שטיינער ליגן קאַלט און שווייגעוודיק — זיי שפּירן נישט דעם רבס דערנעענטערונג. ער אַליין ווייסט נישט, וואָס צו טאָן מיט זיי. אַ סקראַבע טאָן מיטן מעסער דעם שטיין? ס'האָט קיין פּנים נישט. טוט ער אַ שמייכל און זאָגט צו די אַרומיקע:

— מסתמא האָט איר דאָך געזען, די שטיינער זאָלן זיין כשר?

— כשר, רבי... ווי אַלע יאָר, רבי, כשר...

נעמט דער רב אַראָפּגיין פון די טרעפּ; גיט איבער די ליכט, מעסער און פלעדערוויש — ער האָט זיינס אָפּגעטאָן. אַז ער קומט אַריין אין שטוב אָן אויסגעשמירטער אין מעל — שמייכלט ער און ווייסט נישט וואָס צו טאָן. אַלע אין שטוב רינגלען אים אַרום, מען פּוליעט פון אים דעם חמץ, מען באַרשט אים, מען טרייסלט די לאַנגע פּאָלעס פון זיין סורדוט; איצטער זעט מען וואָס פאַר אַ הויכער און בלאַסער

ער איז. זיין אַטלעסענער סורדוט האָט צוריק באַקומען זיין אַטלעסענע חשיבות.

אַז דער רב אַליין האָט ריין געמאַכט די פּיאות, דאָס בערדל, מיט דער רויטער פּאַטשיילע אַרומגעווישט דאָס פּנים, און נאָכדעם, ווי מען האָט מיט אַ שמאַטע אַראָפּגעווישט דאָס מעל פון זיינע שטיוול, האָט ער, ווי נאָך אַ ישוב־הדעת, אַ שמייכל געטאָן און געזאָגט:

— זאָל אייך קיין וואַסער נישט פעלן היי־יאָר, און זאָלן קומען ישועות אויף יידן. כשר...

ער האָט דערנאָך גענומען אַ ביסל משקה, וואָס מען האָט פון זיינעט־וועגן צוגעגרייט אין אַ גראָפינקעלע; האָט איידל אַ זופּ געטאָן און נאָך אַמאָל געזאָגט: כשר.

האָט מען ווידער אויפגעטרייסלט און דורכגעלופטערט די שטרוי אין וואָגן; די מאַמע האָט געבראַכט אין אָרדענונג דעם פאַרשפּרייטן ליילעך איבער די שטרוי; דער טאַטע האָט געהאָלפן דעם רב אַרויפקריכן אויפן וואָגן; דער רב איז אַוועקגעפאָרן אין שטאָט אַריין אויף אַ גאַנץ יאָר און איבערגעלאָזט ביי אונדז אין מיל בלויז איין וואָרט:

— כשר...

קאַפּיטל צוועלף

שפע

גלייך נאָך פּורים האָט עס אָנגעהויבן צו לאָזן. דער פראָסט איז שוואַרץ געוואָרן. דער גרויסער באַרג שניי אַנטקעגן שטוב האָט אָנגעהויבן צו זינקען. אָפּצוראַמען אים איז שווער — ער איז פאַרן ווינטער פאַראייזט געוואָרן. דער טאַטע האָט מורא, טאָמער וועט דער באַרג אַנטקעגן שטוב אָנהייבן צו שמעלצן פאַר אַמאָל — וועט דאָס וואַסער שטראָמען אין מיל אַריין. אינאיינעם מיט דער פרייד, אַז דער ערב פּסח וועט זיין אַ גוטער, וועט זיין וואַסער, וועט זיין אַ סך מלאכה אין מיל, באשר מען וועט כּשרן די מיל, און די שטאַטישע מעל־קרעמער וועלן אַריינפירן אַ סך פּסחדיקע ווייץ אין מיל אַריין — איז מען פונדעסטוועגן אין שטוב אַ ביסל אומרואיק. דער זיידע האָט אויך מורא פאַר די גרויסע שנייען, וואָס האָבן אַ גאַנצן ווינטער גע־שאָטן. דער זיידע איז אַ סך געלעגן אויפן באַק־אויוון דעם ווינטער, און דעריבער האָט אים דער ווינטער אויסגעזען צו לאַנג.

דער זיידע האָט ליב געהאַט צו דערציילן פון מילן, וואָס וועסנע־צייט האָט זיי דער שטראָם אַוועקגעטראָגן.

— אויב ס'וועט לאָזן ביסלעכווייז, וועט עס נישט שאַטן; נאָר טאָמער, חלילה־וחס, וועט דער שניי אַ לאָז טאָן מיט אַמאָל, דהיינו, עס וועט רעגענען מיט וואַרעמע רעגנס — איז אַ סכּנה.

די שטעטלשע קרעמער האָבן טאַקע אַריינגעשיקט פּסחדיקע ווייץ אין מיל אַריין; פאַרכאַפּט, איידער דער וועג ווערט קאַליע. לייגט מען אָפּ די זעק ווייץ, נישט אין דער חמצדיקער מיל, נאָר אין צווייטן חדר פון שטוב. מען לייגט זאַק אויף זאַק — ביז צו דער סטעליע, איז דערווייל גוט, פאַראַן אויף וואָס צו קלעטערן. אַפילו דער טאַטע האָט

אויך הנאה פון דעם, וואָס די קינדער קריכן אַרויף אויף די זעק תּבֿואה און קאָנען דערלאַנגען מיט די הענט די סטעליע.

עס זענען צו ביסלעך געקומען פּויערים פון אַרומיקע דערפער, געבראַכט ווייץ און קאָרן צו בייטלען; געלאָזן די תּבֿואה אין מיל, ביז עס וועט אַ לאָז טאָן דרויסן. איעדערער ביי אונדז האָט געוואַרט אויף דער רגע, ווען דער ווינטער וועט אין גאַנצן קראַפּירן, און דער וואַרעמער רעגן וועט אַ גאָס טאָן.

איך גיי נאָך אַלץ אַוועק אינדערפרי אין חדר אַריין און קום ביי־נאַכט צוריק אַהיים. איך ווייס, דאָס זענען מיינע לעצטע טעג ביי מאַטעסן. מאַטעס ווייסט שוין אויך, אַז קומענדיקן זמן וועל איך ביי אים נישט לערנען, איז ער גוט צו מיר. גאַרנישט דער אייגענער מאַטעס. איך לערן שיר־השירים, און דער ניגון קומט ביי מיר אַרויס אַזוי, גלייך ס'איז זומער דרויסן, איך גיי אַרום איבער די לאָנקעס אַרום מיל און איך זינג. אַ סך מאָל וואַרט איך גאַרנישט, מען זאָל מיך קומען אָפּנעמען ביינאַכט אַהיים. איך פאַרגיי אַפילו נישט צו מיין ברודער בנימין חיימען צו נעכטיקן. איך לויף אַליין אַהיים, אין וועג — לייען איך קריאת־שמע און האַלט פייגן אין די קעשענעס. עס קלאַפּט דאָס האַרץ, ווען איך מייד שוין אויס די לעצטע שטוב, דעם לעצטן שייער און קום אַרויס צו די ביינאַכטיקע ביימער און שוואַר־צע גרעבליעס. לויף איך דעריבער מיט אַלע כּוחות, פאַל אַריין אין שטוב אַ צעוואַרעמטער, אַ פאַרסאָפּעטער.

איך קום אָן פּונקט, ווען עמעצער פון שטוב איז שוין אָן אָנגעטאָנענער, גרייט צו גיין מיך אָפּנעמען פון חדר. די מאַמע מוסרט מיך איעדעס מאָל, ווען איך קום אַליין:

— זאָלסט עס מער נישט טאָן, מיין קינד — בעט די מאַמע — איצטער, ווען עס הייבט אָן צו לאָזן דרויסן, טאָר מען נישט גיין אַליין ביינאַכט.

דער ווינטער האָט אויף צום אמתן געקראַפּירט. אַזאַ וואַרעמער רעגן גיסט און גיסט, כאָטש גיי נעם וואַרף אַראָפּ די בגדים און שטיי אונטערן רעגן. דער באַרג שניי אַנטקעגן שטוב האָט אָנגעהויבן צו זינקען אויף צום אמתן. פון אונטער אים קוועלט אַ וואַסער און ציט אין מיל אַריין. אַלע, אַלע, אפילו דער זיידע, אפילו איך, — דער ברו־דער בנימין חיים איז געקומען פון שטאָט, און מען ראַמט און מען האַקט

דעם פאַרהאַרטעוועטן באַרג שניי אַנטקעגן שטוב. די שטיקער אייז און שניי וואַרפט מען אַראָפּ צום סטאַוו.

דאָס אייז אויפן סטאַוו איז אויך שוואַרץ געוואָרן. אָפּגעצייכנט פון בײדע זײטן ליגן שוין די טונקעלע ברעגעס. דער שניי שמעלצט, און עס קוקן אַרויס די פּאַראַיאַריקע גראָבע גראָזן אַרום סטאַוו; קוקן אַרויס די נידעריקע קאַרטשעס, וואָס זענען געלעגן אַ גאַנצן ווינטער באַגראָבן אונטערן שניי. די הויכע, טונקעלע אָלשענע ביימער האָבן אַ וויג געטאָן די צווייגן און אַראָפּגעטרייסלט די שטיקלעך אייז און פאַרהאַרטעוועטן שניי, וואָס איז נאָך צו זיי געווען צוגעזויגן. מען האָט געזען, ווי די ביימער קוועלן אָן. אַ פרילינג־ווינט האָט זיי אויפגעוועקט — וואַרטן זיי, די וואַרעמקייט זאָל קומען און אַרויסנעמען די בלעטלעך צום גרינען.

מען האָט שוין אויפגעהאַקט דאָס אייז אַרום די זאַסטעוווקעס, כּדי די וואַסערן, ווען זיי וועלן אָנקומען — זאָל מען זיי דורכלאָזן דורך די זאַסטעוווקעס. מען באַטראַכט די גרעבליע ביי בײדע זײטן בריק, צי וועט זי זיין בכּוח אויסצוהאַלטן אַ גרויס וואַסער. מען זעט, ווי דאָס וואַסער אונטערן אייז קוועלט. דאָס אייז קנאַקט, ווערט צע־פּלאַצט. דאָס וואַסער שיסט אַרויס אויף דרויסן און שטראָמט איבערן אייז.

עס ווערט גליטשיק אַרום שטוב. די וואַרעמע רעגנס גיסן. דעם באַרג שניי האָט מען איינגאַנצן אָפּגעראַמט פון אַרום שטוב.

— וועט זיין צו פיל וואַסער דאָס מאָל... — רעדט אײדער איינער איבער אין שטוב — די מיל וועט באַדאַרפן שטיין פאַרטרונקען אַ צייט. די רעדער וועלן שטיין ביז האַלב אין וואַסער...

דאָס וואַסער איז אָנגעקומען. מען האָט אַלע זאַסטעוווקעס אַרויס־געצויגן אויפן בריק — גיי דיר, וואַסער, וואוהין דו ווילסט! און דאָס וואַסער וואַקסט. קומט אָן מיט אַזאַ געוויש. אַלע, אַלע זענען דרויסן, מען האָט צוגענומען אַ מילנער, אַ שייגעץ, וואָס רעדט ייִדיש פּונקט ווי מיר אַלע: ער איז אַ מאַדים אַרום די זאַסטעוווקעס. ער זאָגט אויך, אַז דאָס וואַסער וועט נאָך וואַקסן און וואַקסן, און ס׳איז אַ סכּנה.

גייט מען זען, ווי האַלט עס מיט די וואַסערן אויף יענער זייט אייזנ־באַן־ליניע, וואָס טיילט אָפּ אונדזער מיל פון די לאַנקעס, גערטנער און שטעטל, און — אַ פּחד!... אַ ים אַ גאַנצער שטייט אויף דער אַנדערער זייט אייזנבאַן־ליניע. די ביימער — ביזן גאַרטל אין וואַסער פאַרטרונקען.

דאָס וואַסער איז אָנגעקומען און שפּאַרט דורך דער שמאָלער בריק אונ־טער דער אייזנבאַן־ליניע; שמאָל איז דער וועג אונטער דעם בריק, שטייט דאָס וואַסער, אַ ים אַ גאַנצער צעגאָסן איבער די לאָנקעס, ביז צו די שייערן. הימל און ערד און וואַסער. אויב, חלילה, דער געוויסער וועט דורכרייסן די אייזנבאַן־ליניע — טראָגט ער אַוועק ליפּעס מיל.

בלייבט עס, מען טאָר נישט בלייבן אין מיל. שפּאַנט מען איין דאָס ווייסע פערדל, מען לייגט אַריין אין וואָגן דאָס גאַנצע בעטגעוואַנט, די קלענערע קינדער זעצט מען אין וואָגן אַריין. מען קומט צו דער אייזנ־באַן און מען בלייבט שטיין. ווייטער פאָרן קאָן מען נישט. פאַרנאַכט. עס נעמט אַ פרעסטעלע, און דער פּחד וואַקסט. דער טאַטע שרייט אַרי־בער צום שטעטל — ענטפערט מען פון דאָרטן. עס קומען צו אונדז אויסגעשרייען פון יענער זייט וואַסער. אין שטעטל ווייסט מען, אַז ליפּע דער מילנער איז אין סכנה, נאָר ראַטעווען קומט קיינער נישט. די נאַכט פאַלט צו. מיר הערן נאָך אַלץ קולות פונדערווייטנס. מען שרייט צו אונדז. און מיר — אַלע מאָל ענטפערט אַן אַנדערער. אפילו איך שריי: געוואַלד, ראַטעוועט...

אַ גאַנצע נאַכט ביי דער אייזנבאַן־ליניע. איבער נאַכט איז דאָס וואַ־סער אַפּגעפאַלן, איז מען אינדערפרי צוריקגעקומען אין מיל אַריין. ס'וואַסער פאַלט טאַקע אויף צום אמתן אָפּ. כאָטש די רעדער שטייען פאַרטרונקען ביז העלפט אין וואַסער — איז קיין דאגה נישט מער.

נאָך אַ טאָג, נאָך אַ טאָג, ס'וואַסער איז נאָך מער אַפּגעפאַלן, און מען קען שוין אַוועקלאָזן די רעדער. די מיל איז איבערגעצאַמט אינמיטן מיט אַ גרויסער פאַרהאַנג. איין העלפט איז כּשר. דאָרטן בייטלט מען פּסחדיקע ווייץ. און איין ראָד דרייט די חמצדיקע שטיינער.

עס הייבן אָן צו קומען פּויערים פון די אַרומיקע דערפער. אַרום שטוב — פורן — אַ גאַנצער יאַריד. מען קאָן נישט אָפּפאַרטיקן אַלע־מען פאַר אַמאָל; בלייבן פּויערים וואַרטן, בלייבן ביי אונדז אויף אַ טאָג, אויף צוויי און אַמאָל — אויף דריי. אַלע אין שטוב זענען פאַרנומען אַרום מיל. קלמן איז דער פּסחדיקער מילנער, דער טאַטע און משה — זיי זענען חמצדיקע מילנער. דער זיידע גייט אויך אַרום אַ פאַרפּולעטער אין מעל, דער קאַזיריק פון היטל פאַרדרייט אויף אַהינטער און ער זינגט זיין רויטן ניגון. אַלע רעדער קלאַפּן. די גאַנצע שטוב ציטערט. דאָס וואַסער פון אונטער ביידע רעדער, דאָס וואַסער פון די אָפענע זאַסטעווו־קעס — אַלץ רוישט אונטערן שטוב. די זון וואַרעמט, און אויף די

לאַנקעס דאָ און דאָרטן קוקט פון אונטער דעם צעשמאָלצענעם שניי אַרויס דאָס פאַראַיאָרעדיקע גראָז, שוואַרץ און קראַנק.

די פויערים, וואָס באַדאַרפן וואַרטן אויף זייער צעמאָלענער תבואה — זיי האָבן ביי דער מאַמען געקריגן אַ גרויסן טשוגונענעם טאָפּ און מען קאָכט פאַרפל. איעדער פויער, וועמענס ווייץ מען האָט שוין אָפּגע־ביילט, לאָזט איבער מעל פאַר די פויערים, וואָס באַדאַרפן נאָך וואַרטן. זיצן די פויערים אויף דר׳ערד, אַרום דעם גרויסן טאָפּ, מען שעפּט מיט הילצערנע לעפל די פאַרפל, מען עסט און מען שפּייט און מען דערציילט מעשיות דערביי. דער זיידע דערציילט מעשיות פון אַמאָל, פון יענע גוטע צייטן, ווען פאַר אַ רובל האָט מען געקאָנט איינקויפן אַ פולן וואָגן הינער און פאַר אַ דרייערל האָט מען געקאָנט קויפן דעם פיינסטן אָגער...

— יאָ, שלעכטע צייטן אָנגעקומען — כליאָבען די פויערים די פאַרפל — דער צאַרעלע טאַטעלע ליגט שווער אויף זיין פאָלק...

קומט אַריין פון מיל אונדזער מילנער, וואָס קאָן רעדן יידיש, זאָגט צו אונדזערע אויף יידיש, אַז באַלד וועט ער באַווייזן אַ קונץ:

— ווער פון אייך וויל, איך זאָל באַווייזן אַ גרויסע קונץ? — זאָגט ער צו די פויערים, אַרום טאָפּ פאַרפל — איך וועל איינעם פון אייך אונטערלייגן צען הינערשע אייער אונטערן היטל, אונטער אַ פעלצע־נער היטל איז נאָך בעסער. דערנאָכדעם וועל איך אַרומגיין אַרום און אַרום, רופן: ציפּ־ציפּ, הינדעלעך — זעקס מאָל וועל איך אַרומגיין — וועלן פון אונטערן היטל אַרויסקומען צען הינדעלעך!

— טשיקאַווע, טייוול איינער — מאַכט איין פויער.

— טשיקאַווע, זאָל ער, דער ממזר, באַווייזן, וואָס ער קאָן — מאַכט אַ צווייטער.

— איך בין אַ בעלן אויסצופּרואוון, צי דאָס איז נישט קיין כשוף — זאָגט אַ דריטער.

— אָוודאי איז ער אַ שוואַרץ יאַר, רעדט זשידאָווסקי, ווי זיי אַלע דאָ...

— ליפּעכע, פאַרקויף מיר זעקס אייער, איך וויל אים אויספּרואוון, דעם טייוול; זאָל ער באַווייזן זיין טרייפענע קונץ!

אַזוי זאָגט אַ פויער, אַ מיטליאָריקער, וואָס איז אַ ביסל שווער געוואָרן עסנדיק פאַרפל. ער גייט אין אַ פעלצענער סוויטענע און פעלצע־נער היטל מיט דריי שפּיצן.

די מאַמע ברענגט אַריין זעקס אייער. מען לייגט די אייער אונטער דעם בראַון פויער אונטער זיין שאַפּענער היטל. אונדזער מילנער הייסט אַלעמען שטיין פונדערווייטנס אין אַ רעדל, בעת ער וועט גיין אַרום און אַרום און רופן: ציפּ־ציפּ, הינדעלעך. אין שטוב ווערט אַ געדרודער. ווער עס קריכט אַרויף אויף אַ בענקל, ווער אויפן שלאָפבאַנק — מען וואַרט אויף דעם גרויסן נס. דער פויער האַלט צו זיין היטל מיט בײדע הענט, די אייער זאָלן נישט אַרויספאַלן. זיינע אויגן שפּאַרן אים אַרויס פון קאָפּ, און זיין פּנים איז רויט אָנגעשטרענגט. אפּנים, ער האָט מורא.

דער מילנער גייט אַרום אים; קוקט צו דער סטעליע. מיט פאַר־גלייזטע אויגן און מיט אַזאַ סודותדיקן מורמלען רופט ער: ציפּ־ציפּ, הינדעלעך. זעקס מאָל אַזוי. ווען עס קומט צום זיבעטן מאָל — טוט ער מיט בײדע הענט אַ כמאַל דעם פויער אין דער פּעלצענער היטל אויפן קאָפּ און צעברעכט אַלע זעקס אייער.

אַ געלעכטער, אַ געפּילדער. די געלכלעך און די ווייסלען רינען פון אונטער דער פּעלצענער היטל איבערן פּנים גלייך אונטערן קאָלנער אַרונטער. דער פויער וויל זיין אין כּעס און קאָן נישט.

— יעזוס מאַריאַ!...

די פויערים, ממש זיי פּלאַצן פאַר געלעכטער.

אַזוי גייען אַוועק די לאַנגע אָוונטן. שווערער ווערט עס שפּעטער אין דער נאַכט. ווען נאַכט נאָך נאַכט עס גייט די מיל, און מען הייבט אָן פאַלן פון די פיס, באשר די אַרבעט איז שוין איבער די כּוחות. מען האָרעוועט טאָג און נאַכט. דער טאַטע, קלמן גייען אַרום מיט רויטע, נישט־אויסגעשלאָפענע אויגן. מען האָפט — אָט־אָט וועט דער פסח קומען, וועט מען אפשר קענען אָפּכאַפּן דעם אָטעם. די אַרבעט וואַקסט. וואַסער פעלט נישט. איך אַליין ווער אויך אַ שטיקל מילנער. מען שיקט מיך אַ קוק טאָן, צי גייט נישט אויס פון קויש. מען שיקט מיך שוין, איך זאָל אַריינגיסן אייל אין די פאַנעוווקעס אַריין, וואו עס ליגן די שטאָלענע אַקסלעך פון די רעדער. איך קאָן שוין רעדן מיט די גויים אויף גוייש.

איין גוי פרעגט, פאַרוואָס האָט מען מיר אַ נאָמען געגעבן פּרץ, וואָס דאָס מיינט: פּעפּער; נעכאַי וואָלט מען דיר אַ נאָמען געגעבן קאַרש, אָדער אַגרעס, וואָס איז זיס? אַלע אין שטוב קוועלן. און דער זיידע זאָגט: זיין אייניקל פּרץ וועט זיין אַ ראַבין. אַ רב, הייסט עס.

פאַר אַ רב פאַסט נישט אַזאַ נאָמען, ווי אַגרעס, אָדער קאַרש. קוקן מיך אָן די גויים, שאָקלען מיט די קעפּ און שמוצערן מיט די ליפּן. איין פויער הייבט מיך אויף און זאָגט: ער וועט נישט זיין קיין שטאַרקער ראַבין; ער וועט נישט זיין אַזוי שטאַרק, ווי דער פּאָפּ. אַ פּאָפּ איז פעט, און אַ ראַבין, כאַ־כאַ־כאַ — אַ ראַבין איז ווי אַ טרוקן שפּענדל.

די מאַמע מיטן טאַטן זענען אָוועקגעגאַנגען צו חנה־בער דעם שניט־קרעמער, אָנגענומען פאַר די קינדער ציץ און קאַרט. אַזאַ שמעקעדיקן, אַזאַ קנאַקעדיקן קאַרט האָט מען אָנגענומען פאַר מיר און פאַר משהן אויף קאַפּטנס. איך גיי אינאיינעם מיט משהן צו מאָטיע דעם שניידער, וואָס וואוינט אין קיילעכדיקן מאַרק; ער נעמט פון אונדז אַ מאָס, זאָגט־צו דער מאַמען, צו מאַכן די בגדימלעך אויף יום־טוב.

— ווען אפילו מיר וועט אויסקומען נישט צו דערשלאָפן, וועל איך פאַר פּרצן מאַכן דעם קאַפּטן אויף פּסח — זאָגט מאָטיע דער שניידער.

אין צייט פון די גרויסע וואַסערן, זענען אָנגעקומען אַנטקעגן שטראָם ביז צו אונדזער מיל אַזעלכע אויסטערלישע, גרויסע פיש, וואָס ביי אונדז אין טייך האָט מען זיי קיינמאָל נישט געזען. און גרינג איז זיי צו כאַפּן, ממש זיי קריכן אין די הענט אַריין.

— פיש איז אַ גוטער סימן, —זאָגט דער זיידע, — פיש, אַז זיי קומען פון וויטן, איז דאָס אַוודאי אַ גוטער סימן. די אייניקלעך אונ־טערגעוואַקסן — אַוודאי אַ גוטער סימן... וואָלט מען נאָר רעכטן כריין קריגן אויף פּסח, טאַקע דעם אמתן מרור. וואָלסט, פּרץ, אַ קוק טאָן הינטערן שטאַל, גרויסע בלעטער זענען דאָרטן געוואַקסן, כריין־בלע־טער, אפשר וועסטו דאָרט עפּעס געפינען אין דער ערד...

מען האָט ערב־פּסח די שטוב פּסחדיק געמאַכט. געסקראָבעט, גע־ראָמט; אַרויפגעצויגן אויף דער שטוב אַ פּסחדיקע הויט; כאָטש די מיל האָט אַריינגעשטויבט אין שטוב אַריין געגנוג חמץ. מען האָט מצה געבאַקן אין שטעטל — איז די מצה געראָטן, ווי גאָר קיינמאָל נישט. דער טאַטע האָפט, נאָך פּסח וועט ער קענען באַצאָלן דעם בעל־גוף אַלץ, וואָס אים קומט פאַרן יאָר, און עס וועט נאָך בלייבן אויף צו קויפן אַ מעלקעדיקע קו.

עס האָט געקענט זיין אָרום און אָרום אַ פריילעכער פּסח, ווען נישט מאָטיע דער שניידער, וואָס האָט געהאַט אַ סך בגדים צו נייען — ער האָט פאַר די שטעטישע קינדער יאָ געמאַכט די בגדים אויף פּסח;

פאַר ליפּע דעם מילנערס קינדער — האָט ער אָפּגעלייגט אויף נאָך פּסח. דאגהט די מאַמע מיט טרערן אין די אויגן:

— נישט באַשערט איז איר, אַז מיט אַלץ זאָל עס גיין, ווי עס באַדאַרף צו זיין.

די מאַמע טרייסט מיך: איבעראַיאָר, מע וועט דערלעבן, מיין קינד...

דאָס איז געווען דער איינציקער צער. ווייטער איז אַלץ געגאַנגען כשורה. אַפילו די ווערבע האָט לכבוד פּסח אָנגעהויבן אַרויסצואוויקלען גרינע בלעטעלעך און האָט דעם קאָפּ אַריבערגעבויגן צום אָפענעם וואַסער אַנטקעגן שטוב.

קאַפּיטל דרייצן

זלמן שרייבער

חול-המועד־פּסח האָט מאַטיע שניידער אָפּגעבראַכט מיין נייעם קאַפּטן. די מאַמע האָט אים געמוסרט, פאַרוואָס ער האָט מער אָפּשיי פאַר די שטעטלשע גבירים און יחסנים. מאַטיע דער שניידער האָט צוגעזאָגט: איבעראַיאָר פּסח, אויב ליפּע דער מילנער וועט אים געבן נייע בגדים פאַר די קינדער, וועט ער זיי פאַרטיק מאַכן צוויי וואָכן פאַר פּסח.

דער יום־טוב איז געווען אַ פריילעכער. מיר איז געווען גאָר אָן אַ שיעור גוט אויפן האַרצן, ווייל דער טאַטע האָט שוין גערעדט מיט דעם אַלטן זלמן שרייבער. נאָך פּסח וועל איך זיין תּלמיד. זלמן דער שרייבער שלאָגט נישט די תּלמידים. ער לערנט אויך די תּלמידים אויס שרייבן. זלמן דער שרייבער איז נישט קיין קלעשטשעלער. פון ערגעצן איז ער אַנגעקומען, געוואָרן צו דער עלטער אַ מלמד. מען רופט אים זלמן שרייבער, ווייל ער קאָן שרייבן פּראָשעניעס, און ווייסט, ווי אַזוי אָנצושרייבן אַן אַדרעס, ווען מען באַדאַרף אַ בריוו שיקן אין אַן אַנדער לאַנד. דערצו איז ער אַ למדן און גוטהאַרציקער מענטש.

אין די יום־טוב־טעג האָב איך דעם טאַטן געטאָן צוליב. איך בין געגאַנגען צו די שטעטלשע מזרח־לייט, זיי זאָלן מיך פאַרהערן. דער טאַטע, וואָס איז געשטאַנען דערביי ביים פאַרהערן, האָט פון מיר קיין בזיונות נישט געהאַט.

— גוט טוט איר, ר׳ ליפּע, וואָס איר גיט אים אָפּ צו אַ גרעסערן מלמד. ביי מאַטעסן האָט ער שוין נישט וואָס צו לערנען — האָט אַ פאַרהערער דעם טאַטן געזאָגט.

ביי מאַטעסן האָב איך פונדעסטוועגן אַ סך געלערנט. זיין שטרענג־קייט האָט אויף מיר געמאַכט אַ רושם. מאַטעס האָט מיך געמאַכט פאַר

אַ שווייגעוודיקן ייִנגל. זיין שלאָגן און שמייסן האָב איך פיינט געהאַט. ווייל ער איז געווען אַ שטרענגער, דעריבער האָט מיר אַלץ, וואָס איך האָב ביי אים געלערנט, אויסגעזען שטרענג. מאַטעס אַליין איז קיינ־מאָל ביים לערנען נישט געזעסן. ער איז שטענדיק אַרומגעגאַנגען אַרום און אַרום טיש, הינטער די קינדערשע פּלייצעס. ער האָט געהאַט אַן אויג אויף אַיעדן תּלמיד, צי ער קוקט אַריין אין ספר, בעת אַן אַנדער תּלמיד זאָגט פון ספר.

זיין שטרענגקייט איז געווען צוגעפּאַסט צום לימוד גמרא. ווען ער האָט געגעבן צו פאַרשטיין די גרויסע עוולה, אויב עמעצנס אַן אָקס האָט אַ בוכטשע געטאָן מיט די הערנער יענעמס אַ קו. מען האָט אויך געלערנט אין דער גמרא, ווי אַזוי צו באַשטראָפן אַ גנב... אַפילו אין חומש, לערנענדיק אין ספר ויקרא די דינים פון קרבנות ברענגען; אָדער אַלע שטראָף־רייד, וואָס משה האָט געזאָגט צום פאָלק ישראל אין דער מדבר — דעמאָלט, ווען מאַטעס האָט געפּאַטשט די קינדער, האָט עס געפּאַסט צום ענין. דערפאַר האָט מאַטעסעס שטרענגקייט נישט געפּאַסט, ווען ער האָט מיט אַ ניגון פאַרטייטשט שיר־השירים, אָדער מגילת־רות. אַ פּאַטש און אַ קניפּ האָט נישט געפּאַסט צום ענין. שמייסן, פּליקן די האָר און אויערן, אויב אַ תּלמיד האָט נישט אַזוי גוט אויסגעטייטשט דעם: „אני חבצלת השרון שושנת העמקים״ — איך בין די רויז פון שרון און די ליליע פון די טאָלן... דעמאָלט האָט מאַטעס צעטומלט דעם מוח.

אין תּנ״ך האָב איך ליב געהאַט די פּשוטע מעשיות און דערציי־לונגען. אַ שווערער באַרג־אַרויף איז פאַר מיר געווען, ווען מען איז צוגעקומען צו די נביאים. דעם נביא ישעיה האָט מען געלערנט צום ערשטן. ביי מאַטעסן איז ישעיה אויסגעקומען אַזאַ שטרענגער ווי מאַטעס אַליין. בשעת ישעיה האָט אָנגעהויבן שעלטן די טעכטער פון ירושלים פאַר זייער אויסגעלאַסנקייט — ווערט מאַטעס דעמאָלט נאָך העכער, זיין פּנים אָנגעצונדענער, און פּעטש פּליען אויף רעכטס און לינקס. אויף מיר איז אָנגעפאַלן דעמאָלט אַ פּחד. צייט און ווייטקייט איז פאַר אונדז, קינדער, געווען אומבאַקאַנט. מיר, קינדער, האָבן נאָך אַלץ געגלייבט, אַז דעם בית־המקדש האָבן פאַרברענט די שוואַלבן און שפּינען, וואָס האָבן אויף אים געטראָגן פייער. דעריבער האָבן מיר, קינדער, גערודפט די שוואַלבן און גערודפט די שפּינען.

ביי מגילת־איכה, אויב מאַטעס האָט געפּאַטשט און טרערן האָבן

געפלאָסן פון די אויגן — האָט אויסגעוויזן, ווי די טרערן קומען צוליבן חורבן בית־המקדש. מאַטעס אַליין געהער גאָרנישט צו דער צייט און נישט צו דער ערד. ווען ער האָט גערעדט פון טיטוס־הרשע, וואָס האָט חרוב געמאַכט ירושלים, און בשעת־מעשה אַ נעם געטאָן אַ תּלמיד, פאַרדרייט אים דעם קאָפּ צווישן זיינע פיס און אַריינגעשמיסן מיט דעם דריי־לאָקשענעם קאַנטשיק — האָב איך געטראַכט: מאַטעס מוז זיין אַ קרוב פון טיטוס־הרשע.

קיין וואונדער נישט, וואָס ער האָט מיך געמאַכט פאַר אַ שוויי־גער; וואָס ער האָט פון מיר פאַריאָגט יעדן חשק אַ שטיף צו טאָן דרויסן. אַז כ׳בין געקומען אין שטעטל, אַריינגעקומען אין בית־המדרש, אַפילו אין חדר — בין איך מיט מיינע קינדערשע געדאַנקען און גע־פילן אומגעגאַנגען ביי דער וואַנט.

דעריבער, אַנקומענדיק צו זלמן שרייבער, וואָס האָט געהאַט זיין חדר אין אַ זוניקער שטוב, איז מיר מיט אַמאָל די גאַנצע וועלט אַרום ליכטיק געוואָרן. דער היפּוך פון מאַטעסן, איז זלמן שרייבער גע־ווען אַ נידעריקער, מיט אַ גרוי בערדל, מיט גוטע, גוטע, בלויע אויגן, וואָס האָבן אַרויסגעקוקט פון אונטער די שפּאָקולן. ער האָט געהאַט ביי אַ צען תּלמידים, שוין גרעסערע קינדער. איך בין ווידער גע־ווען דער קלענסטער און דער ייִנגסטער. זלמן שרייבער האָט שוין געהאַט אַ טבע צו זיצן ביים טיש צווישן די תּלמידים. פאַר די תּלמידים איז ער געווען אַ חבר; צומאָל — אַ זיידע מיט אייניק־לעך.

פונדעסטוועגן האָט זלמן שרייבער אויך געהאַט אַ דינעם שטעקל, מיט וועלכן ער האָט אַמאָל אַ קלאַפּ געטאָן אַ תּלמיד איבער דער פּליי־צע, יעמאָלט, ווען מען האָט אים אַרויסגעבראַכט פון געדולד. געווען איין תּלמיד, וואָס האָט אומישנע ליב געהאַט דעם רבין צו דערגיין די יאָרן. האָט געהאַט אַ טבע אַנצושפּאַרן דעם קאָפּ אויף ביידע הענט, נישט צו דערלאָזן דעם חבר ביים זייט אַריינצוקוקן אין ספר אַריין. האָט אים זלמן שרייבער געבעטן מיט גוטן אַראָפּצונעמען די הענט און זיצן גלייך, ווי אַ מענטש — האָט דער תּלמיד נישט געפאָלגט. זלמן שרייבער נעמט אים אַראָפּ די הענט פון ספר — דער תּלמיד לייגט זיי אַרויף צוריק. אונדז אַלעמען איז אַ חרפּה. מיר אַליין איז אַ חידוש, פון וואַנען דער רבי האָט אַזוי פיל געדולד. אַזעלכעס האָט מיט דעם אייגענעם תּלמיד געטראָפן כּמעט איין מאָל אַ וואָך; אין

אים איז אַריין עפּעס אַ נישט־גוטער, כּדי צו פֿאַרביטערן אונדזער אַלטן רבין. זענען מיר אַלע דעמאָלט געווען אויף דער זייט פֿון זלמן שרייבער.

ביי אים האָט מען געלערנט גמרא און תנ״ך. ביי אים האָב איך אַלצדינג אַ סך בעסער פֿאַרשטאַנען, ווי ביי מאָטעסן. ביי אים איז געווען צייט צו לערנען און צייט אַרויסצוגיין דרויסן און שטיפֿן. דע־מאָלט הייב איך אָן צום ערשטן מאָל הנאה האָבן פֿון דעם דרויסן אַרום חדר. די קינדער זענען שטיפֿערס, זיי ציען מיך אויך אַריין. די ערשטע צייט בין איך פֿול מיט פּחד. שפּעטער באַמערק איך, ווי זלמן שרייבער שטייט אין פֿענצטער, גיט אַכטונג, ווי די קינדער שטיפֿן דרויסן, שפּרינגען, טאַנצן, און אויף זיין פּנים איז אויסגעגאָסן אַ צו־פֿרידנקייט. כאָטש נישט מיט אַמאָל האָב איך געפֿועלט אין האַרצן צו זיין אַזוי פֿריי אַרום חדר, ווי די אַנדערע קינדער, פֿונדעסטוועגן האָב איך אָנגעהויבן צו לערנען ביי איין תּלמיד, ווי אַזוי אַריבערצו־וואַרפֿן אַ שטיינדל איבער אַ הויכן בוים. געלערנט אַלערליי שפּילן מיט שטעקלעך, שפּילן אין לויפֿעניש און כאַפּעניש. איך בין געוואָרן שטאַרקער.

איין מאָל אַ וואָך, פֿרייטיק, האָט זלמן שרייבער געלערנט די קינדער שרייבן. תּחילת האָט ער געלערנט שרייבן מיט קרייד אויפֿן פֿוסבענקעלע. די קינדער זענען אַלע געזעסן אין אַ קרייז אויפֿן דיל אַרום פֿוסבענקעלע. זלמן שרייבער האָט מיט געצוקטע אותיות אָנגעשריבן דעם אלף־בית, און די קינדער האָבן דערנאָך מיט אַ שטיקל קרייד נאָכגעשריבן. איך האָב זיין כּתב גרינג איבערגענומען. אויף דער צווייטער וואָך האָב איך שוין געקאָנט אויפֿשרייבן מיין אייגענעם נאָמען.

דעריבער איז דאָס געווען מיין ערשטער זומער, וואָס דער גאַנג אינדערפֿרי פֿון דער מיל אין חדר אַריין, און פֿאַרנאַכט — פֿון חדר צוריק אַהיים, איז געוואָרן די צייט פֿון מיין פֿאַנאַנדערבליען און וואַקסן. אין מיין גאַנג האָב איך שוין נישט מער קיין באַגלייטער, סיידן עמעצער באַדאַרף סיי־ווי גיין אין שטעטל אַריין. פֿון דער צייט, וואָס איך הייב אָן גיין צו זלמן שרייבער, ווער איך אַ סך שטאַרקער. האָב נישט מער קיין מורא פֿאַר אַן אומבאַקאַנטן. אַפֿילו צו די גויים, וואָס איך באַגעגן אויפֿן וועג, קוק איך אָן מורא. איך זוך שוין אַליין אַ תּירוץ צו קאָנען פֿאַרפֿירן אַ שמועס מיט די נישט־יידישע קינדער, וואָס איך באַגעגן אויפֿן וועג. זיי קוקן אַריין אין מיין ספֿר אַריין, וואָס איך טראָג; קוקן מיט חידוש צו

די טשיקאַווע אותיות. אַפילו דער באַלעבאָס פון מיל, דער אַלטער שרינסקי, שטעלט מיך אָפּ און רעדט עפּעס צו מיר. איך פאַרשטיי: ער וויל וויסן, ווי לאַנג זענען יידן געווען קנעכט ביי פּרעהן אין מצרים. ער ווייסט, אַז יידן האָבן אין דער מדבר געגעסן מן, דעריבער עסן איצטער יידן קוגל איעדן שבת.

— דו האָסט עפּעס ליב קוגל? — פרעגט ער מיך און לאַכט אין בוזעם אַריין — ביסט שוין, פּערטשיק, אַ גרויסער בחור, זאָלסטו נישט האַקן די יונגע ביימלעך אַרום מיל; און לאָז נישט אַריין די בהמה צו מיר אויף די לאָנקעס... יאָ, יאָ — קלאַפּט ער מיר אין פּלייצע, — דו וועסט שוין נישט זיין קיין מילנער, ווי דיין טאַטע...

פרייטיק, גייענדיק פון חדר, האָב איך אַ סך צייט. אויפן וועג צו מיין ברודער בנימין חיים, וואָס וואוינט נישט ווייט פון דער שטאָטישער, גבירישער מיל — דעמאָלט גיי איך שטיל צו דער בריק פון „בן־יחידס" מיל. איך באַטראַכט דעם סטאַוו. דאָס איז דער אייגענער טייך, וואָס גייט פון „בן־יחידס" מיל אַוועק צו אונדזער מיל. פונדעסטוועגן זעט מיר דער פרעמדער סטאַוו אויס גאָר אַנדערש. אַ שטאָטישער טייך. די מיל אַליין איז אַרומגעבויט. מען זעט די רעדער נישט אַרויס. ווינטער ווערן זיי נישט פאַרפרוירן. אַ גבירישע מיל... דער סטאַוו אַליין איז אַ ברוגזער; גאַרנישט ווי אונדזערער, וואָס איז אַרומגעשטעלט מיט גרינע ווערבעס. דאָס אייגענע וואַסער, און פאַרט נישט דאָס אייגענע. דאָ געהער דאָס וואַסער צום „בן־יחיד", דער זון פון גביר משה פּאַדביליער — איז דאָס וואַסער פול מיט גאווה. ערשט דעמאָלט, ווען דאָס וואַסער גייט דורך אונטער דעם „בן־יחידס" רעדער, גייט אַוועק צווישן באַביימערטע ברעגעס, דורך לאָנקעס, גייט־דורך אונטערן בריק פון אייזנבאַן; דעמאָלט, ווען עס דערגרייכט צו אונדזער בריק — ווערט דאָס וואַסער מיר באַקאַנט.

איך פּרוּוו אַמאָל, ווען קיינער זעט נישט, אַ טרונק טאָן פון „בן־יחידס" טייך. איך שעפּ אָן מיטביידע הענט און טרינק. און מיר דאַכט, ס'וואַסער דאָ האָט אָן אַנדער טעם. דאָס וואַסער שמעקט מיט בלאָטע און מיט פיש. כאָטש מען זאָגט, אַז אין „בן־יחידס" מיל קאָן מען מאַכן שענערע מעל, ווי ביי ליפּען אין מיל, דעריבער בייטלען ביי אים די שטעטלשע מעל־קרעמער זייער ווייץ — פונדעסטוועגן גיי איך אַוועק פון „בן־יחידס" מיל און בין צופרידן, וואָס מיין היים איז אין ליפּעס מיל. איך וואָלט נישט געוואָלט לעבן דאָ אין דער גרויסער שטוב; האָבן פאַר אַ טאַטן דעם „בן־יחיד", וואָס גייט כסדר אַרום אין אַ שוואַרצן

סורדוט, אין אַ זיידענער, שוואַרצער יאַרמלקע. קיין מאָל איז ער נישט פאַרמעליקט, ווייל ער האָלט שטענדיק אַ מילנער, וואָס טוט די מלאכה אין מיל.

איך באַהאַלט אין מויל דעם טעם פון וואַסער, וואָס איך האָב פאַרזוכט ביים „בן־יחיד" אין טייך. ווען איך קום אַריבער די אייזנבאַן־ליניע, קום נעענטער צו אונדזער סטאַוו; קום צום גראָבן, וואָס לויפט אַריין אין סטאַוו — האָב איך דאָרטן ביים ראַנד צוויי שטיינער ליגן. מיינע שטיינער. אויף זיי קני איך, בייג אַראָפּ דעם קאָפּ; ס'וואַסער איז אַזוי קלאָר — איך זע מיין גאַנצן פּנים — אַפילו די מענטשעלעך אין די אויגן זע איך אַרויס. איך לייג צו מיינע ליפּן צו די ליפּן, וואָס אין מיין וואַסער. איך טרינק און טרינק, און פיל אין וואַסער אַלע טעמים.

גייענדיק אַהיים, ביי דער אייזנבאַן־ליניע, וואו עס איז אָנגעשאָטן ריינער, געלער זאַמד, דאָרטן בלייב איך אַ ווײַלע. מיטן פינגער שרייב איך אָן אויפן זאַמד דעם גאַנצן אַלף־בית. איך מאַך נאָך זלמן שרייבערס געצוקטע אותיות, שרייב אָן אַ סך מאָל מיין נאָמען. אַ ווײַלע באַטראַכט איך מיין כּתב, דערנאָכדעם פאַרשאַר איך ווידער דעם זאַמד, די אותיות זאָלן אויפן זאַמד נישט בלייבן — מען זאָל אויף די אותיות נישט טרעטן.

גייענדיק אַהיים, האָב איך צייט אָפּצוזויניגן אָן אַ זייט, אין די קאַרטשעס אַריין, באַטראַכטן, וואָס פאַר אַ ביימלעך עס זענען צוגעקומען; וואָס פאַר אַ קאַרטשעס פון פאַראַיאָרעדיקע ווײַנפּערלעך האָבן היינטיקן פרילינג געבליט. איך פאַרקוק אין די פייגלשע נעסטן. אויב קליינע פייגעלעך — גיב איך זיי טרינקען פון מיין מויל. איך געפין שטיינדלעך ביי דער אייזנבאַן און פּרואוו אַריבערוואַרפן איבער די העכסטע ביימער. איך קאָן שוין אַזוי אַ שליידער טאָן אַ שטיינדל אויפן וואַסער, דאָס שטיינדל זאָל — גליטש־גליטש, מיט אַ וואַסער־שפּריץ לויפן איבער דער אייבערפלאַך פון וואַסער. פון דעם אַלעמען האָב איך הנאה, ווייל עס קומט צו מיר איינאיינעם מיטן לערנען ביי זלמן שרייבער.

איך טראַכט:

— עס וואָלט נאָך גוט געווען, ווען איך ווער אַ שטאַרקער, ווי די עלטערע ברידער, איך זאָל קאָנען טראָגן שווערע זעק תּבואה; איך זאָל קאָנען אויפהייבן אַליין די שטיינער און זיי שמידן...

ווייל כאָטש איך לערן תּורה אין שטעטל — האָב איך איצטער אַ סך מער ליב די מיל, וואו נאָך אַ טאָג לערנען אין חדר געפין איך מיין היים און מיין וועלט.

קאַפּיטל פערצן

ווינטער־קוויטן

אַ זינגעוודיקער זומער שטייט איצטער פאַר מיינע אויגן. אין אים לויפט אום אַ באַרוועסער מיט פאַרשאַרצטע הייזלעך אַן אַכט־יאָריק ייִנגל, גאַפט פאַרחידושט, קוקנדיק אויף דער שיינער וועלט אַרום. אַ גרויסער זומער איז דאָס געווען. באַשר אַלעמען איז גוט געווען אויפן האַרצן.

ערשטנס האָט דער טאַטע געדונגען אַ פיין שטיקל גאָרטן ביי איינעם פון די באַלעגופים, וואָס איז געלעגן אויפן וועג פון מיל אין שטעטל אַריין. האָט די מאַמע אין גאָרטן פאַרזעצט קאַרטאָפליעס, בעבלעך, מערע־לעך, בוראַקעס, ברוקוועס — אַפילו אוגערקעס האָט די מאַמע פאַר־זעצט.

איז דעריבער, אַיעדעס מאָל לויפנדיק אין חדר, בין איך גאָר אַן מורא אַריבער דעם פּלויט, וואו אונדזער גאָרטן איז געווען, און באַטראַכט אַלע שפּראָצונגען, וואָס קריכן פון דער ערד. האָב געציילט אַיעדן קאַר־טאָפליע־קאַרטש, אַיעדן מער, אָדער בוריקל, וואָס האָט שוין אַ בלעטל אַרויסגעשטעקט פון דער ערד.

דערנאָכדעם האָט דער טאַטע געדונגען אַ שטיקל לאָנקע, צווישן די לאָנקעס אַרום מיל. אין אַ נאַסער געגנט איז דאָס געווען. דאָס גראָז איז געוואַקסן הויך. אוודאי וועט מען די לאָנקע קאָשען, אַליין טריקענען, צונויפשאַרן קאָפּיצעס, און שפּעטער טראָגן פון לאָנקע צו דער שטאַל אויף דער פלייצע גרויסע בינט שמעקעדיקע היי. מיט דעם היי וועט מען פאַרלייגן דעם גרויסן בוידעם איבער דער שטאַל. וועט זיין גוט צו שלאָפן אין די קאָפּיצעס אויף דער לאָנקע; דערנאָכדעם וועט זיין וואויל צו שלאָפן אויפן בוידעם אין די שמעקעדיקע, טרוקענע היי.

דערצו האָט נאָך דער טאַטע געבראַכט צו פירן פון מאַרק אויף אַ שטריקל אַ רויטע קו מיט אַ ווייסן פּינטל אויפן שטערן. אַ ביסטרע קו איז דאָס געווען, וואָס האָט געפּרואווט אַ וואָרף טאָן מיטן קאָפּ, שרעקן מיט די הערנער. אָבער זי האָט געגעבן אַ סך מילך. די מאַמע האָט פון איר געהאַט אַ סך נחת, כאָטש די קו האָט געהאַט אַ טבע צו אַנטלויפן צוריק אין דאָרף אַריין, וואו עס האָט געוואוינט איר ערשטער באַלעבאָס. אַ פּאָר מאָל האָט מען באַדאַרפט פאָרן נאָך איר. אָפטע רעגנס זענען געגאַנגען; מלאכה איז געווען אין מיל. דעריבער איז די מיל געגאַנגען איעדן טאָג צו עטלעכע שעה. דאָס וואַסער האָט פריילעך געפּאַטשט אונטער די רעדער.

אַלעביימער אַנטקעגן שטוב, אַלע ביימער אויפן סטאַוו און ביי די ראַנדן פון טייך זענען געדיכט באַדעקט מיט בלעטער. אויף די אַלשענע ביימער — געזונטע צווייגן, פעטע בלעטער. די פיש אין סטאַוו שפּרינגען אַנטקעגן דער זון; שרעקן די קאַטשקעס, וואָס שווימען דערביי אויפן סטאַוו. די קאַטשקעס זוכן, שטייענדיק אויפן קאָפּ, מיטן ווידל אַרויס אויף אַרויף — אַזוי זוכן די קאַטשקעס מיט די שנאָבלען אין וואַסער. ביי דער מאַמען זענען געראָטן הינדעלעך און קאַטשקעלעך. אונטער איעדער קוואָקע איז געווען אַ געדרעטעניש. נישט מער, וואָס די ערשטע צייט, בשעת די הינדעלעך זענען געווען קליינינקע, האָט מען געהאַט צרות פון די וואָראָנעס, וואָס האָבן זייערע נעסטן אויף די הויכע ביימער איבערן סטאַוו. די וואָראָנעס האָבן געהאַט אַ שלעכטע טבע צו כאַפּן דער מאַמעס הינדעלעך און טראָגן אין די נעסטן פאַר זייער קליינוואַרג.

— איך וואָלט, קינדערלעך, אַראָפּוואַרפן די וואָראָנישע נעסטן; אַנישט וועט קיין איין קורטשיקל נישט בלייבן.

בין איך שוין אַרויף אויף אַ הויכן בוים איבערן סטאַוו. בין שוין געווען אַ גוטער קלעטערער אויף די ביימער. האָב געטאָן, ווי די מאַמע האָט געהייסן. נאָר אין איין נעסט האָב איך געפונען אייעלעך וואָראָנישע — האָב איך זיי אַריינגעלייגט אין קעשענע. קריכנדיק בוים־אַראָפּ, האָב איך זיי צעקוועטשט און אַ פאַרשעמטער געגאַנגען אַהיים.

אַחוץ דעם, וואָס אַלץ אַרום איז אַזוי שיין געוואַקסן; קיין דאגות זענען נישט געווען אין שטוב — איז אַרום אונדזער מיל מער היים געוואָרן צוליב דעם, וואָס די קליינע קינדער זענען מיט אַמאָל גרויס געוואָרן. דער שעמעוודיקער קלמן, דער שעמעוודיקער און פרומער — ער איז אַ גרויסער בחור שוין. עס ווערט נאָר אומעטיקלעך, בעת מען

רעדט פון דעם, וואָס קלמן וועט אין אַ פּאָר יאָר אַרום באַדאַרפן גיין צום פּריזיוו. ער איז געטריי אין שטוב. „ער איז די גוטסקייט אַליין" — זאָגט אויף אים די מאַמע.

איך גיי דאָך צו זלמן שרייבער. איך האָב שוין אַ טינטער מיט טינט. געקויפט גלייכע בויגנס פּאַפּיר, זיי צונויפגענייט, אָפּגעווירעט — וואוהין איך שרייב אַריין נישט נאָר דעם אַלף־בית — שורות גאַנצע שרייב איך שוין, וואָס זלמן שרייבער שרייבט אויף פון אויבן. צום ערשטן מאָל ביי אונדז אין שטוב אַ טינטער מיט טינט, מיט אַ הענטל און פּענע.

מיין ברודער משה איז שוין אַ גאַנצער בחור געוואָרן. ער פאַרשטייט צו זיין אַליין אין מיל. מיט אים איז גאָר קיין דאגה נישט. דער טאַטע, די מאַמע — ביידע האָבן פון אים נחת.

און מיין שוועסטער בעבל — מיט אַמאָל איז זי אויסגעוואַקסן מיין שוועסטער בעבל. קיינער האָט עס גאָרנישט געזען, ווי אירע קאַשטאַנען־צעפּ זענען געדיכט און שיין געוואָרן. אירע אויגן — פולע גרויע און קלוגע. די מאַמע קוועלט אָן פון איר. „ווי אַ שיינער זומערקוויט איז בעבל" — זאָגט אויף איר די מאַמע. בעבל האָט טאַקע ליב קוויטן. זי קלייבט זיי אויף די לאָנקעס. זי קלייבט די נישט־פאַרגעס־מיך־בלימעלעך; זי קלייבט זיי און פלעכט פון זיי אויס קרענצלעך; זי לייגט די קרענצלעך אין שיסלען וואַסער און שטעלט זיי אויס אויף דער קאָמאָדע אין קאַמער. בעבל האָט געבראַכט וואַזאַניקלעך און אַוועק־געשטעלט אויפן פענצטער. די וואַזאַניקלעך בליען. פוקסלעך — וואָס בליען מיט רויטע, אַראָפּגעהאַנגענע גלעקלעך. אַ האָרנדיקן קאַקטוס האָט זי פון ערגעצן געבראַכט, וואַקסן זיינע הערנער און ווערן גרעסער. אַז עמעצער צעשניידט אַ פינגער און עס בלוטיקט, קוועטשט מען אַרויס אַ ביסעלע זאַפט פון דעם קאַקטוס און מען באַשמירט די וואונד. אַיעדן פרייטיק, ווי נאָר מען באַקט אָפּ חלות — הייבט אָן בעבל צו שייערן די שטוב — געל שיינען די ברעטער פון דעם דיל. דערנאָכדעם ברענגט זי גרינעם פלישניק פון סטאַוו, צעזייסט אים און שיט אָן אויפן דיל, שמעקט עס אין שטוב אַ מחיה.

בעבל האָט חברטעס, שטעטלשע מיידלעך, וואָס קומען אַראָפּ צו איר שבת בייטאָג. איינאיינעם מיט די מיידלעך זינגט מען אַלערליי לידער. אויף דער לאָנקע, הינטער דער שטוב, טאַנצט מען אַלערליי טענץ. מען טאַנצט דעם לאַנסיי, מען טאַנצט אַ קאַדריל. מען טאַנצט זאַלבע פערט; זאַלבע אַכט און זאַלבע צוועלף. בעבל פירט אָן מיט די טענץ. זי זינגט אויס די טענץ,

און איר שטים קלינגט העכער אַרויס פון צווישן די מיידלשע שטימען. אַזוי אַ גאַנצן זומער. אַזוי שבת נאָך שבת.

דער טאַטע איז זעלטן ווען אין כּעס. שטענדיק שמעקט ער „שערע־שעוווסקים" טאַבאַק, וואָס קאָסט זעקס גראַשן אַ פּעקעלע. דעם זומער האָט ער אָנגעהויבן צו שמעקן „דאַרמאַנס" טאַבאַק, וואָס קאָסט אַכט גראַשן אַ פּעקעלע. דערומעד, איעדעס מאָל, ווען ער נעמט אַ שמעק טאַבאַק פון פּעקעלע, פינקלען זיינע בלויע אויגן. זייער אָפט גיט ער מיר אַ קאָפּיקע, אָדער אַ דריי‌ער, איך זאָל עפּעס קויפן אין שטעטל.

די מאַמע רעדט איבער: עס וואָלט גוט געווען, ווען זי קען אַריבער־לויפן קיין מיליטשיטש, געוואָר ווערן, וואָס דער זיידע ר׳ יוסל־איצל און די באָבע פּעשע־רייזל מאַכן. דאָס זענען דאָך אירע טאַטע־מאַמע. עס קומט איר אַ פּאַרב אין פּנים, ווי ביי אַ קליין מיידעלע, ווען זי רעדט פון מיליטשיטש איר שטעטל, וואו זי איז געבוירן געוואָרן און וואו אירע טאַטע־מאַמע לעבן. איך אַליין וואָלט אויך געוואָלט נאָך אַמאָל זען מיין זיידן ר׳ יוסל־איצל, וואָס האָט אַזאַ הויכן שטערן מיט אַ גרויער באָרד צעטיילט אויף צוויי שפּיצן. איצטער האָב איך פאַר אים קיין מורא נישט. זאָל ער מיך פאַרהערן, וואָס ער וויל — ער וועט אַוודאי זיין צופרידן מיט זיין איניקל.

— אפשר, גאָט וועט געבן, נאָך שניטצייט, וועט ער אַליין אַריבער־קומען. מען באַדאַרף אים באַפוילן, ער זאָל אַריבערקומען, וואָלט ער געהאַט אַ סך נחת פון דער שטוב.

אַזוי רעדט די מאַמע.

דער זיידע יהושע איז נאָך אַלץ דער אייגענער. כּמעט איעדן טאָג גייט ער אין שטעטל אַריין דאַווענען. ער פאַרפעלט אַמאָל אַ טאָג אין מיטן וואָך, אָבער ער פאַרפעלט נישט די שבתים. אַז ער גייט מיט דער גרעבליע — איז ער נאָך ווי אַ בוים צווישן ביימער, כאָטש מיטן זיידן האָט געטראָפן אַזאַ זאַך, וואָס ער קאָן בשום אופן נישט פאַרשטיין. ער גאַפט און ווייסט אַליין נישט מיט וואָס דאָס צו דערקלערן:

אינמיטן העלן טאָג איז ביים זיידן פון דער שורה אייבערשטע ציינער, פון סאַמע פראַנט — אַ צאָן אַרויסגעפאַלן. אַפריער איז דער צאָן לויז געוואָרן און אומגעריכט איז ער אַרויסגעקראָכן. אַ לאַנגער צאָן אַזאַ; האָט דעם זיידן נישט ווייט געטאָן.

דער זיידע האָט דעם צאָן אַנידערגעלייגט אויפן וואַזאַניקל אויפן פענצטער. ווען עמעצער איז צו אונדז געקומען אין שטוב אַריין, אַ ייד,

צי אַ גוי — האָט דער זיידע דעם צאָן באַוויזן און געשמוצערט מיט די ליפּן:

— האָט איר געזען, אַזאַ זאַך זאָל פּאַרלויפן...

פונדעסטוועגן האָט נאָך אַלץ דער זיידע יהושע ליב צו זינגען זיין רויטן ניגון, זיין געלן און זיין ראָבן ניגון. די אַלע ניגונים האָט ער געהאַט פון אויבן־אויף, כאַטש אַ צאָן איז אים אַרויסגעפאַלן פון סאַמע פּראַנט. נחת פון אייניקלעך האָט ער דאָך געהאַט. אַט אַזוי האָט אים דאָס האַרץ געזאָגט.

יענעם זומער האָב איך צום ערשטן מאָל הנאה געהאַט פון דער ערד און אירע זומערדיקע ריחות. כאָטש אונדזער געדונגענע לאָנקע האָט אַ באַקאַנטער גוי געקאָשעט — האָבן מיר אַליין דאָס היי געטריקנט, געגראַבעט, צונויפגעשאַרט אין קאָפּיצעס. ווען דאָס היי איז טרוקן געווען, האָבן אַלע געטראָגן די בינט דורך די בלאָטעס צו דער שטאָל. אויסגעקומען צו קריכן ביז איבער די קני אין טאָרפישן גרונט, איז דער ריח פון דער ערד יעמאָלט געשמאַק געווען. דער ריח פון געטריקנטן היי האָט געשיכּורט, און ווען מען האָט דעם בוידעם איבער דער שטאָל ביז צו די קראָקוועס אָנגעשטאָפּט מיט היי — האָט עס דעם היי־ריח געטראָגן אין שטוב אַריין, האָט עס פון יעדן איינציקן ביי אונדז אין שטוב געשמעקט מיט היי.

דערנאָכדעם איז אָנגעשטאַנען דאָס גערעטעניש ביי אונדז אין געדונגענעם גאָרטן. ווי נאָר די קאַרטאָפליעס האָבן גענומען בליען, האָט מען שוין אונטער די קאַרטשעס געקאָנט אָנטאַפּן יונגע קאַרטאָפליעס. מען האָט געקאָנט אַרויסציען אַ מערעלע פון דער ערד און פון דעם הנאה האָבן. די מאַמע שטשיפּעט אָן בוראַק־בלעטער, באַטשווענע און קאָכט געשמאַקע באָרשטן. יעמאָלט האָב איך געזען, ווי די ערד גיט אַרויס איעדן פון אַלץ וואָס זי פאַרמאָגט: זי גיט דעם יידן, ווי דעם נישט־יידן צוגלייך. ווייל אונדזער גאָרטן איז געווען אַרומגערינגלט אַרום און אַרום מיט נישט־יידישע גערטנער — האָב איך דעריבער געזען מיט מיינע אויגן ווי די ערד איז צו אַלעמען גוט. איעדער איינער, וואָס פאַרזעצט אין איר — שפּראַצט צו אים צוריק אַרויס פון דער ערד דאָס פאַרזעצטע מיט אַ גרויסן צולאָג.

אין יענעם זומער האָב איך גאָר אומגעריכט געהאַט אַ גרויסע שרעק, ווען איך בין איינער אַליין פאַרלאָפן אין דער סאַמע נאָכט אַריין, און אַ

שטורעמווינט איז מיך געקומען באַגעגענען; ווען דונערן און בליצן זענען אויף מיר אַנטשטאַנען.

זומער פֿאַרנאַכט איז דאָס געווען. כמאַרעס זענען אָנגעלאָפֿן פֿון אַלע זײַטן און פֿאַרנומען גאָר דעם גאַנצן הימל. פּלוצלונג איז נאַכט געוואָרן. אַ ווינט איז אָנגעקומען און אַ ריס געטאָן דעם טויער פֿון שטאַל, אויפֿגעעפֿנט, און די נײַ־געקויפֿטע, רויטע קו מיט דעם ווײַסן פּינטל אויפֿן שטערן, וואָס האָט געהאַט אַ טבע צו אַנטלויפֿן צוריק אין איר דאָרף אַרײַן — איז אַרויסגעלאָפֿן פֿון שטאַל. אַ שטריק איז נאָכגעהאַנגען פֿון אירע הערנער. די אויגן אירע האָבן ממש געברענט.

אַרויס פֿון שטאַל — איז די קו אַוועק צו דער געעפֿנטער בריק איבערן טײַך; אַוועק פֿייל פֿון בויגן אויף די לאָנקעס.

— פּרצל, יאָג זי און כאַפּ זי פֿאַרן שטריק! — האָט די מאַמע צו מיר אַ געשריי געטאָן.

קיינער איז דערבײַ נישט געווען. פֿייל פֿון בויגן בין איך אַוועק נאָך דער רויטער קו. איך יאָג, און זי אַנטלויפֿט. אָט איז זי אַריבערגעשפּרונגען איבער אַ גאַנץ הויכן פּלויט; אַרײַן ביזן בויך אין בלאָטע, אַרויסגעשפּרונגען און לויפֿט ווײַטער. אָט האַלט איך זי בײַ דער שטריק; איז זי שטאַרקער פֿון מיר; געשווינדער פֿון מיר; זי שלײַדערט מיך אום און שלעפּט מיך אַ שטיק איבער די בלאָטעס. זי פֿאַלט ווידער אַרײַן אין אַ זומפּ, איך אַלײן שלעפּ זי פֿאַרן ווידל, העלף איר אַרויסקריכן... זי קריכט טאַקע אַרויס, און — טוט וואוהין די אויגן טראָגן. אַז איך כאַפּ זי נאָך אַמאָל פֿאַר דער שטריק — טוט זי אַ טרײסל מיטן קאָפּ, אַ פּאָך מיט די הערנער, אַ גלאָץ צו מיר מיט אַ פּאָר פֿײַערדיקע אויגן און אַנטלויפֿט ווײַטער.

איך הער, די מאַמע שרײַט:

— פּרצל, קום אַהיים! לאָז די בהמה און קום אַהיים — אַ ה י י ם...

אָבער עס טראָגט מיך נאָך דער קו, גלײַך אַ נישט־גוטער וואָלט מיך געטריבן. אָט איז שוין גאָר פֿינצטער אַרום. די קו איז שוין פֿאַרפֿאַלן אין דער פֿינצטערניש, עס הייבט אָן צו בליצן און דונערן, און אַ בליץ טוט פּלוצלונג אַ שניט איבער מײַן קאָפּ — אַזש אַ רויטע היץ האָט אָנגערירט מײַן פּנים. איך פֿאַל אַנידער אין טיפֿן, נאַסן גראָז און קוק אין דער נאַכט אַרײַן. וואו בין איך? וואו איז די מיל? עס דונערט. די נאַכט אַלײן שרײַט. לאַכט מיט אירע דונערן איבער מײַן קאָפּ, און איך זיץ אין גראָז, און ווייס נישט, אין וואָס פֿאַר אַ זײַט אונדזער מיל איז.

אַ רעגן טוט אַ פֿליוך אַראָפּ, אין אַ קורצער ווײַלע ווער איך דורכ־

געווייקט ביזן לייב; אַט ווערט פון מיר אַליין אַ טייך. די בליצן פּאַסעווען דעם הימל; פּאַסעווען די פינצטערע נאַכט. איצטער ברענט שוין דער הימל אַרום און אַרום. די דונערן צעברעקלען די נאַכט אויף שטיק־שטיקלעך. די נאַכט אַליין איז איצטער נישט איינע — אַ סך, אַ סך נעכט לויפן דאָ אום איבער די לאַנקעס. זיי לויפן אַרום מיר. אַיעדע איינע רירט אָן מיינע פאַרנעצטע האָר. אַיעדע איינע שעפּטשעט עפּעס מיר אין די אויערן אַריין.

איך הייב אָן צו הערן קולות. בעבל שרייט און רופט. דער טאַטע רופט. די מאַמע, משה... אַלעמענס קולות קומען צו מיר פון איין זייט. אַז איך קוק אַהין, פון וואַנען די קולות קומען — זע איך אַרויס אַ פייערל.

די בליצן זענען שוין ווייט, ווייט אַוועק. די דונערן זענען אויך ווייט ערגעץ ביים ברעג הימל. קוים וואָס מען דערהערט זיי. עס טריפט נאָר אַזאַ שפּריי־רעגן; ער איז וואַרעמער פון דעם פריערדיקן שלאַקס־רעגן.

איך שטיי אויף אַ פאַרטייעטער פון טיפן גראָז אַרויס, און הייב אָן צו שטעלן פיס; הייב אָן צו לויפן, ווי נאָר איך קאָן. די פייערלעך אַנטקעגן בלינקען, בלינקען און ווערן מיר נעענטער. איך לויף אַריין אין אַ זומפּ; שפּרינג אַרויס און לויף ווידער אַהיים. די וואַלקנס זענען ערגעץ פאַר־שוואומען. אַן אויסגעשטערנטער, טיף־בלויער הימל איבערן קאָפּ. איצטער איז שוין די מיל גאָר נאָענט. פונדעסטוועגן לויף איך. און איך פיל — אַ פאַרע זעצט פון מיינע נאַסע בגדים. איך קום אָן צו דער שטוב — אַלע זענען דרויסן. מען גלאָצט אין דער נאַכט אַריין.

אַיעדער איינער כאַפּט מיך אין די אָרעמס. אַיעדער איינער טאַפּט מיך אַרום, צי איך בין גאַנץ געבליבן.

— אַ כפרה די בהמה, אַבי דו ביסט געקומען אַ לעבעדיקער אַהיים — בלאָזט מיך די מאַמע אָפּ.

אין שטוב איז אַ שמחה, וואָס איך בין אַ לעבעדיקער געקומען. מען גייט מיר אַנצוטאָן טרוקענע בגדים. מיר דאַכט, איך בין פון אַ ווייטער וועלט געקומען צו לויפן. ווייט, ווייט, ביי דער נאַכט אַליין בין איך געווען צו גאַסט. עס האָט מיר אויסגעוויזן, ווי די בהמה האָט עס מיך אויף אַזאַ אופן אַרויסגענאַרט פון מיין היים.

ווען דער טאַטע האָט צוריקגעבראַכט די קו אין אַ פּאָר טעג אַרום — ער האָט זי טאַקע צוריק געבראַכט פון איר אייגענעם דאָרף, וואוהין זי איז יענע נאַכט אַנטלאָפן געוואָרן — האָב איך אויף איר געקוקט מיט חשד. האָבן פון אירע אויגן פרעמדע פייערלעך צו מיר געבלינקט.

ווי נאָר מען האָט דעם בוידעם אָנגעלאָדן מיט פרישע היי — בין איך, מיין ברודער משה און קלמן אַוועק אַהין שלאָפן ביינאַכט. דעם אייגענעם זומער טאָקע, אויפן בוידעם ליגנדיק, האָב איך ביינאַכט געהערט, ווי די מאַמע וויינט אויפן הויכן קול; שרייט פון גרויסע יסורים. האָט מיר אויסגעדאַכט, אַז פון שלאָף הער איך דאָס.

נאָר איינדערפרי שוין, הער איך מיין ברודער משה, וואָס איז שוין פון לאַנג געווען דרויסן, ער שרייט אַרויף צו מיר אויפן בוידעם:

— גיכער, פּרץ, די מאַמע האָט געהאַט אַ מיידל!

בין איך פאַר שמחה, אין איין העמדל, אַראָפּגעשפּרונגען פון בוידעם. אַראָפּגעשפּרונגען און גאַנץ געבליבן.

דעמאָלט איז געבוירן געוואָרן מיין שוועסטער שרה. ס'איז געווען אַ צולאָג צום שיינעם, זינגעוודיקן זומער...

קאַפּיטל פופצן

איך זוך גאָט

איך זע: אין חדר צווישן די תּלמידים זענען פאַראַנען שלעכטע חברים, וואָס ווילן מיך אָראָפּפירן פון גלייכן וועג. ביים גוטן זלמן שרייבער אין חדר זענען זיי געווען. צוליב זיין גוטסקייט האָבן שלעכטע תּלמידים אין דער שטיל געקאָנט טאָן, וואָס זיי האָבן געוואָלט.

ביי מאָטעסן האָבן אַלע קינדער געוואָלט קאָנען לערנען, ווייל מאָטעס האָט געשלאָגן און געשמיסן. אויב אַ ייִנגל האָט געהאָט אַ פאַרשטאָפּטן קאָפּ, ווי מאָטעס האָט עס אָנגערופן — האָט ער געהייסן טאַטע־מאַמע, מען זאָל אַזאַ ייִנגל מאַכן פאַר אַ בעל־מלאכה.

זלמן שרייבער האָט שטענדיק געוואָלט אויספירן ביי די תּלמידים מיט גוטע רייד. אמת, זלמן שרייבער האָט אַ נוסן־שטעקעלע געהאַלטן ביים לערנען. ער האָט אָפט מאָל מיטן שטעקל אַ קלאַפּ געטאָן אַ ייִנגל איבער דער פּלייצע — איז דאָס נישט געווען קיין שטאַרקער קלאַפּ. דע־ריבער איז ביי אים אין חדר געווען גוט פאַר די צעלאָזענע קינדער; גוט געווען פאַר די, וואָס האָבן אָפּגענאַרט טאַטע־מאַמע און אָפּגענאַרט דעם רבין אין חדר.

דער תּלמיד, וואָס האָט ליב געהאַט אָפּצוטאָן דעם רבין אַלערליי צולהכעיסן — האָט אויך ליב געהאַט אָנצורעדן די קינדער, זיי זאָלן אים אונטערהעלפן אין זיינע פּלענער.

אַזוי האָט ער אַמאָל גענומען זלמן שרייבערס שטעקעלע, בשעת דער רבי איז נישט געווען אין חדר, מיט אַ שאַרף מעסערל האָט ער אין דעם שטעקעלע קונציק איינגעשניטן רעדעלעך אַרום און אַרום; דין איינגעשניטן, נישט צו דערקענען. דערנאָכדעם, ווען דער רבי איז אַריינגעקומען, איז שוין געווען אָפּגערעדט — אַ ייִנגל זאָל מאַכן ביים טיש מיאוסע שטיק, נישט ווען אַריינקוקן אין ספר אַריין, כּדי דער

רבי זאָל אים דערלאַנגען מיטן שטעקל איבער דער פּלייצע. אַזוי איז טאַקי געווען. ווען זלמן שרייבער האָט דעם נישט־פֿאַלגעוודיקן תּלמיד דערלאַנגט מיטן שטעקל איבער דער פּלייצע — איז דאָס שטעקל צע־קרישלט געוואָרן און צעפלויגן איבערן גאַנצן חדר.

איז דאָס דווקא דעם רבין געפעלן געווען. ער האָט עס אָנגענומען פאַר אַ גוטן וויץ און גוטמוטיק געלאַכט. ער האָט פאַרשטאַנען, וואָס פאַר אַ יינגל ס'האָט אָפּגעטאָן אַזאַ שפּיצל, האָט ער אים געבעטן, ער זאָל פאַר אים קריגן אַן אַנדער שטעקל, באשר ער קאָן אָן קיין שטעקל נישט זיין קיין מלמד. די תּלמידים האָבן אים געבראַכט עטלעכע שטעק־לעך, ער זאָל אויסקלייבן דעם בעסטן.

אַ ביסל שפּעטער האָבן צוויי נישט־פֿאַלגעוודיקע תּלמידים צוגע־קלערט אַן אַנדער שפּיצל. געווען דאַנערשטיק, ווען אַ תּלמיד באַדאַרף אַליין זאָגן די גמרא; ווען דער תּלמיד באַדאַרף וויסן וואָס ער זאָגט. אַפּילו זלמן שרייבער איז געווען דאַנערשטיק שטרענג מיט זיינע תּלמידים.

האָט מען גענומען און אונטערגעלייגט שערבלעך פון אַ צעבראָ־כענעם, ליימענעם טאָפּ, אונטערן קאַפּטן ביים עקשנותדיקן תּלמיד. די שערבלעך האָט מען אויסגעלייגט אויף זיין פּלייצע אונטערן קאַפּטן. ווען ס'איז געקומען זיין צייט צו זאָגן די גמרא, נעמט דער תּלמיד און בייגט אַראָפּ דעם קאָפּ, קוקט אונטערן טיש.

— פאַרוואָס זאָגסטו נישט? — פרעגט זלמן שרייבער.

ענטפערט נישט דער תּלמיד און קוקט אונטערן טיש.

ווערט שוין זלמן שרייבער אָן זיין געדולד, נעמט און דערלאַנגט דעם תּלמיד מיטן שטעקל איבער דער איינגעבויגענער פּלייצע, האָט ער פּונקט אָנגעטראָפן אויף די שערבלעך, וואָס האָבן אַ קנאַק געטאָן פּונקט ווי ער וואָלט מיטן שטעקל דעם יינגל אַ ביין צעבראָכן.

— געוואַלד, אַ ביין! געוואַלד, אַ ביין האָט מען מיר צעבראָכן... — האָט דער תּלמיד גענומען מאַכן קולות.

זלמן שרייבער איז געוואָרן ווייס ווי די וואַנט; אַ צעשראָקענער איז ער צוגעלאָפן צום יינגל, אים געגלעט און געטאַפּט די פּלייצע. דע־מאָלט האָבן די קינדער אַלע מיט אַמאָל אויסגעשאָסן מיט אַ געלעכטער. דער געשלאָגענער יינגל האָט אויסגעטאָן זיין קאַפּטן, און די שערבלעך זענען אַרויסגעפאַלן.

מיך האָט ער געצויגן צו שטיין אָן אַ זייט, בעת די קינדער האָבן

פאַרטראַכט זאַכן, וואָס מיר איז נישט געווען געפעלן. איך האָב ליב געהאַט די שעה פרייטיק, ווען זלמן שרייבער האָט מיר אויסגעשריבן די שורה אויבן אין העפט; איך האָב געזען ווי ער צוקט אויס די אותיות. איך האָב געוואָלט שרייבן די אותיות פונקט ווי ער טוט עס.

און דווקא ביים שרייבן איז געווען אַ תלמיד, וואָס האָט ליב געהאַט צו כאַפּן אַ פליג, אַפּטונקען זי אין טינטער, דערנאָכדעם זי אַרויסלאָזן קריכן אויפן פּאַפּיר — זען ווי די פליג שרייבט מיט די פיסלעך אויפן ווייסן פּאַפּיר. דער אייגענער תלמיד האָט געקענט אַוועקרייטן אויף אַ חזיר, ווען אַ חזיר האָט פאַרבלאָנדזשעט היגטערן חדר.

מען האָט געלערנט גמרא, מסכתא גיטין. כאָטש איך האָב דאַנערשטיק געוואוסט דעם שיעור כמעט אויף אויסנווייניק — איז מיר פונדעסטוועגן אין דער גמרא געווען אַ פרעמדע וועלט. אַלע ענינים, ווי אַזוי מען באַדאַרף שרייבן אַ גט, ווען אַ מאַן גט זיין ווייב — זיי האָב איך יאָ פאַרשטאַנען און נישט פאַרשטאַנען. דווקא דעמאָלט, ווען איך האָב געלערנט בבא מציעא, בבא קמא; ווען איך האָב דאָרט געלערנט די ענינים פון אומגערעכטיקייט אין האַנדל; אומגערעכטיקייט און שטראָף פאַר גזלה און גנבה — דאָרטן איז מיר דאָס לערנען מער געווען צוגעפּאַסט צו מיין קינדישן שכל. לערנענדיק גמרא, בין איך נישט געווען אין מיין וועלט. כאָטש די גמרא, רש״י, תוספות — זיי האָבן געשאַרפט מיין קינדערשן מוח.

כאָטש נישט אַזוי פשוט איז געווען פאַר מיר דער תנ״ך — האָב איך אים באַנומען. אפילו דעם נביא ישעיה האָב איך באַגריפן, ווען ער רעדט מיט צאָרן צו גאָט און צו מענטשן. זיינע שאַרפע ווערטער, וואָס זענען געווענדט צום הימל און צו דער ערד, האָבן שטענדיק אָפּגעקלונגען אין מיינע אויערן. אַ סך האָב איך אויסגעלערנט אויף אויסנווייניק פון די נביאים. איך האָב שוין פאַר דער צייט געלערנט אַלע מגילות. די געדאַנקען פון ספר קהלת האָבן געמאַכט, איך זאָל פאַרקריכן אין די קאַרטשעס, פאַרקריכן אין די הויכע גראָזן, כלומרשט זוכן פאַרשפּעטיקטע ווייַנפּערלעך — אָבער אין אמתן האָב איך אין פאַרבאָרגעניש געטראַכט איבער די שווערע מחשבות פון קהלת.

— ווער קאָן דען וויסן, צי די נשמה פון מענטשן גייט אַרויף צום הימל, און די נשמה פון דער בהמה נידערט צו דער ערד? אַז דער סוף פון דער בהמה, איז דער סוף פון דעם מענטש...

איך וויל געפינען דאָס אָרט, וואו גאָט האָט ליב אַרומצושפּאַצירן. אַמאָל זע איך אים אומגיין איבער אונדזערע לאָנקעס, בעת די זון האַלט ביי שקיעה. אַמאָל זע איך אים צווישן די הויכע, טונקעלע אַלשענע ביימער, בשעת אַ ווינט צעוויגט זיי.

מיר האָבן שוין אויך געלערנט דעם ספר תהלים, וואו דוד־המלך רעדט צו גאָט, ווי צו זיין גלייכן; קלאָגט פאַר אים אויס זיין האַרץ, און איז מודה פאַר אים אויף זיינע זינד. טראַכט איך דעריבער פון מיינע אייגענע זינד. איך טו דאָס, ווען איך בין אַליין. איך טו דאָס, ווען איך בין וואַך אויפן געלעגער. זומער, ווען איך גיי פון חדר אַהיים אַיעדן פאַרנאַכט, זענען שוין איצטער מיינע טריט נישט קיין געאיילטע, ווי אין די ערשטע צייטן. איך מאַך אומישנע אַזוי, דער וועג זאָל געדויערן לענגער. איך כאַפּ אויפן וועג אַ זשאַבע, איך האַלט זי אין מיינע הענט אַזוי פאַרזיכטיק, איך זאָל זי נישט צודריקן. די זשאַבע האָט מורא. איך פיל, ווי דאָס הערצל ביי דער זשאַבע קלאַפּט, קלאַפּט. איך זע, ווי אונטערן האַלדז ציטערט עס ביי איר. מיר דוכט: די זשאַבע רעדט צו מיר מיט אַזאַ שטים, וואָס איך קאָן נישט דערהערן. די זשאַבע קוקט מיר גלייך אין פּנים אַריין; אין מיינע אויגן אַריין — זי רעדט צו מיר, און איך פאַרשטיי נישט.

איך לערן אין תהלים: יום ליום יביע אומר ולילה ללילה יחוה דעת... דער רבי פאַרטייטשט: טאָג צו טאָג טוט שפּרעכן און זאָגן; נאַכט צו נאַכט טוט רעדן מיט פיל ווייסן...

אַוודאי רעדט דער טאָג. איין טאָג דערציילט דעם אַנדערן, וואָס ער האָט געזען אויף דער זינדיקער ערד. איין נאַכט דערציילט דער אַנדערער, וואָס דער מענטש האָט געזינדיקט אין דער באַהעלטעניש פון דער נאַכט. צי באַדאַרף איך דען האָבן אַ סך, כּדי צו וויסן, אַז די נאַכט קאָן רעדן? צי פאַרנעם איך דען נישט, ליגנדיק אויפן געלעגער ביינאַכט, וואָס די נאַכט רעדט אַזוינס? איך ווייס: אונדזער טייך ווערט פאַרנאַכט כּלומרשט איבערגעצויגן מיט אַזאַ טוי: ביינאַכט נעמט ער און פאַרקריכט צווישן די הויכע גראָזן, צווישן טראָסטענעס און קעמפּס — ביינאַכט גאַר זוכן די וואַסערן אַן ערטל, וואו דורכצורייסן די גרעבליעס און אַנטלויפן צום גרעסערן טייך, וואָס וואַרט ערגעץ ווייט אויף די וואַסערן פון אונדזער טייך.

איך זע דאָך, ווי אַלע אין אונדזער שטוב האָבן פּחד פאַר דעם פאַרקלערטן סטאַוו, ווען ער איז איינגעוויקלט אין דער נאַכט. אַפילו מיין

שוועסטער בעבל, וואָס קאָן קריכן ביזן האַלדז אין וואַסער, כּדי צו באַקומען די ווייסע וואַסער־ליליעס אויף אונדזער סטאַוו, אַפּילו זי, אויב זי דאַרף ביינאַכט אַנשעפּן וואַסער, האָט זי אַ ביסל מורא. דעריי־בער האָב איך מורא צו קריכן אין סטאַוו אַריין כאַפּן פּיש. איך האָב אַפּילו מורא אַראָפּלאָזן מיינע נאַקעטע פּיס אין וואַסער אַריין ביים ברעג סטאַוו, וואו דאָס וואַסער איז פאַרשאָטנט און פאַרטייעט.

כאָטש איך האָב דאָס שטעטל נישט גאָר אינגאַנצן ליב, פונדעסט־וועגן געפעלט מיר, וואָס זומערלעב איעדן שבת האָט דאָס שטעטל אָנ־געהויבן צו ציען צו ליפּעס מיל. שולדיק איז בעבל אין דעם. זינט מיידלעך קומען אַראָפּ יעדן שבת נאָכן עסן אויסצוזינגען און אויס־צוטאַנצן פאַר דער שטוב זייערע געזאַנגען און זייערע טענץ — זינט דע־מאָלט האָבן די מאַמעס פון די מיידלעך אויך אָנגעהויבן אַראָפּצוקו־מען צו ליפּעס מיל שבת נאָכן עסן. קומען מאַמעס און פאַרנעמען יינגע־רע קינדער, וואָס זאָלן נאָכטראָגן די פּאַטשיילקעס, באשר דערוואַק־סענע מענטשן טאָרן נישט טראָגן אום שבת. און אַז מאַמעס פון די מיידלעך קומען — קומען שוין טאַטעס אויך; קומען צו שפּאַצירן צו ליפּעס מיל. מיט זיי — קלענערע יינגלעך, וואָס טראָגן נאָך פאַר די טאַטעס די נאָז־פּאַטשיילקעס און טאַבעק־פּושקעלעך.

האָט די מאַמע איעדעס מאָל, ווען זי האָט געבאַקן ברויט, אָפּגע־שפּאָרט אַ גרעסערע שטיק טייג פאַר אַ קוואַסניק. מען האָט די דייזשע פול אָנגעגאָסן מיט וואַסער, אַהין אַריינגעוואָרפן דעם אויסגעבאַקענעם קוואַסניק, וואָס האָט אין עטלעכע טעג אָנגעהויבן צו יערן. אין דייזשע איז געוואָרן אַ מחיהדיקער ברויט־קוואַס. האָבן שוין די וויי־בער און די מאַנסבילן געוואוסט, אַז ביי ליפּען אין שטוב, ביי דער טיר, שטייט אַ דייזשע מיט דעם גאָר שאַרפן קוואַס. איז מען אַריינ־געקומען, געזאָגט גוט־שבת און געטרונקען קוואַס פון דער גרויסער, קופּערנער קוואָרט מיט צוויי אויערן. פאַרן שבת האָט דאָס שטעטל אויסגעטרונקען ביי ליפּע דעם מילנער די גאַנצע דייזשע מיט קוואַס.

האָט שוין די מאַמע דעריבער יעדן פרייטיק געבאַקן קיכלעך כּדי זי זאָל האָבן מיט וואָס מכבד צו זיין די קליינע קינדער, וואָס זענען געקומען מיט די מאַמעס און מיט די טאַטעס. זענען די ווייבער גע־זעסן אויפן גראָז פאַרן שטוב אונטער אַ ווערבע־בוים. האָט מען שוין געקענט הערן, ווי אַ יידענע רעדט צו דער מאַמען:

— איר האָט דאָך קיין עין־הרע נחת פון אייערע קינדער. מען

רעדט דאָך פון אייערע קינדער אין גאַנצן שטעטל. גײנציקע קינדער. געטרייע און שטילע קינדער. אַז מען וועט דערלעבן, וועט'ן נאָך זען אַ זון אַ רב ביי ליפּע דעם מילנער.

דער טאַטע איז נישט צופרידן, וואָס דאָס שטעטל קומט צו אונדז אַראָפּ שבת. ס'איז דער איינציקער טאָג, ווען מען קאָן האָבן אמתע שלווה. דער איינציקער טאָג, ווען מען קאָן הנאה האָבן פון דרויסן; הנאה האָבן שווייגעוודיק. נעמען און קומען אַראָפּ שטעטלשע יידענעס, און עס ווערט אַרום שטוב אַזוי פיל רייד.

— וואָס בעבעט מען אַזוי פיל? וואָס רעדט מען און מען באַרעדט אַזוי פיל?

דעריבער, ווען דאָס שטעטעלע קומט אַראָפּ און הייבט אָן צו טרינקען קוואָס פון דער דייזשע, נעמט דער טאַטע און ווערט ערגעץ פאַרפאַלן. ער גייט כלומרשט אַוועק זען, צי דער פערד אויף דער לאָנקע איז גוט געפּענטעט; צי עס וועט נאָך זיין גראָז איבער יום־טובים...

דעם זיידע געפעלט עס אויך נישט. ער, וואָס האָט אַזוי ליב זיינע ניגונים; ער, וואָס האָט צו יעדן ניגון אַ באַזונדערן נאָמען; ער, וואָס האָט ליב צו זינגען און פּאַטשן מיט די הענט, ווי אַ זיב־געוודיק קינד — נעמט ער גאָר איינמאָל, סוף זומער, שבת, ווען דרויסן האָט געגאָסן אַ רעגן און בעבל מיט די מיידלעך זענען אַריינגעקומען אין שטוב אַריין, און זאַלבע־אַכט, פיר אַנטקעגן פיר, געזונגען, געטאַנצט אַזוי בנעימותדיק — נעמט דער זיידע, וואָס האָט דעמאָלט געדרימלט אויפן באַקאויוון אין קאַמער — קריכט ער אַראָפּ, פאַרנעמט די בייטש, וואָס איז געלעגן אויפן אויוון און טרייבט די מיידלעך פון שטוב:

— חצופות, אַרויס פון שטוב!... אָן עבירה צו טאַנצן אין אַ יידי־שער שטוב...

בעבל האָט געוויינט. עטלעכע שבתים זענען די מיידלעך נישט געקומען. אומעטיק געוואָרן אָן זייערע טענץ.

דער טאַטע האָט גערעדט פון דעם, אַז פרץ וועט דעם קומענדיקן יום־כיפור פאַסטן. אויב נישט אַ גאַנצן טאָג — איז כאָטש אַ האַלבן טאָג. די מאַמע האָט, ווי דער שטייגער, אויפגעוויזן דעם טאַטן, אַז דער רבונו של עולם באַדאַרף נישט, קליינע קינדער זאָלן פאַסטן.

ווען מען האָט באַדאַרפט אויפשטיין פאַרטאָג, גיין אין בית־

המדרש אַריין צו סליחות — בין איך שוין דאָס מאָל אַליין אויפגע־שטאַנען. נישט אַזוי צוליב סליחות־זאָגן, ווי צוליב דעם גיין פאַרטאָג אין שטעטל אַריין. דעמאָלט זענען מיר אַלע געגאַנגען. אויסער בעבל, וואָס איז געבליבן אין שטוב מיט דער קליינער שוועסטערל. אַ קאַל־טער פאַרטאָג געווען, אַ ווייס פּרעסטל איז געלעגן אויפן גראָז. דער זיידע, דער טאַטע, קלמן, משה, די מאַמע און איך — אַלע זענען מיר געגאַנגען אין דעם קאַלטן פאַרטאָג, און קיינער האָט קיין וואָרט נישט אַרויסגעזאָגט, כּדי נישט איבערצורייסן די שטילקייט פון פאַר־טאָג. אַלץ איז נאָך געווען איינגעוויקלט אין שלאָף. די לבנה איז שוין געווען ווייט אויף דער אַנדערער זייט וועלדל, פאַנייגט צו מערב. אין מזרח איז נאָך געווען שטיל. אין די גוישע גאַסן איז נאָך אויך געלעגן נאַכט אויף די שייערן, פּלויטן, גערטנער און שטי־בער.

נאָר ווי מען איז אָנגעקומען צום קיילעכדיקן מאַרק, אַרומגע־רינגלט מיט יידישע הייזער — האָט דער באַגינען אָנגעהויבן צו דער־וואַכן. אין אַ סך פענצטערלעך האָט עס געפינקלט. טירן האָבן גע־קלאַפּט, מענטשן זענען אַרויס פון די הייזער, געצויגן דורכן פינצטערן מאַרק, צו דער בית־המדרש־גאַס.

די מאַמע האָט פאַרנומען יעדן שאָרך:

— הערסט, פּרצל, דאָרטן גייט אַן אַלטער מאַן. הערסט זיינע דראָבנע טריט?... און דאָרטן גייט אַ געזונטער, באַיאָרטער מענטש. הערסט ווי ער שטעלט טריט, איינס־צוויי, איינס־צוויי. און דאָרטן הערסטו — צווייערליי טריט... דאָס גייט אַ טאַטע מיט אַ יונג קינד. שווערע טריט און גרינגע טריט. פאַמעלעכע שווערע טריט און גיכע גרינגע טריט. הערסט, ווי די קינדערשע טריט — ווי די טריט פון אַן אַלטן מאַן... האַ, ווי דער פאַרטאָג לעבט! גוט איז אין אַזאַ פאַר־טאָג. טוט מיר הנאה, וואָס דו גייסט מיט. גוט צו זיין אויף אין אַזאַ פאַרטאָג...

ראש השנה האָב איך שוין געדאַוונט מיט די גרויסע צוגלייך. גע־זאָגט מחזור, ווי די גרויסע. יום־כּיפּור בין איך נישט געלעגן אין בית־המדרש אונטער דער באַנק אין היי, לעבן די אָנגעזאָקנטע פיס פון די טאַטעס, וואו נאָר יינגלעך זענען געלעגן און געגעסן פליגעלעך, פאַלקע־לעך און פופקעס פון די כּפּרות — ניין. דעם יום־כּיפּור האָב איך אַ האַלבן טאָג געפאַסט און אַ גאַנצן טאָג געזאָגט פון מחזור. בעת

די דאָווגערס האָבן געשלאָגן מיט די פויסטן אין האַרצן, געזאָגט: על חטא שחטאנו — האָב איך געשלאָגן מיטן פויסט אין האַרצן און געטראַכט פון מיינע זינד.

פונדעסטוועגן האָב איך מער הנאה געהאַט פון דעם יום־טוב סוכּות, ווען קלמן און משה האָבן געבויט אַ סוכּה. זיי האָבן געקלאַפּט די טשוועקעס אין די ברעטער אַריין, און איך האָב צוגעהאַלטן דאָס ברעט זאָל שטיין גלייך. שפּעטער איז מען געקראַכן אין די קאַרטשעס, אָנגעהאַקט סכך צו באַדעקן די סוכּה. שפּעטער בין איך געגאַנגען מיט בעבלען אין וואַלד, און געבראַכט גאַנצע בינטן רויטן האַראַפּ און באַהאַנגען די סוכּה פון אינעווייניק. געבראַכט גרינעם אַאיר פון איבערן סטאַוו און אָנגעשטעקט אין סכך אַריין. געבראַכט פון דער אייזנבאַן געלן זאַמד און אָנגעשאָטן אין סוכּה.

די מאַמע, מיט אַ קליין קינד אויף דער האַנט, איז אַלע מאָל אַרויסגעקומען דרויסן און געקליבן נחת פון אירע קינדער.

קאַפּיטל זעכצן

אומעטיקע מעשיות

מיין שוועסטער בעבל זאָגט מיר מוסר, פאַרוואָס איך בין אַ שעמעוודיקער: פאַרוואָס איך בין נישט קיין שטיפער, ווי אַנדערע קינ־דער.

דאָס איז אמת. קיין סך חברים צווישן די חדר־קינדער האָב איך נישט. אויף דעם וועג, וואָס פירט פון מיל אין חדר, גיי איך כמעט שטענדיק אַליין. איך וואַקס צו זיין אַליין. אין בית־המדרש קוק איך אַרויף צו די עלטערע יידן. ווייל פאַר די קינדערשע יאָרן האָב איך צו פיל געלערנט. דער קאָפּ איז אָנגעשטאָפּט מיט גמרא.

אין תנ״ך האָב איך געלערנט: אַז יידן האָבן אַמאָל געהאַט אַ לאַנד. רשעים־פעלקער האָבן די יידן פון לאַנד פאַרטריבן, דעם בית־המקדש חרוב געמאַכט; די יידן פאַרטריבן אין גלות. ביי די נביאים האָב איך געלערנט: אַז די יידישע אומה איז זינדיק. אין גמרא האָב איך געלערנט אַלערליי דינים, וואָס אַ ייד מוז וויסן און אָפּהיטן. אַזאַ קליין יינגל ווי איך לערנט שוין וועגן גאָר גרויסע זינד, פאַר וועלכע מען האָט אַמאָל ביי יידן פאַרשטיינט, פאַרברענט, דערהרגעט, אָדער דערשטיקט. אין האַרצן בין איך מיט דעם נישט מסכים. מיר זענען ליב די ווערטער אין תנ״ך, דער עיקר אין תהילים און אויך אין דער גמרא — וואו אַ מענטש רעדט צו גאָט. רעדט צו אים, ווי צו זיינס אַ גליכן. דער מענטש קאָן בעטן גאָט, קאָן אים לויבן און אויך צו אים האָבן טענות.

ווען איך בין אַליין ערגעץ אין די קאַרטשעס, אויף דער לאַנקע, ווען איך גיב אַכטונג אויף אונדזער פערד; פרייטיק, שבת, ווען איך בין אין דער היים — גיי איך טאַקי אַרום אַ פאַרקלערטער, פאַרוואָס מיין שוועסטער בעבל זאָגט מיר מוסר.

זלמן שרייבער האָט מיך אויסגעלערנט שרייבן אויף צום אמתן. פאַר דער צייט איז געקומען עפּעס אַ פּרעמדער מענטש אין שטעטל, וואָס לערנט מיידלעך שרייבן בריוולעך — האָט מען אים אויף איין מאָל אַ וואָך פאַרבעטן צו אונדז. בעבל, משה און קלמן לערנען ביי אים ווי צו שרייבן און אָנשרייבן אַ בריוול. איצטער איז שוין ביי אונדז אין שטוב פאַראַנען געגוג טינט און פּאַפּיר. עס ציט מיך אויך אָנצושרייבן אַ בריוולדיקן געדאַנק. כאָטש ביי אונדז איז נישט געווען צו וועמען צו שרייבן אַ בריוו אויף צום אמתן. מיר האָבן קיין בריוו פון ערגעץ נישט דערהאַלטן, און פון אונדז האָט מען אויך צו קיינעם נישט געשריבן. איז דעריבער נישט געווען צוליב וועמען אַרויסצוברענגען אויפן פּאַפּיר די שיינע געדאַנקען...

איך באַמערק, ווי אונדזערע קוקן שוין אָפּטער אויף דער באַן, וואָס לויפט פאַרביי נישט ווייט פון אונדזער מיל. צוויי פּאַסאַזשיר־צוגן, איינער באַגינען, און דער אַנדערער ביינאַכט — זיי לויפן פון צפון צו דרום. איינער בייטאָג און דער אַנדערער נאָך האַלבער נאַכט — זיי לויפן פון דרום צו צפון. אַיעדעס מאָל, ווען אַ צוג קומט אָן צו אונדזער געגנט — גיט ער אַ פּייף. מיר היטן שוין אָפּ אַיעדן צוג. ער רופט צומאָל אַרויס אַזאַ בענקעניש, אַזאַ קלעמעניש. ווען מען זעט מענטשן, וואָס קוקן אַרויס פון די פענצטער, דאַכט צומאָל, די מענטשן אין די וואַגאָנעס קוקן אַרויס צו ליפּעס מיל.

— מסתמא וועסטו אַמאָל באַדאַרפן פאָרן מיט אַזאַ באַן — אַוודאי, אויב גאָט וועט געבן...

אַזוי זאָגט די מאַמע נאָך אַ שטילשוויגן, ווען אַ צוג לויפט פאַרביי. דער טאַטע לאָזט אַראָפּ דעם קאָפּ און שווייגט. ער זאָגט גאָרנישט. אָבער איך ווייס, ער קלערט אויך דאָס אייגענע. אַ פּאָר מאָל איז שוין געקומען צו רייד וועגן דעם, ווי מען וועט, אויב גאָט וועט לאָזן לעבן, פּרצן באַדאַרפן אָוועקשיקן אינערגעצן צו אַ גרעסערן מלמד.

עס איז שוין אויך געקומען די צייט פאַר מיר אַ קלער צו טאָן: פאַרוואָס איז דער טאַטע שטענדיק אומעטיק? פאַרוואָס לאַכט ער אַזוי זעלטן? איך ווייס, ער האָט די קינדער אַזוי ליב ווי די מאַמע, נאָר ער ווייזט עס נישט אַרויס.

איך האָב אָפּט מאָל געהערט אין שטוב מעשיות פון דעם, וואָס עס איז אַמאָל פאַרלאָפן מיטן טאַטן, ווען ער איז נאָך געווען יונג. פון

די דאָזיקע מעשיות ווייל איך אַרויסגעפינען די סיבה, פאַרוואָס דער טאַטע איז אומעטיק.

געהערט האָב איך די מעשיות פון דער מאַמען דערציילן; געהערט זיי פון זיידן, און געהערט פון טאַטן אַליין:

איינמאָל, נישט אין קלעשטשעל איז דאָס געווען, נאָר אַרום וויסאָקע, וואו דער טאַטע האָט געהאַלטן ווינטמילן, וואָס ער האָט געדונגען ביי אַ פּריץ. דעמאָלט איז נאָך מיין מאַמע נישט געווען זיין ווייב. אין יענער צייט האָבן די פּאָליאַקן געוואָלט אַראָפּוואַרפן די רוסישע יאָך; האָבן זיי געמאַכט אַ גרויסן אויפשטאַנד. האָט דער צאַר אַראָפּגעשיקט קאָזאַקן אין דער געגנט, וואו דער טאַטע האָט געלעבט, צו באַשטראָפן די פּאָליאַקן. די קאָזאַקן האָבן געצונדן, געברענט און חרוב געמאַכט אַיעדן הויף, וואו דער פּריץ איז געווען אַ פּאָליאַק. מיין טאַטנס פּריץ איז אויך געווען אַ פּאָליאַק.

פרילינג איז דאָס געווען, דער טאַטע איז אַוועקגעגאַנגען אין הויף אַריין עפּעס בעטן ביים פּריץ. זענען דערוויל אָנגעקומען אַ מחנה קאָזאַקן צו רייטן אויף פערד; מיט ביקסן אויף דער פּלייצע און פּיקעס ביי דער זייט, געקומען און אָנגעהויבן שיסן אויפן הויף. אין הויף איז געווען אַ ברויז, וואו מען מאַכט בראָנפן. איז דער טאַטע אַריינגעלאָפן אין ברויז אַריין, אינאיינעם מיט דעם מייסטער פון ברויז איז ער אַראָפּ אין קעלער. אין אַ פינצטערן ווינקל, איינער צום אַנדערן געטוליעט, האָבן זיי געהערט, ווי די קוילן פייפן אויף דרויסן; געהערט, ווי קוילן שניידן דורך די שויבן פון קעלער; מיט אַ געפייף זוכן די קוילן עמעצן אין קעלער.

פּלוצלונג האָט אַ קויל געטראָפן דעם מייסטער פון ברויז; געטראָפן אים אין סאַמע מויל אַריין, און אַזוי ווי ער איז געווען איינגעטוליעט אין טאַטן — האָט דאָס הייסע בלוט דורך זיין מויל געשטראָמט אויפן טאַטנס פּנים, אויף די בגדים און דורכגעווייקט זיין גאַנץ לייב.

דרויסן איז שטיל געוואָרן. קיין שיסעריי האָט מען מער נישט געהערט. נאָר פּלוצלונג האָט אָנגעהויבן צו ברענען דער בנין, אין וועלכן מיין טאַטע איז געלעגן אַן אויסגעווייקטער אין בלוט. די קאָזאַקן האָבן דעם בנין אונטערגעצונדן. דער טאַטע הערט ווי דאָס פייער קנאַקט און כאַפּט אַרום דעם בנין פון אַלע זייטן; דער רויך שפּאַרט אין קעלער אַריין; ער קאָן שוין מער די היץ נישט איבערטראָגן —

איז ער אַרויס דרויסן. דרויסן איז קיינער נישטאָ. האָט ער אָנגעהויבן לויפן אַהיים.

שוין אַרויסגייענדיק פון הויף, אויפן סאַמע וועג, זעט ער דעם פריץ, — אַ יונגער מיט אַ בלאָנדער באָרד — אין איין העמד ליגט ער אין אַ קאַלוזשע בלוט. ליגט ביים וועג. דער פריץ ווינקט מיט איין פינגער צום טאַטן, ער זאָל צו אים צוגיין.

ווי דער טאַטע איז צו אים צוגעגאַנגען, אַראָפּגעבייגט צו אים אַן אויער, הערן, וואָס ער וועט אים זאָגן — ווי מיט אַמאָל, ווי פון אונטער דער ערד, איז אויסגעוואַקסן אַ קאָזאַק אויף אַ ווייסן פערד, די שאַרפע פיקע אין דער היך, גרייט דורכצושטעכן דעם טאַטן.

איז דער טאַטע געפאַלן צו דער ערד, געבעטן דעם קאָזאַק, ער זאָל אים לאָזן לעבן. באשר ער איז דאָ נאָר אַ דורכגייער. דער קאָזאַק האָט מיט דער פיקע דורכגעשטאָכן דעם פריץ, און דעם טאַטן האָט ער געהייסן גיין.

אַ ביסל שפּעטער, טאָקע אין יענע צייטן, האָט דער טאַטע געלעבט אין אַ דאָרף. איין ייד איז ער געווען צווישן אַלע נישט־יידן, פּויערים. האָט מען דעמאָלט אָפּגעוואַרט אַ ליקוי־חמה. די זון האָט באַדאַרפט אינגאַנצן פאַרשטעלט ווערן. זומער איז דאָס געווען. איז אויף די דאָרף־מענטשן אָנגעפאַלן אַ פּחד. אַ קלייניקייט, די זון וועט אינגאַנצן פאַרשטעלט ווערן, און ס'וועט ווערן נאַכט אינמיטן טאָג.

אַזוי איז דאָס געווען: אינמיטן העלן טאָג איז די זון אינגאַנצן פאַרדעקט געוואָרן. שטערן האָבן געפינקלט אין הימל, ווי ביינאַכט. די קי און די אָקסן אין פעלד זענען אומרואיק געוואָרן, צעשראָקענע און צעווילדעוועטע געלאָפן פון פעלד אַהיים, אין דאָרף אַריין. איין אָקס האָט מיט די הערנער איינגעבראָכן דעם פּלויט פאַרן טאַטנס שטוב.

האָבן די פּויערים באַקלערט: אויב דער אָקס האָט מיט די הערנער צעבראָכן דעם פּלויט ביים יידן, איז אַ סימן, אַז דער ייד איז שולדיק אין דעם, וואָס אינמיטן העלן טאָג איז געוואָרן נאַכט.

האָבן די פּויערים דעם טאַטן אַרויסגענומען פון שטוב; מיט העלצער און שטיינער האָבן זיי אים צעפּלעט דעם קאָפּ. האָבן אים שיר אויף טויט נישט דערהרגעט. אַ לאַנגע צייט איז ער דעמאָלט געלעגן קראַנק.

און אין יענער געגנט, אין יענע מילן, איז ביי מיין טאַטן געווען

אַ זון יעקב מרדכי. אַ גרויסער למדן, שוין אַ חתן־בחור. געווען זיין שטייגער גיין לערנען אין וויסאָקע, אין בית־המדרש. גאַנץ אָפט איז ער געגאַנגען צו פוס ביינאַכט אין דאָרף אַריין, אַהיים. פּאָר פּסח איז דאָס געווען. דער שניי האָט שוין געלאָזן. יעקב מרדכי איז שפּעט אַרויסגעגאַנגען פון בית־המדרש, און קומענדיק הינטערן שטאָט, האַלב וועג צו דער היים געבליבן, פון ביידע זייטן וועג האָבן אַנטקעגן דער לבנה געבלישטשעט די וואַסערן פון די צעשמאָלצענע שנייען — אַזוי ווי ער שפּרייזט מיטן וועג אַהיים — קומט אים פּלוצלונג אַרויס אַנט־קעגן ביי דער זייט וועג אַ באַקאַנטער פּויער פון דאָרף. קאַזיריק — הייסט דער פּויער; גייט מיט אַנטקעגן ביי דער זייט וועג. וואָלט עס נישט אויסגעמאַכט. אָבער יעקב מרדכי ווייסט, אַז דער פּויער קאַזיריק איז מיט אַ וואָך צוריק געשטאָרבן.

נעמט יעקב מרדכי לויפן — דער פּויער לויפט מיט ביי דער זייט וועג! אַודאי איז דאָס געווען יעקב מרדכיס שאָטן, וואָס די לבנה האָט אויסגעצויגן ביי דער זייט וועג. אָבער אַ טויט־שרעק איז אויף אים אַנגעפאַלן... איז ער אַזוי געלאָפן פון טויטן פּויער, ביז ער איז דערלאָפן צום שטוב. ער איז אַריינגעפאַלן אין שטוב נישט טויט, נישט לעבעדיק. און טאָקע באַלד נאָך דעם איז ער קראַנק געוואָרן. שפּעטער איז ער געשטאָרבן. לאַנג האָט דער טאַטע געטרויערט נאָך זיין זון יעקב מרדכי...

פון אים האָט מיר שוין די מאַמע דערציילט. דאָס האָט טאָקע געטראָפן שפּעטער, ווען דער טאַטע איז געוואָרן אַן אַלמן, זיין ערשטע ווייב איז געשטאָרבן, און ער האָט חתונה געהאַט מיט מיין מאַמע. ביי מיין מאַמען אויף די הענט איז יעקב מרדכי אויסגעגאַנגען. זי האָט ליב געהאַט צו דערציילן, וואָס פאַר אַ למדן ער איז געווען, און ווי אַזוי מען האָט אים אין שטאָט ליב געהאַט.

— דער טאַטע זאָגט — האָט די מאַמע מיר איין מאָל, צוואָגנדיק, דערציילט — דו, מיין קינד, וועסט איצטער פאַרנעמען יעקב מרדכיס אָרט: דו וועסט זיין אַ רב. אַודאי, מיין קינד, וואָלט ער געווען אַ גרויסער רב, ווען אויף אים באַפאַלט נישט אַזאַ בייזענע שרעק.

און די מאַמע — נאָכדעם ווי מיין שוועסטערל שרה איז געבוירן געוואָרן — זענען שוין ביי איר מער קיין קינדער נישט געשטאָרבן. אָבער מיין מאַמע האָט געבוירן עלף קינדער, און נאָר פיר זענען איר געבליבן.

פיר קינדער האָט זי געהאַט מיט איר ערשטן מאַן — זענען זיי אַלע געשטאָרבן. ווייל די קינדער האָבן ביי זיי נישט געוואָלט לעבן — איז געבליבן, זי זאָל נעמען אַ גט. איצטער לערן איך גמרא — מסכתּא גיטין. און איך האָב אויך געקלערט לערנענדיק, ווי אַזוי דער ערשטער מאַן האָט מיין מאַמען געגעבן אַ גט. די מאַמע האָט מיר אַמאָל דער־ציילט, ווי זי האָט גאָר יונגערהייט די אויגן אויסגעקלאָגט, ווען איינס נאָכן אַנדערן זענען ביי איר פיר קינדער געשטאָרבן.

פון די זיבן קינדער, וואָס זענען ביי איר געבוירן געוואָרן פאַר דער צייט, וואָס זי האָט געהאַט מיין טאַטן פאַר אַ מאַן — זענען בלויז דריי געשטאָרבן. אַלע — שוין גאַנץ אונטערגעוואַקסענע געווען, ווען זיי זענען אַוועקגעקומען. דעריבער איז גאָר קיין חידוש נישט, וואָס מיין מאַמע האָט אַזוי געציטערט איבער די קינדער. אַפילו די קינדער, וואָס דער טאַטע האָט צו איר געבראַכט פון זיין ערשטער ווייב, זענען ביי איר געווען טייער — ווי אייגענע.

די גרעסטע שרעק איז אויף איר אַנגעפאַלן, ווען ביי אַ קינד איז אין האַלדז פאַרלייגט געוואָרן. כּמעט אַלע קינדער, וואָס זענען געשטאָרבן — זענען אַוועקגעקומען פון שקאַרלאַטינע. די קינדער, וואָס זענען לעבן געבליבן — זענען אויך אַלע מיט דער דאָזיקער קרענק געלעגן.

ווי נאָר אַ קינד האָט געמאַכט אַ קרומען פּנים — האָט די מאַמע גענומען אַרומטאַפּן דעם האַלדז ביים קינד:

— האָסט, מיין קינד, זאַוועלקעס... קום אַהער, וועל איך דיך אויפהייבן אויף אַ האַנטעך און אַפּקוועטשן די זאַוועלקעס...

דעמאָלט איז די מאַמע אַרויפגעקראָכן אויפן טיש, מיט אַ האַנ־טעך אַרום קינדס האַלדז, אונטער דער גאָמבע — האָט זי דאָס קינד דריי מאָל אויפגעהויבן און אַראָפּגעלאָזן. דער האַנטעך האָט אַזוי אַרום אָפּגעקוועטשט דעם פאַרלייגטן האַלדז. ווען די קינדער זענען אונטער־געוואָקסן, כאָטש איר איז שווער געווען — איז זי פונדעסטוועגן גע־קראָכן אויפן טיש און מיט אַלע כּוחות געהויבן אויפן האַנטעך די קינדער.

געווען נאָך אַ סגולה: שטיין מיטן פּנים אין קוימען ביים באַק־אויוון, אַריינשטעקן דעם גראָבן פינגער אין מויל, מיטן פינגער אונ־טערשפּאַרן דעם גומען און דריי מאָל אַריינהויכן אין קוימען אַריין. דערנאָכדעם האָט די מאַמע אָנגעשאָטן הייסן אַש אין אַ וואָלענעם זאָק;

איינגעריבן דעם האַלדז ביים קינד מיט זייף און מיט דעם וואַרעמען, וואָלענעם זאַק אַרומגעבונדן דעם האַלדז.

בעת מעשה האָט זי מתפלל געווען:

— מיר, רבונו של עולם, זאָל זיין פּאַר מיין קינד... נאָר מיך זאָלסטו באַשטראָפן פאַר מיין קינד...

איז דעריבער ביי איר געווען די פרייד אויסגעמישט מיט זאָרג, ווען עמעצער האָט אַרויפגעבראַכט אויף די ליפּן: — אַוודאי וועט מען באַדאַרפן אם ירצה השם זוכן פאַר פרצן אַ מלמד ערגעץ אין אַן אַנדער שטאָט.

די ווייטע שטאָט בריסק האָט מען דערמאָנט. איך, אַ קליין יינגל, און מען רעדט גאָר, מיך צו שיקן קיין בריסק. אמת, אין בריסק לעבט מיין עלטערע שוועסטער פרישקע, מיין טאַטנס עלטסטע טאָכטער.

האָב איך דעריבער אויך געקוקט אויף די באַנען, וואָס לויפן פאַרביי; לויפן פון צפון צו דרום — לויפן פון ביאַליסטאָק קיין בריסק.

אין יענער צייט איז ווידער צו אונדז געקומען דער פעטער אברהם טומענער; דער פעטער, וואָס קאָן אַליין אויסטרינקען אַ בונקע טיי. איצטער איז שוין ביי אונדז אין שטוב געווען אַ געלער סאַמאָוואַר — האָט מען אים לכבוד דעם פעטער אָנגעשטעלט.

דער פעטער האָט מיטגעבראַכט אַ מיידעלע אין מיינע יאָרן — האָט דעם אייגענעם נאָמען, וואָס מיין מאַמע: שיינע רופט מען זי. אַ שוואַרצינקע איז זי; און קאָן שוין גאָר שיין שרייבן. האָט נאָך אַ שע־נערן כתב פון מיר. אירער אַ זיידע, איר טאַטנס טאַטע, וואָס וואוינט ביי זיי — ער האָט עס אַזאַ שיינעם כתב. ער לערנט זי שרייבן, האָט זי איבערגענומען זיינע געצוקטע אותיות. — פּרואוון מיר ביידע שרייבן — ווער עס קאָן שענער.

בעת דער פעטער האָט פּאַמעלעכקע געזופּט דעם טיי, בין איך מיט שיינען געזעסן אָן אַ זייט. איך האָב איר באַוויזן מיין העפט, ווי אַזוי איך שרייב. האָט זי מיר באַוויזן, וואָס זי קאָן; איז מיר איר כתב געפעלן געווען בעסער. זי האָט אָנגעשריבן מיין נאָמען — פרץ, און האָט דעם לאַנגן צאַדיק אויסגעצוקט אַ סך שענער פון מיר...

בלייבט דעריבער, אַז פרץ זאָל אַמאָל אַריבערקומען צום פעטער צו גאַסט. דער פעטער זאָגט, אַז אפשר וואָלט גלייכער געווען, איך

זאָל לערנען אין וויסאָקע. דאָרטן זענען אויך פאַראַן בעסערע מלמדים, ווי אין קלעשטשעל. וועט עס זיין נעענטער צום דאָרף טומענע, וואו מיין פעטער וואוינט.

— יאָ, יאָ, אַז מען לעבט, דערלעבט מען — זאָגט דער פעטער — דערלעבט מען אויסצוהאָדעווען קינדער און שיקן זיי אין דער פרעמד.

איז פון דעם אי פריילעך, אי טרויעריק. מען שוויגט אַ סך נאָך דעם, ווי דער פעטער זאָגט עס, ווייל די מאַמע באַהאַלט נישט די טרערן, וואָס פאַלן בשעת מעשה פון אירע אויגן.

קאַפּיטל זיבעצן

צו בעבלען קומט אַ חתן

דינט מען האָט אין שטוב אָנגעהויבן רעדן פון מיין נסיעה קיין בריסק צו אַ גרעסערן מלמד, בין איך געוואָרן שוויגעוודיקער. האָב זייער אָפּט געשפּירט אַ קלעמעניש; טרערן האָבן געקוואָלן אין די אויגן.

קיין ווערטער האָב איך נישט פאַר מיין בענקעניש. צוליב וואָס אַוועק פון דער היים? ווי אַזוי וועל איך קאָנען מיט מיר פאַרנעמען אין וועג דעם טלאַפּאַ־טלאָפּאַ — דעם לעבעדיקן קלאַפּן פון מיל? ווי אַזוי וועל איך איבערלאָזן דעם טייך, וואָס נאָר פון זיין וואַסער איז מיר דער טרונק זיס? ווי אַזוי וועל איך קאָנען לעבן ווייט פון מיין היים, נישט זען מער די ביימער פאַר דער מיל אַיעדן אינדערפרי, ווען איך עפן אויף די אויגן און קוק אין פענצטער?

אַיעדן זומער גיי איך אום באָרוועס; אַפילו ווינטער איז דער שניי נישט אַזוי קאַלט צו מיין פּנים און הענט. אונדזערע פרעסט זענען מיר באַקאַנטע פרעסט; ווי אונדזערע זומער־רעגנס — זענען מיר נאָענטע און באַקאַנטע רעגנס. אומעטום, וואו איך גיי, אין די קאַרטשעס, צי אַרום סטאַוו, דערקען איך די יונגע ביימעלעך, וואָס זענען מיט מיר אינאיינעם געוואַקסן. מיין וועג פון מיל אין חדר אַריין — איז מיינער אַן אויסגעטראָטענער. זומער, נאָך אַ רעגן, ווען די שוואַרצע ערד איז ווייך, און איך צייכן אָפּ מיינע באָרוועסע טריט אין דער ווייכער ערד — דערקען איך זיי שפּעטער אַ לאַנגע צייט. איך דערקען אַפילו די גרעזעלעך, וואָס שפּראָצן אַרויס פון מיינע טריט. די גרעזעלעך דערקענען מיך; זיי קוקן אַרויס פון מיינע טריט, איך זאָל זיי דערקענען:

— זעסט, פון דיינע טריט זענען מיר אַרויסגעוואַקסן.

יענעם ווינטער איז זייער אָפּט צו אונז געקומען צו גאַסט פון שטעטל געוועזן אַ סך אַנדערש, ווי מיט אַ ווינטער פריער. מען איז נישט גע־

גאַנגען אַזוי פרי שלאָפן. פון חדר אַהיים — בין איך געגאַנגען אַליין. כאָטש איך האָב נאָך געהאַט מורא; ס׳האַרץ האָט כּסדר געקלאַפּט, ווי נאָר איך האָב אויסגעמיטן די גוישקע הייזער, און אָנגעקומען צו די גרעבליעס — אָבער די מורא איז שוין געווען אַן אַנדערע. איך האָב מיט איר געהאַלטן מלחמה. איעדן אינדערפרי, גייענדיק אין חדר אַריין, האָב איך אויפגעזוכט איעדן שטיין, אָדער אַרויסגעשטאַרצטן וואָרצל, וואָס מיט אַ נאַכט פריער בין איך איבער דעם געשטרויכלט געוואָרן און פאַר פּחד גענומען לויפן. איך האָב די שטרויכלונגען אויפגעזוכט און געזען, אַז מיין נעכטיקע מורא איז געווען הוילע נאַרישקייט.

קומענדיק פון חדר אַהיים, האָב איך געפונען אַלעמען וואַך. אין שטוב, ביים אויוון, איז צוגעקומען אַ געפלאָכטענע וויג, וואָס איז געהאַנגען אויף פיר שטריקלעך פון באַלקן. די מאַמע זיצט ביים אויוון, וויגט מיט דער פוס די קליינע שׂרהלע, און פליקט פעדערן. בעבל און משה זיצן ביים טיש און שפּילן אין דאַמקעס. די קעסטלעך אָפּגעווירעט אַ ווייסן פּאַפּיר; פאַר דאַמקעס דינען ווייסע און שוואַרצע בעבלעך. דער טאַטע זיצט אַנטקעגן אָנגעשפּאַרט אויף דער רעכטער האַנט און שווייגעוודיק קוקט ער נאָך, ווי די בעבלעך גייען אום איבערן פּאַפּיר. אָפט מאָל, קומענ־דיק אַהיים, טרעף איך בעבלען און משהן, זיצנדיק ביים טיש, מיט כּוונה שרייבן זיי בריוולעך פון אַ בריוונשטעלער.

יענעם ווינטער איז זייער אָפט צו אונדז געקומען צוגאַסט פון שטעטל אַ שוואַרצהנעוודיקער יונג, וואָס האָט געאַרבעט ביי מיין ברודער בנימין־חיים — שמואל פאַרבער האָט ער געהייסן, און אַ פאַרבער איז ער טאַקע געווען. דעריבער זענען זיינע הענט געווען אָפט אָפּגעפאַרבט בלוי אָדער רויט. ער האָט געקאָנט פיין שרייבן בריוולעך, מיט אַלערליי בריוולדיקע געדאַנקען. איז מען שוין געזעסן ביים טיש, און אַלע אינאיינעם האָבן באַוויזן בריהשאַפט אויסצוצאַצקען שענער אותיות. מען האָט דעם פינפער־נעם וואַנט־לעמפּל איבערגעביטן אויף אַן אַכטערנעם; בעבל האָט איעדן פאַרנאַכט געפוצט דעם לאָמפּ — איז טאַקע דעריבער געוואָרן ליכטיקער אין שטוב. דער זיידע איז גאַנץ אָפט אַראָפּגעקראָכן פון אויוון, בשעת אין שטוב האָט מען אָנגעהויבן צו רודערן.

האָט דעריבער געטראָפן, ווען איך בין אָנגעקומען אַהיים פון חדר, לויפנדיק, אַנטלויפנדיק פון פראָסט, וואָס האָט מיך נאָכגעיאָגט לענגאויס דער גרעבליע, ווען איך בין אַריינגעקומען אין שטוב אַריין — האָט מיר אין פּנים אַ שלאָג געטאָן אַ ליבע וואַרעמקייט. ווייל דער בחור, וואָס איז

געוואָרן אַן אַריינגעגייער צו אונדז, און וואָס איז געווען אַ פאַרבער — האָט אויך געקאָנט זיין אַ מוליער. האָט ער אונדזער וואַנט־אויוון איבער־געמאַכט. אַריינגעפּאַסט אין אים אַ פּליטע... האָט מען שוין געקאָנט נעמען אינמיטן דער העלער הויט, ווען אויפן האַרצן איז געווען גוט — אָנרייבן קאַרטאָפליעס און באַקן לאַטקעס אויף דער פּליטע.

דער שוואַרצחנעוודיקער יונג האָט געבראַכט צו אונדז אַלערליי לידער מיט ווערטער, און האָט אויסגעלערנט בעבלען און משהן. האָט מען אָנגעהויבן צו זינגען אין שטוב ניגונים מיט ווערטער. איז צום זיידנס רויטן און ראַבן ניגון צוגעקומען: „אין סאַכע ליגט מזל און ברכה", אָדער: „ווּעמען זע איך עס דורך די שויבן, וואָס פליען אַן, ווי טויבן?..." דערציילט האָט שמואל פאַרבער, אַז די לידער האָט פאַרפאַסט אַ מענטש, וואָס הייסט: אליקום צונזער, אָדער אליקום בדחן. די מאַמע האָט אויך ברייט אויפגעעפנט אירע אויגן, הערט די נייע לידער, וואָס הילכן איבער דער גאַנצער שטוב. אַפילו דער טאַטע הייבט אויף העכער דעם קאָפּ, בעת מען זינגט: „אין סאַכע ליגט מזל און ברכה..." אים טוט הנאה, ווען איך קען די דאָזיקע לידער מיטזינגען.

איך האָב עפּעס אונטערגעהערט: ער, דער פרעמדער, וועט ווערן בעבלס חתן. וועט זי מיט אים אַוועקגיין. טראַכט איך: ווי אַזוי וועט עס בעבל קאָנען אינגאַנצן פון אונדז אַוועקגיין? וואָס וועט פון דער שטוב ווערן אָן בעבלען?

מען רעדט אויך, אַז איבעראיאָר האַרבסט וועט קלמן באַדאַרפן שטיין צום פּריזיוו. האָט מען מורא, טאָמער נעמט מען און מען גיט אים אָפּ פאַר אַ סאָלדאַט. זע איך דעריבער קלמנען מיט אַן אַראָפּגעלאָזטן קאָפּ. ער דאַוונט נאָך לענגער; פּאַסט אָפּטער מאָנטיק און דאָנערשטיק; זאָגט תהילים מיט אַזאַ וויינענדיקן ניגון.

איז מיר דעריבער אין יענע ווינטערנעכט צומאָל טרויעריק, כאָטש ביי אונדז איז אָפּט פריילעכער. טרעפט דעריבער, איך קום אַהיים בשעת דער עולם אין שטוב זינגט, נאָכדעם ווי איך עס אָפּ וועטשערע — נעם איך אַראָפּ פון פּאָליצע מיין גמרא און קוק אַריין; נעם אַראָפּ דעם תנ"ך און קוק אַריין צו די נביאים. אין דער היים נאָר ווערט מיר די גמרא אַ פריינט, אין דער היים נאָר וויל איך פאַרנעמען די רייד פון די נביאים. איך האָב ליב דעם נביא ירמיה. איך האָב ליב אויפצומישן דאָס אָרט, וואו ער זאָגט: געבענטשט איז דער מענטש, וואָס אין גאָט איז זיין בטחון; ער וועט זיין ווי דער בוים, וואָס איז געפלאַנצט ביי אַ גרויס

וואַסער, וואָס צו די וואַסערן שיקט ער די וואָרצלען און האָט נישט קיין מורא פאַר דער היץ, וואָס קומט; זיינע בלעטער זענען גרין...

— ווייסט איר וואָס, קינדערלעך — זאָגט די מאַמע — ס׳איז אַ פינצטערע נאַכט, די לבנה איז נישטאָ, וואָלט גוט געווען, ווען איר פאַטשאַפּעט טרוקענע האָלץ, וואָלט איך ראַשטשיניען אַ ברויט.

דאָ הייב איך אויף די אויגן. איצטער איז שוין מיין צייט אויך, איך זאָל אַמאָל צופרידנשטעלן דער מאַמען. האָלץ אויף ברויט־באַקן באַדאַרף זיין, — אמתע האָלץ — נישט קיין אָלשענע צווייגן. אַזאַ האָלץ קאָן מען פּאַטשאַפּען מיט איינשטעלעניש: ווייט, ווייט, ביי דער אייזנבאַן, ליגן אין אַ קאַסטער איינגעלייגט אַלטע שוועלן, וואָס מען האָט אַרויס־געצויגן פון אונטער די רעלסן, בשעת מען האָט נייע, געזונטע שוועלן אַרונטערגעלייגט. דעמבענע שוועלן זענען עס — שווערע ווי אייזן. איין מענטש קאָן אַזאַ שוועל נישט טראָגן. און ס׳איז ווייט.

— קומט, לאָמיר אַלע גיין! — זאָגט דער פרעמדער — קום דו **פרץ** אויך...

און אַנשטאָט גיין שלאָפן — קריכט מען אַריין אין פעלצלעך, אין וואַטאוואוקעס; ביז אין דער קאַלטער, פינצטערער נאַכט אַריין! דורך די פאַרשנייטע, אייזיקע לאַנקעס טרעט דער פרעמדער, און מיט אים בעבל, משה און איך. מען פאַלט ביזן בויך אין שניי און מען גייט ווייטער. ווינטערדיקער כוח כאַפּט מיך אַרום נאַכדעם, ווי איך בין אַ מידער געקומען פון חדר, נאָך אַ גאַנצן טאָג לערנען אין פאַרדומפּענעם חדר.

שטילער, שטילער, אָט איז מען שוין ביי דער אייזנבאַן. כאָטש קיינעם נישט צו זען — אָבער ביימער זענען עדות; וואָלקנס ציען אונטערן הימל און זענען עדות; דער שניי אונטער די פיס איז אַוודאי אַן עדות. טיף אין שניי בלייבן אונדזערע טריט, און איך טראַכט פון דידאָזיקע טריט, וואָס וועלן לאַנג בלייבן הינטער אונדז.

אָבער די הענט האָבן שוין אונטערן שניי אויפגעזוכט דעם געזינט־סטן, דעמבענעם שוועל. „די שוועלן געהערן צו דער מלוכה; די מלוכה וועט זיי שפעטער פאַרברענען... דאָס איז נישט קיין גנבה...“ אַזוי רעדט איינער צום אַנדערן, כדי עס זאָל גיין גרינגער צו טראָגן דעם שוועל.

דער שוועל איז אָנגעלאָדן ביי דרייען אויף די אַקסלען, און איך, דער פערטער — האַלט אונטער מיט די הענט. איך מיין, אַז איך העלף. אַ צעוואָרעמטער לויף איך נאָך די גרויסע אין טיפן שניי.

אַזוי קומט מען אָן מיטן דעמבענעם שוועל אין שטוב אַריין. „אַ

שרעק, וואָס פאַר אַ משא דאָס איז!" — פּרוּאווט דער טאַטע דעם שוועל אַ ריר טאָן. דער זיידע איז אויך אַראָפּגעקומען פון אויוון און טורקעט דעם שוועל מיטן פוס, איז אויך מסכּים, אַז אַ גרויס בּריהשאַפט האָט מען באַדאַרפט באַווייזן פון אַזאַ ווייט אים אַריבּערצוזשוויגען. און טאַקע באַלד נעמט מען אַריין די זעג. רייטנדיק אויף דעם שוועל, דער זיידע פון איין זייט און דער טאַטע פון דער אַנדערער זייט, קאַטעוועט בעבל מיטן פרעמדן דעם דעמב, און עס שמעקט מיט עסיק פון דעמבענעם האָלץ.

— אַוודאי מאַכט מען דאָך אויף דער וועלט עסיק פון דעמבענע קאָרע — מאַכט דער זיידע.

דעם שלאָף האָט מען אינגאַנצן פאַרטריבן פון שטוב. אַוועק דער שלאָף פון ליפּעס מיל. „אין סאָכע ליגט מזל און ברכה..." מען שטעלט אָן דעם סאַמאָוואַר, און דער פרעמדער יונג דערציילט מעשיות פון אַנדערע שטעט, דערציילט פון דער שטאָט סעמיאַטיטש, פון וואַנען ער קומט, און וואו עס שטייען נאָך גרעסערע מילן ווי אונדזערע. דאָרטן איז טאַקע דער טייך נוריץ, וואוהין אונדזער טייך פאַלט אַריין...

אַזוי נאַכט נאָך נאַכט. גרינגער איז דער ווינטער. דער פראָסט שטשעמעט נישט אַזוי שטאַרק. דעריבער רוישט שטאַרקער די באַן, ווען זי לויפט פאַרביי. דעריבער זעט מיר אויס, אַז אונדזערע ביימער, די שטאַרקע, הויכע, טונקעלע, אַלשענע ביימער, וויגן זייערע קעפּ ברייטער און ווייטער — אַזש בוים מיט בוים פלעכטן זייערע אייבערשטע צווייגן אינאיינעם.

דעם ערב־פסח האָט מען מיר ווידער אָנגענומען קאָרט אויף אַ קאַפּטן. מאָטיע דער שניידער האָט צוגעזאָגט צו מאַכן אויף פסח און האָט גע־האַלטן וואָרט. די מאַמע, ביים מאָס־נעמען האָט אים געזאָגט, אַז אין דעם נייעם קאַפּטן וועל איך שוין פאָרן אין דער פרעמד; וועל פאָרן קיין בריסק. האָט דעריבער מאָטיע צוויי מאָל גענומען די מאָס, האָט אָנגעטאַפּט ווי געהעריק איז, וואו מיין פלייצע איז און וואו מיין בויך איז; גענומען אַ מאָס — לאַנג געגנוג אויף אויפצוואַקסן.

— אויב פאַר בריסק, באַדאַרף מען שוין באַווייזן, ווי מ'נייט ביי אונדז אין קלעשטשעל — האָט מיר מאָטיע דער שניידער וואָרעם גע־קלאַפּט אין פּלייצע.

דעם פסח אין בית־המדרש האָבן שוין געוואוסט אַלע מיינע חברים, סיי פון מאָטעסן און סיי פון זלמן שרייבער, אַז איך וועל נאָך פסח

אַוועקפֿאָרן קיין בריסק. חברים האָבן מיך אָנגעקוקט מיט פֿאַרבענקטע אויגן. אין אמתן איז מיר אין דער היים דער פּסח נישט איינגעגאַנגען. ווען איך האָב ביים סדר געפֿרעגט די פֿיר קשיות, האָבן די שטובלייט צו פֿיל געניִיגט דעם אויער צו מיין זייט; האָבן אַלע צו פֿיל געקוקט אויף מיר.

— איך פֿאַרהאָף צו גאָט, אַז דו וועסט איבעראַיאָר אין דער צייט ווידער זיצן מיט אונדז אַלעמען ביים טיש — האָט די מאַמע טרויעריק אַרויסגערעדט.

מיין אַוועקפֿאָרן איז געווען אויסגעמישט מיט אַ סך פֿרייד און מיט נאָך מער טרויער. ביי אַ וואָך נאָך פּסח איז דאָס אויסגעקומען, ווען דער וועג איז שוין געווען צוגעטריקנט. אַ גאַנצן טאָג האָט מיך די מאַמע געגרייט אין וועג אַריין. אַלע מאָל אויפֿגעבונדן דאָס פּעקעלע, אין אַ ווייסער פֿאַטשיילקע איינגעוויקלט, און נאָך עפּעס אַריינגעלייגט. טרערן האָב איך באַמערקט אין די אויגן ביי די עלטערע אין שטוב. אַפֿילו דער טאַטע האָט געהאַט טרערן אין די אויגן, בשעת איך האָב געקושט די מזוזה פֿאַרן אַרויסגיין פֿון שטוב. שווער איז מיר געווען צו קוקן אין די אויגן פֿון די שטובלייט. אַ גרויס רחמנות איז מיר געווען אויפֿן זיידן יהושע, וואָס האָט דאָס מאָל מיר אויסגעזען אַ סך קלענער; אפֿשר דערפֿאַר, ווייל איך בין אַ ביסל אויסגעוואַקסן.

צום ערשטן מאָל האָב איך געזען, אַז בעבל איז אַ גרויסע. משה איז גאָר אַ פֿיינער בחור; קלמן איז נאָך אַלץ אַזוי שעמעוודיק — אַפֿילו איצטער קוקט ער צו דער ערד.

קיין בריסק בין איך נישט געפֿאָרן מיט דער באַן. קיין בריסק בין איך געפֿאָרן מיט אַ פֿור, אַ פֿרעמדע פֿור, וואָס האָט פֿאַרנאַכט באַדאַרפֿט אָפּפֿאָרן פֿון שטעטל קיין בריסק. קלמן האָט מיט מיר באַדאַרפֿט מיטפֿאָרן, באַגלייטן מיך קיין בריסק, און איבערגעבן מיך אין די הענט פֿון דער עלטסטער שוועסטער.

איז מען מיט מיר געגאַנגען אין שטעטל אַריין צופֿוס. דער זיידע האָט מיר געוואונטשן: איך זאָל נישט פֿאַרגעסן אָן דער היים, און געדענקען זיינע ניגונים. ער אַליין איז געבליבן אין דער היים. בעבל האָט מיך לאַנג געקושט אין פּנים; אויסגעקושט איעדן ווינקעלע פֿון פּנים. אירע גרויסע, גרויע אויגן האָבן געגאָסן מיט טרערן, און אַרום מויל איז געווען אַ ברייטע פֿאַרוואונדערונג — כאָטש זי האָט געשמייכלט. זי איז געבליבן מיט דער ייִנגסטער שוועסטער אין שטוב. דער טאַטע, די מאַמע און משה זענען מיטגעגאַנגען אין שטעטל אַריין.

איז דאָס געווען אַ שטילער גאַנג. מען האָט געהערט דעם געמורמל פון די טייכלעך אין די קאַרטשעס ביי דער זייט וועג. מען האָט געהערט דאָס קוואַקען פון די קאַטשקעס, וואָס האָבן מיטן סטאַוו געצויגן אַהיים. מען האָט געהערט דעם סאָלאָווי, וואָס האָט באַזונגען דעם פרילינג פאַרנאַכט. אָבער די אַלע, וואָס זענען איצטער געגאַנגען מיטן וועג, וואָס פירט פון ליפּעס מיל אין שטעטל אַריין — זיי האָבן געשוויגן. אַמאָל האָט עס אַ טרער אַראָפּגעטריפט פון דער מאַמעס אויגן, און אַמאָל האָבן טרערן־טראָפן אַרויסגעקוואָלן פון מיינע אויגן.

קיין מאָל האָט מיך דער פאַרנאַכט נישט געהאַלטן אַזוי אַרומגענומען מיט זיינע ראָזע און גרינע אָרעמס ווי דעמאָלט. איך האָב געשפּירט, ווי די ביימער הינטער מיר שעפּטשען עפּעס אין דער שטיל. געשפּירט, ווי דער סטאַוו זאָגט עפּעס דעם גרינעם אַויר, וואָס שפּראָצט שוין ביי זיינע ראַנדן. קומענדיק אין דער ערשטער יידישער גאַס, בין איך פאַרגאַנגען צו אריה דעם שניידער און געזאָגט מיין זיי געזונט. רחלע די קאַשע־מאַכערקע האָט געוויינט. און מיין מאַמע האָט מיטגעוויינט.

די פור, וואָס האָט מיך באַדאַרפט פירן קיין בריסק, איז שוין געווען אַן אָנגעלאָדענע: אַ גרויסער, דראַביניאַסטער וואָגן, געשפּאַנט מיט אַ פּאָר רויטע פערד, איז געווען אָנגעלאָדן מיט הינער, קאַטשקעס, גענדז, קעלבער און זעק קאַרטאָפליעס. צווישן צוויי קעלבער האָט מען מיך אַריינגעזעצט, מיר זאָל זיין ווייך און וואַרעם, באַשר מען וועט פאָרן אַ גאַנצע נאַכט. די פור איז געווען אַרומגערינגלט מיט נאָך טאַטעס און מאַמעס, וואָס זענען געקומען זען, ווי פרץ ליפּעס פאָרט אַוועק קיין בריסק.

ווען די פור האָט געריירט, האָבן אין מיר אַלע טרערן־קוואַלן גערירט. איך האָב געשלונגען די טרערן, ווי דאָס וואַסער פון אונדזער טייך. האָב געזען, ווי די טרערן וואַשן מיין מאַמעס פּנים.

דער טאַטע האָט זיין פּנים אָפּגעווענדט אָן אַ זייט; משה האָט מיט די הענט געווישט די אויגן, ער זאָל מיך נאָך קאָנען זען פון דער ווייטנס.

קאַפּיטל אַכצן

אין בריסק

אַ מענטשעלע איז אָנגעקומען קיין בריסק; אַ מענטשעלע, מיטן נאָמען פּרץ ליפּעס; אים גייט אין עלפטן יאָר. געקומען קיין בריסק לערנען תּורה. אָנגעקומען אין אַ דראַביניאַסטן וואָגן, צווישן בווי רויטע קעלבער און צוויי שטעטלשע ווייבער, איינגעוויקלטע אין שווערע פאַטשיילעס, כאָטש ס׳איז שוין געווען וואַרעם. מיין ברודער קלמן איז געזעסן ביי דער זייט, די פיס אַראָפּגעהאָנגען פון די דראַבעגעס, און דער פורמאַן, אַן אומבאַקאַנטער, גאָרנישט קיין קלעשטשעלער, וואָס האָט געפּאָכט מיט אַ רימענער בייטש איבער די רוקנס פון די צוויי פאַרשוויצטע פערד.

געלע זאַמדן אַרום דער שטאָט בריסק. ברייטע, זאַמדיקע גאַסן מיט נידעריקע שטיבער פוןביידע זייטן גאַס, און אַ סך יידן מיט לאַנגע קאַפּאָטעס, מיט קליינע און גרויסע דענקע־היטעלעך אויפן קאָפּ. אַ ברייט־צעשאָטענע שטאָט אויף די געלע זאַמדן. די זון וואַרעמט. געווען אַרום האַלבן טאָג, ווען מ׳איז אַריבערגעפאָרן אַ סך אייזנבאַן־רעלסן, נישט ווייט פון אַ גרויסן וואָקזאַל. אין וועג באַגעגנט נאָך פורן; לאַנגע, נידעריקע וועגענער; הויכע, טיפע וועגענער; רויטע פערד, שוואַרצע און ווייסע פערד — אונדזער געשפּאַן אינאיינעם מיט זיי. אַזוי גאַס־איין, גאַס־אויס. אויפן וועג פרעגט מען: „וואו איז אַזאַ און אַזאַ גאַס? וואו איז אַזאַ און אַזאַ שטוב, וואו עס וואוינט הערשל דער באָנדער און זיין ווייב פרישקע?״

כאָטש אַזאַ ברייטע שטאָט בריסק; גאָר אָן אַ סוף גאַסן און געסלעך — פונדעסטוועגן, אַז מען פרעגט אַ יידן, ענטפערט ער. אַן אַנדער ייד דערקענט, אַז דאָס פאָרט אַ ייִנגל קיין בריסק לערנען תּורה. מיינע פּיאהלעך דערציילן עס; מיין שמאָל פּנימל זאָגט אויס דעם סוד.

אָנגעקומען צו דער שוועסטער פרישקע. אַן אַלט שטיבל, וואָס האָט

נאָך אַ בוידעם־שטיבל. אויפן בוידעם־שטיבל לעבט מיין שוועסטער פרישקע. זי האָט דורכן פענצטערל דערקענט — געסט זענען אָנגעקומען! איז זי אַראָפּגעלאָפן באַגעגענען. זי קושט, ווי אַ שוועסטער, איןביידע באַקן; סיי קלמנען און סיי פּרצן. מיין שוועסטערס מאַן, הערשל באַנדער, איז טאַקע אַ באַנדער, וואָס שלאָגט אָן רייפן אויף פעסלעך. דרויסן פאַרן שטוב ליגן אָנגעוואָרפן אַ סך רייפן און אַ סך פעסלעך. אַ נידעריקער ייד, מיט אַ ברייטער, געלער באָרד און ברייטע, האַרטע הענט — דאָס איז מיין שוואָגער הערשל באַנדער. אים האָב איך נאָך קיינמאָל נישט געזען. צוויי ייִנגלעך קליינע — זיי זע איך אויך צום ערשטן מאָל.

מען קוקט איינער דעם אַנדערן אָן, און מען רעדט צו ביסלעך.

— ווי איז דאָס געווען דער וועג? — פרעגט מיין שוועסטערס מאַן.

— אַ גאַנץ גוטער וועג געווען — דערציילט פאַמעלעך קלמן — דאַנקען גאָט, אַ גוטער וועג געווען. מער נישט, אין וועג אויפן שאָסיי, ביי נאַכט איז דאָס געווען — איז דער וואָגן אַראָפּ פון וועג. דער וואָגן איז געפאַלן מיט די רעדער אַרויף, און פּרץ און די קעלבער אונטערן וואָגן — יאָ, זענען אַריינגעפאַלן אין נאַסן גראָבן אַריין...

דערקענט טאַקע מיין שוועסטער פרישקע, אַז פּרץ איז אין בלאָטע אויסגעשמירט. מען לאַכט און מען דאַנקט גאָט פאַרן נס. מען וואָלט אפשר באַדאַרפט גומל בענטשן; חלילה געקענט זיין אַ גרויס אומגליק.

אָט אַזוי בין איך שוין ביי מיין שוועסטער אין בריסק. באַלד הייבט מען אָן צו רעדן פון מלמד:

— יאָ, אַ גרויסער מלמד, — זאָגט די שוועסטער, — גערעדט מיט אים. וועט נעמען צוועלף רובל אַ זמן. אַ מלמד, וואָס שמט. מען וועט איבערבייסן, וועט מען קאָנען אַריבערגיין צונ'אים; וואוינט די אַנדערע גאָס.

די שוועסטער פרישקע איז אַ רעדעוודיקע. זי איז אַ ביסל נישט געראָטן אין אונדזערע. זי איז קאָסאָקע, נידעריק געוואָקסן, נאָר ווען זי רעדט — דוכט מיר, דער טאַטע רעדט, צי טאַקע קלמן, אָדער בנימין חיים רעדן.

— דאָ וועסטו שלאָפן, פּרץ — זאָגט די שוועסטער, אָנווייזנדיק מיר אַ סאָפקע אונטער דער אויסגעבויגענער וואַנט פון בוידעמשטיבל — עס וועט אים חלילה גאָרנישט פעלן; וועל אים האַלטן טייער, ווי אַן אייגן קינד. צו עסן וועט אים נישט פעלן; זאָל ער נאָר זיין געזונט און וועלן לערנען.

דער שוואַגער הערשל, ער האַלט די אויגן צו דער ערד און הערט וואָס פרישקע רעדט. טוט פלוצלינג אַ שמייכל אין דער געלער באָרד אַריין און פרעגט:

— טאַקע נישטאָ שוין פאַר אים קיין מלמדים אין קלעשטשעל?

— געלויבט איז דער אייבערשטער, נישטאָ קיין מלמד פאַר אים אין קלעשטשעל — זאָגט קלמן, אויך מיט די אויגן צו דער ערד.

בריסקער בייגל זענען אַנדערש ווי קלעשטשעלער. קלעשטשעלער זענען דינע, גלאַטע מיט גרויסע לעכער. בריסקער בייגל זענען גראָבע, געדרייטע פון עטלעכע פלעכטלעך. מיט אַזעלכע בייגל האָט מיך די שוועסטער מכבד געווען. בריסק באַקט נאָך געשמאַקע פלעצלעך מיט אָנגעבראָקטע ציבעלע פון אויבן — אויך מיט פלעצל האָט מיך די שוועסטער מכבד געווען.

נישט געווען קיין איבעריקע צייט צו באַטראַכטן מיין שוועסטערס שטוב. נישט געווען פון וואָס אַנדערש צו רעדן, ווי פון מיין תורה־לערנען. חלילה, אַ טאָג פאַרשפּעטיקן, וואָלט געווען אַ גרויסע עוולה. איז מען טאַקע באַלד נאָכן איבערכאַפּן און אַ קאַפּעלע אויסרוען זאַלבע דריט, די שוועסטער, קלמן און איך, אַוועק צום גרויסן מלמד, וואָס וועט מיט מיר לערנען תורה — באשר אין קלעשטשעל זענען שוין די מלמדים צו קליין.

אָבער פאַרוואָס געדענק איך אַלערליי געשעענישן, וואָס זענען פאַר־לאָפן אין מיינע קינדערשע יאָרן נאָך דעמאָלט, ווען איך בין געווען אַ ברעקעלע ביי דער ערד; ווען מיינע קינדערשע טריט האָבן געמאָסטן די ווייטקייטן אַרום אונדזער מיל, און אַזאַ גרויסע געשעעניש אין מיין לעבן, ווי פאָרן קיין בריסק לערנען, בעת איך בין שוין געווען אַן עלף־יאָריקער ייד; אַזוי פיל גמרא געהאַט אין קאָפּ; אין אַזוי פיל תורה שוין אויסגעוויקט און צום ערשטן מאָל געקומען אין אַזאַ גרויסער שטאָט ווי בריסק, כדי צו לערנען תורה ביי אַ בריסקער מלמד — נעם איך גאָר און פאַרגעס, ווי מיין מלמד האָט געהייסן און אויסגעזען; פאַרגעס דעם חדר און די תלמידים; פאַרגעס אַפילו די מסכתא, וואָס איך האָב ביים בריסקער מלמד געלערנט?

איז דאָס מסתמא דערפאַר, וואָס נישט דער בריסקער מלמד איז געווען אין מיין לעבן דאָס געשעעניש — נאָר בריסק אַליין. נישט אַזוי דאָס קומען קיין בריסק — ווי דאָס אַוועקפאָרן פון מיין היים אין ליפּעס מיל, וואו איך בין געבוירן געוואָרן, אונטערגעוואַקסן און אינאיינעם מיט

די ווײַנפּערלעך און מאַלינע־ביימלעך געווען אײַנגעפלאַנצט אין דעם נאַסן, שוואַרצן, מיט מאָך באַדעקטן גרונט...

עפּעס געדענק איך, אַז די תּלמידים זענען געווען אַ סך גרעסער פון מיר. דער רבי — אַן אומרואיקער און נישט מיט קיין קלאָרן דיבור, וואָס איז אומגעגאַנגען אַ צעטראָגענער איבערן חדר. אַרום חדר זענען געווען שמאָלע און ברייטע, נישטגעברוקירטע, זאַמדיקע גאַסן, געדיכט באַוואוינטע מיט יידן.

איך געדענק דווקא די אָרעמע, אָפּגעריסענע בריסקער ווייבער, און פאַרהונגערטע, אָפּגעריסענע, פאַרשמייעטע בריסקער קינדערלעך. ביי מיר לעבט אין דמיון דער מענטשן־געשריי, וואָס דאָס לעבן גופא האָט געהאַט אין די זאַמדיקע גאַסן; געדענק די שווערע לאַסטוועגענער, יידישע באַלע־גאָלעס, און אַ סך זעק משא אויף די וועגענער, און אַ לאַנגע בייטש, וואָס קנאַקט שטענדיק איבער די רוקנס פון פאַרמאַטערטע פערד, וואָס שלעפּן די לאַסטוועגענער דורך בריסקער געזעמדן.

נאָך אין דער היים האָט מען דערציילט פון אַ גרויסן טייך מוכאַוויץ, וואָס אין בריסק. אַ טייך, וואָס אויף אים זענען קיין מילן נישטאָ, באשר דער שטראָם איז אַ צו שטאַרקער — ער וואָלט אַ מיל ווי אַ שפּענדל אַוועקגעטראָגן. אויף אים טרייבט מען פּליטן; גאַנצע וועלדער צונויפ־געבונדענע טרייבט מען אויף זיין שטראָם אין ווייטע לענדער.

איך האָב אויך געוואוסט, אַז אין בריסק איז פאַראַן אַ גרויסער רב, אפשר דער גרעסטער אויף גאָר דער וועלט, — ר׳ יוסף בער איז זיין נאָמען. און אין בריסק זענען פאַראַן אַזוי פיל בתּי־מדרשים, וואו אַזוי פיל, אַזוי פיל ישיבה־בחורים לערנען. אין בריסק רופט מען זיי נישט ישיבה־בחורים — נאָר אָרעם־בחורים...

בין איך דעריבער אַליין, שטילערהייט אַוועק אַהין, וואו עס גייט זיין וועג דער גרויסער טייך מוכאַוויץ, גרינג געווען צו געפינען דעם וועג. ווייל בריסק טרינקט וואַסער פון טייך; וואַסערפירער פירן ס׳וואַסער פונאַנדער אין גרויסע, בייכיקע פעסער, און פאַרקויפן עס עמערווייז צו די בריסקער הייזער. פונוואַנען די וואַסערפירער זענען אַנגעקומען — אַהין בין איך פאַרטייעטערהייט, מיט אַ קלאַפּנדיק האַרץ, געגאַנגען. די ערשטע וואָך מיינע אין בריסק איז דאָס געווען. אַנהייב זומער, פאַרנאַכט איז דאָס געווען.

האָט דער גרויסער טייך מוכאַוויץ מיט זיינע נידעריקע ברעגעס געמאַכט, איך זאָל דערשפּירן, פריער אַ היץ און דערנאָכדעם אַ פרעסטל

אין אַלע מיינע גלידער. ס'גרויסע וואַסער מיט אַ ברייט געעפנטער וואַסער־אויג אַ קוק געטאָן אויף מיר. אַזאַ שטרענגער קוק איז דאָס געווען; אַזאַ ברוגזער קוק איז דאָס געווען. און תּיכּף איז מיר געקומען פאַרן רעיון מיין אייגענער טייך, וואָס שטענדיק, שטענדיק האָב איך פון אים געטרונקען, און מיין פּנים, מיין גאַנץ לייב געוואַשן.

שטייען דאָ און דאָרט ביימער ביי די ברעגעס פון גרויסן מוכאַוויץ. מען זעט, די ביימער האָבן פּחד פאַרן שטראָם. די ביימער ביים ברעג זעען, ווי אויפן מוכאַוויץ שווימען גאַנצע וועלדער געבונדענע פליטן. אַ דובאָוויק קירעוועט דעם פליט, קירעוועט אים מיט אַ לאַנגן רודער, און שווימט פאַרביי די ביימער, וואָס וואַקסן ביים ברעג.

איך זיץ ביים ברעג, די פיס אונטער זיך, און הער, ווי מיין אייגענער טייך רעדט צו מיר: „געגומען און מיך איבערגעלאָזן איצטער, ווען אַזוי שוין איז לעבן מיינע ברעגעס. טשערעמכע בליט; די ווערבע גרינט; די טונקל־שטאַמיקע אָלשענעס האָבן שוין אויף די צווייגן פּעטע, רונדע בלעטלעך... אָט באַלד וואָלסטו שוין געקאָנט נעמען אַ בלעטל, אַנידער־לייגן אויפן פויסטערעלע, אַ פּאַטש טאָן מיט דער אַנדערער האַנט אין בלעטל און אויסשיסן...״

קוקנדיק צום ברוגזן מוכאַוויץ, הער איך דעם טלאַפּאַ־טלאַפּאַ, דאָס פריילעכע קלאַפּן פון אונדזער מיל. זינגעוודיק רוישט דאָס וואַסער אונטער די וואַסער־רעדער. קוואַק־קוואַק־קוואַק! — — — שרייען די קאַטשקעס אויפן סטאַוו... די קוקופּקע מאַכט: קו־קו, קו, קו־קו... דער פאַרנאַכט ענטפערט אָפּ פון אַן אַנדער זייט. פון די קאַרטשעס הינטער דער מיל ענטפערט דער פאַרנאַכט: קו־קו, קו, קו־קו — — —

נישט ווייט פון אָרט, וואו איך זיץ, קומען אַן איינס נאָכן אַנדערן די וואַסערפירער, פאָרן אַריין אין מוכאַוויץ אַריין. דאָס וואַסער ביי די פערד ביז צום בויך. ביז איבער די רעדער דאָס וואַסער. די פערד פּאַכן מיט די ווידלען און שפּריצן מיט וואַסער. די וואַסערפירער שטייען אויפן וואָגן, שעפּן דאָס וואַסער פון טייך מיט אַן עמער־שעפּ אויף אַ לאַנגן שטעקן, גיסן עס איז פּאַס אַריין. זיי שעפּן דאָס וואַסער ביי די פערד אונטער די פיס. אומריין־וואַסער גיסן זיי אין די פעסער אַריין.

וואו מיר גמרא? וואו מיר תנ״ך? וואו מיר אַ בריסקער מלמד? ווען מיר נייע חברים? און וואָס איז גמרא, אויב דאָס האַרץ גלוסט גאָר צו די באַהעלטענישן הינטער אַ בוים, אויף וועלכן אַ האַלצפּיקער פּיקט און זוכט ווערעמלעך אונטער דער קאָרע? אויב דאָס האַרץ באַדאַרף גאָר אַ

באַהעלטעניש הינטער אַ בוים, אויף וועלכן דער סאָלאווײ באַזינגט דעם פֿאַרנאַכט? איך בין געגאַנגען צו משה מרדכין, צו מאַטעסן און צו זלמן שרייבער, ביי זיי האָב איך געלערנט — וואָס איך האָב געלערנט. אײנ־איינעם מיטן לערנען האָב איך געטראָטן דעם שטעג פֿון שטעטל אַהיים. אינאיינעם מיטן טרעטן דעם שטעג, האָב איך פֿאַרשטאַנען דעם ווינט, וואָס האָט געבלאָזן צווישן די ביימער. מיט די ביימער ביי ביידע זייטן וועג בין איך געוואַקסן. פֿריער געפּויזעט אויף אַלע פֿיר. שפּעטער — אויפֿגעשטאַנען און אַוועקגעגאַנגען. גאַר שיין איז געווען דער וועג איבער אונדזער בריק ביי דער מיל, וואָס האָט אַריבערגעפֿירט צו אַ שמאָלן גראָבן מיט קילבלעכע וואַסער, וואָס איז אַנגעקומען פֿון אַ פֿאַרבאָרגענער קרעניצע. גוט געווען צו וואַרפֿן שטיינדלעך אין יענעם גראָבן, שרעקן די קליינע פֿישעלעך, וואָס זענען פֿון טייך געקומען אין גראָבן אַריין.

דער גרויסער מוכאַוויץ רעדט אויך צו מיר. זיין שפּראַך פֿאַרשטיי איך נישט. דער גרויסער בריסקער טייך קוקט צו מיר פֿרעמד, ווי די מענטשן די גרויסשטעטישע, וואָס איך זע זיי אומשמייען אין די זאַמדיקע, נישטברוקירטע גאַסן.

אינדערשטיל בין איך אַוועק צו דער גרויסער בריסקער שול און ביי מנחה דאָרטן געזען דעם גרעסטן רב אויף דער וועלט — דעם רב ר׳ יוסף בער... האָט אַזאַ גרויסן קאָפּ און ברייטן שטערן. האָט שוואַרץ־גרויע האָר מיט אַ אויף צווייען צעשפּיצטע, נישט קיין גרויסע באָרד. און האָט צוויי שוואַרצע אויגן, וואָס ברענען און לעכערן דורך, ווען זיי וואַרפֿן אויף עמעצן אַ בליק. ער איז אומגעגאַנגען אויף און אָפּ אין דער פֿאַרנאַכטיקער שול, די הענט אויף הינטן פֿאַרלייגט און געקוקט אויף אַראָפּ. איז ער גאַר נאָענט צוגעקומען צו מיר און אויף מיר אַ קוק געטאָן — איז מיר קאַלט געוואָרן. פֿאַרוואָס לעכערן אַזוי דורך זיינע אויגן? קוקט עס אַזוי שאַרף אַרויס פֿון זיינע אויגן די תּורה?

דער טאַטע וויל, איך זאָל זיין אַ רב. און ווי קען איך עס זיין אַ רב ווי ר׳ יוסף בער? צי בין איך דען מיט עפּעס אין אים געראָטן? איז ער דען אַמאָל געווען אַזאַ קליין ייִנגל ווי איך? איז ער טאַקע געוואַקסן אין בריסק, אין דער דאָזיקער זאַמדיקער שטאָט צווישן אַזוי פֿיל אָרעמע און הונגעריקע ייִדן? בווישן אַזוי פֿיל שוואַכע מענטשן אַזעלכע?

פֿון די בתּי מדרשים אַרום שול שאַלן אַרויס קולות. יונגע בחורים ביי דער גמרא. אוי, זינגען זיי! זייערע געזאַנגען נישטערן אַ פֿריער אין אַלע ווינקלען פֿון בית המדרש, איידער זיי קומען אַרויס דרויסן דורך

די אָפּענע טיר און פענצטער. זייער גערויש צענעמט מיך. טרערן קוועלן מיר אין די אויגן. זיי לערנען אַליין. איעדערער פון זיין אייגענער גמרא. איעדערער ביי זיין סטענדער און זיין ספר. האָבן נישט קיין מלמדים. האָבן נישט קיין חברים. כאָטש ווי זיי — אָ, ווען איך קען זיין! כאָטש ווי זיי, ווען איך קען האָבן אַליין מיין סטענדער, מיין גמרא און מיין ווינקל ערגעץ אין אַ בית־המדרש...

אַזוי צו זיין באַדאַרף איך ווערן אַ ישיבה־בחור. באַדאַרף איך אַנהייבן עסן טעג. אַנהייבן שלאָפן אויף אַ האַרטער באַנק. נישט עסן ביי אַ שוועסטער. נישט שלאָפן ביי אַ שוועסטער. ווי שטייט עס אין פרק אבות? „פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן...'' ברויט מיט זאַלץ זאָלסטו עסן; וואַסער מיט אַ מאָס זאָלסטו טרינקען און אויף דער ערד זאָלסטו שלאָפן — דעמאָלט וועסטו קענען לערנען תורה. דעמאָלט וועסטו ראוי זיין צו קענען לערנען תורה.

בריסק און ליפּעס מיל. צווישן בריסק און ליפּעס מיל איז אַ ווייט־קייט אַזאַ, וואָס איך קאָן זי נישט באַנעמען. קומען אויף טעג און פאַרגייען. גייט אויף די זון און פאַרגייט, און אַ קוקופּקע מאַכט קו־קו, קו, קו־קו, און הערט צום ווידערקול, וואָס ענטפערט איר אָפּ פון ערגעצן... וואָס טו איך אין בריסק? איך בענק. אַהיים? איך ווייס אַליין נישט, וואוהין איך בענק. אַרויס פון מיין היימישער וועלט ביי ליפּעס מיל און נישט געקומען צו אַן אַנדער וועלט — כאָטש אין בריסק בין איך.

און ווייל מיין גאַנץ לעבן איז אַפּנים איבערגעבליבן ביי ליפּעס מיל, דעריבער געדענק איך איצטער נישט, נישט מיין בריסקער רבין, נישט מיינע חברים אין חדר, און נישט די תורה, וואָס איך האָב דעמאָלט אין בריסק געלערנט.

מער נישט איין זאַך געדענק איך, וואָס איך האָב דערגאַנגען דעמאָלט אין בריסק: כ'האָב באַוויזן צו קייען גלאָז. אמתע גלאָז.

און געווען איז דאָס דעמאָלט, ווען איך בין געשטאַנען דערביי, געקוקט ווי יינגלעך באַווייזן קונצן. איינער קאָן שטיין אויפן קאָפּ. דער אַנדערער קאָן צערייסן אַ גראָב שטריקל מיט די הענט. איינער קאָן אַננעמען אַ מויל קעראָסין, אָנצינדן אַ פּאַפּיר און אַ שפּראָץ טאָן מיטן מויל קעראָסין אויפן אָנגעצונדענעם פּאַפּיר — אַזש דאָס פייער זאָל אַ בליץ טאָן מיט אַ פלאַם. און אַ דריטער קאָן גיין אויף שטאָלצן, וואָס ער האָט אַליין געמאַכט.

נעם איך און טו אַ זאָג:

— איך קאָן באַווייזן אַ קונץ. איך וועל צעקייען גלאָז און נישט מאַכן קיין בלוט אין מויל...

און טאַקע באַלד האָב איך אויפגעהויבן אַ שטיקל גלאָז, וואָס איז געלעגן אויף דער ערד — גלאָז פון אַ צעבראָכן פלעשל — האָב עס אַריינגעלייגט אין מויל און מיט מיינע שאַרפע ציין צעגראַמזשעט. די קינדער האָבן געגאַפט, פאַרקרימט דאָס פנים, קוקנדיק, ווי איך גראַמזשע גלאָז. און איך — גאָרנישט — אויסגעשפיגן די שטיקלעך צעקייטע גלאָז און גאָרנישט — קיין טראָפּן בלוט נישט אויסגעשפּיגן.

— ווי קאָנסטו עס? — גאַפן די קינדער.

— איך בין אַ מילנער; אַזוי מאָלן די שטיינער ביי אונדז אין מיל...

אַזוי ענטפער איך, און ס'פלאַמען מיינע באַקן.

אַהיים האָט עס מיך געצויגן; אַהיים האָב איך גאָר אָן אַ שיעור געבענקט. סוף זומער האָט מען מיך געבראַכט צו דער באַן, צום גרויסן בריסקער וואָקזאַל; אַריינגעזעצט אין וואַגאָן און געהייסן אַרונטערקריכן אונטערן באַנק, דער קאָנדוקטער זאָל מיך נישט כאַפּן. מיט אַ העמד אין אַ פּאַטשיילקע איינגעבונדן בין איך געקומען צוריק אַהיים.

געוווען סוף זומער, ווען די הינער, די ענער האָבן שוין געקוקט צו די שפּיצן ביימער, געפלויגן אויף די ביימער נעכטיקן, באשר אין שטעטל האָט מען שוין געבלאָזן שופר.

קאַפּיטל נײַנצן

יחידות און טענות צו גאָט

אַז איך בין געקומען פון בריסק אַ פּאָר וואָכן פאַר ראש־השנה, האָט דער טאַטע געוואָלט, איך זאָל גיין אַלע טאָג אין שטעטל אַרײַן, אין בית־המדרש אַליין לערנען; נישט צו פאַרגעסן וואָס איך האָב אין בריסק געלערנט.

און איך? מיר איז שווער איבערצולאָזן מײַן היים אויף אַ רגע. אַ זומער לאַנג נישט געווען אין דער היים. אַוועק פון מיל, ווען דער אַרום האָט נאָר וואָס אָנגעהויבן צו גרינען. די ערשטע געלע לאָטאָטש־בלומען האָבן אַרויסגעקוקט פון צווישן די גראָזן אויף די נאַסערע ערטער אַרום שטוב. איצטער — דער זומער איז שוין באַלד אַוועק. אַלצדינג איז אַרום דער מיל געוואַקסן אָן מיר. די ביימער פאַרן שטוב — איך שפּיר, זיי זאָגן מיר מוסר, הלמאי איך האָב גענומען און זיי אַוועקגעלאָזן אויף אַ גאַנצן זומער.

די יונגע עופות אַרום שטוב, געווען גאָר פּיצעלעך, נאָכגעלאָפן דער קוואָקע און געפּישטשעט: קפּי־קפּי־קפּי, און איצטער — די הענער קרייען שוין. די הינער, ברוינע, ווייסע, מיט רויטע קעמעלעך און רויטע לעפּעלעך, דוכט מיר, די ווערבעס אַנטקעגן פענצטער האָבן אָפּגענייגט מער צום סטאַוו צו, קוקן אין סטאַוו אַרײַן מער ווי צו דער שטוב.

די שטוב מענטשן קוקן אויף מיר אַ ביסל אַנדערש. די מאַמע פּרוּווט טרעפן וואָס איך וויל עסן. אַ קלייניקייט — בריסק... דאָרטן האָט מען מיר געגעבן בעסער צו עסן. כאָטש די מאַמע זעט איין, אַז איך בין געקומען אַ סך מאָגערער, ווי איך בין אַוועקגעפאָרן.

איך וויל דעם טאַטן נישט אָנטאָן קיין צער. אַוודאי וואָלט איך וועלן זײַן אין מיל, אַרומגיין אַרום די רעדער, באַטראַכטן די שטיינער;

באַטראַכטן איעדעס ווינקעלע און טאַקע אַרויסקומען פון מיל אויסגעטונקט אין מעל. ווייל דער ריח פון צעמאַלענע קערנער איז נאָך אַלץ מיר שטאַרק ליב. אָבער דער טאַטע וויל, איך זאָל גיין אין בית־המדרש אַריין.

די מאַמע זאָגט צו מיר:

— פרצל, מיין קינד, טו דעם טאַטן צוליב און גיי אין בית־המדרש אַריין. זיי דיר דאָרטן אַ פּאָר שעה; דערנאָכדעם קום צו לויפן אַהיים.

מיך פאַדריסט, פאַרוואָס די קינדער אין שטוב קוקן אויף מיר אַ ביסל אַנדערש, גלייך ווי איך וואָלט מיט אַמאָל געוואָרן אַ גרויסער, גלייך ווי איך וואָלט גאָר דאָ מיט זיי נישט געוואַקסן. אַפילו די שוועסטער בעבל קוקט מיך אָן, קוקט מיך אָן און זאָגט גאָרנישט. דער ברודער משה האָט אויך נישט מער וואָס מיר צו זאָגן. איך, פאַרקערט, פרעג אויס פון אַלצדינג. איך קריך אויפן שטאָל־בוידעם, האָב הנאה פון די טרוקענע היי, וואָס מען האָט אָנגעגרייט אויפן ווינטער.

אין שטוב איז אַ דאגה: קלמן באַדאַרף נאָך סוכות שטיין צום פּריזיוו. האָט מען מורא, ער וועט באַדאַרפן גיין דינען דעם קייסער. שלעכט וועט אים זיין אין דינסט, באשר ער וועט נישט עסן קיין טרפות. דאגהט מען. קלמן אַליין גייט אַרום מיט אַן אַראָפּגעלאָזטן קאָפּ.

און דער זיידע — איז ער טאַקע פאַר דער צייט, וואָס איך בין געווען אין בריסק, אַזוי געעלטערט געוואָרן? ער איז נישט גרוי, אָבער דין און שמאָל און אַ ביסל געבויגן; איז ווי אַ בוים, וואָס האָט אָנגעהויבן צו טריקענען.

— אַ גרויסע שטאָט מיט יידן בריסק, אייניקל מיינס; גוט צו שטאַרבן צווישן אַ סך יידן...

דאָס האָט מיך גאָר אומעטיק געמאַכט.

בין איך טאַקע אַוועק אין בית־המדרש; אָבער פאַמעלעך בין איך געגאַנגען. קיין מלמד וואַרט נישט אויף מיר. נישט אין חדר בין איך דאָס מאָל געגאַנגען. בין איך דעריבער אַראָפּ פון גרעבליע, אַוועק אין די קאַרטשעס זוכן, צי איז נאָך פאַרבליבן פון זומער אַ וועלכע ס׳איז יאַגדע — בין שטענדיק געווען אַ בריה אויסצוגעפינען דאָס לעצטע ווינפּערל, אָדער מאַלינע. האָב איצטער אויך געפונען פאַרטריקנטע,

איינגעשרומפּענע ווײנפּערלעך און סמאַראַדינעס. האָבן צו לאַנג גע־וואַרט אויף מיר.

געווען אַרום מיל און אויפן וועג אין שטעטל אַריין ערטלעך אַזעלכע, וואָס שטענדיק האָב איך געגלוסט אָפּנייגן צו זיי. געווען פאַרבאַרגענע קרעניצעס, אַרומגעשטעלטע מיט קאַרטשעס און הויכע גראָזן, פונוואַנען דאָס וואַסער האָט אַרויסגעקוקט מיט אַ טונקל־בלויען און קלאָרן אויג, וואו אויפן גרונט זענען אומגעקראָכן אַלערליי וואַ־סער־זשוקעס און גרינע זשאַבעס. טרינקען האָב איך מורא געהאַט פון די קרעניצעס, אָבער קוקן אין קרעניצע, אָנקוקן מיין אייגענעם פּנים האָב איך ליב געהאַט.

איצטער, פון בריסק קומענדיק, אויפן וועג אין בית־המדרש אַריין, האָב איך אָפּגעניײגט פון גרעבליע, פאַרקראָכן אין די קאַרטשעס, געבליבן אַליין ביי אַזאַ קרעניצע, האָב אַריינגעקוקט אין וואַסערגלאַט און געזען מיין בלאַסן פּנים — אַ שמאָל פּנים מיט שטילע אויגן.

— צי איז דאָס דער בריסקער פּרץ, צי דער פּרץ פון ליפּעס מיל, וואָס האָט אויפן וואַסערגלאַט איבערגעלאָזן זיין פּנים?

אַ יידיש קינד באַדאַרף לערנען תּורה. אוודאי באַדאַרף עס לערנען תּורה. דער טאַטע מיינט, אויב איך וועל איצטער בלייבן אין דער היים איבער יום־טובים, וועל איך פאַרגעסן אַלץ וואָס איך האָב געלערנט. און צי קאָן איך אים דערציילן, אַז דאָס וואָס איך האָב געלערנט — פאַרגעס איך נישט? — איך באַדאַרף נאָר אויף אַ ווײלע אויפהערן לערנען, כּדי איך זאָל בעסער געדענקען.

אוודאי וואָלט מיר איצטער גוט געווען, ווען דער טאַטע פאַרשטייט עס און נעמט און טוט צו מיר אַ זאָג:

— גענוג דיר, פּרץ, תּורה געלערנט אין בריסק; גענוג געווען צווישן פרעמדע מענטשן אין אַזאַ גרויסער שטאָט — איצטער ביסטו געקומען אַהיים, וואַרף אַראָפּ די שטיוועלעך, וואָס דו האָסט אָנגעטאָן צוליב בריסק, און וואָס קוועטשן דיר די פיס; אַ באָרוועסער לויף אַרויס איבער די לאָנקעס, לויף אָוועק אין וועלדל אַריין — דאָרטן וועסטו נאָך געפינען דעם רויטן האַראַפּ; גאַנצע בינט, ווי פאַרגליווערטע שטיקער בלוט אויף די ביימער מיט די לאַנגע בלעטלעך... ברענג דעם האַראַפּ אַהיים, וועט מען אים אויפהענגען איבער די פענצטער אין שטוב.

מאַלע וואָס איך וואָלט שוין געטאָן אין מיל, ווען דאָס זאָגט צו מיר דער טאַטע! איך וואָלט אפשר גאָר באַוויזן אַ קונץ און געשמידט די

שטיינער, ווען משה און קלמן הייבן זיי מיר אויף פון מיינעטוועגן. אפשר וואָלט איך גאָר אַריין אין טייך און געכאַפּט פיש. איך וואָלט אפשר אָנגע־הויבן באַציִיטנס זוכן טרוקענע האָלץ אין די קאַרטשעס, דאָס האָלץ געשלעפּט אַהיים — געגרייט האָלץ פאַר ווינטער.

וויל דער טאַטע, איך זאָל גיין אין בית־המדרש. גיי איך שוין דעריבער אַזוי — דער וועג זאָל זיין אַ לאַנגער. גיי דורכן קיילעכדיקן מאַרק פון שטעטל, גלייך ווי איך וואָלט געווען אַ פרעמדער. גיי מיר מיט פאַמעלעכע טריט.

איך קום אין בית־המדרש אַריין — נעם איך נישט די גמרא. איך קלייב מיר אויס את ספר פון תנ״ך, וואָס איך האָב נאָך נישט געלערנט. דעם ספר איוב האָב איך נאָך נישט געלערנט. אַ שווערער ספר. איך זוך דעם טייטש פון די שווערע ווערטער אין רש״י. גאָר פון אָנהייב ווערט דערציילט אַ מעשה מיט אַ מענטשן אַזאַ ערלעכן, וואָס איז געווען אין לאַנד עוץ; איוב האָט געהייסן דער דאָזיקער מענטש. געווען איז ער גאָטספאַרכטיק, און איז געגאַנגען אין דרך־הישר. האָט דער שטן אָנגע־רעדט גאָט, ער זאָל איובן אויספּרואוון און אים אָנטאָן גרויסע צרות. גאָט האָט געפאָלגט דעם שטן. גאָט האָט איובס הויז פאַרברענט; זיינע קינדער דערהרגעט און איובס לייב באַשאָטן מיט אַלערליי קרעץ...

האָט איוב דעריבער גאָר אָן מורא אָנגעהויבן צו לעסטערן גאָט. געמוסרט גאָט: אַז ער איז אַ שלעכטער גאָט — באשר ער האָט מער דרך־ארץ פאַר די רשעים... די הערשאַפט אויף דער ערד האָט ער איבער־געגעבן אין די הענט פון רשעים...

בלייב איך פון דער דאָזיקער מעשה זיצן אַ צעטומלטער. באַלד קומען אָן ימים־נוראים, און איך, וואָס איז אויך מיט עפּעס נישט צופרידן, נעם גאָר און געפין אויס: אַ מענטש איז געווען מיטן נאָמען איוב, וואָס האָט גאָר איינגאַנצן פאַר גאָט מישט געהאַט קיין מורא. איוב, אַנשטאָט קלאָגן פאַר גאָט — נעמט ער גאָר און רעכנט אים אויס אַלע עוולות, וואָס ער באַגייט אַנטקעגן דעם גערעכטיקן מענטשן.

בריסק קומט מיר אַלע ווילע פאַרן רעיון. מיר איז נאָך נישט קלאָר, וואָס בריסק האָט מיט מיר געטאָן. איך באַגרייף נישט, פאַרוואָס איך האָב געפונען מיין היים און דעם גאַנצן אַרום אין בענקעניש איינגעוויקלט, און מיין ביסל רייד, וואָס איך האָב פאַרמאָגט אין מיר, איז ערגעץ אין מיר צערונען געוואָרן. מיר קומען פאַרן רעיון די בריסקער בתי־מדרשים, די בחורים, וואָס שטייען דאָרט ביי די סטענדערס און לערנען גמרא מיט

אַזאַ זיסן געזאַנג — זיי זענען דאָך אויך נישט קיין בריסקער; זענען אויך מסתמא קליינוויין אַוועק פון דער היים. טאַטעס האָבן געוואָלט, די קינדער זאָלן אַוועק אין פרעמדע שטעט לערנען תורה.

איך באַטראַכט דעם קלעשטשעלער בית־המדרש. איך וויל אים פאַר־גלייכן מיט די בריסקער בתי־מדרשים. איך קלער: פאַרוואָס וואָלט איך נישט געקאָנט זיצן אין קלעשטשעלער בית־המדרש, לערנען גאַנצענע טעג און ביינאַכט גיין אַהיים? איצטער איז פאַר מיר נישטאָ קיין מלמד אין קלעשטשעל — קאָן איך דאָך אַליין זיצן און לערנען. צוליב וואָס שיקט מען מיך אין ווייטע, פרעמדע שטעט?

איך באַטראַכט די ספרים אין קלעשטשעלער בית־המדרש. אַ סך גמרות, אַ סך מפרשים. איך נעם אַרויס אַ ווילנער גמרא, אַזאַ גרויסע — זי פאַרשטעלט מיך פון האַרצן ביז צום נאָז, ווען איך עפן זי אויף. גלייך ווי צום ערשטן מאָל וואָלט איך אין דער דאָזיקער גמרא אַריינגעקוקט. ניין, איך בין שוין נישט מער קיין קליין יינגל, כאָטש די ווילנער גמרא איז צו גרויס...

קומט אַריין אין בית־המדרש מאַטעס דער מלמד; ער דערקענט מיך. קומט צו און גיט מיר אָפּ שלום־עליכם; אָט, ווי מען גיט אָפּ אַן עלטערן, דערוואַקסענעם אורח, וואָס קומט צומאָל אין בית־המדרש אַריין. דערנאָכדעם טוט ער מיר אַזאַ וויכן קניפּ אין באַק; זיין פּנים, ביז אין באָרד אַריין, שמייכלט צופרידן:

— איך האָב דיך פאַר אַ מענטשן געמאַכט — קנייפּט ער מיר די אַנדערע באַק — איך וויים, אַז דו ווילסט לערנען; האָב תּחילת דעם טאַטן דיינעם געזאָגט, ער זאָל דיך לאָזן לערנען.

— ווער איז ער דער מאַטעס? — טו איך אַ קלער — האָט ער עס מיך אַמאָל געקנייפּט אויף צום אמתן? האָט ער עס מיך געוואָלט שמייסן, און ווען ער האָט מיין קאָפּ פאַרדרייט צווישן זיינע פיס — האָב איך אים אַ ביס געטאָן אין פוס? איז דאָס דער אייגענער מאַטעס? רעדט ער איצטער צו מיר, ווי צו זיין גלייכן?

— ברויט מיט זאַלץ זאָלסטו עסן; וואַסער מיט אַ מאָס זאָלסטו טרינקען, און אויף דער ערד זאָלסטו שלאָפן... געדענקסט עס? ביי מיר האָסטו עס געלערנט. איצטער ווייסטו שוין דעם אמתן טייטש דערפון.

דאָס זאָגט מיר מאַטעס. ער קוקט מיר נאָך שוויגעוודיק אַן אַ ווילע, און ער גייט אַרויס פון בית־המדרש.

מיט די אייגענע פאַמעלעכע טריט, וואָס איך בין געגאַנגען אין בית־

המדרש אַריין, בין איך געגאַנגען פון בית־המדרש צוריק אַהיים. נישטאָ מער דער חשק אַ לאָף צו טאָן. אין בריסק האָב איך דאָס אַ סך מאָל געטאָן; און דאָ, אין אייגענעם שטעטל, דורך מיינע אייגענע גאַסן, מיט דער אייגענער גרעבליע, וואָס פירט צום מיל — די פיס זענען ביי מיר, ווי געבונדענע; גלייך ווי עמעצער וואָלט מיר כסדר איינראַמען אין אויער אַריין: דאָס טאָר מען נישט. לויפן איז אַן עבירה. קלעטערן אויף די ביימער — איז נישט רעכט. אומגיין באָרוועס — אויך נישט רעכט מער.

איוב האָט געשאָלטן גאָט; איוב האָט גאָר פאַר אים קיין מורא נישט געהאַט. ווען אַ רבי לערנט מיט מיר איוב, וואָלט ער עס פאַרטייטשט, ווי מען טייטשט שיר־השירים. אַלצדינג איז נישט מער, ווי אַ משל. דער נמשל איז די תורה און פאָלק ישראל. איוב איז אויך מסתמא אַ משל און נישט מער. אָבער איוב שעלט דאָך דעם טאָג פון זיין געבוירן ווערן...

עס איז פאַר ראש־השנה, וועל באַלד באַדאַרפן שטיין לעבן טאַטן, אַזוי פיל זאָגן, אַזוי פיל זאָגן פון מחזור, אפשר נאָך מער ווי פאַראַיאָרן. וויינען, ווי איך האָב געוויינט פאַראַיאָרן ביי די תפילות, וועל איך מער נישט. איך טראַכט: ווען דער טאַטע וויס, אַז אין בריסק וועל איך ווערן נישט אַזוי פרום, ווי ער וויל...

און עס קומט מיר אויפן זינען, ווי פאַראַיאָרן ראש־השנה, ווען מען איז געקומען פון בית־המדרש פון דאַוונען, האָט פּלוצלונג די מאַמע גענומען און אַ זאָג געטאָן:

— איך פאַרשטיי נישט, פאַרוואָס מען האָט אָנגעגעבן אַזוי פיל תפילות צו זאָגן: תפילות, וואָס איך באַדאַרף זיי גאָרנישט. איך בעט פאַר זאַכן, וואָס איך באַדאַרף נישט. איך אַליין וואָלט שוין געוואוסט וואָס צו בעטן ביי גאָט; האָב איך מורא — סיי ווי הערט ער נישט, וואָס מען בעט ביי אים...

איך געדענק, ווי דער טאַטע האָט אויף איר געקוקט מיט חידוש און האָט נישט געוואוסט, וואָס איר צו זאָגן דערויף. אַלע אין שטוב האָבן בשעת מעשה געשוויגן. איצטער טראַכט איך, די מאַמע איז געווען גערעכט. זי ווייסט גאָרנישט אַפילו, אַז איך האָב אין ספר איוב בפירוש געזען, ווי גאָט האָט מער אָפּשיי פאַר דעם רשע, ווי פאַר דעם צדיק.

גייענדיק אַהיים בין איך פאַרקראָכן אין די קאַרטשעס אַריין. בין געבליבן צווישן די געדיכטע קאַרטשעס. באַטראַכט די הויכע ביימער אַרום. ביינאַכט פאַלט שוין דער קאַלטער טוי, און אַ סך בלעטער זענען

געל געוואָרן אויף דיביימער. די גרינע בלעטער האָבן שוין נישט די קלעפּעדיקייט, ווי אין אָנהייב זומער. די גראָזן זענען אויך פֿאַרגעלבט.

אָט איז אַ זשאַבע אַרויסגעשפּרונגען פֿון פֿרישן מאָך אַרויס. אַ גרינד־ברוינלעכע זשאַבע. איך כאַפּ זי, נעם זי אין מיינעביידע הענט; מאַך, איר זאָל נישט זיין ענג אין מיינע הענט. זי שטעקט אַרויס דאָס קעפּל דורך דעם רערל, וואָס איך לאָז אָפֿן צווישן ביידע הענט. זי קוקט מיר אין די אויגן, און דאָס העלדזועלע אירס ציטערט. כ׳הער ווי ס׳האַרץ קלאַפּט ביי דער זשאַבע. קינדער אין חדר האָבן געשמועסט, אַז זשאַבעס זענען פֿאַרשאָלטענע מענטשן; פֿאַר גרויסע זינד זענען זיי פֿאַרשאָלטן געוואָרן צו זיין זשאַבעס; צו באַדאַרפֿן לעבן אויף דער יבשה און אין וואַסער.

— וויסטו, זשאַבע, אַז דאָ בין איך געבוירן געוואָרן? דאָ בין איך אויסגעוואַקסן; בין שוין אין בריסק געווען און איצטער בין איך געקומען אַהער; וויסט, זשאַבע, איך האָב ליב די אַלע בלאָטעס פּונקט ווי דו; מיר איז געשמאַק דער ריח פֿון דער מאָכיקער ערד, און איך האָב ליב, ווען מיינע באָרוועסע פֿיס זינקען דאָ אין דער ווייכער ערד, וואָס איז מיט מאָך און גראָז באַדעקט. וויסט, אַז באַלד וועט זיין ראש־השנה? קאָנסט דאַוונען צו גאָט? האָסט מורא פֿאַר גאָט?

די זשאַבע שפּאַרט מיט די הינטערשטע פֿיסלעך, וויל אַרויסשפּרינגען פֿון מיינע הענט. זי קוקט מיך אָן און שפּאַרט מיט די הינטערשטע פֿיס; איז ווי אַ קליין קינד, וואָס קאָן נאָך נישט רעדן, און פֿאַרשטייט שוין אָפּצושאַצן אָן אַ זייט אַ זאַך, וואָס עס וויל נישט האָבן גאָר נאָענט.

איך וואַרף די זשאַבע אַריבער איבער אַ געדיכטן קאַרטש, זי זאָל ערגעץ אַריינפֿאַלן צווישן גראָז און בלעטער, איך זאָל זי מער נישט זען. וואָרעם איר בליק איז אַ מענטשלעכער בליק. זי האָט מיך מיט די אויגן געשטראָפֿט.

איך קריך אַרויס פֿון די קאַרטשעס, באַשטים אין האַרצן, איך זאָל ימים־נוראים נאָך זיין פֿרימער ווי פֿאַראַיאָרן. יום־כּיפּור וועל איך שוין פֿאַסטן אַ גאַנצן טאָג, ווען אַפֿילו די מאַמע וועט מיר הייסן אָנבייסן ביים אויסנעמען די תּורה. ווייל צו שטאַרק קלעמט מיר אין האַרצן — מיין לעבן איז מיר פֿאַרבענקט. ווען איך טראַכט פֿון בריסק — קומען מיר טרערן אין די אויגן. נישט דערפֿאַר, וואָס איך בענק צוריק קיין בריסק, אדרבא, איך וועל נאָך יום־טובים בעטן, מען זאָל מיך לאָזן בלייבן אין דער היים.

אָבער דאָס, וואָס מיין היים האָט פֿון מיר אָפּגעווענדט דעם גוטן

פנים — דאָס אַליין דערוועקט טרערן אין מיינע אויגן. דאָס אַליין, וואָס דער זומער איז אַוועק, און איך האָב נישט געזען, ווי אַרום היים זענען אָנגעקומען פייגל און געבויט זייערע נעסטן; האָב אַפילו נישט געזען, ווען די באָטשאַנעס זענען אַוועקגעפלויגן; האָב אַפילו נישט געזען, ווי מען האָט די לאָנקעס געקאָשעט, ווי די וואַסערקווייטן אויפן סטאַוו האָבן אָפּגעבליט — דאָס אַליין האָט אויפגעעפנט אַן אָרט אין האַרצן, וואו עס האָט שטאַרק וויי געטאָן.

די מאַמע האָט עס אין מיר דערקענט און האָט ביי צייטנס גערעדט הויך געגנוג, אַלע אין שטוב זאָלן הערן:

— מער לאָז איך אים נישט אין בריסק. זאָל ער נאָך זיין אין שטוב. נעמען און פאַרשיקן אין דער פרעמד אַזאַ יונג קינד — האָט גאָט אַליין נישט געהייסן.

ס'איז געווען פאַרנאַכט, די זון האָט געהאַלטן ביים פאַרגיין. ווייסע שפינוועבסן, אין גאַנצע מאַטן, האָבן געצויגן מיטן ווינט העכער איבער די ביימער, וואָס האָבן אַריבערגענייגט די קעפּ צו דער פאַרגייענדיקער זון. אַ גרויס בענקעניש האָט מיך געצויגן ביי אַלע גלידער. איך האָב געזען, ווי אַ פרעמדע וועלט, אַ ווייטע וועלט שטרעקט אויס די הענט און רייסט מיך פון מיין היים, וואָס הייסט ליפּעס מיל. דאָס האָב איך דערשפּירט קומענדיק פון בריסק. צו יונג בין איך געווען, איך זאָל עס קאָנען באַנעמען אַן קלעמעניש.

איך האָב ימים-נוראים פרום געדאַוונט, ביי די תפילות ביטער געוויינט. נישט צוליב מיינע זינד האָב איך פרום געדאַוונט; און אויך נישט צוליב דער מורא פאַר גאָט האָט געקלעמט מיין קינדעריש האַרץ.

קאַפּיטל צוואַנציק

דער אַלטער קאַרשנבוים און דער זיידע

ווי דער קילער, גרויער טוי, וואָס האָט נאָך זונפאַרגאַנג אָנגעהויבן צו ציען פון טייך אַנטקעגן די פענצטער און געקילט דעם וואַרעמען זומער־אָוונט; ווי די זון, וואָס איז באַגינען אויפגעגאַנגען און אויסגעזויגן דעם קילן טוי, פון דער טיף אַרויסגערופן די פישעלעך, זיי זאָלן אַרויסקומען צום וואַסערשפּיגל — אַזוי זענען פון לעבן גופא אַרויס־געקוואָלן זאָרגן און טרויערן; אַזוי איז פון טרויער אַרויס צומאָל די זון, אויפגעגאַנגען און געבוירן פרייד אין אונדזער אַליין־וועלט.

די ווייטע רוימען אַרום ליפּעס מיל, מיין היים, האָבן גערופן צו דערוויטערונג. די שטוב, צעטיילט אין צוויי לענגלעכע חדרים, איז, אַפּנים, ענג געוואָרן פאַר די נאַטירלעכע פריידן, וואָס זענען געקומען מיט קינדערשן וואוקס. די מאַמע האָט אַרום די קינדער געאיניעט, ווי אַ הון אַרום הינדעלעך; דער טאַטע האָט קערנדלעך געזוכט. ביי די הינדעלעך האָבן פעדערלעך האַרטע און לאַנגע גענומען שפּראָצן פון די פליגעלעך אַרויס.

האָט דעריבער אָפט אויסגעזען, אַז די היים ציט קאָפּ־און־האַלדז, שטייט אויף די שפּיץ פינגער און קוקט אַריבער צו דער אייזנבאַן; קוקט אַריבער צו די נישט־געזעענע וועגן, וואָס ליגן ווייט, ווייט, אויף דער אַנדערער זייט לאַנקעס און זומפּן; אויף דער אַנדערער זייט וועלדער און געזעמדן. דעם אָנהייב האָט כמעט דאָס יינגסטע קינד געמאַכט, פאַרנדיק קיין בריסק לערנען תורה. כאָטש דאָס קינד איז ווידער אין דער היים — דערמאָנט עס אַזוי אָפט אין אַנדערע שטעט, כאָטש נישט קיין ווייטערע שטעט, אָבער ווייט גענוג, מען זאָל בלויז ביים אָוועקפאָרן אָנהייבן לעבן אין דמיון ביי טאַטע־מאַמע, ברידער און שוועסטער; אַליין בלויז אין דמיון פאַרטראָגן דעם גאַנצן אַרום: דעם ריח פון טייך און

גראָזן; דעם ריח פון מיל און געמאָלענע קערנער; דעם אָנבליק פון די טונקלשטאַמיקע, גלייכע, פעסטע מיט רונדגרינע בלעטער אויף געזונטע צווייגן — די אָלשענע ביימער; און די געבויגענע, הויכע און ריטלדיקע, פאַרוויינטע ווערבעס, געבויגענע איבערן סטאַוו אַנטקעגן די פענצטער פון מיין היים.

די דאגות זענען אויפגעקומען אַזוי שטיל, ווי דער טוי קומט אויף זומער פאַרנאַכט נאָך אַ הייסן טאָג און פאַרדעקט די רואיקייט פון טייך. פריידן זענען געוואָרן פאַרשוואונדן מיט די לעצטע זומערדיקע ליכט־פלעקן אויף דעם שוין געלבלעכן גראָז.

גאָר צום ערשטן האָט דאָס לעבן אומגעריכט פאַרטערערט מיין שוועס־טער בעבלס אויגן, ווען נאָך גאָר יונג איז צו איר די ליבע אַרויסגעקומען פון צווישן היימישע לאָנקעס און איז פּלוצלינג אין אָסיען־חושך דער־שטיקט געוואָרן.

דאָס איז געווען, ווען איר חתן, צו וועמען זי איז גאָר יונג פאַרקנסט געוואָרן, איז אַוועק אויף פיר יאָר צייט דינען דעם קייסער. דעריבער איז געזאָגנג אויף אַ צייט פאַרשוויגן געוואָרן אין שטוב. דעריבער זענען שוין נישט געקומען אַזוי אָפט שטאָטישע מיידלעך שבת בייטאָג צו טאַנצן אויפן גראָז הינטערן שטוב; טאַנצן אַנטקעגן סטאַוו און פענצטער פאַרן שטוב — דעם קאַדריל, דעם לאַנסיי, מאַזורקע, פאָלקע און קאַ־זאַצקע־טענץ.

דערנאָכדעם איז דער ברודער קלמן אַוועק דינען דעם קייסער. דאָס איז געווען אַ צולאָג צו די דאגות, ווייל מען האָט מורא געהאַט, אַז צוליב זיין פרומקייט וועט ער פון הונגער שטאַרבן.

דער ברודער משה האָט אָפטער און אָפטער אָנגעהויבן צו דער־מאָנען, אַז אין דער היים איז פאַר אים נישט קיין תכלית מער; וויל ער דעריבער אַוועקפאָרן אין ערגעץ לערנען אַ מלאכה, וואָס זאָל זיין מער תכלית ווי מילנער.

דער טאַטע איז געפאָרן אין ערגעצן מיט דער פור, פירן משא, צו פאַרדינען אַ ביסל מיטן פערד, בשעת די מיל שטייט ליידיק — האָט ער אויסגעלונקען אַ פּוס, און מען האָט אים געבראַכט צו פירן און אויף די הענט אַראָפּגעטראָגן אין שטוב אַריין.

זענען דעריבער טרויעריקע אויפגעגאַנגען די באַגינענס; אומ־רואיקער, חושכדיקער די נעכט; זענען שוין דעריבער אינאיינעם געווען אויסגעמישט — פרילינג, זומער, האַרבסט און ווינטער. זענען דעריבער

די זומערטעג ערגעץ צעקראָכן געוואָרן; זענען טעג אָזוועקגעקראָכן אין שטעטל אַריין און פון שטעטל צוריק אין מיל אַריין. האָט מען דעריבער באַמערקט, אַז אויף דער מאַמעס יונגנטלעכן פּנים זענען מיט אַמאָל קנייטשן איינגעקאַרבט געוואָרן. האָט מען דעריבער געקענט טרעפן דעם טאַטן — אַ פאַרטראַכטן, קוקנדיק צו דער אייזנבאַן, בשעת אַ צוג לויפט פאַרביי.

אַ שטיק פריידיקייט איז אַרומגעלאָפן און געפלאָפלט אין שטוב און אַרום שטוב — דאָס איז געווען דאָס יינגסטע שוועסטערל שרהלע, וואָס האָט ווי אַלע קינדער קינדווייז באַדאַרפט האָבן, אַז צען פאָר אויגן זאָלן אויף איר אַכטונג געבן, זי זאָל נישט אַריינפאַלן אין טייך אַריין. דערפאַר צאָלט אָבער די מאַמע מיט אַפּטע קאַפּווייטיקן, מיט אָפּטע ציינווייטיקן. ווייל נאָך שרהלעס געבוירן ווערן, ווערט דער מאַמעס אויסזען פאַרוועלקט. נאָר די אויגן ווערן ביי איר פולער און טיפער. זי ליידט פון שטאַרקן צאָנווייטיק און קיין צאָן־רופא איז פאַר מיילן נישטאָ. שטאָפּט זי אָן דעם קראַנקן צאָן מיט שמעק־טאַבעק; אַזוי בלייבט די צאַרטע מאַמע ליגן פאַרטויבט און דערשלאָגן, ביז דער צאָנווייטיק פאַרשטומט, און די מאַמע — ווי אַן אָסיען־בלעטל, געל און אויסגעלאָשן, שטייט אויף צו באגעגענען אירע שטוביקע זאָרגן.

איך גיי אין חדר אַריין. אין שטעטל איז צוגעקומען אַ נייער מלמד. אַ שטעטלשער יחסן; אַ יורד און למדן — איז געוואָרן מלמד פאַר עלטערע קינדער. צו אים גיי איך אַיעדן טאָג לערנען. קיינער פירט מיך נישט. קיינער באַדאַרף מיך ביינאַכט נישט אָפּנעמען. זינט בריסק, האָב איך בייגעקומען די מורא, וואָס האָט געלויערט ביינאַכט אויפן וועג פון שטעטל אין מיל אַריין. זינט בריסק, וואו איך האָב געזען דעם גרויסן טייך מוכאַוויץ, האָב איך נישט מער קיין מורא פאַר די טיפענישן פון אונדזער טייך. ווייל איך האָדעווע שוין אין מיין בוזעם אַן אייגענע וועלט; אייגענע סודות וועגן גאָט און וועלט; וועגן לעבן און טויט; וועגן דער וועלט און יענער וועלט. בפרט אין דער היים האָט מען מיך שוין באַטראַכט פאַר אַ גרויסן. סיי דער טאַטע, סיי די מאַמע האָבן פון מיר געקענט פאַרלאַנגען אַזאַ זאַך, וואָס ביז גאָר נישט לאַנג איז דאָס געווען די עובדא פון די גרעסערע. די מאַמע האָט מיר געקענט הייסן ברענגען אַ שווערע ברעמיע האָלץ אין שטוב. דער טאַטע האָט געקענט הייסן גיין פאַרשטעלן די מיל, אָדער לאָזן די מיל. איך קען שוין אויף מיין פלייצע טראָגן אַ פאָר פוד תבואה; אַרויפטראָגן אויפן מיל־בוידעם און שיטן אין קויש אַריין.

דער טאַטע האָט שוין געקאָנט זאָגן:
— וועסט גיין, פּרץ, כאַפּן דעם פערד און ברענגען אַהיים.
דאָס האָט געמיינט, כאַפּן אַ פערדל, וואָס האָט אַ טבע צו בייסן, אַראָפּוואַרפן פון רוקן אַראָפּ, ווען מען האָט געפּרואווט אויף אים רייטן. אַ ווייס פערדל געווען און מיט אַ סך משוגעתן. האָט ער מיך טאַקע אַ פּאָר מאָל אַראָפּגעשליידערט פון רוקן, ווען איך בין אויף אים אַרויפגעשפּרונגען. האָט מיך איין מאָל נאָכגעיאָגט און מיט די ציין אַראָפּגעכאַפּט מיין היטל פון קאָפּ, ווילנדיק מיר אַ ביס טאָן אין קאָפּ.
איך באַמערק: דער טאַטע האָט מער קיין מורא נישט, די אַרבעט מיינע ביי דער מיל וועט פאַרטומלען די תורה אין קאָפּ, מיינע נוצלעכע הענט זענען אים געפעלן געווען. מען האָט מיר נישט באַדאַרפט דערמאָנען, אַז איך באַדאַרף גיין אין חדר אַריין. דער טאַטע האָט געוואוסט, אַז סיי ווי וועט מען מיך אינגאַנצן אָפּנעמען פון מלמדים און אַוועקשיקן לערנען אַליין. געווען אַ פּשרה מצד דעם טאַטן און דער מאַמען, מיך צו האַלטן אין דער היים, באשר אין דער היים איז אומעטיק געוואָרן. וויל מיין אַוועק פון דער היים האָט נישט געקאָנט מער פאַרמיטן ווערן — האָט אַפילו דער טאַטע אַליין געוואָלט, אַז ביז בר־מצווה ווערן, זאָל איך בלייבן אין דער היים, לערנען ביים מלמד, וואָס איז אַ שטעטלשער יחסן.
דער שטעטלשער יחסן איז געווען א גוטער מלמד. האָט די קינדער נישט געשלאָגן. ס'האָט אים נישט געאַרט, צי מען לערנט, צי נישט. האָט עטלעכע מאָל אין טאָג געכאַפּט אַ דרימל, בעת די קינדער האָבן איבערגעקערט דעם חדר־הויף. האָט דערציילט אַלערליי מעשיות פון מדרש און אגדות; דערציילט אַלערליי פאָלקס־מעשיות פון פאַרצייטן. מיט דעם האָט ער די קינדער צוגעבונדן צום טיש, בעת זיי זענען געווען אין חדר; בעת ער האָט נישט געדרימלט. אין די ווינטער־אָוונטן האָט ער מער מעשיות דערציילט, ווי גמרא געלערנט. איך טראַכט פון יענעם מלמד, ווי פון מיין לעצטן און בעסטן מלמד, וואָס האָט ביי מיר געוועקט מיין דמיון. ער האָט די גמרא אויך זייער פּשוט און שׂכלדיק געגעבן צו פאַרשטיין.
אויף אַ ווײַלע האָט ווידער די פרייד אָנגעקלאַפּט ביי ליפע דעם מילנער אין טיר: קלמן, וואָס האָט אָפּגעדינט ניין חדשים דעם קייסער, האָט געצויגן אַ זשרעביע, אַ גורל הייסט עס, ווי ס'איז געווען דער שטייגער אין זעלנעריי, צו ציען גורלות נאָכן ערשטן יאָר אָפּדינען. קלמן האָט אַרויסגעצויגן דעם מזלדיקן גורל. אַ שטיק פאַר יום־טוב איז ער

אָנגעקומען. געקומען אַן אויסגעמאַטערטער און צעשראָקענער. געקומען אַן עלטער געוואָרענער, באשר אין זעלנעריי האָט מען אים מיט געוואַלד געשטאָפּט חזיר אין מויל אַריין; באשר מען האָט אים נישט געלאָזט דאַווענען און לייגן תּפילין; מען האָט אים דאָרטן געצופּט זיין יונג, בלאָנד בערדל.

קלמן איז געקומען צוריק אַהיים, און איז פאַרט נישט געקומען אײַנגאַנצן. ער האָט אויך פאַרזוכט די ווייטע וועלט. ער האָט געזען שטעט און שטעטלעך, ווען ער איז געגאַנגען אויף מאַנעווורעס. האָט ער שוין דעריבער, פּונקט ווי משה, נאָר אַ סך שטילער ווי משה, אַרויסגעזאָגט: אַז אין מיל איז נישט קיין תּכלית מער. וואָלט גוט געווען אַ זוך צו טאָן אַ תּכלית אַ ביסל אַן אַ זייט, אַ ביסל ווייטער פון מיל.

ביים עלטסטן ברודער, בנימין חיים, וואָס איז אין שטעטל געווען פאַרבער — ביי אים איז אַ קינד געליימט געוואָרן; דערנאָכדעם איז די מאַמע פון די קינדער, חיה רבקה, געשטאָרבן. האָט עס אויף אונדזער שטוב אַ בלאָז געטאָן מיט אַ דינעם שטעכעדיקן טרויער. יתומים־אייניקלעך אין שטאָט. האָט שוין די מאַמע באַדאַרפט גיין געוואָר ווערן צו די יתומים־אייניקלעך.

ווינטער, זומער, און ווידער ווינטער...

איך האָב שוין איין מאָל דערציילט, ווי ביי אונדז הינטער דער שטאָל איז געוואַקסן אַן אַלטער קאַרשנבוים. דער איינציקער קאַרשנבוים. אַ ביסל אַן אַ זייט איז געוואַקסן אַ יונג פלוימענביימעלע.

דער קאַרשנבוים איז אַ צווילינג־בוים געווען; נידעריק צו דער ערד איז דער צווילינג געווען פאַראייניקט. אַן אַלטער בוים. איך האָב אויף אים געקאָנט אַרויפקלעטערן, ווען נאָך פיר—פינף יאָר אַלט. גרינג געווען אויף אים צו קלעטערן. מער נישט, וואָס דאָרט, וואו דער בוים איז געווען פאַרצווילינגט, האָב איך זייער אָפט אַריינגעשפּאַרט מיין פוס און געוויינט, עמעצער זאָל מיר העלפן די פוס אַרויסנעמען. פאַר מיין צייט האָבן שוין קיין סך קאַרשן אויפן בוים נישט געראָטן. געטראָפן אַמאָל, וואָס אַ דריי קערשעלעך, פריער גרין, דערנאָכדעם פאַררויטלט, האָבן אַרויסגעבליקט פון צווישן זיינע שיטער באַבלעטערטע צווייגן. אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָט איין העלפט בוים אָנגעהויבן צו טריקענען. אַ סך טרוקענע צווייגן האָט דער ווינט איינציקווייז אָפּגעבראָכן. געבליבן אַ האַלבער בוים טרוקן אַן בלעטער. נישט געווען קיין חשק צו ברעכן

די טרוקענע צווייגן. נישט געווען קיין חשק אָפּצוזעגן זיין פֿאַרטריקנטע העלפֿט.

איז מיר געווען אַ שאָד, וואָס שטענדיק, קוקנדיק אויפֿן קאַרשנבוים, איז מיר געקומען אויפֿן זינען דער זיידע יהושע, וואָס איז שוין אַלט געווען הונדערט און דריי יאָר. כאָטש אַ בלאָנדער — איז ער דאָך אַ זקן. כאָטש נאָך גאָר אַ יונגער — האָט ער פֿאַרט אַזוי מורא פֿאַרן ווינטער. זיינע ניגונים זענען איינגעשטילט געוואָרן.

מיך בעט ער אַמאָל:

— זינג מיר, אייניקל מיינס, דעם ראָבן ניגון...

ער האָט הנאה, וואָס איך זינג דעם ראָבן ניגון אַזוי גוט. נאָר דעם ראָבן ניגון בעט ער מיך זינגען. ווייל דער ראָבער ניגון איז אַ וויטער ניגון; שטיל־שטיל באַדאַרף מען אים אָנהייבן — דאַי־דאַי, דאַי־דאַי־דאַי־דאַי... אוי, דאַי־דאַי־דאַי, דאַי־דאַי־דאַיאַים... אַ וויטער ניגון, וואָס ווערט נעענטער, ווען מען זינגט אים איבער אַמאָל פֿינף. אַלע מאָל וואַרעמער און ברענענדיקער; צוטופּענדיק מיט די פֿיס און טאַקע פֿליאַסקענדיק מיט די הענט...

אמת, אויסער אַן אייבערשטן, מיטלסטן צאָן, וואָס איז אים אַרויס־געפֿאַלן מיט אַ פּאָר יאָר צוריק, זענען אים מער קיין ציין נישט אַרויס־געפֿאַלן, — פֿונדעסטוועגן זענען די טעג פֿון זיין לעבן סוף־זומערדיקע, פֿאַרנאַכטיקע און פֿאַרכמאַרעטע. מיטן קומען פֿון פֿרילינג, גייט פֿון אים גאָר אינגאַנצן דער פֿראָסט נישט אָפּ; ציט עס אים שבת, אַפֿילו אינמיטן תּמוז, צום וואַרעמען באַקאויוון. שלאָפֿט ער שבת צונאַכטס אויפֿן וואַרעמען באַקאויוון.

עס טרעפֿט, אין זיידן בליט אויף אַ פֿאַרבאָרגענער כּוח, ווי אויפֿן אַלטן קאַרשנבוים בליט אויף אַ צווייג, פֿון וואַנען שפּעטער קוקט אַרויס אַ קערשעלע. גלוסט נאָך דער זיידע צו נעמען די האַק און האַקן דינע צווייגעלעך, מאַכן אַ שייך, אָרנטלעך קאַסטערל. גלוסט ער נאָך צו זיצן אין וואָגן, און מיט דער בייטש אַ פּאָך טאָן איבערן רוקן פֿון ווייסן פֿערדל.

ס'פֿערדל ווייסט, ווער עס זיצט אין וואָגן, האָט נישט קיין מורא פֿאַרן זיידן. ס'פֿערדל ווייסט, ביי וועמען אין האַנט עס איז די בייטש.

— איי דו, הונטע איינער — מאַכט דער זיידע צום פֿערדל — מיינסט, איך קאָן שוין נישט האַלטן די בייטש אין האַנט? איי דו, הונטע איינער...

דער וועג פֿון מיל אין שטעטל אַריין ווערט פֿאַרן זיידן צו ביסלעך

לענגער אויסגעצויגן. ממילא ווערט שוין שווערער צו גיין אַלע טאָג אינדערוואָכן אין שטעטל אַריין דאַוונען. עס ווערט אים שווערער אַפילו צו גיין אין בית־המדרש אַריין שבת דאַוונען. ער גיט איבער דעם חשק די שטובלייט צו בלייבן אין שטוב, באשר די גרעבליע איז בלאָטיק; באשר מען קאָן אָפּט מאָל אין דער היים אויך מתפּלל זיין.

און אַזוי שלאָפט שוין דער זיידע אַ ביסעלע שפּעטער. זיין געלעגער אויפן שלאָפבאַנק, אין שטוב ביי די פענצטער, וואָס קומען אַרויס צום סטאַוו און צו די ווערבעס. ס'ווערט אים זיסער דאָס געלעגער. ווען דער דרויסן ווינקט צו אים, שטייט דער זיידע אויף פון געלעגער — אָבער וויט פון שטוב גייט ער נישט אַוועק — כאָטש ער טראָגט נאָך אַלץ העלצעלעך אין שטוב אַריין.

גאַנץ אָפּט פּאַרקוקט ער צו דער פּאָליצע ספרים איבער די פענצטער:

— וועסט מיר, פּרצל, אַראָפּנעמען דעם חומש.

— וועסט מיר, פּרצל, אַראָפּנעמען דעם אַלטן סידור, וואָס מיט די אויסגעריסענע בלעטער פון פּאַרנט.

אין אַלטן סידור, וואו דעם זיידנס אויגן, סיי אין שפּאַקולן, סיי אָן שפּאַקולן, האָבן אַ סך, אַ סך יאָרעלעך געלופּטערט די אותיות — איז דעם תהילים מיט גרויסע אותיות אויף געל געוואָרענע בלעטער. צו יענע אותיות ציט עס אים. כאָטש ער קען תהילים אויף אויסנווייניק — ציט עס אים צו די גרויסע אותיות אויף די געל געוואָרענע בלעטער.

אַ גרויער, שבתדיקער ווינטערטאָג.

— ווערט שוין, מסתמא, היינט די זון נישט אויפגיין — רעדט דער זיידע פון געלעגער צו דער שטוב אַרויס, ווען דער שבת־אינדערפרי איז מיט פּאַמעלעכע טריט אַריין אין שטוב און אַ טאָפּ געטאָן דעם קאַלטן אויוון.

וואָלט געווען אַ יושר, מען זאָל עמעצן רופן איינהייצן דעם וואַנט־אויוון — זאָגט ווידער דער זיידע, ליגנדיק אויפן שלאָפבאַנק, באַטראַכטנדיק די שטובלייט מיט גרויסן אומעט און טונקעלן פּחד אין די אויגן.

די מאַמע נעמט אַראָפּ פון באַקאויוון די בונקע טיי, מאַכט פאַרן זיידן אַ וואַרעמע, זיסע גלאָז טיי, טוט אין גלאָז אַריין מאַלינאַוון סאָק. דער זיידע טוט פון אירע הענט אַ זופּ; טוט אַ צווייטן זופּ — מער וויל ער נישט...

— אַ נאַרישע וועלט — זאָגט ער, ווענדנדיק די אויגן צום גרויען דרויסן.

— אַפּנים אַ מענטש ווערט נישט צעשאַטן — זאָגט ער מיט אַ שמייכל.

זיין זון, מיין טאַטע, שטייט לעבן אים. די מאַמע, אַלע זיינע איי־ניקלעך נעמען פון אים די אויגן נישט אַראָפּ. ער באַטראַכט די שטוב־מענטשן, וואָס שטייען אַרום זיין געלעגער. די בליקן בלאַנדזשען פון ווינקל צו ווינקל. ער קוקט צום פּאָלאָפּ און באַמערקט אַ שפּינוועבס אין ווינקל אַנטקעגן אים...

טשיקאַווע, ביז איצטער נישט באַמערקט דעם שפּינוועבס דאָרטן...

העי, אַ שפּין אין שפּינוועבס; ביז איצטער גאָרנישט באַמערקט.

— קינדער וואַקסן אונטער, און אין שטוב ווערט ענג — זאָגט ער ווידער, אויף די אייניקלעך קוקנדיק — דו, משה, ווערסט קיין זעל־נער נישט זיין... וועל שוין זען, דו זאָלסט נישט גיין דינען.

אָט אַזוי, גאָר מיט אַמאָל, האָט ער גענומען און איבערגעשראָקן משהן, וואָס כאַפּט אַזש ווישן די טרערן, פאַר דער צייט אַנגעקוואָלענע אין זיינע אויגן.

דערנאָכדעם איז דער זיידע יהושע אויף אַ פּאָר שעה אינגאַנצן אַנטשוויגן געוואָרן. צוגעמאַכט די אויגן, רואיק געשלאָפן, מיט אַ סך פרידן איבערן פּנים.

האָבן די שטובלייט איינער דעם אַנדערן אָנגעקוקט. האָבן די שטובלייט יאָ פאַרשטאַנען און נישט פאַרשטאַנען, אַז דער זיידע מאַכט הכנות אַוועקצוגיין פון אונדזער שטוב; אַוועקצוגיין פון דער שלאָפ־באַנק, און ער איז אַזוי פיל יאָרן געשלאָפן.

— ער שלאָפט צום לעצטן מאָל אויף דעם דאָזיקן געלעגער — האָט דער גרויער פאַרנאַכט געשעפּטשעט אין דעם פיר־שייבלדיקן פענצטער, לעבן וועלכן דער זיידע איז געשלאָפן.

איידער דער שבת איז אַוועק, האָט דער זיידע ווידער געעפנט זיינע אויגן; טרויעריקע בליקן; האַלב פאַרגליווערטע בליקן זענען אומגעגאַנגען פון קינד צו קינד, וואָס זענען געשטאַנען בלאַסע אַרום זיין געלעגער.

דערנאָכדעם האָט דער זיידע דעם פּנים אָפּגעדעקט פון פענצטער, אַרויסגעקוקט צו די געפרוירענע און געבויגענע ווערבע־ביימער ביים סטאַוו, וואָס האָבן צו אים געוויגט די צווייגן.

דערנאָכדעם האָט דער זיידע אויסגעצויגן אַלע זיינע גלידער; אַ שטילן זיפץ געטאָן און צוגעמאַכט די אויגן אויף אייביק.

קאַפּיטל איינאונצוואַנציק

איך ווער בר־מצווה

דעם זומער האָבן מיר געהאַט געסט. פעטערס און מומעס זענען אַראָפּגעקומען געוואָר ווערן וואָס מען מאַכט:

גאָר צום ערשטן איז געקומען פון אַרלע דער פעטער משה לי־נעוועד און מיט אים די מומע בלומע רחל; די איינציקע שוועסטער דעם טאַטנס — ווי דער טאַטע איז געווען איר איינציקער ברודער. כאָטש דער זיידע יהושע האָט געלעבט איבער הונדערט יאָר, פונדעסט־וועגן האָט ער מער ווי די צוויי קינדער נישט געהאַט.

ווייל דאָס איז געווען זייער ערשטער באַזוך זינט דער זיידע איז געשטאָרבן, דעריבער, ווי נאָר אַריבער די שוועל, ווי נאָר דער טאַטע האָט די מומען דערזען — האָט זי בײדן אַרומגעכאַפּט אַ טיי־פער טרויער. די טרער האָבן זיי, ווי קליינע קינדער, אַרויסגעפירט פון אייגענעם רשות. ביידע צוזאַמענגעבראָכן, כאָטש נישט קיין יונגע מענטשן, האָבן זיי אַ צייט נישט געקאָנט אויפהייבן דעם קאָפּ; געבויגן זענען זיי געזעסן אַ גאָר לאַנגע צייט, ווי ס׳האָט דעמאָלט אין דער שווערער שטילקייט אויסגעוויזן, און האָבן געשלוכצט, ציטערנדיק מיטן גאַנצן גוף.

דער פעטער משה לינעווער, אַט דער למד־וואָווניק מיט די שווערע ברעמען און לאַנגער, ברוינער און שוין גרוילעכער באָרד — ער איז אויך געזעסן אַ געבויגענער. זיינע אויגן האָט מען פון אונטער די ברעמען נישט אַרויסגעזען. אַזוי זענען געווען אונטערטעניק דעם טרויער אַלע שטובלייט; איעדער אין זיין ווינקל, מיט אַן אַראָפּגעלאָזטן קאָפּ.

די מאַמע האָט די ערשטע איבערגעריסן די שטילקייט און טרויער מיט עטלעכע טרייסטווערטער:

— ער איז געווען אַ צדיק, און ווי אַ צדיק איז ער אויסגעגאַנגען. ווי אַ קינד איז ער אַנטשלאָפן געוואָרן. הלוואי זאָלן מיר צו זיינע יאָרן דערלעבן; אַזוי אָרנטלעך, נישט אַנרירנדיק קיין פליג אויף דער וואַנט, רואיק שטאַרבן.

האָבן די שטובלייט אויפגעהויבן די אויגן און געקוקט צו דער מאַמען, וואָס אָפּזאָגנדיק די פּשוטע רייד, איז איר אייגענער פּנים געלייטערט געוואָרן. דאָס בלוט איז איר געקומען אין בײדע באַקן אַריין, און פון די אויגן האָט אַ לויטערער פייער געשטראַלט.

מען האָט נאָך גערעדט פון דעם, ווי די שטוב איז ליידיק געוואָרן, זינט דער זיידע איז אַוועק זיין אייביקן וועג. צו ביסלעך איז מען איבערגעגאַנגען צום געזונט פון אייגענע, קינדער און נאָענטע קרובים. ביי אַלעמען אויפן פּנים האָט מען דערקענט די דערלייכטערונג — ביז דער שמועס האָט דערגרייכט מיין אַוועקפאָרן ערגעץ לערנען.

— קיין מלמדים פאַר אים אין קלעשטשעל נישטאָ. די צייט, וואָס ער גייט אין שטעטל אַריין צום מלמד, איז אַרויסגעוואָרפן.

דאָס האָט דער טאַטע געזאָגט.

האָט דער פעטער אויפגעהויבן די ברעמען צו מיין זייט און געזאָגט:

— אָרלע וואָלט פאַר אים גוט געווען; איצטער, ווען מען וואוינט שוין אַליין אין אָרלע.

— אַוודאי וועל איך אויף אים אַכטונג געבן, ווי אויף אַן אייגן קינד — האָט צוגעגעבן די מומע.

דער פעטער, וואָס איז געווען אַ פאַכטער ערגעץ אַרום אָרלע און געפירט מילך אין שטאָט אַריין אַיעדן טאָג — האָט זיך דעם לעצטן יאָר איבערגעצויגן קיין אָרלע גופא. דאָס האָט ביים טאַטן אויסגענומען; אים איז געפעלן געוואָרן אָרלע. די מאַמע האָט אויסגעפונען, אַז אָרלע איז דערווײַלע צו ווייט. פערצן וויאָרסט פון אונדזער שטעטל... יאָ, אָרלע ליגט עפּעס צו ווייט.

געזען האָט מען, אַז דער מאַמען איז נאָך אַלץ נישט ניחא מיין אַוועקפאָרן פון דער היים:

— מילא, מען וועט באַדאַרפן אַ ישוב האָבן ביז יום־טובים־צייט;

אפשר, זאָל מען נאָר דערלעבן געזונטערהייט — אַזוי האָט זי גערעדט אינדערשטיל.

אַ ביסל שפּעטער, דעם אייגענעם זומער, איז אַראָפּגעקומען דער פעטער אברהם טומענער, וואָס האָט געהאַלטן אַ געדונגענע פּאָסעסיע אַרום וויסאָקע־ליטאָווסק. ער האָט שוין אַ קירצערע טונקעלע באָרד און קירצערע פּיאות. ווי דער שטייגער, ברענגט ער מיט, ווען ער קומט, קעזלעך, פּוטער, וואָס די מומע שרה, דער מאַמעס יינגסטע שוועסטער, שיקט. ווי דער שטייגער, שטעלט מען תּיכּף אָן פאַר אים דעם סאַמאָ־וואַר, און ער, גלאָז נאָך גלאָז, זופּט אויס אַ סאַמאָוואַר טיי.

— אַוודאי וועט דאָך פּרץ שוין פאָרן אינגיכן ערגעץ לערנען אין אַ פּרעמדער שטאָט — הייבט דער פעטער אָן, קוקנדיק אויף מיר מיט אַ סך הנאה — וואָלט ער אפשר פאָרן קיין וויסאָקע לערנען. כמעט אַלע וואָך בין איך אין וויסאָקע, וועל איך אים זען. וועל אים אַ מאָל אַריבער־נעמען צו אונדז אין טומענע אויף שבת. שיינדל האָט געוואָלט מיטפאָרן אַהער, זי זאָגט, זי וויל זען פּרצן. זי וויל זען ווי פּרץ שרייבט, זי אַליין שרייבט אַזוי שיין, ווי דער זיידע.

— אַ ביסל צו ווייט וויסאָקע — זאָגט דער טאַטע — גאַנצע דריי מייל, איינאונצוואַנציק וויאָרסט ; ווען קומט דען אויס צו זיין אין וויסאָקע ?

— מיט דער באַן פאָרט מען איין אין אַ האַלבער שעה ; קאָסט אינגאַנצן אַכטאונצוואַנציק גראָשן — טענהט דער פעטער.

אַ ביסל שפּעטער איז אַראָפּגעקומען צו אונדז צום ערשטן מאָל דער פעטער יואל טאַלווינער פון סעמיאַטיטש ; דער מאַן פון מיין מאַמעס יינגערער שוועסטער חיה פּייגע. ער איז געווען אַ גרויסער גאַסט. אַ הויכער ייד מיט אַ בלאָנד בערדל, צוויי לאַנגע, ווי גרייצערס, אויסגע־דרייטע פּיאות ; אין ווייסע זאָקן און פּאַנטאָפל איז ער געגאַנגען. געווען אַ חסיד און בעל־מנגן.

און היות ווי אין סעמיאַטיטש איז נאָך דעמאָלט קיין באַן נישט געגאַנגען, האָט דער פעטער יואל טאַלווינער נאָך קיינמאָל קיין באַן נישט געזען. ער איז אָנגעקומען צו אונדז אין אָוונט מיט אַ געדונגענער פור. דער ערשטער פּאַסאַזשיר־צוג איז דורכגעלאָפן פאַרביי אונדזער מיל פון ביאַליסטאָק קיין בריסק, זעקס אינדערפרי.

איז דער פעטער אַ גאַנצע נאַכט נישט געשלאָפן, כדי נישט צו פאַרשלאָפן די באַן. מיר אַלע זענען לכבוד אים אויפגעשטאַנען מיט צוויי

שעה פריער, געטשאַטעוועט דעם צוג, וואָס באַדאַרף אַפּריער אַ פּיף געבן, אַרויסקומענדיק פון אַ וואַלד אַרויס. דער פּעטער איז געוואָרן פאַרוואַנדלט אין אויגן און אויערן. ער איז געשטאַנען דרויסן, געקוקט צום אייזנבאַן־אויפשיט און כסדר צוגעלייגט אַ האַנט צום אויער און צוגעהערט צום ווייטן גערויש. מיט זיין אַנגעשטרענגטקייט האָט ער אויף אונדז אַלעמען געווירקט, גלייך ווי מיר אַלע וואָלטן צום ערשטן מאָל איצטער באַדאַרפט זען אַ באַן דורכלויפן.

אַז דער גערויש פון אַנקומענדיקן צוג איז געוועזן שוין גאָר נאָענט — האָט עס דעם פּעטער געצויגן צום הימל. ער איז געוואָרן אפשר מיט אַ קאָפּ העכער; אויף די שפּיץ פינגער איז ער געשטאַנען מיט אַן אָפענעם מויל און פאַריסן בערדל. אַז דער פּאַסאַזשיר־צוג איז דורכגעלאָפן — האָט ער געמאַכט אַ ברכה אויף דעם גרויסן וואונדער, וואָס ער האָט איצטער געזען.

דער דאָזיקער פּעטער האָט געראָטן, מען זאָל פּרצן שיקן לערנען קיין סעמיאַטיטש; באשר דאָרטן איז טאַקע די מומע חיה פייגע; באשר סעמיאַטיטש איז אַ שטאָט פון גאָלע למדנים.

אָבער סעמיאַטיטש איז געוועזן גאָר ווייט, שוין צו ווייט: גאַנצע זיבנאונצוואַנציק וויאָרסט. אַהין איז מען פון אונדז קיינמאָל נישט געפאָרן. די מומע חיה פייגע האָט מען טאַקע ביי אונדז דעריבער קיינמאָל נישט געזען. ביים טאַטן אין דמיון איז סעמיאַטיטש געלעגן אַ סך, אַ סך ווייטער, ווי וויסאָקע.

שוין טיף אין זומער, איז אַראָפּגעקומען פון מעליטשיטש דער פּעטער אברהם הערש — דער מאַן פון מיין מאַמעס יינגסטער שוועסטער בראָשע. דער פּעטער אברהם הערש אַליין איז געוועזן אַלע יאָרן אַ „מענטש” ביי וואַלד־סוחרים; איז אַלע יאָרן געוועזן אַ וואַלדמענטש. ער האָט אַלע יאָרן באַטראַכט וועלדער, באַטראַכטביימער אין די וועלדער — איז ער דעריבער געוועזן אַ דינער, אַ גלייכער מיט אַ פּיצל בלאָנד בערדל און בלוי־בלויע אויגן. ער איז קיינמאָל נישט געזעסן. שטענדיק, דער קאָפּ פריי אויף אַרויף און מיט אַ שמייכל אין די אויגן. אַ יונגע, גלייכע סאָסנע — דאָס איז געוועזן מיין פּעטער אברהם־הערש.

ער איז געוועזן אַן אָנגעלייגטער גאַסט. ער האָט אונטערגעגעבן חשק, מען זאָל פּרצן שיקן נאָר קיין מעליטשיטש. ערשטנס לעבט אין מעליי־

טשיטש דער זיידע ר׳ יוסל איצל און די באָבע פּעשע רייזל — טאַקע דער מאַמעס טאַטע־מאַמע, ביז הונדערט־און־צוואַנציק יאָר. דער זיידע אַליין פאַרמאָגט נאָך פאַר מיר אַ ביסל תּורה, און ער, דער פעטער, די מומע בראָשע — וואָס איז שייך — מעלייטשיטש! נאָר קיין מעלייטשיטש: נישט אַנדערש, נאָך יום־טובים זאָל מען פּרצן אַריבערברענגען קיין מעלייטשיטש.

איז דער מאַמען געקומען די פאַרב אין פּנים אַריין. זי איז געווען גליקלעך, — איבערגליקלעך, וואָס דער וועג מיינער וועט פירן אין איר געבוירנשטאָט. זי האָט גלייך מסכּים געווען.

— איה״ש, נאָך יום־טובים, וועל איך אים אַליין אַריבערברענגען; וועל אים דאָרטן ביי מיינע אַמאָליקע חברטעס באַשטעלן טעג... פאַרוואָס איז דאָס מיר פריער נישט איינגעפאַלן, אַז נאָר קיין מעלייטשיטש זאָל מען אים שיקן?

אויף אַ גאָר פּשוטן אופן איז געבוירן געוואָרן אַ שטאָט פאַר מיינעט־וועגן; יאָ־איינדערפרעמד און נישט־איינדערפרעמד. פאַר דער מאַמען האָט אויסגעזען, גלייך ווי דורך אַ צופאַל איז זי דערגאַנגען, אַז איר טאַטע־מאַמע זענען ביים לעבן אין איר אמתער געבוירנשטאָט. האָט מען דעריבער מיטן געדאַנק אָנגעהויבן מאַכן הכנות מיך צו שיקן קיין מעלייטשיטש.

אָפּגערעדט געוואָרן, איך זאָל בלייבן ביז איבער יום־טובים אין דער היים. פיר טעג אין כּסלו ווער איך דרייצן יאָר; הייב אָן לייגן תּפילין מיט אַ חודש פריער; ווי דער דין איז, הייסט עס — פיר טעג אין חשוון ווער איך בר־מצוה. דעמאָלט איז די ריכטיקע צייט צו פאַר־לאָזן די היים.

האָט דער טאַטע באַצייטנס פאַר מיר געקויפט ביי אַ מוכר־ספרימניק אַ פּאָר גרויסע, גענוצטע תּפילין. כ׳האָב מיר באַצייטנס געלערנט תּפילין לייגן. איז דעריבער מיין קאָפּ פאַרטראָגן געוואָרן פון מיין שטעטל. האָב איך צו ביסלעך פאַרנאַכלעסיקט דעם חדר. דעם טאַטן האָט עס נישט געאַרט. ער האָט מסכּים געווען מיט דער מאַמען: „זאָל שוין דאָס קינד זיין נעענטער צו דער שטוב...״

מען האָט מיר נאָכגעגעבן. דער טאַטע האָט דער מאַמען צוליב געטאָן, און גוטמוטיק געקוקט, ווי פּרץ גייט אַרום פּוסט־און־פּאַס איבער די לאַנקעס; ער גייט אין די קאַרטשעס קלייבן מאַלינעס פאַר דער מאַמעס

וועגן, באשר די מאַמע וויל פּרעגלען מאַלינעס, ברענגען דער באָבען אַ מתּנה מאַלינאָוון סאָק, הלוואַי זאָל מען נישט באַדאַרפן...

בר־מצוה ווערן איז נישט גאָר קיין קלייניקייט געווען אין יענע צייטן, אין יענע ערטער, וואו אמונה איז געוואַקסן ביי דער ערד נידעריק, ווי דער גרינער גראָז; און פּונקט ווי דעם גרינעם גראָז — האָט מען גאָט געזען אומגיין ביי דער זייט, אַכטונג צו געבן אויפן מענטשנס טריט און מעשׂים. ביז בר־מצווה איז אַ יינגל אין רשות פון טאַטע־מאַמע. זינדיקט ער — פאַלט עס אויף די פּלייצעס פון טאַטע־מאַמע. האָט אַ יינגל נישט קיין שטאַרק מורא פאַר שטראָף, כּל־זמן ער איז אין רשות פון טאַטע־מאַמע. כאָטש איך האָב נישט אויסגעזען קיין גרויסער זינדיקער אין מיינע אויגן — איז מיר פאָרט גרינגער געווען אַ שטיף צו טאָן, גלייבנדיק, אַז גאָט וועט מיך נישט באַשטראָפן.

דעם לעצטן שבעה־עשׂר בתּמוז, פאַר בר־מצוה, און תּשעה־באב דעם אייגענעם זומער, האָט די מאַמע מיר אינדערשטיל געגעבן אָפּצופאַסן. אמת, אַ האַלבן טאָג האָב איך אָפּגעפאַסט. די מאַמע, האָט ווי דער שטייגער, געזאָגט: „עס, מיין קינד, אויף מיר די עבירה; זאָל נאָר דער טאַטע נישט זען, ווי דו עסט...“

די לעצטע טעג אין חדר זענען מיר געווען אַ משא. נישט געווען מער ליב צו זיצן צווישן נאָך חברים און הערן, ווי זיי זאָגן די גמרא איעדערער אויף זיין אופן. נישט ליב געווען צו פאַרברענגען גאַנצענע טעג מיט אַזעלכע תּלמידים, וואָס האָבן נאָכגעזוכט עצות, ווי אַזוי דעם רבין אָפּצונאַרן. מיין וועג איז שוין געווען אַן אָנגעצייכנטער: אַליין גיין. אַליין לערנען. אַליין אָנהייבן נישטערן אין דעם גרויסן באַרג ספרים, וואָס הייסט — דער תּלמוד מיט זיינע מפרשים; אַליין אָנהייבן גרונטעווען דעם ים־התּלמוד. עסן טעג; זיבן טעג אַ וואָך — ביי זיבן אַנדערע באַלעבאַטים. ווי אַזוי וועל איך עס טאָן? ווי אַזוי וועל איך קאָנען עסן ביי אַ פרעמדן טיש. איעדן טאָג ביי אַן אַנדער טיש? איך בין געוואַקסן אַ שעמעוודיקער. אַזוי ווי אַלע ביי אונדז אין שטוב. נישט ליב געווען צו נעמען עפּעס פון יענעמס האַנט. נישט געווען גאָר ליב אַריינצוקומען צו יענעם אין שטוב אַריין.

האָט דאָך די מאַמע אַזוי אָפט אינדערשטיל מתפּלל געווען:

— טו מיט מיר, וואָס דו ווילסט, רבונו־של־עולם, אַבי נאָר היט מיך אויס, איך זאָל חלילה נישט באַדאַרפן אָנקומען צו לייטן.

אָבער תּורה לערנען — ווי קאָן מען דען אַנדערש? ווי קאָן עס

אַ בחור ווערן אַ מענטש אין דער פרעמד, אויב טאַטע־מאַמע שיקן פון דער היים אויף קעסט? ס׳קאָן טאַקע נישט געמאָלט זיין...

דער וועג איז געווען פאַר דעם טאַטן קלאָר: פרץ וועט איה״ש זיין אַ רב. פאַר דער מאַמען איז מיין וועג גאָר אינגאַנצן נישט געווען קלאָר. אין זאָך האָט זי נאָר געוואוסט: אין דער היים בלייבן איז פאַר מיר קיין תכלית נישט; וועל איך סוף־כל־סוף באַדאַרפן ווערן מילנער. אין דער פרעמד, האָט זי געהערט, ווייט פון טאַטע־מאַמע, כאָטש קינדער ווערן אויסגעריסן צווישן ווילד־פרעמדע מענטשן — קומט פון זיי שפּעטער אַרויס אַ ברכה פאַר גאָט און פאַר לייטן.

איז איר שטאַרק געפעלן געווען, איך זאָל פון איצטער אָן זיין ביי דער זייט פון זיידן, ר׳ יוסל איצל. זי האָט שטאַרק געהאַלטן פון איר טאַטן. געגלייבט אין זיין חכמה; געגלייבט אין זיין פירונג; באַרעכטיקט זיין אָרעמקייט, און אויך דאָס, וואָס ער האָט קיינמאָל נישט געוואָלט זיין קיין רב.

— איה״ש, נאָך יום־טובים, מיין קינד, וועל איך אַליין דיך אָוועק־פירן צום זיידן. מיר וועלן גיין צו פוס, מיין קינד. פאַמעלעכקע וועלן מיר גיין. אויסקלייבן אַ שיינעם טאָג — וועט מען באַגינען אַרויסגיין, מיט אַ פּור דויערט דריי שעה — וועלן מיר איה״ש פאַרן טאָג דערגיין. וועט זיין אַ שיינער וועג. וואָרעם אַזוי פיל יאָרן נישט געווען אין דער היים — וועלן מיר טאַקע נאָר גיין צו פוס.

ווי ביי אַ יונג מיידעלע האָט איר פנים געשיינט, ווען זי האָט געמאָלן דעם וועג קיין מעלייטשיטש, וואָס זי וועט מיט מיר מאַכן צו פוס.

אַזוי זענען אַריבער די יום־טובים. אַליין האָב איך געדאַוונט. אַליין מיט מיינע מחשבות. אויף מיר וואַרטן שוין אַ פאָר שווערע תפילין. אויף מיר וואַרט דער וועג, וואָס איך וועל אָנהייבן צו פוס ביי דער זייט פון דער מאַמען. פרייד און שרעק — ביידע האָבן געררודערט מיין געמיט. פרייד און שרעק, און אַ טיפע בענקשאַפט, וואָס האָט אָן אויפהער געגנאָגט איעדן גליד, ווען איך בין אומגעגאַנגען אין דער געגנט אַרום מיל און געזען, ווי דער זומער גייט אָוועק. כאָטש נישט דער לעצטער זומער אונטער די פאַרוויינטע ווערבע־ביימער; כאָטש נישט צום לעצטן מאָל רוישט מיין לעבן אין וואַסערשטראָם אונטער די מיל־רעדער.

אָבער דער לעצטער זומער אין רשות פון טאַטע־מאַמע...

קאַפּיטל צוויי און צוואַנציק

צו פוס קיין מעלייטשיטש

דער שווערער, קאַלטער, פּראַסטיקער טוי, וואָס איז פון נאָך האַלבער נאַכט אָן געלעגן אויף די האַרבסטיקע לאָנקעס, איז אַוועקגע־שוואומען אַנטקעגן דער וואַרעמער, לויטערער זון, וואָס איז אַ יונגע און פאַרבענקטע אַרויסגעקומען פון הינטער די אָנבלעטערדיקע אַלשענעביימער, אַנטקעגן ליפּעס מיל. דער סטאַוו איז געלעגן אָן אָנגעצונדענער און רואיק געהאַלטן די אָפּשפּיגלונג פון די באַוואַקסענע ברעגעס. נאָכן בלעטערפאַל — זענען די רוימען אָפענער געוואָרן, און ליפּעס מיל, מיין היים און געבוירן־אָרט, איז געווען אָפן צו אַלע פיר ווינקלען פון דער ברייטער אָפּגעזומערטער געגנט.

פאַר דער שטוב איז געווען פאַרזאַמלט דאָס גאַנצע הויזגעזינט. איע־דער, פון אַלט ביז יונג, האָט ווי צום ערשטן מאָל באַטראַכט די גרין־געלביקע לאָנקעס, וואָס זענען אין מערב־זייט פאַרלאָפן ביז צום הימלראַנד. בלויז דאָ און דאָרטן האָט אַרויסגעקוקט אַ טונקלקייט פון אַ ווייטן בוים; אָדער אינאיינעם צונויפגענומענע וועלדלעך און נידעריקע קאַרטשעס.

ליפּע דער מילנער, מיין טאַטע; קלמן, משה, בעבל און די יינגסטע פינפיאַריקע שרהלע — איעדער האָט מיט די אויגן געזוכט דעם פאַסיקן שטעג איבער די נאַסע לאָנקעס, וואָס זאָל פאַרגרינגערן און פאַרקירצן דעם וועג צום ברייטן שליאַך, וואָס פירט קיין מעלייטשיטש.

ווען מ׳זאָל ציען אין שטעטל אַריין פון דאָרטן צום גאַשטשיניעץ — וועט דער וועג אויסקומען מיט דריי וויאָרסט לענגער; ווען מען זאָל אַרויס איבער די בלאָטעס צו די ווינטמילן, לעבן וועלכע דער הויפּט־שליאַך ציט פאַרביי — קען מען איינשפּאָרן אַ גאַנצן וויאָרסט; נאָר, אַז מ׳זאָל שניידן גלייך, גלייך צום מערב־הימל, אַהין וואו זומער פאַרגייט די זון — קען מען אַרויסקומען צום דאָרף פּראַהאָבי, זעקס וויאָרסט פון

אונדזער מיל — בלייבט בלויז פון דאָרטן זעקס וויאָרסט קיין מעלייטשיטש. און דערצו וואוינט דאָך אין פּראָהאָבי אורטשע פּראָהאָביער, וואָלט מען געקענט צו אים אַריינגיין און אָפּכאַפּן דעם אָטעם. אָבער דאָס איז געווען דער אומבאַקאַנטסטער וועג. ווייל אַהין, קיין פּראָהאָבי איז גאָר פון אונדז קיין וועג נישט געווען. מער נישט, דאָרטן וואו זומער פאַרגייט די זון — אויב אַהין זאָל מען ציען מיט די לאָנקעס; מיט די בלאָטעס — וועט מען שוין גלייך אַרויסקומען קיין פּראָהאָבי און אויסמיידן דאָס שטעטל.

אַז מען האָט גוט אויסגעפּראָוווט מיט די אויגן אַלע שטעגן, וואָס ליגן אַהינטער יענע און יענע קאַרטשעס; שטעגן פון טשערעדעס און זייער פּאַסטעך; שטעגן פון באַרוועסע צופוסגייער, וואָס זוכן אַ קירצערן וועג — אַז מען האָט זיי אַלע באַצייכנט מיט דער האַנט אין דער בלויער לופט און ס'איז טאַקע געבליבן, מ'זאָל ציען צום דאָרף פּראָהאָבי — איז אַלעמענס אויגן געפאַלן אויף די צוויי וואַנדערער, וואָס וועלן באַלד באַדאַרפן באַרוועסע אַוועק איבער די האַרבסטיקע לאָנקעס צום אָרט, וואו די זון פאַרגייט זומער און פון דאָרטן — צום זאַמדיקן גאַשטשיניעץ, וואָס וועט פירן קיין מעלייטשיטש.

די מאַמע שיינע מיט איר בר־מצווה־בחורל פּרץ האָבן עס באַלד, באַלד באַדאַרפט אַרויס אין וועג. נישטאָ קיין סך צייט אָנצואווערן, באשר פאַר טאָג באַדאַרף מען אָנציען קיין מעלייטשיטש. דער טאָג איז שוין אַ סך קירצער. און ווייל ס'האָט געהייסן, אַז די מאַמע גייט מיט מיר קיין מעלייטשיטש צו אירע טאַטע־מאַמע, צום זיידן ר' יוסל איצל און באָבע פּעשע רייזל — האָט מען דעריבער פאַרגעסן צו טראַכטן, וואָס מיט דעם דאַזיקן וועג איבער די לאָנקעס און בלאָטעס הייבט איצטער אויף צום אמתן אָן דאָס בר־מצווה־בחורל זיין לאַנגן, אומבאַקאַנטן וועג, וואָס וועט אים אַרויספירן פון אַ לעבן צווישן ביימער און לאָנקעס אין אַ לעבן אַריין — איינגעוואַקסן אין די בית־המדרשדיקע ד' אמות.

דער לויטערער פרימאָרגן, דער שיינער, געשענקטער האַרבסט־פרימאָרגן — ער האָט געמאַכט, אַז ביי די אַלע פאַרזאַמלטע דרויסן, זאָל אָנשטאָט טרויער, בענקעניש — גאָר אָן אומגעריכטע און ציטעריקע אויפרעגונג אַרויסשיינען פון פּנים.

אויסגעטאָן באָרוועס, מיט מיינע נייע שטיוועלעך צונויפגעבונדן ביי די אויערן, אַריבערגעוואָרפן אויפן לינקן אָקסל, אויפן רעכטן אָקסל אויף אַ שטעקל איז געהאַנגען אַ פּעקל, אין אַ געקווייטלטער פאַטשיילע איינ־

געבונדן אַ ביסל וועש, אַ פּאָר תּפֿילין און אַן ווינטערמאַנטעלע מיט אַ שוואַרצן, באַראַשקענעם קאָלנער; ביי דער זייט — די מאַמע, באָרוועס. אירע שיך צונויפגעבונדן און אויפן לינקן אַקסל אַריבערגעוואָרפן; אויפן רעכטן אַקסל — אַ פּעקל אויף אַ שטעקן, וואו צווישן אַנדערע מתּנות פאַר יידע־באָבע וועגן, איז געווען אַ פלאַש מאַלינע־סאָק, אַליין גע־פּרעגלטע — אַזוי זענען מיר ביידע אַריבער דעם ערשטן גראָבן פאַרן שטוב; אַוועק מיט די לאַנקעס ביים ראַנד פון אונדזער אייגענעם טייך. הינטערוויילעכטס, אַז מען האָט געקוקט, האָט מען נאָך אַ לאַנגע צייט געזען די איבערגעבליבענע פון ליפּעס הויזגעזינט, וואָס זענען אין אַ קופּקעלע ענג געשטאַנען, נאָכגעקוקט די צוויי וואַנדערער, וואָס זענען שוין איבער אַ פלויט אַריבערגעקראָכן און טיאַפּקען מיט אַ שוואַרץ־אויסגעטראָטענעם שטעג פון בהמה און פאַסטעך, וואָס בראַדזשען דאָ אום נאָך דעם ווי מען האָט די לאַנקעס צום לעצטן מאָל געקאָשעט. ס׳איז געווען שפּעט אין האַרבסט. כאָטש די זון האָט פון אינדערפרי געשיינט, האָט זי נאָך נישט געהאַט גענוג צעוואַרעמט די פייכטע לאַנקעס. ווען דער באָרוועסער טראָט איז געזונקען אין נאַסן טאָרף, האָט ער דאָרט געשפּירט די פאַרבאָרגענע אייזיקייט, וואָס האָט צום ווינטער אַרויסגעקוקט.

אַ צייט האָבן מיר ביידע געשוויגן. ערשט איצטער האָט עס אָנגעהויבן צונויפקוועטשן אין האַלדז און גליען אין די באַקן. ערשט איצטער האָט עס אָנגעהויבן צו פאַרנעפּלען די אויגן, און די ברייטע, גרין־געלע געגנט איז אויך געוועזן פאַרקלעמט. אַ שעה דריי פאַר האַלבן טאָג. די זון איז הינטער אונדז; אונדזערע פּנימער זענען אין שאָטן. כ׳האָב געוואָלט, די מאַמע זאָל וואָס פריער אָנהייבן צו רעדן, כּדי פון מיר אַוועקנעמען די מידקייט, וואָס איז מיר פּלוצלונג באַפאַלן, ווי נאָר די ווייט האָט אויסגעשפּרייט די אָרעמס פאַר אונדז.

האָב איך באַמערקט דער מאַמעס אומרואיקע אַ ביסל צעשראָקענע פּיס, אָפּגעדעקט ביז צו די קני. אירע אויגן זענען געווענדט צו דער מערבדיקער ווייטקייט — אַ צעשראָקנקייט אין אירע אויגן. איר גאַנץ וועזן איז אַהין געווענדט — אַט ווי דער פויגל, וואָס לאָזט איבער די ערד און ציט צום ראַנד פון הימל. אירע באַקן — מידע, בלאַסע; ס׳פּנים — לענגער און דינער, ווי איך בין עס געוואוינט געווען צו זען. ווי פון אַ ווינט אונטערגעכאַפּט, האָט איר צאַרטער גוף געשטרעבט צו מערב, לאַנדיק ליפּעס מיל אַהינטער, וואו אין אַ קופּקעלע דרויסן זענען נאָך אַלץ געשטאַנען ליפּע דער מילנער, קלמן, בעבל, משה און די קליינע

שׂרהלע — נאָכגעקוקט די צווײ װאַנדערער, װאָס זענען אַלץ קלענער און קלענער געװאָרן אין דער װײַט; װאָס האָבן אױסגעזען װי צװײ קאַר־טשעס אױסגעװאָרצלטע, װאָס זענען אַװעק צום אָרט, װאו די זון פאַרגײט זומער.

די מאַמע האָט אַ טיפּן זיפץ געטאָן; מיט אַ פאַרזאָרגטקײט אין פּנים, האָט זי אַ פרעג געטאָן:

— אױב דו ביסט מיד, מײן קינד, װעלן מיר איצטער דאָ אױפן גרינעם און טרוקענעם בערגעלע אַ װײלע זיצן.

נישט װאַרטנדיק אױף מײן ענטפער, איז זי אַלײן געבליבן זיצן אױף אַ טרוקענעם און געל־באַװאַקסענעם בערגעלע, און האָט אָפּגעכאַפּט דעם אָטעם. איך האָב באַמערקט, װי סײ איר מידקײט און סײ מײנע שטאַמט נישט פון צו פוס גײן. מיר זענען נאָך דערװײלע גאָר נישט װײט פאַרגאַנגען. שולדיק איז די איבערלעבונג בײם פאַרלאָזן די שטוב; אַװדאי איז די מאַמע װאָך געװען די לעצטע נעכט, אײדער זי האָט איר קינד אַװעקגעפירט פון דער הײם. איך בין אױך װאָך געװען. האָט עס איצטער אָנגעװאָרפן אַ מידקײט אױף אונדז בײדן.

די מאַמע האָט מיך איצטער װי צום ערשטן מאָל באַטראַכט; האָט מיט דער האַנט אָפּגעװישט דעם שװײס פון מײן שטערן; אַראָפּגענומען מײן היטל און געגלעט די האָר אױף מײן קאָפּ. אין אַ װײלע אַרום האָט זי געזאָגט:

— אַװדאי, מײן קינד, װאָלט מען געקאָנט געװעזט פאָרן מיט אַ פור. װאָלט גרינגער געװען, װען מ׳פאָרט מיט אַ פור. נאָר איך פאַרהאָף, אַז מיר װעלן נאָך הײנט אָנקומען קײן מעלײטשיטש. זעסט, פּרצל, װי קלײן עס זעט אױס אונדזער מיל פונדערװײטנס?

איך האָב אױף דעם נישט געהאַט װאָס צו ענטפערן. מיר איז גוט געװען דער גאַנג צו פוס; כאָטש דער מאַמען, װי איך זע, איז דאָס שװער. איך האָב נישט באַנומען דער מאַמעס אױפרעגונג.

זי האָט װײטער גערעדט:

— אַזױ זיצט מען, מײן קינד, אױף אַן אָרט, װי אַ װאָרעם אין כרײן. קײן צײַט נישט געװען אַפילו געװאָיר װערן אין מעלײטשיטש; שױן באַלד אפשר מער װי צען יאָר, זינט איך בין דאָרטן געװען. זע, מײן קינד, ס׳אַראַ ברײטע װעלט עס ליגט דאָ פאַר אונדז; גאָר קײן סוף נישטאָ צו דער װײטקײט. אַזױ פיל שױן אָפּגעגאַנגען, און צום

ברעג פון הימל איז אַלץ די אייגענע ווייטקייט. עפּעס אַ מידקייט איז מיר באַפאַלן... איצטער קאָן מען שוין גיין.

אַ ראָזע פּאַרב איז אָנגעשטאַנען אין אירע באַקן; אַ ראָזע פּאַרב, אַרומגערינגלט מיט אַן אויסגעלאָשענער בלאַסקייט און אָפּגעצערטקייט.

מען איז אויפגעשטאַנען און ווייטער געגאַנגען; אויסגעמיטן לאַפּינסקיס מיל, וואָס איז געשטאַנען אויף אונדזער טייך; בראָדזשענדיק ביז איבער די קני, איבערגעשניטן אַ גאַנץ טיפן גראָבן, וואָס איז געווען אָנגעפילט מיט אַ רויטלעכער זומפּיקייט. וואו־נישט־וואו האָט מען איבער־געשראָקן אַ פויגל, וואָס איז געזעסן באַהאַלטן צווישן די גרודעס. דער פויגל האָט געפּאַטשט מיט די פליגל, אַוועק און פאַרשוואונדן אין רואיקן פרימאָרגן.

— מיך האָט עס אויך, מיין קינד, אין דער יוגנט געריסן אין דער ווייטער וועלט אַריין. האָט מען נישט קיין פליגל, היניעט מען אָפּ דאָס ביסל יאָרן. אַוודאי האָט עס געקאָנט זיין אַנדערש. זע איך דאָך, ווי מיר איז באַשערט צו זען, ווי אַ קינד מיינס קריכט אַרויס פון דער בלאָטע אין דער פרייער וועלט אַריין. איך פאַרהאָף, דיר וועט זיין גוט אויף דער פרעמד.

מען איז אַרויסגעקומען צו אַ האַרטן סמוג; אַ שטאַרק אָפּגעגריזשעטער. ס׳האָט געשטאָכן אין די באָרוועסע טריט. אַן אומבאַקאַנטע געגנט מיט אַזעלכע האַרטע, טרוקענע און שטעכיקע גראָז. שורות געגנדז האָבן אין דער ווייט געצייכנט ווייסע שורות אויפן סמוג. מיט געגנדזענע פעדערן האָט דאָס לייכטע, קילע מזרח־ווינטעלע געשפּילט. דער סמוג איז לענגאויס איבערגעצאַמט מיט אַ שיטערן פּלויט פון דריי זשערדעס; אַנטקעגן מערב זענען אָפּגעצייכנט געל־ברוינע שטרויענע דעכער. געווען נאָך אַ פּאָר וויאָרסט צום דאָרף פּראָהאָבי. האָט די מאַמע פאַרגעשלאָגן, מ׳זאָל ווידער אַ ביסל זיצן הינטערן פּלויט, כדי מ׳זאָל נישט באַדאַרפן צו לאַנג זיצן ביי אורטשע פּראָהאָביער.

— אין אמתן וואָלט איך נישט געוואָלט פאַרגיין אין ערגעצן. נאָר צו אורטשען וועט מען מוזן אַריין אויף אַ ווײַלע.

אורטשע פּראָהאָביער האָט געהערט צו ליפּעס מקורבים. כאָטש מיר זענען קיינמאָל נישט געווען ביי אים, אָבער אורטשע, אַ יאָדערדיקער ישובניק, מיט אַ ברייטער, געלער באָרד, ווען ער איז געגאַנגען קיין קלעשטשעל — איז ער געגאַנגען מיט די בלאָטעס אַ באָרוועסער, ווי מיר טוען עס איצטער. קומענדיק צו ליפּעס מיל, האָט ער, ווי דער שטייגער,

געוואַשן די פיס אין אונדזער טייך, אַנגעטאָן די שטיוול, אַריין צו אונדז אין שטוב און געזאָגט גוטמאָרגן. אַוודאי האָט מען איצטער נישט געטאָרט אויסמיידן זיין שטוב. נאָר איבערבייסן ביי אים האָט די מאַמע נישט געוואָלט.

איז מען ווידער געבליבן זיצן הינטערן פּלויט. די מאַמע האָט אַרויס־גענומען פון איר פּעקל ראַזעווען ברויט מיט זויערע אוגערקעס. מען האָט „געוואַשן" די הענט, אָפּרייבנדיק זיי אין גראָז און פאַרטראַכטערהייט געשטאַרקט דאָס האַרץ. אַ האָז איז פון ערגעץ אין ערגעצן געלאָפן. האָט אומגעריכט אונדז באַמערקט זיצנדיק הינטערן פּלויט — איז ער אַ ווילע אַ פריטשמעלעטער געבליבן שטיין אַנטקעגן אונדז גאָר נאָענט, געשאָקלט מיט אַן אויער און פּלוצלינג פאַרקערעוועט אַהין, פון וואַנען ער איז געקומען:

די מאַמע האָט אַ לאַך געטאָן:

— פאַר אַלץ און פאַר אַלעמען האָט עס מורא; געקאָנט געווען צוקומען. וואָלט מען אים געגעבן אַ שטיקל ברויט.

ווען די מאַמע איז פון צוביס אַ ביסל געשטאַרקט געוואָרן, איז זי געוואָרן באַרעדעוודיק. זי האָט מיר דערציילט, ווי שווער ס'איז איר געווען צו גטן איר ערשטן מאַן. „וואָס האָט מען געקאָנט טאָן און מאַכן, אויב קינדער זענען געקומען און אָוועקגעגאַנגען? אין אַ קורצער צייט זענען פיר קינדער געקומען און אַלע אָוועקגעקומען"... זי וואָלט נאָך וועלן אַמאָל זיין אין מעזעריטש, וואו איר ערשטער מאַן לעבט. זי וואָלט נאָך אַפילו וועלן זיין אין סעמיאַטיטש, וואו איר שוועסטער לעבט. זי האָט מיר אויך דערציילט פון טאַטנס זון יעקב מרדכי, אין ווען איך בין אַזוי שטאַרק געראָטן און וואָס איז פאַר שרעק געשטאַרבן.

— גוט, מיין קינד, וואָס דו וועסט איצטער זיין מיטן זיידן. וועסט נישט זיין דורכויס אויפדערפרעמד. ער עט דיך ליב האָבן; איך ווייס, ער וועט דיך ליב האָבן.

ביי אורטשען אין שטוב איז מען לאַנג נישט געזעסן. אורטשע איז אין שטוב נישט געווען. אורטשיכע אַליין, אַ שווערע, מילכיקע יידענע און אַ טאָכטער אין איר געראָטן — זיי האָבן אונדז מיט אַן אוי און מיט אַן איי־איי־איי־איי באַוואונדערט אונדזער צופוסגיין.

— אַזש קיין מעלייטשיטש צופוס... אַז מען האָט נחת פון קינדער, איי־איי־איי־איי — קאָן מען שוין אויף פליגל אויך פליען, איי־איי־איי־איי...

דאָרפישע הינט האָבן אונדז אַרויסגעבאַגלייט וויט הינטערן דאָרף.

פאַר די הינט זענען די צווײ באַרוועסע וואַנדערער געווען אַ בײז וואונדער. די הינט האָבן מיך אויפגעמונטערט. און ווי אין די גוטע צייטן, האָב איך זײ געוויזן דעם וועג צוריק אין דאָרף אַרײן. ס׳האָט געהייסן, אַ העלפּט וועג אָפּגעשניטן. פון איצטער אָן איז שוין געווען דער ברייטער, זאַמדיקער גאָשטשיניעץ. דאָ און דאָרטן — סאָסנאָווע ביימער — אַ חידוש פאַר אונדז ביידן. קיין איין סאָסנע איז נישט געווען אין אונדזער געגנט אַרום מיל.

— ווי די סאָסנעס שמעקן! פונקט, ווי אין מעלייטשיטש. ווערסט זען, מיין קינד, וואָס פאַר אַ וואַלד מעלייטשיטש האָט. לעבן סאַמע שטעטל איז דער וואַלד. איך פאַרהאָף, מיין קינד, דו וועסט גיין אין וואַלד אַריין, פונקט ווי איך האָב דאָס ליב געהאַט צו טאָן.

מיטן זאַמדיקן וועג איז דער גאַנג שווערער געוואָרן. דער מהלך האָט אויסגעזען אַ ווייטער. אַ פרישע מידקייט איז אונדז באַפאַלן און האָט ביי אונדז ביידן די רייד צוגענומען. דער זאַמד איז געווען וואַרעם, און ס׳איז נישט געווען אַזוי גוט אין אים צו טרעטן מיט באַרוועסע פיס, ווי איבער די נאַסע לאָנקעס. וואָס נעענטער צו מעלייטשיטש זענען דער מאַמעס אויגן אָפּענער געוואָרן. איר אויסזען, איר פנים איז יינגער געוואָרן, אַ גאַנצן באַרג יאָרן האָט זי אָפּנים פון פלייצע אַראָפּגעוואָרפן, ווען נעענטער קומענדיק צו איר געבוירנשטעטל.

— מיר וועלן באַדאַרפן, מיין קינד, הינטערן שטעטל זוכן און גע־פינען אַ וואַסערל, אָפּצוואַשן די פיס. מ׳עט באַדאַרפן אָנטאָן שיך און זאָקן.

אַזאַ וואַסערל האָבן מיר טאַקע געפונען; די מאַמע האָט עס נאָך געדענקט פון אירע קינדערשע יאָרן. האָט מען די פיס געוואַשן, דאָס פנים געוואַשן — די ביינער אויסגעגלייכט. די מאַמע האָט מיר איבער־געענטפערט איר אויפרעגונג. איך האָב מיט אַמאָל דערשפירט, אַז מיר איז הייס.

מען האָט אָנגעטאָן שיך און זאָקן, גרייט ווייטער צו גיין — האָט די מאַמע געזאָגט:

— איך זע, דיר איז הייס, מיין קינד; מיר איז אויך מיט אַמאָל זייער הייס געוואָרן... דאָס איז דאָך שוין מעלייטשיטש, מיין קינד; טאָ לאָמיר דאָ אויפן שטיין נאָך אַ ביסל זיצן. איך דערקען דעם דאָזיקן שטיין. אַהער בין איך מיידלוויז מיט די מיידלעך אַרויסגעקומען שפּאַצירן. אויף דעם שטיין פלעגן מיר זיצן...

און אַזוי, אויפֿן שטיין זיצנדיק, האָט די מאַמע מיך צוגעדריקט צו איר ברוסט. איך האָב געהערט, ווי שטאַרק עס קלאַפּט איר האַרץ. אַזוי האָט מיין האַרץ געקלאַפּט.

די זון האָט שוין אַראָפּגענייגט צו מערב, און די שאָטנס פֿון מעליי־טשיטשער שטיבער האָבן געצויגן צו אונדזער זייט. שווער געווען אויפֿ־צושטיין פֿון אָרט.ביידע זענען מיר געבליבן צוגעוואַקסן צום שטיין. איך, קוקנדיק צו דער פֿרעמד; און די מאַמע — צו איר געבוירנשטאָט, וואו איר יוגנט האָט אויפֿגעבליט.

קאַפּיטל דרייאונצוואַנציק

קינדעריאָרן באַגעגענען די מאַמע

דער מאַמעס אויפרעגונג איז איבערגעגאַנגען צו מיר; ווי אויף אַלע מײַנע אַדערן וואָלטן הייסע ווינטן געשפּילט, אַזוי איז מיר געווען. דער שטיין אונטער מיר האָט געגליט. דאָס שטעטל מעלייטשיטש און דער געדיכטער, סאָסנאָווער וואַלד בײַ דער זײַט האָבן צו אונדז אָפּערגעקוקט. שווער געווען אויפצושטיין.

די מאַמע איז נאָך נישט אַלט; קיין פערציק יאָר נאָך נישט אַלט. אָבער פון צווישן איר ערשטן פאַרלאָזן איר געבוירנשטעטל, ביז דעם איצטיקן צוריקקער, האָט זי בײַ דער האַנט געפירט שווערע יאָרעלעך; זיבן קינדער אין דער ערד פאַר דער צייט באַגראָבן: נישט איין מאָל האָב איך פון אירע ליפּן אַראָפּגעלייענט: „פאַרשפּילט די יאָרעלעך; ווי די אָסיען־בלעטער זענען זיי פון בוים אין בלאָטע אַרײַנגעפאַלן".

די זון איז אַריבער דעם סאָסנאָוון וואַלד, וואָס איז ליִנקס צוגעפאַלן צום שטעטל און אָנגעצונדן די ביימער־שפּיצן. אַ קיל מזרח־ווינטל האָט געצויגן דיכט בײַ דער האַרבסטיקער ערד, און האָט דערמאָנט, אַז ס'וואָלט געווען אַ יושר, מען זאָל דערזען מעלייטשיטש אויף אַן אמתן.

די מאַמע האָט אַ שוידער געטאָן מיט איר גאַנצן צאַרטן גוף; די אויגן האָבן ווי פון אונטער אַ נעפּל אַרויסגעשטראַלט:

— האַ, מײַן קינד, אָט דאָס איז ער, דער סאָסנאָווער וואַלד, וואו איך בין נאָך קינדווייז אומגעלאָפן צווישן די ביימער. אַ סך ביימער האָט מען, אַפּנים, פאַר דער צייט אויסגעהאַקט. אַפּנים, דער וואַלד איז אויך אַ ביסל געעלטערט געוואָרן. ווי לאַנג איז דאָס דען געווען? ווי נעכטן איז דאָס געווען; און איצטער פיר איך דיך קיין מעלייטשיטש. זומערלעב איז גאָר קיין גלייכן נישטאָ צו דעם דאָזיקן וואַלד. אַ געזונטער וואַלד. זומער קומען קראַנקע אַהער און ווערן געזונט.

מען האָט אַרומגעטרייסלט דעם שטויב פון די מלבושים. שיך און זאָקן האָט מען שוין געהאַט אָנגעטאָן. די מאַמע האָט פון פּעקל אַרויסגענומען מיין וואָרעמען שוואַרצן מאַנטעלע, מיטן שוואַרצן, באַראַשקענעם קאָלנער; האָט אויסגעגלעט די קנייטשן, און געהייסן מיר אָנטאָן. זי האָט פאַרריכט אירע געדיכטע, טונקלברוינע האָר; פאַרריכט דאָס טיכל אויפן קאָפּ און די פאַטשיילע אויף די אַקסלען. די פּעקלעך אין האַנט, די שטעקלעך אַוועקגעוואָרפן, און מיט אַ סך געמאַכטער מונטערקייט, האָט זי געווענדט די טריט און פּנים צום שטעטל. איך האָב מיר געטוליעט צו איר זייט. די טריט זענען געווען אומרואיקע און צעשראָקענע.

— טשיקאַווע, צי איך וועל עמעצן פון מיינע אַמאָליקע חברטעס באַגעגענען אין גאַס, און צי וועט מען מיך נאָך דערקענען... יאָ, טשעקאַווע, ווי אַזוי דאָס שטעטל וועט איצטער אויסזען אין מיינע אויגן.

איך האָב מיר דערמאָנט אין מגילת רות, בעת נעמי מיט איר יונגער שנור רות האָבן נאָך אַ שורה יאָרן ווידערגעקערט קיין בית־לחם, און ווי נעמי האָט אירע אַלטע באַקאַנטע דערקענט; די אַלטע באַקאַנטע האָבן זי דערקענט און געשמוצערט מיט די ליפּן: „איז דאָס נעמי?"

ווי נאָר מיר זענען אַריינגעקומען אין דער הויפּטגאַס, פון ביידע זייטן מיט נידעריקע שטיבער, טייל מיט שטרוי געדעקט און מיט אַ שיטערן ברוק אין זאַמדיקן גרונט — איז אונדז אָנגעקומען אַנטקעגן אַ מיטליעריקע יידענע מיט אַ ליידיקן עמער. וואָסער איז זי אַפּנים געגאַנגען שעפּן צום ברונעם. דער יידענע איז באַלד דאָס בלוט געקומען אין פּנים אַריין, דערזעענדיק אונדז מיט די פּעקלעך. די מאַמע האָט מיך ביי דער האַנט געפירט. דער מאַמען האָט עס אויך, גלייך ווי עמעצער וואָלט איר דערלאַנגט איבער די פיס און די פּיס איבערגעבראָכן. ביידע זענען געבליבן פאַרגאַפט. די יידענע האָט אַרויסגעלאָזן איר לעדיקן עמער, און די מאַמע האָט אויף דר'ערד אַראָפּגעלאָזן דאָס פּעקל. מען איז איינס דעם אַנדערן אויפן האַלדז געפאַלן. מען האָט געוויינט און געלאַכט. ביי ביידן האָט אין די אויגן און אין פּנים די מיידלשקייט אויפגעבליט.

— דאָס איז דאָך שיינע פּעשע־רייזלס... כ'וועל עס נישט אויסהאַלטן...

— זעסט, פּרצל, דאָס איז דאָך מיין חברטע; אינאיינעם פלעגן מיר זומער אַלע פאַרנאַכט אין וואַלד אַריין גיין. זעסט, דאָס איז מיין יינגסטער

זון פּרץ, נאָך דער מומע פּערל, זאָל זיין אין גן־עדן. צום זיידן פיר איך אים.

האָט די פרעמדע יידענע מיך אָנגעקוקט; איר בלאָנדער פּנים איז אָנגעפילט געוואָרן מיט מוטערלעכער צאַרטקייט. זי האָט מיך אַרומ־גענומען און מיך אַ קוש געטאָן:

— אַזאַ בלייכער איז ער ביי דיר, שיינע. מען דערציילט דאָך, אַז דו לעבסט אין אַ וואַסערמיל — צי איז דען, חלילה, נישטאָ וואָס צו עסן אין אַ וואַסערמיל?

— אַזאַ פּאַראַדע שוין — האָט די מאַמע געגלעט מיין פּנים — ווען מען זאָל אים אַפילו מיט לעקעכלעך קאָרמענען, וועט ער שוין אויך האָבן אַ בלייכן פּנים.

— יאָ, יאָ, אַלע זענט איר דאָך... ווי ביסטו און ווי איז בראָשע... אוי, ווען דיין טאַטע און מאַמע וואָלטן עס וויסן, אַז איר זענט שוין דאָ!

די מאַמע איז מונטערער געוואָרן; אויפגעוואַכט און פול מיט פרישן כּוח און גרייטקייט אין דער פרעמדערס אָנגעזיכט — איז זי אויפסניי געבוירן געוואָרן.

— ער וועט דאָך מסתּמא דאָ לערנען ביי אונדז אין בית־המדרש, טעג עסן — האָט די יידענע ווייטער געזאָגט — זאָל ער ביי מיר האָבן דעם ערשטן טאָג. שבת זאָל ער ביי מיר עסן, וועט זיין אַ נחת צו האָבן אים אויף אַ טאָג ביי מיר אין שטוב. וועל עס אָנזאָגן היינט מיין מאַן.

— אַוודאי וועט ער אי״ה באַדאַרפן עסן טעג. שבת וועט אים דער זיידע זיינער וועלן האָבן.

— טאָ זאָל זיין פרייטיק; מיך אַרט נישט וואָס פאַר אַ טאָג; זאָל טאַקע זיין פרייטיק...

אַזוי בין איך באַזאָרגט געוואָרן מיט אַ פרייטיק גלייך ביים אַריינ־קומען אין שטעטל אַריין. דער מאַמען האָט עס מיט גאָר דער וואַרעמקייט אָנגעפילט. לענגאויס דער גאַס האָבן מיר געשפּרייזט אויפן וועג צום זיידן. גאָר נישט די אייגענע מאַמע איז דאָס געווען. שוין געווען טונקלעך. יידן האָבן געצויגן מיט פּאַוואָלעדיקע טריט אין בית־המדרש אַריין צו מנחה־מעריב, ווען מיר זענען אָנגעקומען צו אַ נידעריקער, לענגלעכער שטוב, מיט אַ גאָרטן הינטערן שטוב, וואו קרויט־קעפּ האָבן אַרויס־געגרינט פון פאַרנאַכט אַרויס.

די מאַמע האָט, ווי אַ קליין מיידעלע, אַ לאָף געטאָן, ווען שוין נעענטער צום שטוב. ווייזט אויס, אין שטוב האָט מען פון טאָג־אויף־

טאָג אויסגעקוקט די אויגן. ביים זיידן האָט מען געוואוסט, אַז מיר באַ־דאַרפן אָנקומען. די מאַמע האָט באַפוילן מיט מעלייטשיטשער, וואָס זענען מאָנטיק געקומען פון מאַרק־טאָג קיין קלעשטשעל. זי האָט באַפוילן צום זיידן, אַז די טעג וועט מען אַראָפּקומען.

דער זיידע, וואָס האָט געהאַט עטלעכע דערוואַקסענע תּלמידים אין שטוב אַרום טיש — ער האָט די תּלמידים תּיכּף אָוועקגעשיקט אַהיים. די באָבע, אַזאַ דראָבנינקע, ווי אַ קנויל גוטסקייט, איז זי געלאָפן פון ווינקל צו ווינקל, נישט געוואוסט, ווי אַזוי אויפצונעמען די געסט. זי האָט איר טאָכטער געכאַפּט אין די אָרעמס; זי האָט דאָס אייניקל געוואָלט אַרויפכאַפּן אויף די הענט, און ס'איז אָנגעקומען שווער. דער זיידע האָט פאַרשאַרצט זיין יאַרמלקע, און כ'האָב איצטער דערזען זיין הויכן, ליכטיקן שטערן. זיינע צוויי שפּיצן פון דער גרויער באָרד האָבן געפאָכט אין לופטן.

— אַן איינפאַל גאָר צופוס צו קומען... קריגט מען שוין גאָר קיין פור נישט קיין מעלייטשיטש? און פאַרוואָס האָט מען געזשאַלעוועט דאָס אייגענע פערדל איינצושפּאַנען?

טאַקע שווער געווען צו דערקלערן, הלמאי מען איז צו פוס געגאַנגען אַזאַ מהלך רב.

— איך וואָלט עס בשום אופן נישט באַוויזן — האָט די באָבע מיך אַרומגעטאַפּט — נעמען אַזאַ עופהלע און פירן עס צופוס. מ'באַדאַרף דאָך לויפן בראָשן אָנזאָגן, אַז שיינדל און פרץ זענען געקומען.

דערווייַלע איז דורך דער אָפענער טיר אַריין אַ ווייסע ציג מיט אַ לאַנגער ציגענער באָרד; אַ ווייַלע האָט זי באַטראַכט די געסט, שאָקלענ־דיק מיט דער באָרד; האָט אַ ווייַלע באַנומען די אומגעריכטע אויפרעגונג אין שטוב, און האָט אַגב באַמערקט אויפן בעט אַן אויסגעוועלגערטע בלאַט לאָקשן — איז זי מיט די פאָדערשטע פיס אַרויף אויף דער בעט, געכאַפּט מיט די ציינער די בלאַט לאָקשן און אַנטלאָפן דרויסן.

— אוי, נישט געדאַכט זאָל זי ווערן! יוסל איצל, זי האָט דאָך ווידער די לאָקשן אַראָפּגעכאַפּט... לויף, כאַפּ זי, אפשר וועסטו נאָך די לאָקשן אָפּראַטעווען...

דער זיידע האָט האַרציק געלאַכט; מיר האָבן מיט אים מיטגעלאַכט. ער האָט דער ציג נישט נאָכגעיאָגט.

די באָבע האָט אַרויסגעאיילט דרויסן און איז צוריקגעקומען מיט ליידיקן. זי האָט אָנגעמסרט אויפן זיידן:

די ציג פאַרצאַפּט מיר דאָס בלוט, און ער האָט הנאה פון דעם. אַ נאַשערקע אַ ציג. ווי נאָר איך וועלגער אויס לאָקשן, איז מיט צען אויגן נישט אויפצוהיטן, און ער האָט הנאה פון דעם...

די באָבע האָט דרויסן דורך עמעצן באַפוילן צו דער מומע בראַשע, אַז שיינדל איז אָנגעקומען. די מומע בראַשע, נאָך אַ דראָבנערע ווי די מאַמע, מיט נאָך אַ שמעלערן פּנים ווי די מאַמע מיינע — איז אַריינגעפאַלן אין שטוב אַריין, און ווי אַ ציג אַרויפגעשפּרונגען דער מאַמען אויפן האַלדז. ביי טאַטע־מאַמע אין שטוב, נאָך דעם, ווי מען האָט אַ יאָר צען איינס דאָס אַנדערע נישט געזען — איז מען ווידער אין קליינע מיידעלעך פאַרוואַנדלט געוואָרן. ס׳איז מיר אַ פרייד געווען צו זען די מאַמע אַזאַ ביי אירע אייגענע וואַרצלען; זען זי אין שאָטן פון די ווענט, צווישן וועלכע זי איז געוואַקסן.

בשעת די ווייבער האָבן אויסגעגאָסן זייערע געמיטער, אַמאָל דורך טרערן און אַמאָל דורך געלעכטער, דערמאָנענדיק ניי־געבוירענע און פריש־געשטאָרבענע; בשעת שטילשוויגן האָט פאַרנומען ס׳אָרט פון געלעכטער, און פרייד־אויסגעשרייען האָבן פאַרנומען דאָס אָרט פון זיפצן און באַדויערן — דעמאָלט האָט דער זיידע ביים ברעג טיש, לעבן די לאַנגע פאָליצעס ספרים, באַטראַכט זיין אייניקל, וואָס איז צו אים קיין מעלייטשיטש צו פוס אַראָפּגעקומען.

וועסט דאָך קיין מלמד נישט באַדאַרפן, — האָט ער מיר געגלעט מיין באַק, — מען שמועסט, דו קאָנסט שוין אַליין באַשטיין דיין שטעטל. הייסט עס, וועסט אין בית־המדרש לערנען, וועט דיר גוט זיין אין מעלייטשיטש, אויב דו וועסט נאָר זיין אַ מתמיד.

מיינע אויגן זענען אומגעגאַנגען צווישן די ספרים אין די פאָלעצעס. כ׳האָב געזען, אַז נישט נאָר מיט גמרות זענען די פאָליצעס אָנגעשטעלט. שטייען ספרים, וואָס זענען פול מיט שווערע ענינים; כ׳האָב אַפּטמאָל אין אַזעלכע ספרים אַריינגעקוקט און שווער געווען מיר דערוויילצום גרונט דערגיין. חידושט מיך צו זען ביים זיידן דעם „מורה־נבוכים״ פון רמב״ם.

די מאַמע האָט דערציילט, ווי זי האָט באַגעגנט איר חברטע אין גאַס, און ווי זי, די חברטע, וויל נישט אַנדערש, אַז פרץ זאָל ביי איר עסן שבת אָדער פרייטיק. די באָבע און די מומע בראַשע האָבן דערפון גאָרנישט געוואָלט הערן.

— סטייטש, אין מעליטשיטש וועט ער עסן טעג? ביי מיר וועט ער עסן — האָט די מומע בראָשע באַשטאַנען אויף אירס.

— ביי מיר וועט ער זיין און עסן — האָט די באָבע נישט געוואָלט נאָכגעבן.

דער זיידע האָט פּאַוואָליע פאַנאַנדערגעוויקלט דעם ענין טעג־עסן. ער האָט דערציילט פון דעם „פּת במלח תּאכל...” טעג עסן מיינט נישט בעטלען: מיינט נישט אָנקומען צו לייטן. אין דעם איז קיין שום בזיון נישטאָ, אדרבא, די תּורה פּאַרלאַנגט עס: „וויל מען תּורה לערנען לשמה — באַדאַרף מען נישט לעבן אין רחבות”. האָט דאָך די מאַמע זיינע נישט באַדאַרפט אים ברענגען קיין מעליטשיטש. אינדערהיים פעלט אים נישט צו עסן; אין קלעשטשעל איז אויך פאַראַנען אַ בית־המדרש מיט ספרים. האָט זי אים געבראַכט אַהער, איז דאָס דערפאַר, וואָס נאָר אויפדערפרעמד ווערט פון אַ קינד אַ לייט. איז טאַקע נאָר טעג עסן; טאַקע נאָר אין בית־המדרש שלאָפן.

די מאַמע האָט געשוויגן. מיט איר שווייגן האָט זי מסכּים געווען מיטן זיידן, אין וועמעס רייד זי האָט אַזוי שטאַרק געגלייבט.

— ביים זיידן, און פונדעסטוועגן אויף דער פרעמד — האָב איך געטראַכט — געדעכט איז טאַקע דער זיידע. נישט צום זיידן — קיין מעליטשיטש האָט דאָך מיך די מאַמע געבראַכט.

— אין דער פרעמד איז די בעסטע היים — האָט דער זיידע ווידער געזאָגט. — וואָס מיר היים? וואָס מיר זיידע־באָבע? פעטערס, מומעס... שבת וועט ער זיין ביי מיר; פרייטיק, ביי דיר, בראָשע, און פינף טעג — ביי לייטן.

ס'איז אָנגעשטאַנען אַ שטילשווייגן. מיר האָט אויסגעוויזן, אַז דעם זיידנס שטוב, מיין מאַמעס געבוירן־אָרט, געהער אויך צום נאָענטן און ווייטן אויפדערפרעמד.

קאַפּיטל פֿיראונצוואַנציק

אויף דער פֿרעמד

מיין זיידע ר׳ יוסל איצל איז מיין חבר נישט געוואָרן. ער איז געווען דער היפּוך פֿון מיין זיידן יהושע, ביי וועמען אויף די קני איך בין אָפֿט געזעסן און געהאָלפֿן אים אויסזינגען זיינע ניגונים.

דער זיידע ר׳ יוסל איצל איז געווען אַ גלייכער, שטייפֿער תּלמיד־חכם מיט אַ דין שמייכעלע אַרום זיין מויל. פֿון דער וועלט האָט ער שטאַרק נישט געהאַלטן. צו קיין לייטן האָט ער נישט געוואָלט אָנקומען. צו קיין אייגענע קינדער אויך נישט. ער האָט געלערנט מיט אַ עטלעכע גרעסערע ייִנגלעך תּורה. תּנ״ך האָט ער פֿאַרטייטשט מיט אַ קלאָרן שׂכל. גמרא האָט ער געגעבן צו פֿאַרשטיין מיט פּשוטקייט. ער אַליין האָט מיר אויסגעזען ווי אַ לעבעדיקער, שטיף איינגעבונדענער ספֿר, וואָס גייט אום מיט געמאָסטענע טריט.

די דראָבנע באָבעלע, פּעשע רייזל, האָט אָפּטמאָל געהאַט אויסצושטיין פֿון זיידנס „ריר מיך נישט אָן״. טאַקע צוליב דער ציג, וואָס ער האָט פֿיינט געהאַט, זי זאָל קומען אין שטוב אַריין, כאָטש די ציג האָט געגעבן פֿיר גלעזער מילך אַ טאָג. אים האָט עס געשטופּט צום לאָכן, ווען די ווייסע ציג איז אַריינגעקומען און געטרייסלט מיט דער באָרד. אים איז נישט אָנגעגאַנגען, אויב די ציג איז אַריין אין שטוב און אַרויסגעכאַפּט פֿון מולטער אַ פֿאַרקנעט שטיקל טייג, אָדער אויסגעוועלגערטע לאָקשן.

ער איז געווען אַ ציכטיקער. כאָטש ער האָט געשמעקט טאַבאַק, פֿונדעסט־וועגן איז ביי אים די ווייסע, אויף צוווייען צעשפּיצטע באָרד, געווען אָן טאַבאַק־שפּורן. ווער ווייסט, אפֿשר האָט מיין מאַמע אירע ספֿיקות, איר נישט גאָר גרויסע פֿרומקייט געירשנט פֿון אים, פֿון איר פֿאָטער. אין בית־המדרש האָט עס אים נישט געצויגן צו די מזרח־לייט; האָט געדאַוונט אָן אַ באַזונדערן אָנשטעל. ער האָט פֿאַרמאָגט אַ שטעכווערטל, ווען אים איז נישט געפֿעלן געווען עפּעס אין דער שטעטלשער הנהגה.

מעגלעך. דער זיידע האָט קיין באַזונדערן תכלית נישט אַרויסגעזען אין מיין ווערן אַ קלויזניק, אַ באַנק־קוועטשער. ער האָט מיט מער ליב־שאַפט דערמאָנט די זין, די אייניקלעך, וואָס זענען געווען יגיע־כפּימניקעס.

מיין טעג־עסן איז געווען אַ באַטירלעכער ענין. די מאַמע, וואָס איז אין אַ פּאָר טעג אַרום צוריקגעפאָרן מיט אַ פור קיין קלעשטשעל — זי האָט שוין אַ פּאָר טעג פאַר מיר אַליין באַזאָרגט. דער זיידע האָט מיך פאַרגעשטעלט פאַרן שמש פון בית־המדרש, אַ ייד אַ חסיד מיט שוואַרצע, לאַנגע, געקרייזלטע פּיאות, שוואַרצער באָרד און שוואַרצע, הייסע אויגן — ער איז געווען גוט צו מיר. ער האָט מיר אָנגעוויזן דעם ווינקל אין בית־המדרש, וואו איך קען מאַכן מיין לערן־אָרט. ער האָט באַשטעלט נאָך פיר טעג, וואָס מיר האָט געפעלט. און ער האָט מיר אויך אָנגעבאָטן אַ שטעלע פאַר זעקס גראָשן אַ וואָך.

— היות ווי פאַרן טאָג שלעפּן די דאַוונער און לערנער אַרויס אַ סך ספרים פון די פּאָליצעס, לאָזן די ספרים איבער צעשליידערט איבער אַלע טישן און שטענדערס, דעריבער, אַיעדן ביינאַכט, נאָכדעם ווי דער עולם גייט אינגאַנצן אַוועק פון בית־המדרש, זאָל איך די ספרים צונויפ־נעמען און אַוועקשטעלן אַיעדן ספר אויף זיין אָרט.

מיר איז דאָס געווען געפעלן. איך האָב די שטעלע אָנגענומען, נישט אַזוי צוליב די זעקס גראָשן אַ וואָך, ווי צוליב דער אַרבעט צו האַלטן אין אַ סדר די הונדערטער ספרים, ש״סן פון אַלערליי גרייס, לענג און איינבונד. איך האָב געהאַט אַ געלעגנהייט אַיעדן ספר צו באַטראַכטן און אַריינקוקן אין אים איידער איך האָב אים אַריינגעשטעלט אין פּאָליצע אַריין. איך האָב די ספרים געהאַלטן אין בעסטן סדר, און מיינע זעקס גראָשן אַ וואָך כשר פאַרדינט. אַיעדן פרייטיק האָט מיר דער שמש באַצאָלט מיינע שכירות און אַ גלעט געטאָן מיין באַק מיט ליבשאַפט. אין בית־המדרש האָב איך מיין ווינקל געהאַט נעענטער צום אויוון.

איך האָב אָנגעהויבן לעבן אַליין מיט מיין אייגענעם שטילשווייגן. די אַרומיקע וועלט אין בית־המדרש האָט מיר אויסגעזען אַ צו יאַרידל־דיקע. אינדערהיים, ווען איך בין געגאַנגען מיט די עלטערע אין בית־המדרש אַריין דאַוונען — האָב איך דאָך געהאַט אַחוצן בית־המדרש מיין היים. קיינער פון אונדזערע האָט נישט שטאַרק ליב געהאַט דאָס שטעטל און אירע מענטשן. אַלע אונדזעריקע האָבן געמיינט, אַז אין שטעטל איז צו טומלדיק. אַיעדער איינער פון אונדז, וואָס איז מאָנטיק געגאַנגען אין מאַרק אַריין, איז געקומען אַהיים אַ פאַרמאַטערטער.

— איבעראַכטאָג מאָנטיק, ווען מען זאָל מיר זאָגן, אַז אליהו הנביא וואַרט אויף מיר מיט אַ גרויס געווינס — גיי איך נישט אין מאַרק אַריין.

דאָס איז געווען דער מאַמעס שטייגער צו זאָגן מאָנטיק פאַרנאַכט, קומענדיק אַ מידע אַהיים. אינדערהיים האָט יעדערער געפונען זיין שלווה. דאָרטן האָב איך אויך געפונען מיין שלווה.

איצטער, ווען דער בית־המדרש איז געוואָרן מיין היים; ווען אין מיין זיידנס הויז האָב איך, ווייזט אויס, קיין צווייטע היים נישט געפונען — האָב איך פון מיין ווינקל, מיט נאָך גאָר יונגע אויגן, באַטראַכט די וועלט, וואָס קומט דריי מאָל אַ טאָג דאַוונען. דעם הו־האַ, וואָס די דאַוונערס ברענגען אַריין אין בית־המדרש אַריין אַיעדן אינדערפרי און אַיעדן פאַרנאַכט צו מנחה־מעריב — מאַרק און יאַריד האָט מען אָנגעטראָגן אין בית־המדרש אַריין. אַ צעטראָגענער איז דער ייד אָנגעקומען, אין איילעניש אַרויסגעצויגן אַ ספר פון פאָלעצע, אַריינגעקוקט אין איילעניש, אַ זונג געטאָן אַ ניגונדל, אָנכאַפנדיק אַ מאמר פון דער גמרא — מיך האָט עס איינגעשרומפּן. ווי נאָר דער עולם איז אָנגעקומען אין בית־המדרש אַריין — בין איך אַראָפּ צום אויוון, וואָס ביי דער טיר. מיר איז געוואָרן דערווידער צו זען, ווי דער עולם בלעטערט אין בהלה די גרויסע בלעטער פון דער גמרא. דעריבער האָב איך ביים אויוון שטענדיק אַריינגעקוקט אין תנ״ך אַריין.

פונדעסטוועגן האָב איך נאָכגעקוקט צוויי מענטשן מיט אַ באַזונדערער כוונה. דאָס איז געווען דער אַלטער מעלייטשיטשער רב מיט זיין לאַנגער, שניי־ווייסער זויבערער באָרד, וואָס האָט צוגעדעקט זיין ברוסט. זיין ווייכער בליק פון די בלויע אויגן; זיינע שטילע טריט ביים אַריינקומען — מיר האָט אויסגעוויזן, אַז די ספרים אין די פאָלעצעס באַמערקן זיין שטילן אָנקומען, אַ געמורמל קומט אַרויס פון צווישן די ספרים, ווען ער קומט אַריין. געבליבן מיר זיין געשטאַלט אין דמיון.

און אַזוי אויך איז מיר אין דמיון געבליבן דאָס געשטאַלט פון זיין איידעם, אַ וואָלאָזשינער ישיבה־בחור מיט אַ בלאַס־דורכזיכטיקן פנים און בלוי־שוואַרץ דין בערדל אַרום זיין לענגלעכן פנים, מיט שוואַרצע, פאַרטראַכטע אויגן. אויף אים האָט שוין דעמאָלט געוואַרט מעלייטשיטשער כסא־הרבנות. ער האָט שוין דעמאָלט געשריבן אין „המליץ״, און זיין פען־נאָמען איז געווען: „אחד הרבנים המרגישים״. דאָס איז דער שפּעטער באַרימטער רב צווישן אַלע רבנים פון זיין צייט, מיט זיין הויכער מאַראַל.

סיי דער רב און סיי דער איידעם,ביידע האָבן צו מיר געקוקט

מיט אַ סך ליבשאַפט. דער אַלטער רב האָט מיר אָפּגעגעבן שלום־עליכם. עס האָט מיך אויף אַ ווײַלע צעטומלט. דער אײדעם האָט מיר אַ פּאָר מאָל מיט ליבשאַפט אָנגעקלאַפּט אין פּלײצע און אַ פּאָר מאָל, גאָרנישט זאָגנדיק, געגלעט מײַנע באַקן.

אָבער געפילט האָב איך, ווי אַ יונג ביימעלע, וואָס מען האָט עס מיט די וואָרצלען אַרויסגעשלעפּט פון דער ערד. אַ סך וואָרצלען זענען אַרויס גאַנץ, און אַ סך האָבן געפּלאַצט ביים ציען פון דער ערד; אָפּגע־ריסענע זענען זיי געבליבן אין דער ערד. זיי טוט עס ווי. ערגעץ־וואו האָט מיר ווײ־געטאָן אין מײַן אַלײן־זײַן. איך בין אין מײַנע אויגן קלענער געוואָרן. אַ קלײן ײדעלע צווישן אַ סך גרויסע, אומראַיקע ײדן, וואָס קומען אָן אין געצײל אין בית־המדרש אַרײַן דאַווענען דרײַ מאָל אַ טאָג.

און וואָס איז מכּוח טעג עסן? איעדן טאָג אין אַן אַנדער שטוב? נישט גוט געווען. איעדן טאָג אַריבערטרעטן אַ פרעמדע שוועל און וואַרטן, די שטובלײַט זאָלן מיך באַמערקן, ענטפערן. אויף מײַן גוטמאָרגן צי גוטנאָוונט — עס האָט בײַ מיר נישט געהײסן עסן בײַ יענעם. האָב געפילט, ווי איך בין אַ יונגער אָרעמאַן, וואָס קומט בעטן אַ מאָלצײַט בײַ אַ פרעמדן טיש. ס'איז מיר די ערשטע צײַט שווער געווען צו עפענען ס'מויל, נעמען אַ לעפל, שעפּן פון טעלער דאָס געקעכץ און טראָגן צום מויל. אײן טאָג, שבת — האָב איך געגעסן בײַם זיידן, פרײַטיק — בײַ דער מומען, די איבעריקע פינף טעג פון דער וואָך — בײַ ווילד־פרעמדע מענטשן. פאַרשײדן זענען געווען די הײַזער און די מענטשן, די טאַטעס און די מאַמעס אין די הײַזער, וואו איך האָב געגעסן.

געווען אײן הויז, וואו די מאַמע האָט כּמעט אָפּגעוואַרט בײַ דער שוועל דעם ישיבה־בחור; האָט פאַר אים צוגעגרײט וואַסער צו וואַשן די הענט, און דער טיש איז געווען געגרײט, ווי פאַר אַ חשובן גאַסט. מיט ליבשאַפט און פרומקײט האָט זי געטראָגן דעם טעלער געקעכץ צום טיש און שפּעטער פונדערווײַטנס אַכטונג געגעבן, צי דער ישיבה־בחור האָט הנאה פון עסן. קינדערלעך אין שטוב, וואָס האָבן שוין אָפּגעגעסן, זענען געשטאַנען לעבן דער מאַמען און האָבן אויך געקוקט מיט חידוש, ווי דאָס פרעמדע ײנגל עסט בײַ זײ אין שטוב. אין אַזאַ שטוב האָט געטראָפן נאָכן עסן, בײַם אַרויסגײן, האָט די אײגענע מאַמע אַרײַנגעלײגט דעם ישיבה־בחור אַ פּאָר גראָשן אין האַנט, ער זאָל עפּעס קויפן בײַטאָג, טאָמער וועט „ציען אין האַרצן". דעם טאַטן פון שטוב האָט מען קײנמאָל נישט געזען בײַם עסן. אַ מאַמע — און מיט מאַמעשער גוטסקײט איז די

שטוב געווען פול אין דער צייט, ווען דער פרעמדער האָט די שוועל איבערגעטרעטן.

און געווען איז אַ שטוב, וואו ביים איבערטרעטן די שוועל — האָט באַגעגנט אַן אומעט. די גרויע ווענט האָבן אַ קוק געטאָן און געמוסרט, הלמאי מען קומט נישט־געבעטענערהייט. קינדער שטיפן און באַמערקן נישט דאָס פרעמדע יינגל, וואָס איז ישיבה־בחור, און וואָלט נאָך אויך חשק געהאַט אַ שטיף צו טאָן... ווען די תורה זאָל נישט אַראָפּוועגן דעם קאָפּ צו דער ערד. דאָס עסן דערלאַנגט מען צום טיש, ווי צוגעוואָרפן; כאָטש אַ מאַמע, אָדער עלטערע טאָכטער דערלאַנגט עס — דעם טיש פאַרשפּרייט מען נישט. דער טיש איז נישט ריין. דער טעלער, די לעפל — נישט געוואַשן. אַוועקגעשטעלט ס'עסן אויפן טיש און אַוועק — אַפילו נישט באַוויזן מער ס'פּנים; ביז איך, שלינגענדיק דאָס עסן מיט טרערן, וואָס וואַרגן אין האַלדז, איבערלאָזנדיק האַלב אין טעלער, שטיי אויף, זאָג אַ גוטן טאָג דער שטוב און גיי אַרויס.

געווען אויך אַ שטוב, וואו דער טאַטע האָט אַליין אַכטונג געגעבן, מען זאָל דעם ישיבה־בחור געבן גוט צו עסן. אים געפעלט נישט דעם ישיבה־בחורס בלאַסע באַקן. אַ בחור, ווען ער לערנט אַפילו תורה, באַדאַרף אויך האָבן כּוח.

— פאַרוואָס זעסטו נישט, דער ישיבה־בחור זאָל אויסזען אַ ביסל בעסער? — האָט דער באַלעבאָס געקאָנט אַ זאָג טאָן צו דער באַלעבאָסטע, און מיך קלאַפּנדיק אין פּלייצע, האָט ער באַפוילן: — עס, עס, ווּעסטו האָבן כּוח צו לערנען תורה. לאָז נישט איבער אין טעלער, ווּעסטו האָבן כּוח.

ס'איז נישט געווען אַ געפיל פון חרפּה, וואָס האָט גורם געווען, דאָס עסן זאָל וואַרגן; נישט דאָס געפיל פון חרפּה האָט געווירקט, די לעפל זאָל ציטערן ביי מיר אין האַנט. אין אַ וועלט אַ גאַר פרעמדער בין איך אַריין; נישט געוואוסט און נישט באַגריפן איר אַנהייב און איר סוף. פונקט, ווי דער טייך אונדזערער האָט געהאַט זיין אייגענע בעט און פון איר האָט ער נישט געקאָנט צו ווייט אַוועק אַפילו אין פרילינג, ווען די בעט איז ענג געוואָרן פאַר די אָנקומענדיקע שטראָמען — אַזוי, אַפּנים, איז מיין לעבן אַוועק אין אַ באַשטימטער ריכטונג גאַר פון די יונגע יאָרן אָן. נישט מיין טאַטע האָט דעם וועג געצייכנט. ס'יידישע לעבן, וואָס איז פון איין פאַרנעפּלטן ווינקל אַרויס און אין צווייטן אַריין; די וועגן, וואָס פריערדיקע דורות האָבן אויסגעטראָטן — אויף זיי בין איך, ווי אַ סך אַנדערע פון מיין גלייכן, געוואָרן אַרויפגעשטויסן.

„הזהרו בבני עניים כי מהם תצא תורה״.

זייט אָפּגעהיט מיט די קינדער פון אָרעמעלייט, וואָרום פון זיי קומט די תורה אַרויס. דאָס איז גוט געמיינט געוואָרן.

איך האָב נישט אָפּגעשטאַמט פון אַן אָרעמער שטוב, ווייל ביי אונדז האָט מען קיין השגה נישט געהאַט פון עשירות. אין מיר האָט געפעלט דער קבצנישער דרך. ס׳איז מיר געווען גלייך, ווי איך וואָלט פאַראַרעמט געוואָרן; ביים איבערטרעטן אַ פרעמדע שוועל איעדן טאָג, וואו איך האָב באַדאַרפט קריגן מיין מאָלצייט — צומאָל אַפילו בעסערע ווי אינדערהיים — האָב איך פונדעסטוועגן געשפּירט, ווי איך ווער אָרעמער, קלענער און איינגעשרומפּן.

די ערשטע צייט איז מיר געווען אין פרעמדן בית־המדרש אומ־היימלעך, כאָטש דער בית־המדרש האָט באַדאַרפט ווערן מיין נייע היים, מיין אמתע היים אויף די וויטערדיקע יאָרן. עס האָט נאָך באַדאַרפט די בענקעניש אין מיר גראָבן און נאָגן, דערגרייכן צו פאַרבאָרגענע קוואַלן, אויפדעקן פאַרבאָרגענע כּוחות, וואָס דורך זיי זאָל איך געשטאַרקט ווערן צו קענען לעבן אַ ניי לעבן אין בית־המדרש וואו דער גערויש איז אַן אַנדערער און די שטילקייט אויך אַן אַנדערע. נישט די שטילקייט, וואָס אין דער נאַטור.

האָב געדאַרפט ווערן צוגעוואוינט צו דער יאָרצייט־ליכט, וואָס האָט אַזוי אָפט געברענט אויפן באַלעמער, צי ביים עמוד. האָב געדאַרפט גובר זיין די שאָטנס, וואָס זענען צו מיר אַרויסגעקראָכן פון די ווינקלען. ווי נאָר איך בין געבליבן אַליין אין בית־המדרש, אין די רעגנדיקע און ווינטיקע האַרבסט־נעכט. איך האָב באַדאַרפט פאַרטרייבן פון האַרצן דעם פּחד פאַר דעם נייעם לעבן, וואָס איך האָב באַגעגנט נאָך גאָר אין די קינדערשע יאָרן.

פאַר די אויגן זענען געשטאַנען אויסגעשטעלט די הונדערטער ספרים אין די פּאָלעצעס, וואָס צו זיי באַדאַרף איך קומען פאַרזיכטיק, ווי צו אַן אומבאַקאַנטן קוואַל, פונוואַנען איך באַדאַרף טרינקען חכמה און וויסן.

און נישט איינמאָל, קומענדיק אין בית־המדרש פון מיין פאַרשעמטן מאָלצייט, בין איך געשטאַנען פאַר די פּאָליצעס ספרים; געוואַרט און געגאַפט, טאָמער וועט וועלכער ס׳איז ספר אָנהייבן צו רעדן צו מיר מיט אַ מענטשלעכן לשון און מענטשלעכער שטים; אָנהייבן צו רעדן מיטן לשון פון די פייגל אַרום אונדזער מיל; מיטן לשון פון אונדזער וואַסער אונטער די מיל־רעדער...

קאַפּיטל פינפאונצוואַנציק

די ערשטע נאַכט אַליין אין בית־המדרש

די באָבע איז געווען קעגן דעם, איך זאָל שלאָפן אין בית־המדרש. מיין געלעגער, כאָטש ביי דער באָבען אין שטוב וואָס איז געווען אויסגעבעט אויף אַ ברעט פון שלאָפבאַנק, אַוועקגעלייגט אויף צוויי שטולן — דער דאָזיקער געלעגער איז מיר נישט געווען היימיש, זינט איך בין אַוועק פון דער היים. האָט עס מיך שוין גאָר אינגאַנצן געצויגן אין בית־המדרש אַריין.

— צי אויף דער האַרטער באַנק וועסטו שלאָפן איינער אַליין אין בית־המדרש?

האָט די באָבע געקוועטשט מיט די פּלייצעס, קוקנדיק אויפן זיידן, וואָס האָט געשמייכלט.

דער זיידע האָט עס אָפּנים גוט פאַרשטאַנען. כאָטש זיינס אַן אייניקל — בין איך נישט געקומען צו אים צו גאַסט. קיין מעלייטשיטש בין איך געקומען ווי אַ ישיבה־בחור; אַליין לערנען — מיינט אויך שלאָפן אין בית־המדרש.

איך בין צום גרעסטן טייל געווען אַליין אין בית־המדרש. קיין אַנדערע, פרעמדע בחורים האָבן דעם ווינטער נישט געלערנט אין מעלייטשיטש, אַחוץ שטעטלדיקע יידן, למדנים, וואָס זענען פאַרלאָפן אין בית־המדרש אַריין בייטאָג אַריינקוקן אין אַ ספר אַריין. פונדעסטוועגן בין איך נישט זאַט געוואָרן מיט מיין אַליין־זיין. ס׳האָט געצויגן צו יחידות, וואָס מען האָט געקאָנט דערגרייכן נאָר אין די לאַנגע ווינטער־נעכט. אַליין מיט די פאַלעצעס ספרים; אַליין מיט די לאָמפּן און הענגלייכטער; אַליין מיט דעם גרויסן שאַפּקע־זייגער, און מיט דעם שטענדיקן טריף־טראַפּ פון די טראָפּנס, וואָס האָבן אָן אויפהער געטריפט פון האַנטפאַס ביי דער טיר.

יידן האָבן אויף מיר די ערשטע צייט געקוקט. פאַרוואָרפן אַ פּאָר

ווערטער, אויסגעפּרעגט, פון וואַנען איך בין. מזרח־יידן קוקן צו מיר מיט אַ שטיקעלע גאווה. די פּשוטע יידן ביים אויוון — מיט פּאַטערלעכער ליבשאַפט. מיך האָט עס געצויגן צו די דאָזיקע פּשוטע יידן, וואָס זענען אין משך פון דער וואָך אין איילעניש אַריין אין בית־המדרש, אַריינ־געכאַפּט דעם דאַוונען; און שבת בייטאָג אַריינגעזונגען טרויעריק אין די בלעטלעך תהילים אַריין. צוויי באַזונדערע, אָפּגעשיידטע וועלטן, האָב איך איצטער נעענטער ווי שטענדיק געזען אין די ווענט פון בית־המדרש. נעענטער זענען מיר געווען די שוסטערס, שניידערס, קאַוואַליעס, רימערס, באַלעגאָלעס — אָט די אַלע, מיט שווערע הענט, גרויסע שטיוואַליעס און מגושמדיקע פּנימער, וואָס האָבן אַרומגערינגלט דעם גרויסן וואַנטאויוון אין בית־המדרש, אין די שעהען פון צווישן מנחה־מעריב. אין זייערע שמועסן איז געווען אַן אָפּקלאַנג פון מיין היים; זייערע תנועות — באַקאַנטע מיר פון דער היים.

אין בית־המדרש אַריין איז דער נייגעריקער געקומען אָנשטעלן אַן אויער צו די אויסטערלישע שמועסן, וואָס זענען באַפליגלטע אַרויס־געקוואָלן פון הינטערן אויוון. דעם שמועס האָט מען אָנגעטאָן פליגל, און הנאה געהאַט צו זען, ווי וואָר ווערט אין חלום פאַרוואַנדלט; ווי דאָס אַלטעגלעכע ווערט ממש אויף חידושים:

— פּש־פּש, אין קליינינקייט! — האָט מען געשמוצערט מיט די ליפּן.

מיין מהות איז אויך אַריינגעצויגן געוואָרן אין דעם מענטשן־קנויל, וואָס אַרום וואַרעמען אויוון. כאָטש אין ספר די אויגן — האָט פונדעסטוועגן דאָס אויער פאַרנומען ווערטער, ווערטער רויע און צאַרטע; ווערטער, ווי שישקעס, וואָס קינדער פלעגן איינס דעם אַנדערן אַרום תשעה־באב אין די האָר אַריינשטעקן, און ווערטער — פול מיט קינדישקייט און קינדערשן גלויבן.

איז מיר דעריבער ליב געוואָרן דאָס אָרט ביים אויוון. איך זאָל ביינאַכט קענען שלאָפן, אָדער וואָך זיין אַליין ביים אויוון. די באַנק איז דאָך אַזאַ פריינטלעכע; אַן אויסגעריבענע פון שטענדיקן רייבן זי מיט די האַרטע געזעסן; לויכטן די סאַסנע־אָדערן אַרויס פון באַנק. פאַרוואָס טאָקע נישט שלאָפן אַליין דאָ און זיין דער ערשטער אויפצושטיין און באַגעגענען דעם באַגינען?

איך האָב אויך אָנגעהויבן צו דערקענען מוטערלעכע בליקן, וואָס זענען צו מיר דערגאַנגען דורך די גראַטעס פון דער ווייבערשער שול. מאַמעס האָבן דורך די גראַטעס פון צווייטן שטאָק אוודאי מקנא געווען

אזא לערנערל. און אפשר האָבן די מאַמעס באַדויערט, פּאַרוואָס, אַ קינד נאָך, נעמט מען און מען שיקט עס אַוועק אויף דער פּרעמד.

די ערשטע נאַכט, וואָס איך בין איבערגעבליבן אין בית־המדרש נעכטיקן, איז געווען אַ דאָנערשטיק. אַ משמר־נאַכט, ווען ישיבה־בחורים, אָדער גלאַט אַזוי יידן, לערנער, בלייבן אין בית־המדרש אויף אַ גאַנצער נאַכט. בין איך דווקא יענע נאַכט געבליבן אַליין מיט אַ גרויסער, וועקסענער יאָרצייטליכט, וואָס האָט געברענט ביים עמוד. ס'איז אַן ערשטע נאַכט געווען, וואָס האָט אַנגעצייכנט דעם אָנהייב פון אַ סך, גאָר אַ סך נעכט אַזעלכע, ווען מען האָט פון די אויגן דעם שלאָף אַרויסגעקוועטשט; מיט אַן אָנגעצונדענער וואַכקייט געגנישטערט צווישן די שורות פון ים־התלמוד. אַנדערש גאָר האָט געקלונגען די אייגענע שטים אין אַזאַ נאַכט; אַנדערש גאָר האָבן אָפּגעהילכט די אייגענע טריט; מיט אַ טיפער כּוונה האָט געטיק־טיקט דער שאַפּקע־זייגער; אַ פּאַרטראַכטער איז געווען דער לאַנגער זייגער־אומרו אין זיין הין־און־הער.

פון קופּערנעם האַנטפּאַס ביים טיר האָט טריף־טראָפּ געטריפט דאָס וואַסער אין קופּערנעם בעקן אונטן. ס'טריפן פון וואַסער האָט מיין דמיון פאַרבונדן מיטן שטענדיקן וואַסער־גערויש אונטער מיין היים, און עס האָט מיר אויסגעוויזן, אַז ס'וואַסער פון האַנטפּאַס פירט אַ וויטן שמועס מיטן וואַסער פון אונדזער סטאַוו, דערציילט פון פרץ ליפּעס, וואָס גייט דאָ אום איינער אַליין צווישן די שאָטנס, וואָס די וועקסענע יאָרצייטליכט ציט אַרויס פון די טישן, באַלעמער און פון די מעשענע הענגלייכטער און הענגלאַמפּן.

איך האָב דערווייל קיין נייע מסכתא נישט אויסגעקליבן צום לערנען. איך האָב ביי מיר אָפּגעמאַכט, אַפריער אַליין דורכגיין אַלץ וואָס איך האָב אין פאַרלויף פון די יאָרן געלערנט ביי מלמדים; איבערוועגן, איבער־מעסטן אַלץ, וואָס איך האָב געקריגן צו פאַרשטיין מיט דער הילף פון אַ מלמד.

איך האָב אויסגעקליבן די שווערע מסכתא בבא בתרא. און כאָטש איך האָב זי געוואוסט כּמעט אויף אויסנווייניק, לערנענדיק ביי מיינע פריערדיקע מלמדים — האָט די שווערע גמרא איצטער, ביי מיין אַליין־לערנען, אויף מיר אַ קוק געטאָן, ווי אויף אַ שנעק, וואָס האָט די חוצפּה צו נעמען און ווערן אַליין דער באַלעבאָס איבער זיינע אייגענע טעג און נעכט.

אין ערשטן דאָנערשטיק ביינאַכט, אין צייט, וואָס מיין נאָך נישט־

געהיפּטער ניגון האָט אָנגעהויבן זוכן אַ וועג צום דרויסן דורך די פֿאַר־פֿרוירענע ווינטערדיקע שויבן — האָב איך אויפֿגעמישט דף י׳. אַ בייכיקער עמוד — אגדות, געדאַנקען וועגן צדקה געבן, געדאַנקען וועגן מענטש און וועלט.

און אין נאָמען פֿון ר׳ יהודה ווערט אַזוי געזאָגט:

...צען האַרט־עקשנותדיקע זאַכן זענען אויף דער וועלט באַשאַפֿן געוואָרן: דער פֿעלדזנבאַרג איז האַרט און שטאַרק — אייזן קאָן אים בייקומען. אייזן איז האַרט — פֿייער מאַכט אים ווייך. פֿייער איז שטאַרק — וואַסער לעשט אים אויס. וואַסערן זענען שטאַרק — וואָלקן קאָנען זיי פֿאַרטראָגן. וואָלקן זענען שטאַרק — דער ווינט צעטרייבט זיי. דער ווינט איז שטאַרק — דער גוף פֿון מענטשן האַלט אים אין זיך איין. דער גוף איז שטאַרק — אָבער פּחד צעברעכט אים. פּחד איז שטאַרק — ווייַן וועפּט אים אויס. ווייַן איז שטאַרק — דער שלאָף ניכטערט פֿון אים אויס. אָבער טויט איז שטאַרקער פֿון דעם אַלעמען. און צדקה איז מציל פֿון טויט. ווייל דער חכם זאָגט אין משלי: — צדקה תציל ממות...

וואָס נאָך באַדאַרף ס׳קינדערשע האַרץ צווישן די שאָטנס, איינער אַליין אין אַ ווינטערנאַכט, אַרום האַלבע נאַכט? וואָס איז איצטער די וועלט אויף יענער זייט בית־המדרש? ס׳גאַנצע שטעטל שלאָפֿט. בלויז דעם דרייצן־יאָריקן פּרץ ליפּעס נעמט קיין שלאָף נישט... דער באַרג איז שטאַרק — אייזן באַצווינגט אים. אַלץ, אַלץ קאָן מען בייקומען, נאָר דעם טויט נישט...

מיר איז שווער צו באַנעמען דעם צוזאָג, אַז צדקה איז מציל פֿון טויט...

טריף־טראָפּ, טריף־טראָפּ... ס׳טריפֿט ס׳וואַסער פֿון האַנטפֿאַס און שלעפּט פֿאָרט אַוועק די מחשבות אַהין, צום היימישן טייך, וואָס ווינטערט איצטער אונטערן אייז. איך הער, ווי ס׳וואַסער קוועלט אונטער אייז, און דאָס אייז קנאַקט און פּלאַצט. דאָס וואַסער לעבט אונטער אייז. דאָס פּלאַצן פֿון אייז האָט מיך שטענדיק געוועקט פֿון שלאָף. דאָס פּלאַצן פֿון אייז האָט מיר שטענדיק דערציילט פֿונעם וואַסער־כּוח, בשעת עס קוועלט. קינדווייז האָב איך פֿאַרן פֿאַרבאַרגענעם וואַסער אונטערן אייז מער פּחד געהאַט, ווי פֿאַרן אָפֿענעם סטאַוו זומערצייט. און איצטער — דאָס טריפֿן פֿון האַנטפֿאַס באַאומרואיקט מיך. איך בין זיכער, ווען איך וועל מיך איצטער איינגורען ביים וואַרעמען וואַנטאויוון, וועט מיך סיי־ווי דער טריף־טראָפּ פֿון טריפֿנדיקן וואַסער צווינגען וואַך צו זיין.

— צי מוז טאַקע אַ האַנטפאַס טריפן?

איך גיי צום האַנטפאַס און וויל אָפּשטעלן דעם טריף־טראָפּ. ס'העלפט נישט. אַ האַלבער האַנטפאַס מיט וואַסער. און טראָפּנווייז וועט עס איבער־נאַכט נישט אויסטריפן. נעמען און אַרויסלאָזן דאָס וואַסער אינגאַנצן — דאָס איז נישט שכלדיק; אינדערפרי וועט דער אונטער־שמש באַדאַרפן דזשוויגען אין קעלט וואַסער פון ברונעם, אָנצופילן דעם האַנטפאַס.

— שלום מאַכן מיטן טריף־טראָפּ!

אַזוי באַפעלט מיין וואַכער מוח.

איך הייב אָן לערנען אויפן הויכן קול. מיין דין קולכל באַגעגנט אַ ווידערקול, וואָס זינגט מיר נאָך פון דער ווייבערשער שול אויבן. דאָרטן איז איצט קיינער נישטאָ, פונדעסטוועגן ענטפערט אָפּ אַ ווידערקול. עס ענטפערט מיר אַ שענערע שטים. מיינע און פאַרט נישט מיינע.

טראַכט עמעצער איצטער פון מיר אינדערהיים? שלאָפן דאָרטן אַלע איצטער רואיק, ווי דעמאָלט, בעת איך בין נאָך געשלאָפן ביי דער מאַמען אין בעט, און זי האָט מיין וואַכקייט דערהערט ביינאַכט און האָט מיך באַרואיקט? איך וויל נישט נאָכגעבן, אַז אַ פּחד רינגלט מיך אַרום; אַ פּחד, וואָס פּילט איצטער אָן דעם גאַנצן חלל פון גרויסן בית־המדרש. אַפילו די ווייבערשע שול אויבן — אַפילו דאָרטן איז מיין ווידערקול פאַראַן, וואָס ענטפערט אָפּ, ווען איך וויג מיר, וויג מיר ביי דער גמרא בבא בתרא דף י׳... און דוכט מיר, איך באַנעם: אַז טויט און שלאָף זענען צוויי לייבלעכע ברידער. שלאָף ניכטערט אויס; און טויט?

וואָס קומט אַרויס, ווען איך האָב אַפילו מורא? צי וועל איך אַוועק פון בית־המדרש צוריק צום זיידן, קלאַפּן אין טיר און בעטן: „לאָזט מיך אַריין, וואָרעם איך האָב מורא?״ דאָס וועל איך געוויס נישט טאָן. איך מוז די מורא גובר זיין. ס'איז דאָך קיין דרך נישט צו פאַרלאָזן דעם בית־המדרש און גיין שלאָפן אויף ווייכע געלעגערס. די האַרטע באַנק וועט מיך מקרב זיין, ווען איך וועל זי מקרב זיין. און דער האַרטער, אָבער וואַרעמער אויוון — וויפל קאַלטע, טרוקענע הענט האָבן אים געגלעט און דערוואַרעמט געוואָרן... וויפל ווייטיקדיקע, מידע פּלייצעס האָט ער געלינדערט ברעכעניש, ציעניש...

איך זיץ ביים גרויסן, מגושמדיקן, וואַרעמען אויוון. אַזוי פיל מענטש־לעכקייט אין אים. אַ הויכער איז ער, אַ ברייטער — אַ ברייטפּלייציקער. ווען איך צי מיך אויס מיט מיין גאַנצער לענג אויף דער באַנק — פאַרנעמט מיין לענג קוים אַ העלפט פון זיין ברייט. ס'איז נאָך האַלבע נאַכט. אפשר

וועל איך אַנטשלאָפן ווערן. איך לייג אונטער אַן אַלטן טלית צוקאָפּנס, איך לייג מיך אַוועק אין אַנטאָן און באַהאַלט מיין גרייס אונטער מיין ווינטער־מאַנטעלע מיטן שוואַרצן, באַראַשקענעם קאָלנער. איך נורע מיך אונטער אים, וויל, מיין גוף זאָל וואָס ווינציקער אָרט פאַרנעמען.

איך פאַרמאַך די אויגן. איך מעסט מיטן דמיון די גרייס פון בית־המדרש. מיט פאַרמאַכטע אויגן זע איך אַרויס זיין חלל, וואו איין וואַקסענע יאָרצייט־ליכט ברענט. אַ וועלט אַזאַ גרויסע. מיט טישן, מיט סטענדערס, מיט בענק און פאַליצעס ספרים. אַ האַלבנאַכטיקע וועלט, וואו נאָר איין ליכט ברענט; ס׳פייער קנאַקט און שיסט מיט פונקען, און דאָס וואַסער פון האַנטפאַס טריפט: טריף־טראַפּ, טריף־טראַפּ. און דער שאַפּקע־זייגער טיקט־טיקט, און יעדע שעה — בים־באַם! קלינגט ער אויס די שעה... צוועלף שוין לאַנג אויסגעקלונגען. באַלד וועט קומען אַן איינאונאיינציקער בים! איינס אַ זייגער.

ס׳וואָלט נישט שלעכט געווען דאָס גאַנצע אַליין־זיין, ווען נישט דאָס אייגענע געשטאַלט, וואָס ווערט פאַרטאָפּלט; איין פרץ ליפּעס ליגט אַן איינגענורעטער אויף דער האַרטער באַנק ביים וואַרעמען אויוון, און דער אַנדערער — דער אַנדערער פרץ איז אומעטום. דער אַנדערער פרץ איז שוין אַ היפּש ביסל מאָל געווען ביי ליפּעס מיל. געוואָלט דאָרטן געפינען אַ רו־אָרט; געוואָלט געפינען אַן ערטל צום שלאָפן אין די פיר ווענט פון דער שמאָלער שטוב, און געפונען... אַלע געלעגערס זענען פאַרנומען. ממש ענג געוואָרן די שטוב פאַר פרץ ליפּעס ביי ליפען אין שטוב. אַ גאַנצן בית־המדרש באַדאַרף ער האָבן פאַר זיין דרייצן־יאָריקן גוף. דער גאַנצער וואַנטאַויוון פאַר אים אַליין.

— קיין תכלית נישט אונטערן מאַנטל איינגענורעט. קיין תכלית נישט צו ווערן קלענער און קלענער — אַזש די באַנק, דער אויוון, ביידע לאַכן שוין פון דיר. שטיי אויף! טו אַ טרייסל די ביינער. גיי טאַקע צום האַנט־פאַס, וואַש אויס מיט קאַלט וואַסער דיינע אויגן, דיין גאַנצן פּנים; שפּרייז ברייט און לענג, הין און צוריק, פון אויוון ביז צום אָרון־קודש... האָב קיין מורא נישט. גיי אַרויף אויבן, אין דער ווייבערשער שול, זע אַליין מיט דיינע אויגן, אַז דאָרטן איז קיינער נישטאָ. קיינער נישט. קיינער נישט. דאָ איז איצטער דיין היים, סיי בייטאָג און סיי ביינאַכט. זיי־זשע מוחל, קריך אַרויס פון אונטערן ווינטערדיקן מענטעלע מיטן באַראַשקענעם קאָלנער.

אַזוי האָט פרץ ליפּעס, דער מילנער, אויסגעמוסרט פרץ ליפּעס, דעם ישיבה בחורל, און האָט אים פאַרשעמט.

האָב געפּאָלגט. אויסגעוואַשןביים האַנטפּאַס ס׳פּנים, די אויגן; האָב אָנגעצונדן אַ ליכט און אָוועק אויבן אין דער ווייבערשער שול. טאָקע צום ערשטן מאָל אין דער ווייבערשער שול. פּוסט. נישטאָ קיין פּאָליצעס ספרים. אַן אומעטיקע לערקייט. דאָ און דאָרטן אויף די בענק — שמות פון סידורים. דאָ און דאָרטן — אַ בלעטל פון אַ תחינה.

איך בין מיט דער אייגענער ליכט אַראָפּגעקומען צוריק אין בית־המדרש און אָנגעהויבן באַטראַכטן די ספרים אין די פּאָליצעס, וואָס אַזוי וואויל באַקאַנט זענען זיי מיר צוליב דעם, וואָס איעדן ביינאַכט, ווען דער עולם גייט אָוועק פון בית־המדרש, קלייב איך זיי אויף די פאַנאַנדער־געשליידערטע ספרים אויף אַלע טישן; אין איעדן ספר האָב איך שוין פאַרן אַריינשטעלן אין פּאָליצע אַריינגעקוקט. די ספרים דערקענען מיך. היימיש ווערט מיר מיט זיי. די לעדערנע רוקנס מיט די איינגעגילדטע נעמען פון גמרות און מפרשים — איעדער אות שמייכלט צו מיר. איעדער אויפשריפט מאַכט פון מיר חוזק, פאַרוואָס איך בין געקומען לערנען אַ משמר, זיין וואָך אַ גאַנצע נאַכט, און גאָר אַ פּחד, גאָר אַ נאַגעניש איז מיך באַפאַלן...

— צי ביסטו דען נישט איינער פון אונדז דאָ אין די פּאָלעצעס? ביסטו עס נאָך נישט אינגאַנצן — ועסטו ווערן אַזאַ איינער. וואָרעם וואָס איז דער אַלטער רב — אויב נישט אַן אַלטער „חושן המשפט״? זיין אידעם איז אויך אַ „חושן המשפט״, אַ ביסל בעסער איינגעבונדן; מיט נייע, נאָך נישט קיין באַפלעקטע טאָוולען... ליפּעס מיל? וואָס געהער דיר איצטער אַן ליפּעס מיל? ביסט דאָרטן געבוירן געוואָרן — נו, איז וואָס? וואו זענען מיר געבוירן געוואָרן? דאָ אין מעלייטשיטש אַוודאי נישט. אונדז איז גוט דאָ אין די פּאָלעצעס. בפרט דו ביסט גאָר דער, וואָס האָלטסט אונדז אין אַ סדר; דו נעמסט פון אונדז דעם שטויב אַראָפּ.

— מיט אונדז איז דאָס אייביקע לעבן. טויט איז נישט שטאַרקער פון שלאָף. שלאָף דאָ, און מירן וואַכן איבער דיר. ס׳וואָסער טריפט פון האַנטפּאַס — אַז עס וועט אויסטריפן ביזן לעצטן טראָפּן, וועט עס שטיל ווערן.

— גיי שלאָפן — האָט צו מיר גערעדט מיט אַ באַסאָוועך שטים די גראָבע מסכתא בבא בתרא, וואָס איז געלעגן אַן אָפענע אויפן טיש לעבן אויוון.

שיכּור בין איך געווען יענע נאַכט נישט פון וויין, נאָר פון מיין אַליין־זיין די ערשטע נאַכט אין מיין אַליין־לעבן אין ד׳ אמות פון בית־

המדרש. דער שלאָף האָט פאַרט די דאָזיקע שיכּרות מנצח געווען. האָב נאָך געהערט שלאָגן דער זייגער צוויי. בין אַנטשלאָפן געוואָרן, נישט אויסגעצויגן ביים אויוון, נאָר דער קאָפּ איז געזונקען אויף דער אָפענער מסכתא בבא בתרא.

פון דער גמרא איז צו מיר דער שלאָף אַרויסגעקומען און פאַרוויגט מיין קינדערשן קאָפּ.

קאַפּיטל זעקסאונצוואַנציק

אַ נישטפאַרדינטער פּאַטש

מיר איז מיטאַמאָל דער מאַמעס געבוירנשטאָט נמאס געוואָרן. גאָר אומגעריכט איז דאָס פאַר מיר געקומען. ס׳האָט נישט געהאָלפן דער שיינער זומער, ווען דאָס שלאָפן אין בית־המדרש איז מיר געווען ליב; ווען די ספרים אין די פּאָלעצעס זענען געוואָרן מיינע נאָענטע, צו וועמען איך האָב אָפט מאָל אין דער שטיל גערעדט. מיין יונג לעבן איז אומגעריכט פאַרשעמט געוואָרן אין מיין מאַמעס געבוירנשטאָט.

טאָקע צוליב די ספרים אין די פּאָלעצעס איז מיר אַזוי אומגעריכט געקומען די באַליידיקונג:

טאָג־איין, טאָג־אויס, כּמעט פון דער צווייטער וואָך אָן, זינט איך בין געקומען לעבן אין מעלייטשיטשער בית־המדרש, איז געווען מיין עובדא איעדן סוף טאָג צונויפנעמען אַלע ספרים פון די טישן און ברענגען זיי אין אַ סדר. דער שמש, וואָס האָט מיר פּינקטלעך איעדן פרייטיק באַצאָלט די זעקס גראָשן פאַר דער דאָזיקער אַרבעט, איז מיט מיר געווען צופרידן. איך האָב אַריינגעבראַכט אַ סדר אין די פּאָלעצעס. הויכע ספרים — צו הויכע, און נידעריקע — צו נידעריקע.

דער אַלטער רב האָט מיר אַמאָל אַ גלעט געטאָן די רעכטע באַק און געזאָגט:

— וואויל, מיין זון, ווי דו האַלטסט די ספרים אין אַ סדר...

געווען אַן עלטערער ייד, כּאַטש אַ בן־שמונים — אָבער גלייך און רירעוודיק. דאָס איז געווען דער אַלטער שוחט; אַ הויכער ייד מיט אַ גרויי בערדל. אַ ברוגזער איז ער שטענדיק אַריינגעקומען אין בית־המדרש. מען האָט געשמועסט, אַז ער האָט נישט געהאַט קיין חשק אַרויסצולאָזן זיין אומנות, די שחיטה, כּאַטש די הענט האָבן שוין ביי אים געציטערט.

ער, דער איינציקער, איז מיט מיר נישט געווען צופרידן. עטלעכע

מאָל האָט ער מיט כּעס אויסגערעדט, פאַרוואָס איך האָב איינגעפּירט אַ נייעם סדר אין די פּאַלעצעס ספרים — באשר אים קומט אָן שווער צו געפינען זיין גמרא. מסכתא ברכות האָט ער געלערנט. איך האָב אים שטענדיק אַליין דערלאַנגט זיין מסכתא ברכות, אויב איך בין נאָר געווען אין בית־המדרש, ווען ער איז אָנגעקומען.

איינמאָל, אָנהייב זומער, אַ זייגער עלף איז דאָכ געווען, איך קום פון מיין „טאָג״, פון איבערבייסן. איך עפן די טיר פון בית־המדרש, קום אַריין — דער אַלטער שוחט שטייט אין דערוואַרטונג. מיך דערוואַרט ער עס. און ווי נאָר איך האָב אַריבערגעטראָטן די שוועל — נעמט ער און לאָזט מיר אַראָפּ אַ פייערדיקן פּאַטש.

— דו, יונגאַטש איינער! דו וועסט עס מיר טאָן צולהכעיס, אומישנע באַהאַלטן די גמרא מיינע, איך זאָל נישט קאָנען געפינען — אָט האָסטו דיר, יונגאַטש איינער, פאַר צולהכעיס טאָן!

נישט נאָר מיינע באַקן האָט ער אָנגעצונדן — מיינע אויגן, מיינע אויערן, מיין גאַנצן קאָפּ האָט ער אָנגעצונדן מיט חרפּה און פאַרדראָס. מיינע פּיס האָט ער מיר אונטערגעזעגט, און אַלע גלידער מיינע, איעדער גליד באַזונדער האָט געגלוסט צו וויינען אויפן הויכן קול.

איך בין אַוועק אויף דער ווייבערשער שול, באַהאַלטן דעם קאָפּ אויף אַ סטענדער, און מיין גאַנץ באַליידיקט לעבן האָט אין מיר געוויינט און פּראָטעסטירט. אַלץ איז מיר מיטאַמאָל פאַרטונקלט געוואָרן. ווען איך וואָלט געקאָנט אַנטלויפן אַהיים, אַנטלויפן צו פוס — וואָלט איך אַ באַר־וועסער אַוועק אין איין געלאָף, איבער לאָנקעס, בלאָטעס, איבער גראָבנס און פּלויטן — צוריק אין מיל אַריין... נישט אין קלעשטשעלער בית־המדרש, נאָר אין מיל אַריין! נישט אָנזען מער די דאָזיקע אָנגעבלאָזענע שטעטלדיקע גרויסהאַלטער.

אָבער דאָס איז געווען אוממעגלעך. נעמען פאַר שבועות, ווען ערשט מיט אַ האַלב יאָר צוריק בין איך געקומען פון דער היים מיט דער דעה צו לערנען אין מעלייטשיטש עטלעכע יאָר — ווי אַזוי קאָן איך עס איצטער אַנטלויפן? צי וועל איך קאָנען דערציילן, אַז דער אַלטער שוחט האָט מיך אויסגעפּאַטשט, דעריבער בין איך פון מעלייטשיטש אַנטלאָפן? דעריבער וויל איך מער נישט גיין אין בית־המדרש אַריין לערנען?

אין מעלייטשיטש מוז איך דעם זומער ווי עס איז איבערשטופּן. די חרפּה באַגראָבן, דעם ווייטיק באַהאַלטן. אַפילו דעם זיידן נישט דערציילן,

ווייל קיינער, קיינער איז נישט מסוגל צו פאַרשטיין, ווי טיף איך בין אין מיין מאַמעס געבווירנשטאָט פאַרשעמט געוואָרן.

דעם גאַנצן טאָג האָב איך נישט געזען מער די אותיות אין מיין ספר. די אותיות זענען אומגעשפּרונגען און געלאָזן די בלאַנק־ווייסע דפן. וויפל איך האָב מיך נישט באַמיט אַרויסצושלאָגן פון קאָפּ דאָס געשעענע, באַגראָבן דעם רעיון אין דער גמרא — איז דאָס מיר נישט געלונגען. איך האָב העכער ווי שטענדיק אויפגעהויבן מיין קול איבער דער גמרא, אַרויסגעשריגן מיט ווייטיק דעם ענין, וואָס איך האָב געלערנט — מיין שטים איז אין פוסטן חלל פאַרשוואונדן. אַ פוסטער חלל איז פאַר מיר געוואָרן דער בית־המדרש. ביז דער שמש איז אַריינגעקומען.

געוועזן שוין פאַרנאַכט, פאַר מנחה, ווען דער שמש איז אַריינגעקומען. זיין שטייגער געוועזן צוצוקומען צו מיין סטענדער און מיט ליבשאַפט מיר אַ גלעט טאָן, זאָגן מיר אַ גוט וואָרט אין זיין אייגענעם נאָמען, אָדער אין נאָמען פון אַ באַלעבאָס, וואָס האָט פאַרוואָרפן אַ גוט וואָרט וועגן דעם יונגן ישיבה־בחור, דעם מתמיד.

— איר וועט מיר מוחל זיין — האָב איך אָנגעהויבן — איך וועל מער נישט צונויפקלייבן די ספרים... איך קאָן נישט מען...

מיט טרערן זענען מיר פאַרשוואומען געוואָרן די אויגן. איך האָב אים דערציילט, וואָס מיט מיר האָט געטראָפן, ווען איך בין אינדערפרי געקומען פון איבערבייס. דער שמש איז געווען שטאַרק אויפגעבראַכט. ער האָט מיר אָנגעבאָטן צען גראָשן אַ וואָך, איך זאָל ווידער האַלטן די ספרים אין אַ סדר. בין איך אָבער באַשטאַנען אויף מיינס. כאָטש דער אַלטער שוחט האָט מיר אויף מאָרגן אַ גלעט געטאָן מיין באַק און געזאָגט: אַז ער איז מיר מוחל... בין איך פונדעסטוועגן געבליבן פאַר־עקשנט. די ספרים האָב איך מער נישט צונויפגעקליבן. זייער סדר אין די פּאָליצעס איז געוואָרן אַן אַנדערער. מיט טרויער האָב איך פונדער־וויטנס צו זיי געקוקט... צי האָבן זיי מיין באַליידיקונג געשפּירט?

דער שיינער סאָסנאָווער וואַלד, וואו די ביימער זענען ווי שומרים געשטאַנען הינטערן שטעטל; דער וואַלד, פון וועלכן מיין מאַמע האָט מיט אַזוי פיל צערטלעכקייט אונדז קינדער דערציילט — דער וואַלד, וואו מיין מאַמעס יוגנט האָט אויפגעבליט — פאַר אים האָב איך מורא געהאַט. אַיעדער בוים האָט צו מיר מיט אַ גרינעם אומעט געקוקט, ווען איך בין צומאָל צווישן דיביימער שטיל אומגעגאַנגען.

דער מעלייטשיטשער וואַלד האָט געשמט אין דער גאַנצער געגנט.

פון בריסק, און אַפילו פון ווייטערע שטעט, זענען לונגען־קראַנקע זומער געקומען צו טרינקען ציגענע מילך אין מעלייטשיטש און זיצן אין שאָטן פון די סאָסנאָווע ביימער, אין טרוקענעם, שמעקעדיקן וואַלד. קראַנקע מענער און פרויען אין געפּלאַכטענע וויגבעטן; קראַנקע, שפּאַצירנדיק צווישן די ביימער; פּנימער איינגעפאַלענע, גופים איינגעבראָכענע, הוס־טערס, שפּייערס, קרעכצערס האָבן זומער באַוואוינט דעם דאָזיקן וואַלד. טרויעריק ביז צו אַ קלעמעניש איז מיר געווען צו זען די קראַנקע, וואָס זענען פון ערגעצן אָנגעקומען און פאַרנומען דעם געזונטן סאָסנע־וואַלד.

איך האָב שוין געקענט כמעט אַלע מעלייטשיטשער לייט. דעריבער האָבן די אַלע זומערלייט אין וואַלד מיר אויסגעקוקט פרעמד, פון דער פרעמד געקומענע. האָב איך שטענדיק אין מיין דמיון געזען אַ טרויעריקע וועלט, וואו די מענטשן, מענער, פרויען, יונג און אַלט, אַפילו יונגע קינדער — זענען קראַנק; מיט צעגעסענע לונגען און צעריסן האַרץ. זייער וועג איז אַ קראַנקער. די געגנט אַרום מעלייטשיטש איז דורכדעם קראַנק. כאָטש מעלייטשיטש קוקט די קראַנקע אויס, קוים וואָס מען דערוואַרט, דער ווינטער זאָל אַריבערגיין, דער פרילינג זאָל קומען — נישט דאָס ערשטע גרינע גראָז פּילט אָן מיט פרייד ס'האַרץ פון מע־לייטשיטשער לייט, נאָר די ערשטע לונגען־קראַנקע, וואָס קומען אַראָפּ צו זוכן דירות אין מעלייטשיטש... פון זיי איז די שפע פאַר די מעלייטשיטשער לייט, און פאַר מיר איז דאָס אַ קוואַל פון שווערע מחשבות. שמעקעדיקע סאָסנע־ביימער און צווישן זיי — מענטשן, וואָס אָטעמען די לופט און ווערן דערוואָרגן פון בלוט, וואָס וויל דווקא דורכן האַלדז אַרויסשטראָמען, ווי עס שטראָמט צומאָל די פּעך פון אַ סאָסנע־בוים, דאָרטן, וואו אַ וואונד איז אין בוים.

האָב איך דעריבער געזוכט אַ פרייען שטעג צווישן די קאָרנפעלדער, אין די ווייצנפעלדער אַהינטערן וואַלד, וואָס האָבן פאַר מיר אויפגעעפנט אַ רחבותדיקע און געזונטע וועלט; ביז צום אָרט, וואו הימל נידערט צו דער ערד, איז מיין פרייער וועג... גייענדיק אין פעלד, האָט מיר דער וואַלד פונדערווייטנס אויסגעזען אַ פאַרוויקלטער אין שטענדיקע שאָטנס.

שפּעט אין זומער איז קיין מעלייטשיטש געקומען אַ מוכר־ספרימניק. אַ פרומער ייד מיט לאַנגע פּיאות. אַ געלבערדיקער און באַרעדעוודיקער. ער איז אָנגעקומען מיט פערד־און־וואָגן; אויפן בית־המדרש־הויף אויס־געשפּאַנט דאָס פערד און אָנגעהויבן אַראָפּנעמען פון וואָגן פּעקלעך און קעסטלעך ספרים. ער האָט די ספרים אין בית המדרש אויסגעפּאַקט און

זיי אויסגעשטעלט אויפֿן לאַנגן טיש ביים אויוון. דערעיקר האָט ער געהאַט חומשים, מחזורים, משניותן, תנ״כן און געוויסע מפרשים אויף תלמוד. ער האָט אָבער אויך געהאַט אַן אָפּטיילונג אויף דעם אייגענעם טיש מעשׂה־ביכלעך אויף „זשאַרגאָן״, נישט קיין איינגעבונדענע. ער האָט זיי געהאַלטן צוזאַמען מיט די ווייבערשע תּחינות.

דאָס איז געווען צום ערשטן מאָל, וואָס איך האָב די דאָזיקע מעשׂה־ביכלעך געזען. געווען מעשׂה־ביכלעך מיט די נעמען פֿון מחברים: שמ״ר, עוזר בלאָשטיין, אייזיק מאיר דיק און יהושע מזח. איך האָב באַמערקט ווי עלטערע יידן קוקן קרום אויף די דאָזיקע מעשׂה־ביכלעך. אַנדערע, פֿאַרקערט, פֿאַרקוקן אין ביכל אַריין און שמייכלען. בייטאָג קומען מיידלעך אין בית־המדרש, נעמען ביים מוכר־ספרימניק מעשׂה־ביכלעך אויף אַ טאָג, לאָזן אַ ביסל געלט פֿאַר אַ משכּון, אַז דאָס ביכל וועט זיין גאַנץ.

דער מוכר־ספרימניק האָט גענעכטיקט אין בית־המדרש. ביינאַכט, ווען מיר זענען געבליבן אַליין, האָט ער מיר געהייסן אַריינקוקן אין די דאָזיקע מעשׂה־ביכלעך. איך האָב גענומען שמ״רס אַ ביכל און האָב עס נישט געקאָנט באַנעמען. די מעשׂיות פֿון פּרינצן און פּרינצעסינס האָבן מיך נישט גענומען. די אַלערליי ספּורי־נפלאות האָבן מיך נישט באַצוואונגען.

פֿונדעסטוועגן האָב איך ביי אים איינגעהאַנדלט פֿאַר עטלעכע גראָשן פֿון מיין אָפּגעשפּאָרט געלט אַ ביכל מיט אליקום צונזערס לידער. אין ביכל האָב איך געפֿונען די וואוילבאַקאַנטע לידער: „אין סאָכע ליגט מזל און ברכה״ און „שיבת ציון״... האָב די לידער געקויפֿט און באַהאַלטן צווישן מיינע זאַכן. זעלטן ווען, בשתיקה, האָב איך אין די לידער אַריינגעקוקט. כ׳האָב פֿאַרשטאַנען, אַז די דאָזיקע לידער באַדאַרף מען אויסזינגען — האָב איך געפּרוּווט אַליין צוקלערן פֿאַר זיי ניגונים. מיר איז נאָר געווען קשהדיק, ווי אַזוי אַ פֿרומער ייד, אַ מוכר־ספרמניק, וואָס פֿירט אַרום סידורים און חומשים — פֿירט אויך אַרום אַזעלכע ספרי־חול, פֿאַרקויפֿט זיי דווקא אין בית־המדרש.

ביינאַכט, ווען איך בין מיטן מוכר־ספרימניק געבליבן אַליין, האָט ער מיר דערציילט, אַז די מחברים פֿון די דאָזיקע מעשׂיות זענען לעבעדיקע מענטשן. די דאָזיקע ספרים איז ער מכוון נאָר פֿאַר דינסטמיידלעך. ביינאַכט, ווען קיינער איז אין בית־המדרש נישט געווען, האָט דער מוכר־ספרימניק אַליין אַריינגעקוקט אין די „זשאַרגאָנישע״ ביכלעך,

געשמייכלט אין זיין געלעך באָרד אַריין, און צומאָל געלאַכט אויפן הויכן קול.

ווען דער מוכר־ספרימניק איז אַוועקגעפאָרן, האָט ער ביי מיר איבערגעלאָזן אַ בענקעניש אין האַרצן. אָט אַזוי, מיט פערד־און־וואָגן, מיט אַ פולן וואָגן ספרים, ציט ער פון שטאָט צו שטאָט. אַזוי פיל שטעט איז ער, מסתמא, שוין אויסן געווען. גוט וואָלט געווען, אַזוי ווי ער, אַנלייגן אַ וואָגן מיט אַלערליי ספרים, און פאָרן פון שטאָט צו שטאָט, פון שטעטל צו שטעטל און, ווי ער, אויספּאַקן די ספרים, אויסלייגן זיי אויפן לאַנגן טיש ביים אויוון — מענטשן זאָלן קומען אַריינקוקן אין די דאָזיקע ספרים...

אײדער דער מוכר־ספרימניק איז אַוועקגעפאָרן, האָב איך אים אין דער שטיל געפרעגט:

— צי זענען נאָך פאַראַן שטעטלעך אויף דער וועלט, וואו ישיבה־בחורים לערנען?

האָט ער מיך באַטראַכט מיט אַ פאַרבאָרגענעם בליק און געזאָגט:

— די וועלט, מיין זון, איז גרויס... אין איטלעכער שטאָט איז אַ בית־המדרש פאַראַן, יידן פאַראַנען... מען ווערט, מיין זון, אין ערגעץ נישט פאַרפאַלן.

קאַפּיטל זיבנאונצוואַנציק

צו גאַסט אין דער היים

צוויי מאָל בין איך געקומען אַהיים צו גאַסט פון מעלייטשיטש. אַ גאַסט בין איך געוואָרן אין דער היים. אַזוי האָט מען אויף מיר שוין געקוקט. מיין היים איז צו ביסלעך געוואָרן די פרעמד, און מיין געבוירנ־שטאָט — גאַסטהויז.

ס'האָט שוין געמוזט אַזוי ווערן, ווייל אויף דער פרעמד האָב איך באַדאַרפט וואַקסן. כאָטש באַלד שוין פערצן יאָר אַלט — בין איך נאָך אַלץ אַ דראָבנער ריטל, נישט מער. דער שורש איז נאָך נישט געווען אַרויסגעריסן פון דעם נאַסן גרונט אַרום ליפּעס מיל. אויף דער פרעמד האָב איך באמת געלערנט צו וויסן און דערקענען אָפענע טירן צו פרעמדע און דאָך אייגענע הייזער, וואו עס האָבן געלעבט פאַרהאָרעוועטע טאַטעס, פאַריאָגטע מאַמעס, וואָס האָבן צווישן אייגענע קינדער געמאַכט אַן אָרט פאַר אַ פרעמד קינד — איין טאָג אין וואָך געגעבן דעם פרעמדן עסן; מיט אַ סך היימישער ליבשאַפט צוגעטראָגן דעם טעלער געקעכטס צום טיש, און הנאה געהאַט, אויב דאָס פרעמדע קינד האָט פון עסן הנאה.

ווי מיר איז נישט געווען ניחא דאָס גיין אַיעדן טאָג צו אַ פרעמדן טיש; ווי ס'איז מיר געבליבן שטיין גאַנץ אָפט דאָס עסן אונטערן האַרצן, ווייל פאַרבאַרגענע טרערן האָבן געוואַשן דעם ביסן — האָב איך פונדעסט־וועגן געלערנט צו פאַרשטיין, אַז אויף דער פרעמד איז דער גרונט, וואו אַזאַ גרינגער וואָרצל קאָן בויערן, נאָגן און געפינען גענוג חיונה צו וואַקסן. כאָטש פאַרנעפּלט איז מיר נאָך געבליבן אויף אַ לאַנגער צייט מיין עובדא אויף דער פרעמד. ווען איך האָב מיך אָנגעהויבן מיחד צו זיין ביי די ראַנדן פון ים־התלמוד; אָנגעהויבן אַליין אויסקלייבן מסכתות צו לערנען, מפרשים, אין זיי אַריינצובליקן — האָבן צו מיר אַרויסגעבליקט די נאָענטע רוימען אין נעפּלען איינגעוויקלטע.

אגב איז ביי מיר פֿאַמעלעך אויפֿגעקומען אַ בלייכער ווײסן — אַז אויף יענער זייט פֿון ליפּעס מיל אין קלעשטשעל איז נאָך פֿאַראַן אַ גרויסע וועלט; אויף דער דאָזיקער וועלט לעבט אַ פֿאָלק ישראל... לעבט שוין אַזוי טויזנטער יאָרן. איך אַליין בין אַ שטויבעלע אויף דער ערד, אַ שטויבעלע ביי דער גרויסער אומה, וואָס איז צעזייט און צעשפּרייט אויף דער וועלט. דאָס האָב איך אָנגעהויבן צו באַגרייפֿן, אַריינקוקנדיק אין די ספֿרים, וואָס איך האָב טאָג־טעגלעך געהאַלטן ביים איינסדרן אין די פֿאַלעצעס אין מעלייטשיטשער בית־המדרש.

נישט איינמאָל, כאָטש אַזוי יונג, איז מיר פֿונדעסטוועגן איינגעפֿאַלן אַ טראַכט צו טאָן:

— צי וואַקסטו נישט אַ בטלן, אַרויסגעטאָן פֿון דער וועלט, ווי אַ סך פֿון די בטלנים, וואָס דו האָסט שוין געזען פֿאַר דער צייט, זינט דו ביסט אַ בית־מדרשניק?

איך האָב געזען די פּשוטע מענטשן, די שווער פֿאַרהאָרעוועטע יידן, וואָס זייער אָרט איז אין שטעטל אין די זייטיקע גאַסן; אין בית־המדרש — אַרום אויוון; מיטן געדאַנק האָב איך זיי צונויפֿגעבראַכט מיט ליפּעס משפּחה. איך אַליין האָב באַגערט אויף שטענדיק צו בלייבן פֿאַרוואָרצלט צווישן די דאָזיקע פּשוטע מענטשן. איך האָב נישט באַגריפֿן, ווי אַזוי איך וועל געפֿינען מיין תכלית אויף דעם וועג, וואָס איך בין אַרויס־געשטויסן געוואָרן.

דעריבער בין איך געקומען אַהיים פֿון מעלייטשיטש מיט אַ פֿאַר־באָרגענעם אומעט, וואָס האָט מיך נישט אָפּגעלאָזן, ווען אַפֿילו איך בין אומגעגאַנגען איבער מיינע פֿאַרליבטע ערטער אַרום מיל. ס'וואָסער האָט אַנדערש געראַוישט: שרייענדיקער, כמעט ברוגזדיק. ס'וואָסער האָט פֿאַר דער צייט שוין געקראָגן אייגענע סודות. דאָס וואָסער האָט אָפּ־געגייגט אין נייע באַהעלטענישן אונטער די באַגראָזטע ברעגעס. אַ געוויסער שטח איז געלעגן צווישן מיר און מייניקע. דעם שטח האָבן מייניקע אַליין פֿאַרברייטערט מיט מיין נייעם קומען אַהיים. מיר איז געווען שווער צו פֿאַרטראָגן דעם געוויסן דרך־ארץ, מיט וועלכן די עלטערע אין שטוב האָבן אויף מיר געקוקט, אָדער גערעדט.

— דו ביסט שוין אַ פֿאַדראַבינטשיק, אַן אונטעררבל — האָבן באַ־קאַנטע קריסטן פֿון אונדזער גאַס צו מיר געשמייכלט.

אַזאַ מין אונטעררעבעלע בין איך געוואָרן אין מיינע אייגענע אויגן; בין פֿאַרקלענערט געוואָרן אין מיינע אייגענע אויגן.

איך האָב אַריינגעכאַפּט אַלערליי מלאכות אין מיל און אַרום מיל, כדי מיינע פּאַראַידלטע הענט זאָלן ווידער ווערן אַביסל גרעבער; ביי מיר זאָלן ווערן מאָזאָליעס אויף די הענט, ווי ביי אַלע אונדזועריקע. האָב איך געקראַגן פּענכערס אויף די הענט, טעשענדיק צו לאַנג אַ האַרט, טרוקן שטיק גראַבינע האָלץ. האָב געפונען ערטער, וואו מען באַדאַרף פאַרריכטן אין מיל און אַרום מיל. דאָ פעלט אַ לאַפּעטקע אין וואַסער־ראַד, דאָרט איז די ערט איינגעזונקען אַרום מיל... דאָס שטעלכל פון די עופות איז נישט שטשילניע געבויט — די עופות קאָנען אַרויספּליען, ווען זיי ווילן. און טאַקע אַ ביסל טרוקן האָלץ, אַ ביסל טרוקענע צווייגן צונויפשלעפּן אַרום שטוב — — —

דער מאַמען איז דאָס שטאַרק געפעלן געוועזן. בעבל האָט הנאה, וואָס איך בין גאָר אינגאַנצן נישט פאַראַידלט געוואָרן אויף דער פרעמד. אַדרבא, איך בין נאָך אַ ביסל אונטערגעוואַקסן און קאָן איצטער אַ דזשוויגע טאָן אַ משא. איך האָב שוין געהאָלפן שמידן די שטיינער...

איז דאָס אָבער דעם טאַטן נישט געווען צום האַרצן. אין בית־המדרש האָבן אים יידן אומישנע אַ פרעג געטאָן:

— וואָס טוט עפּעס אייער פרץ, ער כאַפּט פיש?

אַזוי האָט אים אַ ייד, נישט מיר נישט דיר אַ פרעג געטאָן און ממש פאַרשעמט. ליפע דער מילנער ווייסט, אַז פרץ איז אין מעלייטשיטש געווען אַ מתמיד; ער ווייסט, אַז אין מעלייטשיטש האָט מען אים דערפאַר ליב געהאַט. דער טאַטע האָט אַיעדן מאָנטיק אויפן מאַרק באַגעגנט מעלייט־שיטשער יידן, שוסטער, היטלמאַכער, וואָס זענען צום קלעשטשעל מאַרק געקומען מיט זייער אויסגעאַרבעטער סחורה. דאָס זענען געווען יידן פון מעלייטשיטשער היגטער־אויוון, וואָס האָבן אַן אויג געהאַט אויפן בלאָסן ישיבה־בחור. די דאָזיקע יידן האָבן אים אָפּגעגעבן גוטע גרוסן פון זיין זון.

פונדעסטוועגן, אַז אַ קלעשטשעלער ייד נעמט און טוט דעם טאַטן אַ פרעג: „וואָס טוט אייער פרץ, ער כאַפּט פיש?" האָט דער טאַטע געוואָלט דעם דאָזיקן יידן באַווייזן, אַז זיין פרץ לערנט תורה; נישט קיין פיש־כאַפּער וואַקסט זיין פרץ.

ער האָט מיט דער מאַמען געהאַט אַ שמועס. די מאַמע האָט מיט מיר איבערגערעדט, איך זאָל אַ פּאָר שעה אין טאָג גיין אין שטעטל אַריין, גיין אין בית־המדרש אַריין לערנען. אַ פּאָר מאָל האָב איך עס געטאָן — איז דאָס מיר געוואָרן דערווידער. איך האָב דעם קלעשטשעלער

בית־המדרש נישט ליב געהאַט. אין אים אַריינקומענדיק — האָט מיך נישט אַרומגעכאַפּט דער גייסט פון לערנען. די ספרים אין די פּאָלעצעס האָבן געקוקט צו מיר פרעמד און קאַלט; ווי אויף איינעם, וואָס איז פון זיי פאַרפרעמדט געוואָרן.

כדי צו מאַכן אַ פּשרה, האָב איך פון בית־המדרש געבראַכט אַ פּאָר ספרים אַהיים; אין דער היים געזעסן און געלערנט מיט דעם אמתדיקן גמרא־ניגון; ליב איז דאָס מיר געווען אין דער היים. איך האָב פאַר־שטאַנען, אַז דער טאַטע איז דאָס נישט תּופס אינגאַנצן. אים האָט נישט אויסגעזען נאַטירלעך, אַז דער ניגון פון דער גמרא זאָל ווערן מיטהאַלטן מיטן געררויש פון וואַסער אונטער די רעדער, מיט דעם רויש פון ווינט צווישן די ביימער — מיטן קליפּ־קלאַפּ פון די קלאַפּערס אין מיל.

דאָס ביכעלע מיט אליקום צונזערס לידער, וואָס איך האָב אין מעלייטשיטש איינגעהאַנדלט ביים מוכר־ספרימניק, האָב איך געבראַכט אַ מתנה בעבלען און משהן. פאַר זיי איז דאָס געווען אַן אבן־טוב. בעבלס חתן, וואָס האָט דער ערשטער דאָ פאַר אונדז אויסגעזונגען לידער פון אליקום צונזער — ער איז נאָך געווען אין זעלנערײַ. איצטער האָט בעבל די לידער אויסגעזונגען פון ביכל און געגאָסן מיט טרערן. דער טאַטע האָט מיט אַ חידוש אין ביכל אַריינגעקוקט. אים איז געווען גאָרנישט צו פאַרשטיין, ווי אַזוי מיט די אייגענע אותיות, וואָס הייליקע ספרים זענען געשריבן — האָט מען אויך געדרוקט אַזעלכע לידער. פאַר דער מאַמען און די קינדער איז דאָס ביכל געווען אַ מין גרוס פון אַ זינגעוו־דיקער וועלט, וואו עס לעבן אויך קינדער פון יידישן פאָלק. נאָר וואו און ווען דאָס איז — אַזוי ווייט האָט דער דמיון נישט געקאָנט פאַרטראָגן. איצטער, ווען איך האָב אַליין שוין געזען אַ „שטיקל וועלט", האָב איך תּופס געווען די אָפּגעזונדערטקייט פון מיין היים און פון אירע מענטשן, וואָס צו זיי בין איך צוגעוואַקסן מיט אַזוי פיל דינע וואָרצלען.

נישט איינמאָל איז מען געזעסן אין שטוב, אַלע שטיל, און די בליקן פון די שטובלייט זענען געווענדט צו מיר. עפּעס וויל מען שוין פון מיר הערן. די מאַמע האָט געוואָלט הערן פון איר געבוירנשטאָט; איך זאָל פאַר איר אויפוויקלען אירע אַמאָליקע יאָרן, אויסשפּרייטן פאַר איר די פעלדער אַרום מעלייטשיטש — אַנידערשטעלן פאַר איר דעם וואַלד, וואָס איז איר אַזוי באַליבט. דער טאַטע איז אַוודאי אויסן געווען, איך זאָל פלוצלונג אַ זאָג טאָן אַ שטיקל תורה, וואָס זאָל אָנפילן די גאַנצע שטוב און פאַרהילכן דאָס קלאַפּן פון מיל אויף יענער זייט וואַנט.

די קינדער האָבן ליב געהאַט, איך זאָל זיי דערציילן פון די מענטשן אויף דער פרעמד. זייער גיין און שטיין; זייערע טעג און נעכט...

די מאַמע האָט געוואָלט וויסן, ווי אַזוי מען האָט מיך אויפגענומען אין די הייזער, וואו איך האָב געגעסן. זי האָט געוואָלט וויסן, ווי אַזוי פרעמדע מאַמעס רעדן צו מיר; ווי זיי קוקן אויף איר קינד; און צי מען פאַרגינט מיטן גאַנצן האַרצן אַ פרעמד קינד דאָס ביסל געקעכטס, וואָס מען דערלאַנגט אים איין טאָג אין וואָך.

— ווען איך וואָלט געקאָנט פאַרבעטן אַ ישיבה־בחור אויף איינמאָל אַ וואָך, וואָלט איך אים אונטערגעטראָגן דאָס טעלערל פון הימל.

די מאַמע האָט געזוכט עמעצן צו באַלוינען פאַר גוטס, וואָס פרעמדע מענטשן טוען צו איר קינד. ווען צו איר קומט איינמאָל אַ וואָך אַ ישיבה־בחור — וואָלט אים אָנגעקומען גאָר די גוטע באַלוינונג. איז אין שטעטל קיין פרעמדער ישיבה־בחור דערווייל נישט געווען. און וואָס פאַר אַ בחור וואָלט עס גיין אַזוי ווייט צוויי מאָל אַ טאָג עסן?

דער טאַטע האָט געהאַט אַ שטילן פאַרדראָס, הלמאַי מען פאַרזעט אין בית־המדרש זיין פרצן, ווי מען פאַרזעט קינדער פון פשוטע טאַטע־מאַמע. ער האָט קיין סך נישט פאַרלאַנגט פון די שטעטלשע באַלעבאַטים אין בית־המדרש: — אַ בחורל, וואָס איז שוין לאַנג בר־מצווה און אַ וואויל־לערנער דערצו, וואָס איז געקומען פון דער פרעמד צו גאַסט — נעכיי וואָלט מען אים אויפרופן צו דער תורה... אַ גביריש קינד, ווען ס׳קומט פון ערגעצן, גיט מען אים מפטיר... און ליפּעס זון — — —

שמחת־תורה, אין בית־המדרש ביים לייענען, ווען מען לייענט די סדרה עטלעכע מאָל, כדי אויפצורופן צו דער תורה אַלעמען, אַלעמען; ווען מען געפינט אַ שטיקעלע תורה פאַר יונגע בחורימלעך, וואָס טוען אָן דעם טאַטנס טלית און מאַכן אַ ברכה אויף דער תורה מיט אַ קלינגענדיקן קול — ווי עס קומט צו פרץ ליפּעס — פאַרשטעקט מען אים נאָך אַלץ עם כל הנערים; אין איינעם מיט אַ צוואַנציק ייִנגלעך לאַפּעצאַנעס, קינדער פון דער אָרעמקייט, קינדער פון באַלמעלאָכעס, האַרעפּאַשניקעס, — אַהין, אונטערן טלית האָט מען מיך נאָך פאַררוקט, ווען איך בין געקומען פון מעליטשיטש שוין באַלד אַ פערצניעריק בחורל; אין איינעם מיט גרויסע, אָכצן־יאָריקע יונגען, אַריבערגעדעקט מיט איין אַלטן טלית. האָב איך באַדאַרפט מאַכן די ברכה איבער דער תורה, כדי דער בעל־קריאה זאָל פאַר אונדז אַלעמען לייענען איין שטיקל פון דער תורה.

פאַרן טאַטן איז דאָס געווען אַ שטאַרקער פּאַטש אין פּנים. ער האָט

נישט געוואוסט וועמען צו באַשולדיקן. די מאַמע האָט אים פּשוט און קלאָר געגעבן צו פאַרשטיין:

— אָט פאַרוואָס איך האָב נישט ליב דאָס שטעטל מיט די גרויס־האַלטער.

האָט שוין ממילא געפירט דערצו, איך זאָל באַצייטנס אָנהייבן טראַכטן פון אַ שטאָט, וואוהין צו פאָרן גלייך נאָך יום־טוב. וויסאָקע־ליטאָווסק איז עטלעכע מאָל געקומען אויף די ליפּן. מען האָט אויך דערמאָנט די שטאָט אָרלע, אַכט ווערסט נעענטער צו קלעשטשעל. אָבער די אייזן־באַן האָט גורם געווען, איך זאָל פאָרן קיין וויסאָקע. צוויי מאָל אַ טאָג איז די באַן געגאַנגען אַהין, און די נסיעה האָט געדויערט בסך הכל אַ פערציק מינוט. כאָטש מען איז קיין וויסאָקע געפאָרן זעלטענער, ווי קיין אָרלע, און כאָטש אין אָרלע האָט געלעבט דער פרומער פעטער משה לינעווער — איז פאָרט געבליבן, איך זאָל פאָרן קיין וויסאָקע.

מיך אַליין האָט אַהין געצויגן אַ פאַרבאָרגענער געפיל: צוליב דעם, וואָס זיבן ווערסט פון וויסאָקע האָט אין אַ געדונגענער פּאָסעסיע געלעבט דער פעטער אברהם טומענער. דער פעטער, ווען ער איז געווען ביי אונדז, האָט ער צוגעזאָגט, ווען איך זאָל לערנען אין וויסאָקע, וועט ער מיך פון צייט צו צייט נעמען קיין טומענע. אין מיינע יאָרן איז געווען זיין יינגסטע טאָכטער שיינע, וואָס האָט געהאַט אַ שיינעם כתב. פון איר האָב איך דערהאַלטן אַ בריוועלע מיט אויסגעצוקטע אותיות, וואו זי האָט מיך איינגעלאַדן איך זאָל קומען צו זיי צו גאַסט.

די מאַמע האָט שטאַרק צוגערעדט, איך זאָל פאָרן קיין וויסאָקע לערנען. אַזוי איז געבליבן. אַליין בין איך דאָס מאָל געפאָרן; אַליין אויפגעזוכט דעם בית־המדרש; געוואַרט, דער שמש זאָל מיך דערקענען און באַשטעלן טעג.

מיט אַ גרינג האַרץ האָבן דאָס מאָל די שטובלייט מיך אַרויס־באַגלייט פון דער היים, כאָטש אין אמתן האָט מיך די באַן אַ סך ווייטער פאַרפירט פון היים און געבוירנשטאָט. וואָרעם פון מיין צופוסגיין מיט דער מאַמען קיין מעלייטשיטש, ביז מיין איצטיקן פאָרן קיין וויסאָקע — איז שוין געווען אַ גרויסער מהלך...

דאָס רוישן פון די רעדער אונטער די וואַגאָנעס, דאָס סאָפּען פון לאָקאָמאָטיוו באַרג־אַרויף — האָט געמאַכט, איך זאָל פילן, ווי איינער, וואָס ווערט, קעגן זיין ווילן, פאַרטראָגן אין אַ ווייטער און פרעמדער וועלט.

קאַפּיטל אַכטאונצוואַנציק

וויסאָקע־ליטאָווסק

צי האָב איך דעמאָלט מיטן חוש געשפּירט, אַז איך גיין אין אַ לעבן, וואָס פאַרגייט? ניין, מיר איז דאָס נישט קלאָר געווען. כאָטש עפּעס איז אין מיר בסוד פאַרגעקומען, וואָס האָט געקאָנט באַטייטן: — אַ האַנט פירט מיך אין ערגעצן, וויל מיך אַרויספירן צו אַ לעבן, וואָס ליגט אויף דער אַנדערער זייט בית־המדרש.

איך האָב געלערנט בהתמדה; אַלץ טיפער און טיפער פאַרשוואומען אין ים־התלמוד — און פונדעסטוועגן האָב איך אויפגעהערט דרך־ארץ האָבן פאַר דעם גאָט, צו וועלכן אַלע דאַוונען. איך אַליין האָב אין דער שטיל אויפגעהערט צו דאַוונען. איך האָב צו ביסלעך אַריינגעקוקט אין מורה־נבוכים פון רמב״ם, און כאָטש מיר איז שווער געווען אַלץ צו פאַרשטיין, פונדעסטוועגן האָב איך תּופס געווען, אַז דעם רמב״ם איז נישט אינגאַנצן קלאָר דער ענין גאָט. אין תלמוד האָב איך געפונען דינים און משפטים. האָב אויף אַ שׂכלדיקן אופן געוואָלט אַלצדינג אין תּלמוד צופּאַסן צום לעבעדיקן לעבן. טייל פון די דינים האָב איך אָנגענומען און טייל אין האַרצן אָפּגעוואָרפן.

נאָר דאָס וואָס האָט אָפּט מאָל אונטערגעשווענקט מיין רואיקייט איז געווען די נישט־היימישע וועלט, וואָס איז מיר אַנטקעגנגעקומען, ווי נאָר איך האָב איבערגעלאָזט מיין געבוירנאָרט און געווענדט ס׳פּנים צו דער פרעמד. פון מיין ערשטן מאָל אין בריסק, מיט דריי יאָר פריער — כאָטש אין גאַנצן עלף יאָר אַלט — איז מיר שוין נישט געפעלן געווען דער אופן, ווי שטאָטישע יידן לעבן זייער לעבן; הבל־הבלימדיק האָט מיר אויסגעזען דער מענטשן־געווימל דעמאָלט אין די זאַמדיקע בריסקער גאַסן. מיין אַליין־לעבן אין מעלייטשיטש; מיין שלאָפן אַליין אין בית־המדרש — דאָס האָט מיך ווייט אַריבער געטריבן איבער מיינע

דרייצן יאָר. אַליין נאַכט נאָך נאַכט, אַליין מיט די פֿאָלעצעס ספרים. צו מיינע יונגע חלומות האָב איך קיין פּתרון נישט געפֿונען, ווייל איך האָב זיי אויף קלאָר נישט געזוכט. קיין סודות האָב איך נישט אַנטפּלעקט — האָב נאָך צו זיי קיין קלאָרן צוגאַנג נישט געהאַט. מעלייטשיטש, צוליב דעם וואָס דער אַלטער שוחט האָט מיך אויסגעפּאַטשט, הלמאי, איינשטעלנדיק די ספרים אין די פֿאָלעצעס, פֿאַרשטעל איך זיין מסכתא ברכות — צוליב דעם האָב איך פֿאַרלאָזן מעלייטשיטש, מיין מאַמעס געבוירנשטאָט און באַשטימט צו פֿאָרן קיין וויסאָקע־ליטאָווסק. וואָס עס וואַרט אויף מיר אין וויסאָקע־ליטאָווסק, אין דער גרעסערער שטאָט פֿון מעלייטשיטש — דאָס האָב איך נישט געוואוסט.

אין זאַך האָב איך איבערגעטראַכט:

— וואָלט גוט געווען, ווען אין וויסאָקע נעמט מיך עמעצער אַריין אויף נאַכטלעגער. אַמאָל אַ משמר דאַנערשטיק — דאָס יאָ. אַ גאַנצע נאַכט אַמאָל אין אַ בית־המדרש — דאָס יאָ. אָבער נאַכט נאָך נאַכט אַליין אין בית־המדרש — דערוויל נישט...

אין איינעם פֿון די וויסאָקער בתי־מדרשים האָט מיך דער שמש גוט באַגעגנט. ער האָט פֿאַר מיר באַשטעלט זיבן טעג, פֿאַר אַלע זיבן טעג פֿון דער וואָך, און האָט אויך פֿאַר מיר געפֿונען אַ שלאָף־פּלאַץ ביי אַ מעבל־סטאָליער. איז דאָס זייער גוט אַרויסגעקומען. גאָר אומגעריכט איז מיר באַשערט געווען, איעדע נאַכט, ווען איך בין געקומען פֿון בית־המדרש אויף מיין קוואַרטיר — זאָל מיך, אויסער די פֿריינטלעכע פּנימער פֿון די פּשוטע, געזונטע שטובלייט, באַגעגענען דער געשמאַקער ריח פֿון סאָסנע און דעמב. אין אַ ווייכן אויסשפּרייט אויפֿן דיל פֿון סאָסנע און דעמבענע סטרוזשקעלעך בין איך אַריין.

מיט דער אייגענער פֿריינטלעכקייט האָבן מיך אָנגעקוקט די פֿאַרענדיקטע און נישט־פֿאַרענדיקטע שטיקער מעבל: דעמבענע און יאָסענע קליידער־אַלמערס; דעמבענע טישן און בעטן פֿאַר יונגע פֿאָר־פֿאָלק. ס׳הויזגעזינד איז באַשטאַנען פֿון יונגן סטאָליער, זיין ווייב און קינד. און שטענדיק, שטענדיק אויסער שבת און יום־טוב, ווי שפּעט ביינאַכט איך בין נישט געקומען פֿון בית־המדרש, האָב איך נישט פֿאַרפֿעלט צו טרעפֿן ביי דער אַרבעט דעם ברייט־פּלייציקן פּועל, אַ צוואַנציק־יעריקער יונג, וואָס האָט געקראָגן דרייסיק רובל פֿאַרן גאַנצן ווינטער, און האָט געאַרבעט פֿון פֿינף פֿאַרטאָג ביז עלף ביינאַכט.

מיין געלעגער איז געווען אויפֿן וואַרשטאַט. האָב איך דעריבער

שטענדיק באַדאַרפט וואַרטן ביז דער סטאָליער־געזעל וועט פאַרענדיקן זיין טאָג אַרבעט. דעמאָלט האָט מען פאַר מיר אויסגעבעט אַ געלע־גער אויפן וואַרשטאַט, אונטערבעטנדיק אַ שטרויענעם סיניק, וואָס האָט פונדעסטוועגן דורכגעלאָזן צו מיין לייב די שאַרפע ראַנדן פון וואַרשטאַט. פינף אַזייגער פאַרטאָג האָט שוין דער פועל געקלאַפּט אין טיר. האָט דער באַלעבאָס אים אַריינגעלאָזן. איך בין שוין דעריבער אויפגעש־טאַנען און אַוועק אין בית־המדרש אַריין. מיר איז געווען דער דאָ־זיקער געלעגער ליב. די שטוב מענטשן זענען מיר געווען נאָענט; ווייל דאָס האָלץ איז מיר געווען נאָענט. בין גאַנץ אָפט אין אָוונט געקומען אומישנע אַ ביסל פריער, פון אַנהייב אַ ביסל שעמעוודיק, און שפּעטער — דרייסטער געגומען דעם הובל און געפּרואווט גלאַט מאַכן אַ שטיקל האַרטע דעמב... האָב געפּרואווט מיט אַ שמאָל זעגל אויסזעגן עפּעס פון אַ ברעטל. די שטובלייט האָבן מיט חידוש גע־קוקט און נישט געקאָנט באַנעמען, פונוואַנען עס קומט צו אַ ישיבה־בחור די ספּריטנעקייט, צו קענען אויסהעבלעווען אַ שטיקל האָלץ; קוקן פון אין דער קרום מיט איין אויג, צי דאָס האָלץ איז גלייך; מאַכן אַ פּיסל צו אַ בענקל, אָדער אויסהעבלעווען אַ ברעט, וואָס מען זאָל שפּעטער קאָנען באַנוצן אין דער אַרבעט.

ווען שוין אויפן געלעגער, אין דער פינצטערער שטוב — האָב איך נאָך לאַנג געאָטעמט דעם פּעכיקן ריח פון סאָסנע און דעם עסיק־דיקן ריח פון דעמב.

דערפאַר זיינען מיר נישט שטאַרק נאָענט געווען צום האַרצן אַ פּאָר פון מיינע טעג. קומענדיק אין יענע הייזער, האָב איך מיך גע־פילט ווי אַ בעטלער, וואָס גייט איבער די הייזער. מיר האָט אויס־געוויזן, אַז אין יענע הייזער דערלאַנגט מען מיר בכיוון דאָס עסן אין אומריינע כלים. מען וואַרפט מיר צו דאָס עסן ווי פאַר אַ בעט־לער. כ׳האָב געשפּירט, אַז דאָס, וואָס מען דערלאַנגט מיר, קלייבט מען צונויף פון דעם, וואָס איז איבערגעבליבן אין די טעלער ביים עסן. אַ סך מאָל בין איך אַוועק פון אַזאַ טיש, און דרויסן, אין דער שטיל, דאָס עסן אויסגעבראָכן.

פון איין טאָג אַזאַ האָב איך מיך באַפרייט, האָב געזוכט אַ גע־נוגנדיקן תירוץ און געפונען.

ווינטער איז דאָס געווען. אַ שטאַרקער פראָסט האָט געברענט דרויסן. אַ צונויפגעדרייטער פון קעלט בין איך אָנגעקומען אין יענעם

טאָג עסן איבערבייס — צוויי מאָל אַ טאָג איז געווען מיין שטייגער צו עסן. אַז איך בין אַריינגעקומען מיט מיין שטילן גוט־מאָרגן — האָט מיר די באַלעבאָסטע דערלאַנגט אַ ליידיקן עמער, געהייסן ברענגען פון ברונעם אַן עמער וואַסער, איך זאָל האָבן מיט וואָס צו וואַשן די הענט.

אפשר האָט עס אַזוי באַדאַרפט זיין. פאַרוואָס טאַקע נישט אַריינ־טראָגן אַן עמער וואַסער אין שטוב, וואו מען גיט מיר איין טאָג אין וואָך אָפּצועסן? וואָלט עס געטראָפן אין אַ הויז, וואו דאָס עסן דער־לאַנגט מען מיר מיט גוטסקייט — וואָלט איך עס גאָר פאַר גוט אָנגע־נומען. איז דאָס אָבער געווען אין אַזאַ הויז, וואו איך האָב שטענדיק געשפּירט דערנידערונג, ווי איך בין נאָר אַריבער די שוועל.

האָב איך גענומען דעם עמער, אַוועק צום געפּרווירענעם ברונעם, וואָס איז געווען גאַנץ ווייט פון שטוב; האָב אָנגעשעפּט אַ פולן עמער וואַסער; געבראַכט דעם עמער אין שטוב אַריין, און איידער די באַ־לעבאָסטע, וואָס איז געווען אין צווייטן חדר, האָט צייט געהאַט אַרויס־צוקומען — בין איך אַוועק צוריק אין בית־המדרש אַריין. האָב גע־פילט, ווי איינער וואָס האָט אָפּגעטאָן אַ מיאוסן פאַרברעכן. האָב מורא געהאַט, טאָמער וועט עמעצער קומען מיך רופן עסן. אָבער קיינער איז נישט געקומען.

איז דער דאָזיקער טאָג פאַר מיר געוואָרן אַ פאַסט־טאָג. האָב קיינעם נישט דערציילט פון דעם, וואָס איך האָב אָפּגעטאָן. דער שמש האָט דערפון נישט געוואוסט. זעלטן ווען ביי מיר זענען געווען אַ פּאָר גראָשן, איך זאָל בשתיקה עפּעס קויפן צום עסן יענעם טאָג.

דאָס איז געווען אַ גוטע סיבה, איך זאָל אָנהייבן אַרויסקוקן צום סוף זמן, ווען איך וועל קאָנען אַוועקפאָרן אַהיים און מער קיין וויסאָקע נישט קומען לערנען. אגב איז מיר געווען דערווידער די פאַנאַטישקייט פון וויסאָקער יידישן לעבן. אין וויסאָקע האָט עס געבלאָזן מיט בריסקער פרומקייט. אין וויסאָקע האָט מען אַרויפגעקוקט צו בריסק — ווי צו אַ ירושלים.

דעם רבס אַ יונג בחורל, כּמעט אין מיינע יאָרן, האָט מיך מקרב געווען. ער האָט אַריינגעקוקט בגנבה אין זייטיקע ביכלעך. ביי אים האָב איך צום ערשטן מאָל געזען אַ העברעאישן דקדוק. האָב געזען זיין אָפּנייגונג פון רבנישער היים. האָב פאַרשטאַנען, אין טאַטנס דרכים וועט ער נישט גיין. אין האַרצן האָב איך אים מקנא געווען.

תורה און מלאכה האָט ביי מיר אויסגעזען דאָס בעסטע. קומענדיק ביינאַכט אויף מיין קוואַטיר, ווען דער ריח פון סאָסנע און דעמב האָט מיך אָפּגעפּרישט; ווען דער פּועל האָט דעם לאַנגן הובל געשטויסן איבער אַ לאַנגער, סאָסנאָווער ברעט, מיטן גאַנצן גוף אַריבערגעבויגן צו דער ברעט, און די סטרוזשקעלעך האָבן אַרויסגעקרייזלט מיט אַ סווישטש, אַרויס פון הובל און אַרומגערינגלט זיינע הענט — דעמאָלט האָב איך אין דמיון נישט איינמאָל געזען, ווי איך אַליין, שוין אַ דערוואַקסענער ייד, שטיי־אויף פון אַ ספר, וואו איך בין געווען פאַרטיפט, קריך אַרויס פון אַ שווערן עניין, גיי צום וואַרשטאַט, וואָס שטייט ביי דער וואַנט לעבן אַ פענצטער אין מיין שטוב, און הייב אָן העבלעווען שמעקעדיקע סאָסנע־ברעטער — — — איך האָב אין דמיון נאָך אַלץ געזען פרץ דעם מילנער. אוודאי וועט ער זיין אַ מילנער אין אַ גרעסערער מיל, אויף אַ גרעסערן טייך; מיט פאַרנצויזישע שטיינער און מיט וואַלצן, וואָס מאַכן פיינע זעמל־מעל. זיינע הענט טויגן צו אַלץ. דער קאָפּ איז קלאָר — מיט תורה און חכמה אָנגעזאָפּט:

— צי איז דען עפּעס שענערס פאַראַן, ווי צו לערנען אויפן הויכן קול, צום גערויש פון וואַסער אונטער די רעדער? צום ריח פון מעל און געמאָלענע קערנער? צום ריח פון פרישע, געזונטע סאָסנע־ברעטער און דעמב? — — —

דער פעטער אברהם טומענער, וואָס האָט געהאַט אַ פּאַכט און אַ טייל פּאָסעסיע, געדונגען ביי אַ פּריץ צען ווערסט פון וויסאָקע, לעבן דאָרף טומענע — ער האָט מיך עטלעכע מאָל אויפגעזוכט, קומענדיק קיין וויסאָקע. ער האָט מיר איבערגעלאָזן אַ פּאָר קליינע, זילבערנע מטבעות, איך זאָל מיר קענען אַמאָל עפּעס קויפן.

איינמאָל האָט ער מיך פאַרנומען אויף שבת צו אים אַהיים קיין טומענע. אין אַ שליטן מיט אַ פּאָר פערד געשפּאַנט, מיט אַ גלעקל אויפן דישעל, לויטן פּריצישן שטייגער, האָט ער מיך אין אַ פּראָסטיקן פרייטיק נאָך האַלבן טאָג געפירט דורך די טיף־פאַרשנייטע פעלדער. אַלע פאַרדרימלטע בלוטן האָט עס אין מיר אויפגעוועקט. אגב האָב איך געגאַרט צו זען זיין שיינדלען, וואָס אין מיינע יאָרן. זי האָט מיר שוין איינמאָל אַ שיין בריוועלע געשיקט; אַ שיין בריוועלע, מיט הויכע געדאַנקען און מיט אַ פיינעם, אויסגעצוקטן כתב...

אַ גאַסט בין איך געווען אַ גאָר גרויסער ביי דער מומע שׂרה, כאָטש

איך בין געווען דער קלענסטער צווישן די פיר קינדער אירע. אַ קלייניקייט — איר שוועסטער שיינעס אַ קינד, אַ לערנער...

אַ רחבותדיקע וועלט איז געלעגן אָפן אַרום און אַרום, אַרום מיין פעטערס הוים, אַ גרויסע ווינטערדיקע וועלט. שטאַלן מיט קי און עופות. סטויגן היי און שטרוי. מילך, פּוטער, סמעטענע און זויערמילך — אַלץ שמעקט געשמאַק. נישטאָ קיין דלות. נישטאָ קיין דחקות. אַלע פיר קינדער, דער עלטסטער זון, שוין אַ גרויסער בחור; נאָך אַ זון; דאָס עלטערע מיידל; אַלע, אַלע זענען גוט צו מיר; קוקן צו מיר מיט אַזוי פיל פרייד — נאָר צום ליבסטן קוקט מיך אָן שיינע, די יינגסטע. צום נעענטסטן איז זי מיר. וואו איך זאָל נישט גיין — וואַקסט זי אויס לעבן מיין זייט. איך באַמערק, אַז אַלעמען אין שטוב איז דאָס געפעלן.

ביים פעטער לעבט נאָך דער אַלטער זיידע, דעם פעטערס פאָטער. ער האָט עס דעם פיינעם כּתב און דעם פיינעם געדאַנק, ביי וועמען שיינע האָט געלערנט. ער איז אַן אַלטער, זויבערער מאַן. די הענט ציטערן בשעת ער שרייבט. איך באַטראַכט זיינע איידעלע הענט, דינע פינגער — הענט, ווי געבוירענע צום שרייבן. ער קאָן שרייבן רוסיש. קאָן אויך שרייבן מיט דייטשע אותיות. שיינע קאָן שוין אויך אַלערליי אַלף־ביתן אָנשרייבן.

שיינע וויל וויסן, וואָס אַזוינס איך לערן. איר געפעלט נישט, וואָס איך לערן צו ווערן אַ רבֿ.

— פאַרוואָס, שיינע?

— איך ווייס נישט פאַרוואָס. אָבער איך וויל, דו זאָלסט קאָנען רייטן אויף אַ פערד... זיין אַ געזונטער מענטש, אַ שטאַרקער מענטש. איך וויל, דו זאָלסט קאָנען לערנען — אָבער נישט קיין רבֿ, רבנים זענען אויסגעווייקטע מענטשן.

אַ ווײַלע טראַכט זי, און זאָגט צו מיר ווידער:

— ווייסט, פרצל, איכ׳ל נאָך אויך לערנען גמרא. אַז דו וועסט ווערן אַ גרויסער למדן, וועסטו מיך אויסלערנען גמרא. איך האָב געבעטן דעם זיידן, ער זאָל מיט מיר לערנען גמרא. איך וויל קענען אַלץ, וואָס דו קענסט. שאַט נישט, וואָס איך בין אַ מיידל...

דעם גאַנצן שבת האָט זי מיך געפירט. איך בין איר נאָכגעגאַנגען. איך האָב איר נאָכגעקלעטערט אויפן גרויסן שטאַלבוידעם, וואו זי האָט מיר איבערגעגעבן דעם ריח פון שמעקעדיקן היי און זיסן קלעווער. זי האָט מיך געפירט אין שטאַל צו די קי, אָנגעוויזן וואָס פאַר אַ קו עס

ווער איינגיכן געבוירן אַ קעלבעלע; און וואו עס ליגט דאָס קעלבעלע ביי דער קו האָט זי מיר אויך אָנגעוויזן.

זי האָט נישט געקאָנט פאַרשטיין, ווי אַזוי איך בין אויף דער פרעמד; ווי אַזוי איך קאָן עס גאָר עסן איעדן טאָג אין אַן אַנדער הויז, אַזוי אַלע זיבן טעג אין וואָך.

— ביסטו טאָקע נישט קיין שטאַרקער... ביסטו טאָקע אַ בלייבער. דיינע באַקן — איינגעצויגענע... — האָט זי געשעפּטשעט, קושנדיק מיינע באַקן.

אַזוי איז אַריבער דער שבת. מיט הייסער פרייד זענען אָנגעפילט געוואָרן מיינע אָדערן. אַ פריידיקן, האָט עס מיך אומגעטראָגן איבערן ווייסן, פּראָסטיקן דרויסן.

שבת צו נאַכטס האָבן מיר געשפּילט אין בריוועלעך שרייבן. שיינע האָט צו מיר געשריבן און דערציילט — ווי גרויס די שיינע וועלט איז; ווי עס שיינען די שטערן אין הימל; ווי עס וואַרטן שוין אַלע ביימער אויפן פרילינג, וואָס וועט קומען זיי אָנוואַרעמען און לעבעדיק מאַכן.

איך פון מיין זייט האָב איר באַשריבן די טיפקייטן, וואָס ליגן אין די ספרים, וואָס מען לערנט. ווי אַ גרויסער ים איז די תורה, וואוהין עס קומען אַן מיט זייערע וואַסערן אַלערליי טייכן...

— ווייסט, מיך רופט מען שיינע, ווי דיין מאַמע. מען זאָגט, אַז אַ בחור טאָר נישט נעמען אַ מיידל פאַר אַ ווייב, וואָס האָט דעם אייגענעם נאָמען, ווי זיין מאַמע...

אויך דאָס האָט זי מיר גאָר שטיל געזאָגט, בשעת אַן אומעט איז אָנגעשטאַנען אויף איר שמאָלן פּנים, וואו פון אַהינטער אַ הויכן שטערן האָבן אַרויסגעפינקלט אירע שוואַרצע אויגן.

איך בין זונטיק צוריקגעקומען אין בית־המדרש אַריין. דער פעטער האָט מיך אין דעם אייגענעם שליטן, מיט אַ גלין־גלין פון פריילעכן גלעקל, אָפּגעפירט צוריק קיין ווויסאָקע. איך בין יענע וואָך דאַנערשטיק געזעסן אין בית־המדרש אַ משמר. אַ גאַנצע נאַכט האָב איך געטריבן די רעיונות, וואָס זענען צו מיר אָנגעקומען איבער שניי פעלדער, אין אַ שליטן מיט אַ פּאָר ברוינע פערד געשפּאַנט. האָב כסדר געהערט דעם גלין־גלין איבער פאַרשנייטע פעלדער.

מיין שטים ביי דער גמרא האָט אין יענער נאַכט נישט געקאָנט איבערשרייען דעם גלאָק איבער פאַרשנייטע פעלדער.

קאַפּיטל ניינאונצוואַנציק

תורה און מלאכה

איך בין פון וויסאָקע געקומען אויף פּסח אַהיים מיט דער דעה צו בלייבן אויף זומער אין דער היים. האָב עס נישט איבערגערעדט אין שטוב. געוואָרט ביז דער פּסח וועט אַריבער.

געוועזן, ווי דער שטייגער, אַ סך אַרבעט אין מיל. פּסחדיקע תּבואות, חמצדיקע לרוב. וואָסער אויך גענוג. איז מיר גרינג געווען צו ווערן אַן אַרויסהעלפער אין מיל. די מאַמע האָט פאַר מיר אויפגעזוכט אַלטע מלבושים, פון משהס אויסגעוואַקסענע, איך האָב עס אָנגעצויגן פאַר דער מיל וועגן.

פון דער היים גופא האָט געבלאָזן מיט אומעט. איך האָב דעם אומעט גלייך דערשפּירט. די עלטערע קינדער שטייען שוין מיט אַ פוס אַריבער דער היימישער שוועל: קלמן איז געוואָרן אַ חתן, זיין כּלה — פון אייגענעם שטעטל. זומער וועט זיין ביי אים חתונה — וועט ער אַוועק זוכן אַ תּכלית אין שטעטל אַריין. אַן אונטערנעמער, וואָס האָט געפאַרבט ביי דער אייזנמאַן די אַלערליי סלופּקעס, סיגנאַל־צייכנס, און דעם איי־זערנעם בריק איבער אונדזער טייך — ער האָט צוגעזאָגט דעם ברודער משה, אַז ער וועט אים אויפן זומער פאַרנעמען צו דער אַרבעט. אַ מאַלער וועט משה ווערן. בעבלס חתן האָט באַדאַרפט סוף זומער צוריקקומען פון זעלנערײ — וועט בעבל מסתּמא גלייך חתונה האָבן און וועט אויך אַוועק פון שטוב...

איך האָב בחוש געזען, ווי די היים ווערט אויסגעליידיקט; טאַטע־מאַמע וועלן בלייבן בלויז מיט דער זעקסיאָריקער שׂרהלען. דער טאַטע איז נישט קיין בריה אַ מילנער, ער וועט מוזן אָנקומען צו פרעמדע הענט, ווען אין מיל וועט עפּעס קאַליע ווערן. מען האָט צומאָל דערקענט דעם טרויער אין טאַטע־מאַמעס אויגן, ווען די רייד האָבן דערגרייכט דעם

גורל פון עלטערע קינדער. האָב איך דעריבער געהאַט אַ שטאַרקן פאַרלאַנג צו פאַרבלייבן אין דער היים דעם זומער, כּל זמן די גרעסערע קינדער זענען נאָך אין שטוב. משה וועט ערגעץ אַרבעטן נישט ווייט — וועט ער פונדעסטוועגן פון צוט צו צייט צופאָרן אויף שבת אַהיים.

דערצו איז נאָך געווען אַ טיפערע סיבה, וואָס האָט אָפּגעווענדט אויף אַ ווייל מיין בליק פון דער פרעמד. מיין לערנען אין וויסאָקע איז געבליבן מיין אייגענער נישט־באַפרידיקטער סוד. מיין זוכן אין דער פרעמד — איז געווען אַ מין טאַפּן אין דער פינצטערניש. איך אַליין האָב פון די גאַר יונגע יאָרן נישט אַרויסגעזען מיין שפּעטערדיק געשטאַלט אין אַ רבנישן שטריימל. האָב איך דאָך דערווייל קיין אַנדער אויסוועג נישט געהאַט פאַר מיין יוגנטלעכן זוכן — ווי אויף דעם וועג פון בית־המדרש. אין קיין ישיבה האָב איך קיין חשק נישט געהאַט צו פאָרן. מען האָט דעמאָלט געשמועסט, אַז קיין לאָמזשע אָדער דאַמיר וואָלט גוט געווען פאַר מיר צו פאָרן. דאָרטן זענען געווען ישיבות פאַר בחורימלעך אין מיינע יאָרן אויך. שפּעטער וואָלט איך געפאָרן קיין סלאָבאָדקע, אָדער טאָקע קיין וואָלאָזשין — די גרויסע ישיבות. ווען עמעצער האָט די דאָזיקע שטעט דערמאָנט — האָבן ביים טאַטן בשעת מעשה געגליט די אויגן.

דער חוש האָט מיר אונטערגעזאָגט צו זיין אַליין. אַליין לערנען, אַליין זוכן מיין אויסוועג אין לעבן. זוכן און געפינען אין דער פרעמד די שטילקייט פאַר מיינע ד׳ אמות, וואָס האָט מיך דערנערט אַרום מיין היים, וואו איך בין אויסגעוואַקסן; די שטילקייט, וואָס האָט מיך איעדן טאָג באַגלייט פון דער היים אין חדר אַריין.

וויסאָקע האָב אַנגעפילט מיין מהות מיט ספיקות. פּונקט ווי אין מעלייטשיטש האָב איך נישט געקאָנט סובל זיין דעם שטעטלשן יידן, וואָס האָט אין בית־המדרש אַריינגעבראַכט אַ שטיק פון גרויסן מאַרק — אַזוי איז דאָס מיר אויך געווען דערווידער אין וויסאָקע. איך בין פון וויסאָקע געקומען אַן אומצופרידענער. מיין זיין יענעם ווינטער אַ פּאָר מאָל ביים פעטער אברהם טומענער, וואו די יינגסטע טאָכטער האָט מיר אַריינגעסודעט אין אויער מעשׂיות פון אַ וועלט, וואָס ליגט ווייט פון בית־המדרש — דאָס האָט ביי מיר צוגענומען דעם חשק צו עסן טעג. און פאָרן לערנען אין פרעמדע שטעטלעך, נישט עסן קיין טעג — דאָס קאָן דאָך גאָרנישט געמאָלט זיין.

איז טאָקע פּסח ביים סדר, ווען איך האָב יינגליש געפרעגט די פיר

קשיות, און שפּעטער מיט אַ קלינגענדיקן ניגון אָוועקגעזאָגט די הגדה; נאָכדעם, ווי מען האָט צוויי מאָל געטרונקען ווײַן און מעד און טאָקע אויסגעגלייכט די פאַרהאַרעוועטע גלידער אויפן עסע־בעט — האָט מען אַרויפגעבראַכט דעם שמועס אויף דעם, ווי גוט עס איז, ווען אַלע קינדער זענען נאָך ביים טיש... ווען אַלע קינדער זענען אין איינעם מיט טאַטע־מאַמע.

איז די מאַמע געווען די, וואָס האָט אַרויפגעבראַכט דעם געדאַנק: — אַז היינטיקן זומער זאָל פּרץ גאָר בלייבן אין דער היים; אויף עטלעכע שעה גיין אין בית־המדרש אַליין לערנען... האָט דער טאַטע אויך מספּים געווען. אדרבה, אים איז געפעלן געווען דער ענין: זאָל מען טאַקע אין שטעטל זען, אַז פּרץ איז אַ מתמיד און קאָן זיין שטעטל באַשטיין אָן אַ מלמד.

האָב איך ווידער אָנגעהויבן צו טרעטן מיין וועג פון מיל אין שטעטל אַריין; אָן דעם קינדערשן געלויף און שפּרונג. שוין אַ דערוואַקסענער. אַנדערטהאַלבן יאָר טעג געגעסן. אַליין דורך אַזוי פיל נעכט געשלאָפן אין בית־המדרש. דער טריף־טראָפּ פון האַנטפאַס ביים אויוון, וואָס האָט אין מיר אַריינגעטריפט אין די וואָכע נעכט ביים אויוון אין בית־המדרש, האָט איצטער אויך באַגלייט מיין גאַנג אינאיינעם מיטן געמורמל פון די וואַסערלעך אין גראָבן, ביי דער זייט וועג. די ביימער ביי דער זייט וועג האָבן מיר אויך אויסגעזען דערוואַקסן. אַ סך יונגעביימלעך, וואָס זענען אויפגעקומען ביי דער זייט פון די עלטערע, פון זייערע וואָרצלען און שטאַמען אַרויס — זיי זענען מיט מיר געוואַקסן. נאָר איך רייס מיך פון מיין היים, און זיי, די יונגע ביימעלעך, זענען נאָך איצטער מער דערנענטערט צו די שטאַמען פון די עלטערע...

איך האָב אין בית־המדרש געשלאָסן אַ באַקאַנטשאַפט מיט די ספרים אין די פאָלעצעס. כ׳האָב דורכגעקוקט איעדן ספר באַזונדער. האָב געפונען, וואָס איך באַדאַרף, און געפונען אויך אַן אָרט ביים אויוון. אַמאָליקע חברים פון חדר, געבליבענע אין שטעטל, זענען אויך געקומען אין בית־המדרש אַריין לערנען. אַ עטלעכע יונגע קולכעלעך האָבן געקרייזלט גמרא־ניגונים, אַרויסגעלאָזט זיי דרויסן דורך די אָפענע פענצטער — זאָלן די ניגונים גיין דורך גאַס און געסל, דערציילן, אַז מען זיצט אין בית־המדרש על התורה ועל העבודה...

מיר איז אָבער איבזינען געלעגן די מיל. מיר איז די מיל נאָכ־געגאַנגען אין בית־המדרש אַריין. איך זיץ אין בית־המדרש — און דער

קאַפּ איז אין מיל. באַדאַרפט אַזוי אויסשניידן שעהען פון טאָג, איך זאָל קאָנען לעבן אין מיין וועלט אַרום שטוב און אין מיל. באַדאַרפט אַזוי קלוג מאַכן, איך זאָל נישט אויסזען, ווי אַ ליידיקגייער. פרייטיקדיקע טעג האָבן דאָך געהערט צו מיר. פרייטיק לערנט אַפילו אַ מתמיד אויך נישט מער ווי ביז אַרום האַלבן טאָג. פרייטיק האָב איך געכאַפּט פיש; געקראָכן אין סטאַוו אַריין מיט אַ נעץ; געקראָכן אין די באַהעלטענישן אַהינטער קעמפּעס, וואו איך האָב אַמאָל מורא געהאַט אַריינצוקוקן. פרייטיק איז אויך געווען אַ טאָג, וואָס די האַק איז מיר געקומען צונוץ. איך בין אַרומגעגאַנגען אין די וועלדלעך און געזשעברעוועט האָלץ, געשלעפּט עס אַהיים.

אין וויסאָקע האָב איך געהאַט אַ פּעולה, האָבנדיק מיין נאָכטלעגערביים סטאָליער. האָב גאָר אַליין נישט געוואוסט, ווי פאַרן ווינטער האָב איך אַריינגעקראָגן אַ סך ידיעות און גאָר אַ געניטער — געקאָנט האַלטן אַ זעגל אין האַנט; האָב גוט געהאַלטן אַ הובל אין האַנט; האָב פאַרשטאַנען ווי אַזוי אָפּצוצייכענען אַ שטיקל האָלץ און שניידן לויט דעם צייכן. ווען איך האָב באַמערקט אין וואַסער־ראָד אַ לאַפּעטקע פעלט — האָב איך אַן אַנדערע צוגעשניטן און אַריינגעשטעלט. דער מאַמען איז עס שטאַרק געפעלן געווען.

ווען לאַפּעטקעס פעלן אין וואַסער־ראָד — דרייט דאָס וואַסער די ראָד נישט אַזוי רעגלמעסיק און גלייך. קלאַפּן דעמאָלט די קלאַפּערלעך אין מיל נישט מיט אַ באַשטענדיקייט. קלאַפּט עס שנעל — און ווידער פּאַמעלעך. אַזאַ אָפּגעלאָזנקייט פון די וואַסער־רעדער האָט דער מאַמען פאַרשאַפט יסורים. איר האָט עס ממש געשניטן אין אויער, ווען דער קליפּ־קלאַפּ, טלאַפּאַ־טלאַפּאַ — האָט נישט געקלאַפּט גלייך און אויסגעהאַלטן.

— אַ דאַנק דיר, מיין קינד, — האָט זי מיר אַ קוש געטאָן — טאָקע אַ פאַרגעניגן, ווען די ראָד גייט גלייך און ס'קלאַפּט גלייך. איך קאָן נישט פאַרטראָגן, אַז די מיל גייט שלעכט.

דער ברודער משה איז טאָקע דעם זומער אַוועקגעפאָרן. געוואָרן אַ מאָלער ביי דער אייזנבאַן. קלמן האָט חתונה געהאַט און אַוועק אין שטעטל אַריין, דאָרטן געמאַכט אַ קליין קרעמעלע.

האָט דער טאַטע רואיק צוגעקוקט, ווי איך האָב אָנגעהויבן צו שמידן די שטיינער. ביסלעכווייז איז ער מיר געוואָרן אַ גאַנצער חבר אין מיל:

— ווייסט, פרץ, מיר וועלן בײדע אויפהייבן די שטיינער, און דו וועסט פּרוּוון זיי אויסשמידן...

מער האָט פּרץ נישט באַדאַרפט; טאַקע מיטן טאַטן אינאײנעם. כּח האָט ער מער פון מיר. אינאײנעם הייבן מיך אויף דעם מיל־שטיין, מיט קלינעס און דרענגלעך. ער און איך — בײדע אָנגעשטרענגטע; בײ אונדז בײדן דאָס בלוט אין פּנים; די דרענגלעך שנײדן אין די אַקסלען, און מיר הייבן בײדע דעם מילשטיין אויפגעהייבן און איבערגעקערט... איצטער זיץ איך שוין אַ פאַרמעליקטער אויף די שטיינער; מיט אַ שאַרפן שטאָלענעם פלאַטשיקן האַמער האַק איך אויס אין שטיין די ריגעלעך. צווישן די רינעס אין די שטיינערנע בײטן פּיק איך מיט אַ שפּיציקן האַמער אויס לעכעלעך שאַרפע. ס'איז הנאהדיק צו שפּירן די שטײנשפּריצן, ווי זיי שפּריצן אַרום דיר, שיסן אין פּנים אַרײן, טרעפן אין די הענט אַרײן; די שטײנשפּריצן טרעפן — און גאָרנישט.

שפּעטער, ווען די שטיינער זענען שוין אָנגעשמידט, אינאײנעם מיטן טאַטן לייגן מיר ווידער דעם איבערשטן שטיין אַרויף אויפן אונטערשטן. שטיין אויף שטיין מוז ליגן גלייך. מען ריכטעוועט זיי אויס. מען לאָזט די שטיינער דרייען — פונקען פליען פון אונטער די שטיינער אַרויס, עס שמעקט צוגעברענט. מען ריכטעוועט אויס, אַז שטיין אויף שטיין זאָל ליגן גלייך, ווייסט מען: פליען די פונקען אַרום און אַרום פון צווישן די שטיינער אַרויס, אָדער, ווען גאָר קיין פונקען קומען נישט אַרויס — איז גלייך. ווען פונקען פליען נאָר פון אײן אָרט — ליגן די שטיינער קרום.

דער טאַטע איז אונטן אין מיל בײ די שטאַנגען וואו מען קלאַפּט קלינעס און מען רוקט איבער די וועדטינע רעכטס, צי לינקס.

איך שריי פון אויבן אַראָפּ צום טאַטן:

— טאַטע! האַק דעם קלין און טרייב אויף רעכטס... אַ ביסעלע לינקס, טאַטע... נאָך אַ ביסעלע רעכטס, טאַטע...

און דער טאַטע פאָלגט. ער קלאַפּט די קלינעס ווי זיין זון, דער לערנער, באַפעלט פון אויבן, פון בוידעם. דעמאָלט זע איך, מיין טאַטע איז מיר אַ חבר. איך באַמערק, ווי זיינע בליקן פאַלן אויף מיינע הענט. אַפּט מאָל זאָגט ער צו מיר:

— דזשוויגע נישט, מיין זון, אַזאַ שווערע משׂא; קאָנסט חלילה די געדערים איינרייסן.

איך זע פונדעסטוועגן, אים טוט פאַרט הנאה, וואָס איך קאָן דזשוויגען

אַ שוועדע משׂא. פאַרט דעם טאַטנס אַ זון, פאַרט אַ קינד און אַן אייניקל און אַן אוראייניקל פון מילנער.

פון צייט צו צייט גיי איך צו גאַסט צו מיין פעטער אברהם משה דעם מילנער. עס ציט מיך צו באַטראַכטן זיין ווינטמיל, אַגב ציט עס מיך צו זיין וואַרשטאַט מיט געצייג. ביי אים הענגען אויף דער וואַנט אַלערליי זעגלעך, אויף אַ פּאַלעצע — אַלערליי הובליעס. דערצו האָט ער פּאַלעצעס מיט ספרים, און צווישן זיי — ספרים אַזעלכע, וואָס עס גלוסט שוין צו נעמען אין האַנט און אַריינקוקן. איך האָב די ספרים באַמערקט אין זיינע פּאַלעצעס מיט יאָרן צוריק, ווען איך האָב נאָך זייער באַטייט נישט געוואוסט. — „מגדל עוז" פון משה חיים לוצאטו. איך האָב אַמאָל נישט פאַרשטאַנען, צי דער תוכן פון ספר איז חול, וואָכעדיק, אָדער — קודש...

כ'האָב דעם דאָזיקן ספר אַרויסגענומען פון פּאַלעצע, אין אים אַריינגעקוקט. דער פעטער אברהם משה האָט אויפגעלויכטן. זיינע אויגן האָבן אַרויסגעשיינט פון פאַרמעליקטן פנים, ווען ער האָט פאַר מיר אָנגעהויבן צו אַנטפּלעקן דעם אמתן רעיון פון ספר:

— אָט, ווי שיר־השירים איז אי חול, אי קודש; סיי אמת און אויך בלויז דמיון — אַזוי איז דער ספר „מגדל עוז". די ליבע איז אמת. די ליבע קאָן זיין אי אויף דער ערד, און קאָן אויך זיין אין די הויכע עולמות. וויל מען, קאָן מען די הימלען אויך אַראָפּציען צו דער ערד; וויל מען — קאָן מען די ערד דערהייבן ביז צו די הימלען. ליבע איז ליבע. נאָר געווענדט, וואָס פאַר אַ געדאַנק מען לייגט אַריין אין אַזאַ ספר ווי שיר השירים אָדער „מגדל עוז".

איך בין דעמאָלט געגאַנגען אַהיים פון זיין מיל צו אונדז דורך די בלאָטעס. פאַרשאַרצט די הויזן איבער די קני און הנאה געהאַט, ווי די פיס זענען געזונקען אין ווייכן גרונט. לאַנג געגאַנגען, אַ סך געטראַכט פון „לישרים תהילה" און נאָך מער — פון פעטער אברהם משה, וואָס האָט צו מיר גערעדט און אויסגעמאָלן די וועלטן, וואָס מיט ליבע קאָנען זיי וואוינען צווישן הימל און ערד. ער האָט פאַר מיר אויפגעקלערט דעם סוד פון קודש און חול. ווי אַזוי דאָס וואָכעדיקע קאָן ווערן קודש, אויב דער מענטש פאַרמאָגט נאָר הייליקייט אין זיין מהות, אין זיין נשמה.

יענער זומער איז געווען פאַר מיר שייד־וועג. איך בין געשטאַנען פאַר צוויי וועגן; נישט געקאָנט באַשליסן, אויף וואָס פאַר אַ וועג איך

זאָל אָוועקגיין. תורה און מלאכה איז געווען פאַר מיינע אויגן. איך אַליין בין שוין געווען אַן אָנהייב, וואָס האָט פאַראייניקט תורה און מלאכה. די מאַמע, וואָס האָט נישט פאַרלאַנגט, נישט קיין עשירות און נישט קיין גדולה — איר וואָלט עס אָוודאי געפעלן געווען.

נישט איינמאָל האָב איך עס פון איר געהערט. איעדעס מאָל, קומענדיק פון בית־המדרש אַהיים, ווען זי האָט מיר דערלאַנגט דעם טעלער געקעכטס צום עסן, איך בין געזעסן ביים טיש, געגעסן — האָט זי פון וויטן מיך באַטראַכט און גאַנץ אַפּט געזאָגט:

— נאָר צו לייטן נישט אָנצוקומען...

איך האָב פאַרשטאַנען, זי איז אויסן מיין עסן טעג, ווען איך לערן אויף דער פרעמד.

און אַן אַנדערש מאָל:

— אין מיל זע איך, קינדערלעך, קיין שום תכלית נישט.

דאָס האָט געעגבערט אַפילו מיין צאַרטער מאַמע, וואָס האָט אַזוי ווינציק פאַרלאַנגט פון לעבן. משה האָט דעם תכלית געפונען. ער האָט אָנגעהויבן צו מאָלן און באַמאָלן מיט רויטע און ווייסע פאַרב די אייזערנע סלופּיקעס און וועג־צייכנס דאָ און דאָרטן ביי דער אייזנבאַן. ער איז אַ פּאָר מאָל דעם זומער געקומען אויף שבת אַהיים. אַנשטאָט מעל אויף די בגדים, האָט ער געהאַט איצטער פאַרב אויף די בגדים, און ס'האָט פון אים געשמעקט מיט פאַרב. איז דאָס אַלעמען געפעלן געווען אין שטוב. מען האָט שוין נישט געוואָלט זען אים מער אויסגעשמירט אין מעל...

דעם אייגענעם זומער האָט מען דער מאַמען באַפוילן פון מעלייטשיטש, אַז איר טאַטע, דער זיידע ר' יוסל איצל, איז קראַנק. זי איז גלייך אַוועקגעפאָרן קיין מעלייטשיטש. ס'האַרץ האָט איר געזאָגט, אַז מיט איר טאַטן איז נישט היימלעך. פינף און זיבעציק יאָר איז ער אַלט געווען. זי האָט אים ליב געהאַט און נישט אויפגעהערט צו רעדן פון אים. אין מעלייטשיטש האָט זי געוויילט אַ פּאָר וואָכן און איז צוריק געקומען שוין נאָך שבעה. געקומען איז זי גאָר אַן אַנדער מענטש. ס'פּנים נאָך שמעלער. דער שטערן — אָפּענער, און די אויגן האָבן געקוקט אין דער ווייט.

איר אָנקומען האָט אונדז אַלעמען שטאַרק אָנגערירט. אירע ליידן זענען געווען גרויסע. זי האָט קיינמאָל אַזוי פיל נישט גערעדט. זי האָט געפּרוּווט מיט רייד איבערשרייען איר ווייטיק. אַלערליי ספיקות זענען אויף איר אָנגעלאָפן מיטן טויט פון איר טאַטן. אַנשטאָט זי זאָל דערציילן,

ווי סע זענען געווען דעם זיידנס לעצטע שעהען — האָט זי אָנגעהויבן צו פילאָזאָפירן. דער טאַטע האָט גאָר געשטוינט.

— נאַריש, קינדערלעך, אַלץ איז נאַריש — האָט זי גערעדט, קוקנדיק אין דער ווייט, בשעת אַיעדערער פון די שטובלייט האָט געשלונגען די טרערן און נישט געוואוסט מיט וואָס זי צו טרייסטן.

זי האָט אָנגעהויבן צו פאַרלייקענען זאַכן, וואָס אין זיי האָט זי געהאַט אמונה:

— איך האָב, קינדערלעך, געזען, ווי מען האָט גענומען מיין קלוגן טאַטן, אַריינגעלייגט אים אין דער אָפענער גרוב, פאַרדעקט אים די אויגן מיט שאַרבנס און פאַרשאָטן דעם קבר מיט ערד, און — גאַרנישט. נישט קיין פּיפּס... פאַלן די רידלעס ערד, און ער — נישט קיין פּיפּס... טראַכט איך, אַז אַלץ איז נאַריש. מיך וועט מען קאָנען לייגן היינטערן פלויט, אַז איך וועל אויסהויכן די נשמה. אַלץ איינס, וואו מען ליגט. געשטאָרבן — איז אַראָפּ פון מאַרק. פון דאָרטן, קינדערלעך, איז נאָך קיינער צוריק נישט געקומען.

מיט איר קומען צוריק פון מעלייטשיטש, האָט זי נאָך מער דערזען, ווי אָרום מיל איז קיין תכלית נישטאָ. זי וואָלט אַליין ערגעץ־וואו געצויגן פון מיל, כאָטש שווער איז דאָס איצטער צו קלערן פון דעם. זי, וואָס האָט אַזוי פיינט געהאַט דאָס שטעטל, האָט מיטאָמאָל דערשפּירט, אַז זי וויל אין ערגעצן לויפן. וואוהין האָט דען איר דמיון געצילט? שווער געווען צו הערן אַזעלכע רייד פון איר.

האָבן אירע רייד מיר אונטערגעגעבן חשק, איך זאָל ווידער אַ קלער טאָן פון דער פרעמד. אַ טרויעריקער סוף־זומער איז דאָס געווען.

קאַפּיטל דרייסיק

איך געפֿין מיין חבר

די פרעמד האָט ווידער געררופֿן. צום סוף־זומער האָט אומעט געפּרעסט. נישט געווען מער דער פֿאַרלאַנג צו זען, ווי דער טייך וועט ווערן פֿאַרשמידט אונטערן אייז. נישט געווען קיין חשק איינצודרעמלען דעם קומענדיקן ווינטער אינאיינעם מיט די ביימער אַרום. נישט געווען קיין פֿאַרלאַנג אַריינצופֿאַלן אין ווינטערדיקן שווייגן דורך די לאַנגע אָוונטן. פֿון דער היים האָט אויף מיר פּלוצלינג אַ בלאָז געטאָן מיט סוף־זומער. באַלד וועל איך גיין אין זעכצנטן יאָר. איך הער מיין אייגענע שטים — נישטאָ מער דאָס יינגלשע קוויטשיקל...

— די פרעמד רופֿט!

אמת, ס׳וואַסער פֿון אונדזער טייך איז נאָך אַלץ דאָס געשמאַקסטע צום טרינקען. דאָס געזאַנג פֿון וואַסער אונטער די מיל־רעדער שרייט נאָך אַלץ איבער דעם גמרא־ניגון; דער מעלשטויב אויף דער הויט פֿון פּנים און הענט איז נאָך גוט. די אַקסלען בענקען נאָך אַ משׂא; די הענט — נאָך האַק, הובל און זעג; ריח פֿון גראָז, האַרבסט־געוועלק און באַרוועסער טראָט אויפֿן פּראָסטיקן גרונט — — —

די פרעמד רופֿט!

בין איך אַוועק נישט אין קיין ווייטער פרעמד; אַוועק קיין אָרלע, פערצן ווערסט פֿון קלעשטשעל. אָרלער יידן קומען מאַנטיק צום קלעש־טשעלער מאַרק. דער פֿרומער פעטער משה לינעווער און די מומע בלומע רחל, די איינציקע שוועסטער מיין טאַטנס — אָרלע איז נאָענט.

בין איך אַ פּאָר וואָכן נאָך יום־טובֿים אַוועק קיין אָרלע מיט אַ פֿור, מיט אַן אָרלער יידן, וואָס איז געקומען צום קלעשטשעלער מאַרק.

צווי בתּי־מדרשים האָט אָרלע, דער נייער און אַלטער — ביידע איינס אַנטקעגן אַנדערן איבער דער גאַס. דער שולהויף שליסט אָפּ ווי

אַ „חית״ די אַלטע, מיט מעשׂיות אָורמגעריינגלטע, געמויערטע אָרלער שול. הינטער דער שול — דער אַלטער בית־עולם. האָב איך אויס־געקליבן דעם נייעם בית־המדרש, וואָס האָט דורך די צפון־פענצטער אַרויסגעקוקט צום אַלטן.

דעם ערשטן טאָג אין אָרלע האָט דער שמש אַלע זיבן טעג פאַר מיר געפונען. איין קליינקייט: „משה לינעווער קער אים אָן אַ פעטער״. גוטע טעג געקראָגן, אַ גוטע באַנק ביים אויוון צום שלאָפן.

געווען שוין טיף אין אָסיען. פרעסטלעך און וואָלקנס האָבן רואיק איבערגעזיפּט אַ דינעם שניי און באַדעקט די געפרוירענע ערד. אָרלע — אַ שטעטל ווי אַלע שטעטלעך: מיט אַ קיילעכדיקן מאַרק, מיט קראָמען און קרעמלעך; און פון מאַרק אַרויס — גאַסן און געסלעך. נישט געווען מער קיין פרעמדע בחורים אין בית־המדרש. בלויז אַ פּאָר שטעטלשע בחורים האָבן אין פאַרלויף פון טאָג אַריינגעקוקט אין בית־המדרש אַריין, מיט אַ ניגונדל אַריינגעכאַפּט אַ פּאָר בלעטלעך גמרא. איך האָב מיר אויסגעקליבן אַ סטענדער אין צפון־מזרח־ווינקל. דער מתמיד האָט פון מיר אַרויסגעזונגען. מיין גמרא־ניגון — כמעט שוין אַ צייטיקער, אַן אויסגעשטאַנענער...

קומט צו מיר פון אַריבער דער גאַס, פון אַלטן בית־המדרש אַרויס, אַ ווידערקול פון מיין אייגענעם ניגון. ניין, נישט קיין ווידערקול. אַן אמתער קול. דאָרטן אויך אַ מתמיד. זיין ניגון — ווי אַן עלטערער ברודער פון מיין ניגון, אַ טיפערע שטים מיט אַ סך מתיקות.

איך טו אַ פאַרגנבעטן בליק אין פענצטער. ווער זינגט עס דאָרטן אין אַלטן בית־המדרש?

זע איך, אַ פערצנ־, פופצניאָריק בחורל שטייט דאָרט ביי זיין סטענדער לעבן סאַמע פענצטער. גלייך שטייט ער פאַרן ספר, וואָס אויפן סטענדער — ממש מיין געוואוינהייט. לייכט וויגט ער דעם קאָפּ אַ ביסל אין דער קרים, אָבער כסדר פאָראויס — ווי איך טו עס.

— ווי קומט צו אַזאַ יונג בחורל אַזאַ טיפע, דערוואַקסענע שטים?

דער שמש פון נייעם בית־המדרש, אַ הויכער, דאַרער, שוואַרץ־בערדלדיקער אין די מיטעלע יאָרן, הינקט שטאַרק אויף דער לינקער פוס — און ווייל אין די פרייע שעהען מאַכט ער אין אַ בית־המדרש־ווינקל אַלערליי לעדערנע טייטערס מיט אַ סך קעשענעס אויף אָסיגנאַציעס צו האַלטן — שמעקט דעריבער פון אים מיט לעדער.

נאָך דעם אייגענעם טאָג טו איך ביי אים אַ פרעג:

— ווער לערנט עס דאָרטן אין אַלטן בית־המדרש מיט אַזוי פיל התמדה?

— דעם פאַרשטאָרבענעם רבס, ר׳ סענדערס אַ זון, יצחק ר׳ סענ־דערס. אַ שאַרפער מוח ביי אים, אַן עילוי. רעכט געווען איבערצושטייגן זיין פאָטער — איז ער אַראָפּ פון דער־הישר. איז פּלוצלינג אַוועק קיין לאָנדאָן, מען ווייסט נישט, וואָס ער האָט דאָרט געטאָן... אַ סברה, ער איז נכשל געוואָרן. דאָ נישט לאַנג איז ער צוריקגעקומען און, ווי דו זעסט — אַ גרויסער מתמיד; טאָג און נאַכט, אַט אַזוי קלינגט עס זיין קול. נאָר מען ווייסט נישט, צי ס׳וועט אַזוי לאַנג אָנהאַלטן.

— ער איז נאָך גאָר אַ יינגל — חידוש איך מיר.

— ער איז שוין באַלד אַ פּריזיוואָניק. אַ קליינער וואוקס אַזאַ. וואוינט מיט זיין מאַמען, די אַלטע רביצין, אין געוועזענעם בית־הרב — די צווייטע העלפט פון אַלטן בית־המדרש. שטאָט האָט געלאָזן פאַר זיי דעם בית־הרב ווי געווען צוליב דעם כבוד פון גרויסן נפטר. אַ גרויסער רב געווען ר׳ סענדער.

דער שמש האָט אָפּגעזיפצט און איז אַוועק.

און איך — צוריק צו דער גמרא. אָבער מחשבות רודערן. אַ סוד האָט מיר נאָר וואָס דער שמש אַנטפּלעקט און נישט אַנטפּלעקט. אַראָפּ פון דרך־הישר, און פאָרט אַזאַ מתמיד... געווען אין לאָנדאָן, און איצטער — מיט דער מאַמען אין געוועזענעם בית־הרב.

מיט פעסטע טריט, גאַרנ־שט פאַר זיין וואוקס, איז אַריינגעקומען אין מיין בית־המדרש דער סוד אַליין. יצחק דעם רבס איז אַריינגעקומען, האָט דורכגעמאַרשירט אַרום באַלעמער, אַרום און אַרום בית־המדרש; פאַרבייגייענדיק, אַ בליק געטאָן צו מיין זייט — און איז צוריק אַרויס.

— מהום... אַ ווינט האָט ער איבערגעלאָזן אין בית־המדרש. איך האָב אים באַמערקט. אין וואוקס — נידעריקער פון מיר, כאָטש איך בין אויך נישט געגנוג הויך פאַר מיינע יאָרן. אַ קיילעכדיקער קאָפּ, פון אַהינטער דעם פאַרשאַרצטן, שוואַרצן, ווייכן קאַפּעליוש. אַ הויכער ליכטי־קער שטערן. שטריכן פון פּנים — דראָבנע און שיינע.

— וואָס האָט ער געמיינט מיט זיין פּלוצלונגן אַריינקומען?

זיין שטים ביי דער גמרא איז ווידער אַריבער די גאַס און אַנגעקלאַפּט אין מיינע פענצטער. ווידער דער שיינער גמרא־ניגון. מיט מער חשק האָט ער איצטער געלערנט. מער אימפּעט אין זיין ניגון.

בין איך מיר אויך, ווי פון אַ קייט אָפּגעריסן, אַוועקגעשוואומען

מיט מיין גמרא־ענין; אַוועק מיט מיין אייגענעם ניגון. די מחשבות רודערן, לאָזן מיך נישט אָפּ, און איך וויל זיי מיט מיין גמרא־ניגון איבער־שרייען. איך האָב געשפּירט, אַז מיר לערנען אינאיינעם, כאָטש אין צוויי באַזונדערע בתי־מדרשים; כאָטש פון צוויי באַזונדערע ספרים.

פאַרנאַכטצו, כמעט פאַר מנחה, איז ער ווידער אַריינגעקומען; אַנגע־קומען מיט דעם אייגענעם ווינט וואָס פריער; האָט איינמאָל אַרומ־געמאַרשירט אַרום באַלעמער, און פּלוצלונג אַ קירעווע געטאָן צו מיר. גאָר נאָענט צו מיין סטענדער איז ער צוגעגאַנגען און דערלאַנגט מיר אַזאַ צאַרטע, קינדערשע האַנט:

— שלום־עליכם...

— עליכם־שלום...

איצטער באַטראַכט איך אים פון נאָענטן. פולע, בלויע אויגן. דאָס מויל — קליין, ציכטיק, און אַ בלוי אָדערל צוקט אויף זיין בלאַסן שטערן. צוויי נישט קיין טיפע קנייטשן ביי ביידע זייטן נאָז, אָבער וואָס פאַר אַ בלויע לויטערקייט אין זיינע אויגן!

— איר וועט דאָ לערנען אין נייעם בית־המדרש?

— יאָ.

— אַ גאַנצן ווינטער?

— יאָ.

— טעג האָט איר שוין?

— יאָ, אַלע.

— וואו שלאָפט איר?

— אין בית־המדרש.

— ביי אונדז איז פאַראַן פאַר אייך אַ געלעגער. שטייט אַ בעט אין בית־הרב. אויב איר ווילט, וועל איך זאָגן מיין מוטער.

איך האָב אים געדאַנקט, נישט אַראָפּנעמענדיק די אויגן פון דעם קינדערשן און פאַרט דערוואַקסענעם פּנים פון אַ תלמיד־חכם. יאָ, איך האָב אים צוגעזאָגט. ווי דען האָב איך אַנדערש געקענט?

דעם אייגענעם ביינאַכט איז יצחק דעם רבס אַריינגעקומען צו מיר אין בית־המדרש אַריין און, מיט ווינציק ווערטער, מיך אַריבערגענומען צו זיך אַהיים, אין בית־הרב, די צווייטע העלפט פון אַלטן בית־המדרש. די רביצין, אין די פופציקער, מיט אַ ראָזן, אידל מיוחסדיקן פּנים, איז געשטאַנען אַנטקעגן טיר, באַגעגנט מיט אַ „גוטן אָוונט". איצטער זע איך, ווי דער זון איז גאָר אינגאַנצן געראָטן אין דער מוטער. דער בית־

הרב — ווי גאָרנישט וואָלט דאָ געפעלט: ארון קודש; אַרום אַלע ווענט — פּאָלעצעס ספרים. צוויי לאַנגע טישן מיט לאַנגע בענק ביי די טישן; הענגלאָמפּן איבער די טישן — כּמעט אַ בית־המדרשל. געווען נישט לאַנג נאָכן רבס פּטירה. ביים צפון־פענצטער איז געשטאַנען אַ בעט אויסגעבעט — מיין געלעגער...

די רביצין האָט מיט עטלעכע ווערטער געפרעגט וועגן היים, טאַטע־מאַמע, שוועסטער־ברידער. ער, יצחק, איר זון — גאָרנישט.ביידע זענען אין אַ ווײַלע אַרום פאַרשוואונדן אין אַ זײַטיקן חדר.

איך האָב נאָך באַטראַכט די פּאָלעצעס ספרים. אַרויסגעצויגן אַ ספר און אַ ווײַלע אין אים אַרײַנגעקוקט. אָבער באַלד האָב איך אַראָפּ־געדרייט דאָס פייער פון הענגלאָמפּ איבער דעם לאַנגן טיש, לעבן מיין בעט, אַרויס פון די מלבושים, אַריין אין בעט — און מיט מיין לייב געשפּירט דעם אומבאַקאַנטן געלעגער.

געווען שווער אײַנצושלאָפן. די שטילקייט אין פענצטערן בית־הרב רודערט אַרום מיר. אַ שאָפּקע־זייגער טיקט צו שטאַרק.

— אפשר איז די בעט... אפשר איז דער פאַרשטאָרבענער ר׳ סענדער אין איר אַ לעבן לאַנג געשלאָפן...

און ער אַליין, יצחק דעם רבס — אַ לעבעדיקער סוד. עפּעס האָט מיר דער שמשׂ דערציילט און פאַרט נישט דערציילט. אָט בין איך שוין ביי אים אין דער היים. אָט ליג איך שוין אין אַזאַ אומהיימלעכער בעט. ווי אַזוי איז דאָס אין איין טאָג געשען, קעגן מיין ווילן, קעגן מיינע אַלע חשבונות? געטראַכט צו שלאָפן אין בית־המדרש. אַזוי גוט האָט מיר אויסגעזען צו שלאָפן אין אָרלער בית־המדרש, — און מיטאַמאָל בין איך גאָר אין אַ ווייכער בעט. האָב צו פרי אַראָפּגעדרייט דאָס פייער פון לאָמפּ. נאָך איידער איך האָב די ווענט אַפילו באַטראַכט.

אין קאָפּ קריכן מחשבות:

— וואָס האָט ער געטאָן אין לאָנדאָן? אַזאַ גרויסע שטאָט, מיליאָנען מענטשן, זאָגט מען, האָט לאָנדאָן. און פאַרוואָס איז ער צוריקגעקומען? און וואָס גייט עס אים אין לעבן, איך זאָל שלאָפן אין בית־הרב? גאָרנישט, גאָרנישט זאָגנדיק איז ער אַוועק שלאָפן און מיך דאָ איבערגעלאָזן... וואָלט איך כאָטש געקענט דעם רב ר׳ סענדער... ממש איך הער אים איצטער אומגיין מיט שטילע טריט אין פינצטערן בית־הרב.

און ווידער קומט מיר מיין היים אויפן רעיון, אַזוי נאָענט, אַזוי היימיש. פּאַטש־פּאַטש — פּאַטשט דאָס וואַסער אין די לאָפּעטקעס פון

די וואַסער־רעדער. אַ סך לאַפּעטקעס האָב איך פאַרן אױעקפאָרן אַלײן אַרײנגעשטעלט אין די רעדער. אַזױ פיל צופרידנקײט פאַרשאַפט דער מאַמען. אָט בין איך אונטער אַ זאַק װײץ, אַזױ גוט צו שפּירן די משׂא אויף דער פּלײצע... איך טרעט טרעפּ־אַרויף, טראָג די װײץ צום קױש. דער גוף איז בײגיק און האָט הנאה פון דער משׂא. יאָ, דער טײך מוז שױן זײן פאַרפרױרן... באַגינען װעלן אױף אים שפּאַצירן סאַראַקעס און װאָראָנעס, און זוכן מיט די שנאָבלען אין שנײ...

אָט איז די מיל פאַרשװאונדן. איך שפּיר די נאָענטקײט פון ארון־קודש. פּרואװ טרעפן, װיפל ספר־תּורות אין ארון־קודש. דוכט מיר, די אותיות זענען אַראָפּ פון פאַרמעט און טאַנצן אַרום אין פינצטערן ארון־קודש; שטיל זענען די אותיות אַרויס דורך אַ שפּעלטעלע אין אָפענעם טירל, און זענען אַראָפּ צום דיל — די אותיות טאַנצן אַרום איבערן דיל, טאַנצן אונטערן טיש, װאָס לעבן מיר.

און אָט איז װידער די הײם. זומערלעב. איך שטיף מיט דער קלײנער שׂרהלען: מיר שפּילן אין כאַפּעניש. זי װיל מיך כאַפּן — נעם איך און קלעטער אַרויף אויף דער װערבע, װאָס איבערן סטאַװ. הײבט אָן שׂרהלע צו װײנען, זי האָט מורא, איך זאָל נישט אַרײנפאַלן אין װאַסער אַרײן. און אָט איז די מאַמע: געקומען פון זײדנס לויה, פון מעלײטשיטש. זי זיצט אין שטוב, רעדט, בשעת אַלע אין שטוב שװײגן און װישן די טרערן. עס װערט מיר אַזאַ רחמנות אויף דער מאַמען, װאָס איז פּלוצלונג געװאָרן אַ יתומה...

און מיטאַמאָל — אַ געזאַנג. אָן אײנגעהאַלטן געזאַנג. צװײ מענער־שטימען. בײדע מיט אַזױ פיל מתיקות. אָט אַ דאָ לעבן מיר איז דאָס געזאַנג. אײן שטים דערקען איך. זײן שטים: יצחק דעם רבס. אַזױ האָט בײטאָג אויך זײן זינגעװודיקער קול געקלונגען. די אַנדערע שטים איז מיר אומבאַקאַנט, אָבער אויך מיט אַזױ פיל מתיקות.

דאָס געזאַנג פאַרכאַפּט װערטער אין אַ קרײז אַרײן. װערטער פון „חובת־הלבבות״. צװײטער קאַפּיטל — שער הבחינה... „אמר המחבר, זאָגט דער מחבר: כאָטש די חכמה און פאַרשטאַנד זענען בײ יעדן באַשעפעניש אַנדערש און פאַרשײדן, אָבער דער קװאַל פון פאַרשטאַנד איז אין יסוד דער אײנציקער. װי די זון איז בעיקר אײן און אײנציק, נאָר זי צעטײלט איר ליכט לױט די פענצטער און זײער קאָליר...״

אַזױ שװעבן איבער מײן פּנים די װערטער. דאָס געזאַנג פירט די װערטער איבער מײן פּנים; איבער מײנע געשלאָסענע אויגן. נישט צו

הויך איז דאָס געזאַנג, אָבער הויך גענוג צו דערהאַלטן די נאַכט־וואַך; גענוג, פאַנאַנדערצוואוויגן די נאַכט ווי אויף כוואַליעס פון אַ פאַנאַנדער־געבליט ווייצנפעלד.

איך עפן אויף די אויגן. יאָ, איך בין וואַך. דאָס איז ער, יצחק דעם רבס, און לעבן אים אַ יונגערמאַן, שוין אַ באַבערדלטער — זיי זיצן געדיכט אײנס לעבן אַנדערן. אַ באַזונדערער ספר אָפן פאַר איעדן. צוויי ליכט אין מעשענע לייכטער ברענען — אַ ליכט פאַר איעדן איינעם. די פלעמלעך פון די ליכט ציען אויס די שאָטנס פון די צוויי זינגער און לערנער — ציען זיי אויס ביז צו דער וואַנט אַנטקעגן.

דער זייגער שלאָגט פיר. הייסט עס, פאַרט געשלאָפן אַ שעה דריי־פיר. אפשר לערנען זיי פון נאָך האַלבער נאַכט, און איך האָב פאַרשלאָפן. איך גיי נאָך זייער לערנען מיטן געדאַנק. דער „חובת הלבבות" איז מיר באַקאַנט, האָב שוין אַליין ניט איינמאָל געזוכט אין אים אמתן; נאָר ביז דעם ניגון פון די צוויי — האָבן די ווערטער פון ספר אַזוי ניט געווירקט אויף מיין מהות. ווייל אַ סך האָב איך אין ספר ניט פאַרשטאַנען, אַ סך איז מיר ניט קלאָר, עפּעס איז מיר אין אים געווען פרעמד. איך האָב ליב מיין גוף; איך האַלט פון מיין גוף אַזוי פיל, ווי פון דער נשמה. און דאָרטן, אין „חובת הלבבות" — דער גוף איז אומריין... מיין גוף איז ריין. מיין גוף, אין זיין ריינקייט, איז צו דער נשמה געגליכן. אָט שפירט מיין גוף דעם ווייכן געלעגער און ער בענקט צו דער געהובלעוועטער באַנק ביים אויוון. מיין גוף שפירט אויך דעם שטיין און אים איז גוט מיטן שטיין. ער שפירט דאָס וואַסער און דעם זאַמד ביים ברעג טייך; ער שפירט די גרינע גראָז און דעם קאַלטן, פראַסטיקן טוי, וואָס קומט צו רוען פאַרטאָג אויף די האַרבסטיקע גראָזן... אַוודאי איז ריין מיין גוף.

יאָ, זייער געזאַנג איז אַ סך מער ווערט פון די ווערטער; ווי מיין געזאַנג ביי דער גמרא איז צומאָל מיר ליבער, ווי דער גמרא־ענין גופא. ניט גוט וואָס געזאַנג גייט מיט וואָרט — סיי מיטן נאַרישן, ווי מיטן קלוגן וואָרט... אפשר איז ביי זיי איצטער אויך דאָס געזאַנג דער עיקר; דער ניגון, וואָס קוועלט אַרויס ביי מיין צוקאָפּנס...

דער גרוי פון פאַרטאָג אין מיין פענצטער האָט מיך ווידער אויפ־געוועקט. קיינער אין שטוב ניטאָ מער. שטאַרצן בלייך אַרויס די צוויי ניט־דערברענטע ליכט פון די לייכטער אויפן טיש, ניט ווייט פון מיר. ניין, ניט קיין חלום איז דאָס געווען. וואָרהאַפטיק זענען

זיי בײדע בײנאַכט געװען; געװעקט די נאַכט מיט מתיקותדיקן געזאַנג און אין ערגעצן אַװעק.

די צװײטע נאַכט — װידער דאָס אײגענע. בײטאָג פֿאַרװאָרפֿט יצחק צו מיר אַ װאָרט: אפֿשר נײטיק איך מיך אין עפּעס? אפֿשר איז דער געלעגער נישט װײך גענוג? מער גאָרנישט. און בײנאַכט — דאָס געזאַנג. אמר המחבר... „חובת הלבבות". אַזוי נאַכט נאָך נאַכט, אַ גאַנצע װאָך.

ביז פֿרײטיק בײטאָג, װען דער אונטער־שמש האָט געקערט דעם בית־המדרש און מיטן שטויב מיך פֿאַרטריבן אויף אַ פּאָר שעה אין בית־הרב, װאו ביז איצטער בין איך נאָר געקומען שלאָפֿן בײנאַכט — און דעמאָלט איז צװישן מיר און יצחק דעם רבס געקומען די אמתע באַגעגעניש, געקומען די דערנעענטערונג און דערקענונג.

קאַפּיטל איינאונדרייסיק

תורה און השכלה

פרייטיק בייטאָג; מיין ערשטער פרייטיק אין אָרלע. אין קיין שום בית־המדרש האָב איך נאָך דערווייל נישט געזען אַזאַ באַרג מיסט, אָנגעקליבענעם פאַר דער וואָך, וואָס דער אונטער־שמש האָט פון די מזרח־בענק אָנגעהויבן זאַמלען נעענטער צו דער טיר. דער ריטער־בעזעם, אויף אַ לאַנגן שטעקן, האָט שוין דעם באַרג נישט געקענט רירן, צוקומענדיק נעענטער צו דער טיר.

— גיי דיר אין בית־הרב — האָט צו מיר דער אַלטער אונטער־שמש געשמייכלט — גענוג פאַר דיר אַ וואָך לאַנג געלערנט, גיי רו דיך אויס לכבוד שבת, ביז כ׳וועל ס׳מיסט אויסראַמען.

יצחק דעם רבס האָט ווי געוואַרט אויף מיר. מיט אַ גוטן שמייכל האָט ער מיך באַגעגנט. די רביצין האָט מכבד געווען מיט טיי און אייער־קיכל.

איך באַמערק, אַז יצחק דעם רבס איז איצטער אַרומגערינגלט מיט גאַר אַנדערע ספרים. זיין קאָפּ איז אָפּגעדעקט. זיין שיינער, קלוגער קאָפּ איז גאָר פרייער געוואָרן. ער בעט זיצן נעענטער. אויסטערלישע ספרים ליגן לעבן אים אויפן טיש.

— איר קענט עס? — פרעגט ער, אָנווייזנדיק אויף אַ דיקן איינ־געבונדענעם ספר.

— ניין, איך האָב אַזאַ ספר נאָך קיינמאָל נישט געזען.

— „האסיף" פון נחום סאָקאָלאָוו. אָט דאָ זענען געדרוקט שירים פון היינריך היינע, איבערגעזעצט פון דייטשן. איר קענט זיי?

— ניין.

און ער הייבט אָן צו זינגען כמעט מיט דער אייגענער דביקות ווי ביי דער גמרא:

לו ידעו הפרחים באחו,
מה עמוק לבבי פצוע...

איך פאַרטייטש עס מיר אין דמיון:— ווען ס'וויסן די בלומען אויף דער לאָנקע, ווי טיף ס'איז אין וואונדן מיין האַרץ...

כאָטש ס'איז אָנהייב ווינטער, טראָגט מיך דער רעיון אַוועק צו די פרילינג־לאָנקעס אַרום אונדזער מיל. אָט זע איך די געלע לאָטאָטש־קווייטן; די נישט־פאַרגעס־בלימעלעך... זיי האָבן יאָ געוואוסט מיינע דאגות און מיינע קלעמענישן. האָב געזען, ווי מיין שוועסטער בעבל קלייבט זיי; פלעכט פון זיי קרענצלעך אויס — אויך אירע קלעמענישן האָבן די קווייטן פאַרשטאַנען...

— דאָ האָט איר יהודה לייב גאָרדאָנס שירים. לייענט אין אַ פרייער צייט. קאָנט איר פרץ סמאָלענסקיס „התועה בדרכי החיים"? און דאָס זענען בראַנדשטעטערס דערציילונגען. אָבער אפשר וועט איר דערוויל גאָר לייענען זשאַרגאָנישע ביכער? דאָס איז „דאָס פוילישע יינגל" פון לינעצקין.

מיין קאָפּ גייט אַוועק אין קאַראַהאַד, גלייך ווי אַ קאַטערינקע וואָלט ערגעץ־וואו געשפּילט הינטער די פענצטער, און מיין קאָפּ גייט אַוועק אין קאַראַהאַד. די מיל־רעדער שווינדלען פאַר די אויגן, און וואַסער־שפּריצן קילן מיין צעהיצטן פּנים. זיין לערנען גמרא מיט התמדה איז דאָך גאָר אַ שלייער, צו פאַרשלייערן זיינע אמתע מעשׂים. דאָס, אַפּנים, האָט דער שמשׂ געמיינט, ווען ער האָט מיר געזאָגט: „אָן עילוי, געקאָנט זיין גרעסער פון זיין פאָטער — איז ער אַראָפּ פון דרך־הישר"... וויל ער, הייסט עס, מיך אויך אַראָפּפירן פון דרך־הישר.

— טרינקט טיי, דערנאָכדעם וועט איר קוקן אין די דאָזיקע ספרים — זאָגט צו מיר די רביצין.

איר איז נישט צום האַרצן, וואָס איר זון נעמט אַ פרעמד יינגל און עפנט פאַר אים אויף אַ טירעלע, וואו עס בלענדט, וואו מען ווערט סוף־כּל־סוף פאַרפירט. זי שטייט נישט אויף אָנטקעגן אויפן הויכן קול, אָבער אירע געפילן גייען איבער צו מיר.

— אָט איז יהודה לייב גאָרדאָנס באַוואוסטער שיר: „קוצו של

יוד״. אין דעם שיר לאַכט ער אָפּ פון די נאַרישע דינים, וואָס האָבן אַ שייכות מיט שרייבן אַ גט.

און ער הייבט אָן מיט אַ ניגון:

„אשה עבריה, מי ידע חייכי,
בחושך תולדי ובחושך תלכי״...

ער פאַרטייטשט עס גלייך מיט דעם אייגענעם גמרא־ניגון:

אַ, יידישע פרוי, דיין לעבן ווער פאַרשטייט?
געבוירן אין חושך, און אין חושך דיין לעבן פאַרגייט...

די רביצין וויל דאָס נישטליידן. זי שטייט־אויף פון איר אָרט, ס׳בלוט קומט איר אין פּנים אַריין:

— ס׳איז נישט אמת, מיין זון. דיין יהודה לייב גאָרדאָן — ער זאָגט אַ ליגן, מיין זון!

יצחק ענטפערט נישט דער מאַמען אַנטקעגן. אָנשטאָט דעם הייבט ער אָן זינגען אויפן הויכן קול היינעס לידער, וואָס זענען איבערגעזעצט אין „האָסיף״.

— וועט איר מיר אפשר דערלויבן איבערצושרייבן די שירים? איך וועל זיי אַריינשרייבן אין אַ ביכעלע, וואָרעם די ספרים קאָן איך דאָך נישט האָבן, ווייל...

— אַוודאי קאָנט איר; אַוודאי וועט דאָס איבערשרייבן אייך אַ סך אַרויסהעלפן. איר וועט ווערן באַקאַנט מיטן נוסח פון איעדן משורר.

ווען ער האָט גערעדט, האָט זיין פּנים געלויכטן. דעם חילוק אין יאָרן צווישן אונדז האָב איך איצט גוט דערקענט. ער — צוואַנציק, און איך — פופצן. דער חילוק אין וויסן, אין השׂכלה — אַ גאָר גרוי־סער. פונדעסטוועגן שטערן נישט די יאָרן. איך דערשפּיר צו אים אַ וואַרעמע נאָענטקייט, כאָטש אין דער אייגענער צייט ווערט ער פאַר מיר נאָך מער מיט סודות פאַרוויקלט.

איך קער מיך אום צוריק אין בית־המדרש אַריין. דער בית־המדרש איז שוין ריין. אין אַלע הענג־לייכטער זענען ליכט שוין גרייט אָנצוצינדן, אַלע גלעזער פון די לאָמפּן אויסגעפוצט. איך גיי אַרום ביי די פּאָלעצעס ספרים, זוך עפּעס אַ ספר אַ באַקאַנטן — אָבער דער

קאַפּ איז איצט נישט מער מיט די דאָזיקע ספרים. איך קלער: — האָט ער שוין טאַקע זיין וועג געפונען? איז ביי אים שלום אין האַרצן? אין בית־המדרש איז ער אַ מתמיד; איעדע נאַכט, נאָך האַלבע נאַכט שטייט ער אויף און לערנט מיט גרויס דביקות דעם „חובת הלבבות", און ערב שבת גאָר — שירים פון יהודה לייב גאָרדאָן, שירים, וואָס לעסטערן, מאַכן חוזק פון דעם, וואָס ער, יצחק דעם רבס, טוט אַ גאַנצע וואָך אין בית־המדרש...

עס רודערט אין מיר אַ פאַרבאָרגענער פאַרלאַנג, מיט אים צו האָבן אַ שמועס. כאָטש נישט באַלד, נישט שוין — נאָר אַ שמועס מוז איך מיט אים האָבן; זאָל ער פאַר מיר אַלץ אַנטפּלעקן.

אָבער ער, ווען איך קום שוין אַ גרייטער, אָנצוהייבן אויסצו־לייגן פאַר אים מיינע ספיקות; בשעת איך זוך די פּאַסיקע ווערטער ווי אַזוי אָנצוהייבן, הייבט ער מיר גאָר אָן אויסצופרעגן פון מיין היים.. ער וויל וויסן, ווי אַזוי איך האָב פאַרבראַכט מיינע קינדערשע יאָרן. אים געפעלט, וואָס איך בין אַ מילנערס אַ זון און וואָס איך בין בכּוח אַ סך זאַכן אַליין צו טאָן. ער האָט באַמערקט, ווי איך טו אַ רוק דעם לאַנגן, גרויסן טיש אין בית־הרב; ווי אַזוי איך טו אַליין אַ נעם די לאַנגע באַנק פאַר איין ברעג, און דער אַנדערער ברעג גייט שוין אַליין וואוהין איך הייס... אים געפעלט מיין פּשוטקייט, מיט וועל־כער איך פּלאָנטער פונאַנדער אַ שווערן ענין אין דער גמרא; אים געפעלט, ווי גרינג איך קריך אַרויס פון אַ פאַרדרייטן פּסוק ביי די נביאים...

און אפשר גאָרנישט רעדן מיט אים. נישט פרעגן ביי אים קיין באַשייד אויף זיינע מעשים. אַזוי שטיל אַוועקגיין אין זיינע דרכים און גאָרנישט פרעגן. ער איז אַ מתמיד — דאָס בין איך אויך. ער — פאַרקוקט אין מוסר־ספרים, — איך טו עס אויך. איצט האָט ער פאַר מיר אויפגעעפנט ספרי־חול — וועל איך אין זיי אַריינקוקן. איך וועל נאָכגיין טריט ביי טריט אים אין זיין וועג. אַוודאי איז „חובות הלבבות" מיר גאָרנישט פרעמד. לייטערן די נשמה; לייטערן דעם גוף — אַוודאי מוז עס איעדער מענטש. די ספרים, וואָס ער האָט פאַר מיר אַזוי אומגעריכט אויפגעעפנט און וואָס האָבן מיך ממש צעטומלט — זיי וועל איך שוין נישט אָפּלאָזן. די צייט וועט קומען — וועלן מיר רעדן. די צייט וועט קומען, איך וועל פאַרמאָגן ווערטער צו קאָנען קלאָר אַרויסברענגען מיינע מחשבות, מיינע ספיקות, וואָס עגבערן מיין

מוח, וואָס באַשאַפן צומאָל אַזאַ קלעמעניש אין האַרצן — יאָ, איך וועל נאָך מיט אים רעדן.

יענעם פרייטיק בייטאָג בין איך ווי אויפסניי געבוירן געוואָרן. די אויגן האָבן דערבליקט אַ וועלט, וואָס איז געלעגן איינגעוויקלט אין אַ ראָזן נעפּל. מיינע פאַרגאַנגענע טעג אין מיל, מיינע טעג אין מעלייטשיטש, וויסאָקע; מיינע וואָכע נעכט אין מעלייטשיטשער בית־המדרש — זיי זענען מיר פאַרלאָפן פאַראויס, געטאַנצט אין דעם אייגענעם נעפּל.

מיר אַליין איז דערווײַלע שווער נאָך צו משפּטן און זאָגן, אַז מיינע פריערדיקע טעג זענען געווען איינגעוויקלט אין חושך; מיינע טעג אין דער היים, אין מיין טאַטנס מיל — דאָס זענען דאָך טעג פון מיין נאַטירלעכן וואַקסן געווען. כאָטש איך זיץ אַזוי פיל איבער דער גמרא; כאָטש איך האָב שוין פאַר דער צייט געזען עטלעכע רבנים, פונדעסטוועגן, איז מיר נאָך קיינמאָל נישט געקומען פאַרן רעיון אַזאַ בילד, וואו איך זאָל דערשיינען אין אַ רבניש געשטאַלט. מיינע פּיאות זענען שוין אַ ביסל אונטערגעשניטן. איך וויל נישט, זיי זאָלן וואַקסן לענגער. איך קרייזל זיי נישט מער צווישן מיינע פינגער. איך דאַוון נישט, כאָטש איך לייג תּפילין. בשעת איך שטיי שמונה־עשׂרה — טראַכט איך פון עפּעס אַנדערש. די תּפילות געהערן נישט צו מיר. מיט מיין געמיט האָבן זיי גאָרנישט קיין שייכות.

פונדעסטוועגן איז מיר אַ סך גרינגער אין אָרלער בית־המדרש. מען קוקט מיך נישט אַזוי נאָך, ווי אין וויסאָקע. נישטאָ אין אָרלע אַזאַ פרומקייט ווי אין וויסאָקע. אין דעם נייעם בית־המדרש, וואו איך לערן, איז דער עולם אַ פּשוטער. די הייזער, וואו איך עס מיינע טעג אין זיי — פּשוטע מענטשן, יגיע־כּפּימניקעס.

צו מיין פעטער משה ליגעווער קום איך אָפט אַריין. איצטער זע איך אים אַ ביסל נעענטער. ווי מיין ברודער קלמן, אַזוי אויך ער, הייבט נישט אויף די אויגן צו הויך. רעדט נישט אויף אַ הויכן קול און איז קיינעם נישט דערווידער. די מומע, מיין טאַטנס שוועסטער — אויך דאָס אייגענע. זי קוקט צו אים מיט דרך־ארץ, און ער — ער קוקט צו איר אויך אַזוי. זיי רעדן קיינמאָל נישט הויך איינס צום אַנדערן. דערמאָנען קיינעם נישט צום שלעכטן. אַמאָל איז ער געווען אַ פּאַכטער, געלעבט אין דאָרף, און געפירט אַיעדן טאָג מילך אין

שטאַט אַריין — איצטער האָט ער אַ פּיצלדיק קרעמעלע. ער אַליין שטייט נישט אין קרעמל האָט פיינט צו וועגן און מעסטן. זי טויג אויך נישט צו דעם. זיי לעבן אין אָרעמקייט; עסן אַזוי ווינציק און רעדן נאָך ווינציקער. איין זון האָבן זיי — אויך דאָס אייגענע. דעריבער, אַז איך קום צום פעטער, זענען מיינע ליפּן צוגעקלעפּט. האָט מען עפּעס געפרעגט — האָב איך געענטפערט. די מומע האָט אַרויסגעוויזן צופרידנקייט מיט מיר. איר ברודערס בחורל איז אַ מתמיד. דער פעטער האָט עס נישט אַרויסגעוויזן. פאַרקערט, מיר האָט אויסגעוויזן, אַז דער פעטער פאַרשטייט, ווי ערגעץ־וואו געניאַר איך מיר; דוכט מיר, ער איז גאָרנישט צופרידן מיט דעם, וואָס איך בין אַוועק שלאָפן אין בית־הרב. יצחק דעם רבס איז אַ סטרא־אחרא אין די אויגן פון פרומע מענטשן... מיט זיין התמדה און שיינעם גמרא־ניגון קויפט ער אונטער מאַמעס, ווען זיי גייען פאַרביי צום שול־הויף. פרומע יידן האָט זיין געזאַנג נישט גענומען: זיי האָבן אין קול עפּעס אַנדערש אַרויסגעהערט.

מיין פעטער האָט געוויס געהערט צו יענע, וועמען ס'האָט נישט אונטערגעקויפט יצחקס שיינע שטים. בפרט מיין פעטער, וואָס האָט נישט געקענט באַגרייפן, ווי אַזוי מיין קאָפּטן איז פאַרשפּילעט פון לינקס אויף רעכטס: — „סטייטש, ימין גובר, די רעכטע זייט באַדאַרף גובר זיין איבער דער לינקער"...

ס'איז געווען אַן איבערגענייטער קאַפּטן; אַן איבערגעקערטער פון דער לינקער אויף דער רעכטער זייט, זענען דעריבער איבערגעדרייט געוואָרן די קנעפּלעך און לעכלעך פון רעכטס אויף לינגס און פון לינקס אויף רעכטס... יאָ, אַזאַ פעטער האָט שוין מסתמא געהאַט שווערע מחשבות וועגן פּרצן, וואָס שלאָפט אין בית־הרב.

איינמאָל האָט דער פעטער אַ זאָג געטאָן, איך זאָל הערן:

— שולדיק איז געווען דער אַלטער רב ר' סענדער, זכרונו לברכה, ער האָט נישט געהאַט קיין אויג אויף די קינדער; האָט נישט געקוקט, ווי די קינדער ווערן צעלאָזן... אַ בזיון פאַר דער תורה.

איך האָב געקויפט צען טאָפּלטע בויגן פּאַפּיר; איינגעקנייטשט איעדן בויגן אין פירן; אַזוי אַרום אויפגענייט אַ ביכעלע מיט אַכציק בלעטלעך און אָנגעהויבן אַריינצושרייבן אין ביכעלע די שירים, וואָס איך האָב בשתיקה אויסגעלערנט אויף אויסנווייניק. די שירים, ווען

קיינער האָט נישט געהערט, האָב איך זיי אויסגעזונגען מיט דעם אייגענעם גמרא־ניגון.

אויף מיין גמרא־ניגון האָב איך אָנגעצויגן די חרוזים פון נייע שירים. אַ ווידער־קול פון אַ ווייטער וועלט האָט אויף דעם ניגון אָפּגעענטפערט.

קאַפּיטל צוויי־און־דרייסיק

אין אַ זאַווערוכע

— צי בלאָנדזשע איך? צי פירט מיך מיין וועג אין אַ וועלט פון חשכות?

מחשבות לאָזן נישט רוען. איך בין פול מיט ספיקות.

עס ווערט געזאָגט אין „חובת הלבבות”, אין שער הכנעה: — אונטערטעניק זאָל דער מענטש מאַכן אַלע זיינע אברים צו גאָט; ווייל דורך דעם וועט דער מענטש נישט אויפהייבן זיין שטים צו הויך; זיין מויל וועט נישט רעדן קיין אומווערדיקייטן; די אויגן וועלן באַשיידן קוקן צו דער וועלט אַרום. אונטערטעניק מאַכן דעם אייגענעם גייסט; אונטערטעניקייט — דאָס איז דער שׂכלדיקער וועג פאַרן מענטשן אויף דער ערד... איך לערן מיט התמדה. דער מהות איז געבויגן איבער דער גמרא. מיינע טעג ווערן פאַרצערט אין דעם פייער, וואָס איך בלאָז אַליין פאַנאַנדער אין מיין בלוט. איך הייב אָן צו באַגרייפן די טיפענישן, וואָס נעמען מיך דורך צו אַנדערע צייטן, אין אַ ווינקל פון דער אייביקייט פאַרשטעקטע. מיין שטים ביי דער גמרא — אַ גייסטיקער פאָדעם, וואָס קומט אין איין קשר מיט די אַלטע דורות, וואָס זענען געגאַנגען אויף קידוש־השם. — — —

און אָט איז גאָר יהודה לייב גאָרדאָן, וואָס איז אַזאַ פּיקח, און זיין וואָרט איז אַזוי שטאַרק און אַזוי געשליפן; זיינע חרוזים — פון זילבער געשמידטע. ער לאַכט אָפּ פון דעם, וואָס איך און טויזנטער און צענדליקער טויזנטער יונגעלייט אין מיין גלייכן טוען. ער זאָגט בפירוש, אַז מיר אַלע גייען אין חשכות. ער זאָגט בפירוש, אַז מיר זענען מפקיר אונדזער לעבן; פאַרשווענדן אונדזערע טעג און יאָרן; שטויסן ווינט אין אַ סטופּע, און פאַרשטעלט איז פאַר אונדז די ליכטיקע וועלט, וואָס איז ברייט און אָפן אויף דער אַנדערער זייט פון בית־המדרש.

דאָס אייגענע טוט פּרץ סמאָלענסקין; ממש ער באַקלאָגט דעם גורל פון אַלע אין מיין געשטאַלט, וואָס פאַרדאַרבן זייערע יונגע יאָרן אין אַ וועלט אַ פינצטערער, אַ וועלט אַן אויסגעדאַכטער; אויף וועגן פאַרפּי־רערישע; אויף שטעגן דאָרנדיקע.

איך בין צוליב דעם עטלעכע דאָנערשטיקן געזעסן אַ משמר. געוואָלט זיין וואַך. איך האָב אין יענע נעכט געוואָלט געפינען אַ בריק צווישן מיין איצטיקער וועלט, און די וועלט, וואָס איז אַזוי אומגעריכט אויפ־געקומען פון די פרעמדע ספרים. איך באַגריף, אַז צו יענער אומבאַקאַנטער וועלט קאָן מען דערגרייכן נאָר דורך השכלה: לערנען פרעמדע לשונות; לערנען אַנדערע, פאַר מיר אומבאַקאַנטע חכמות; אָנטאָן קליידער מיט בלישטשענדיקע קנעפּלעך, און אַוועק לערנען אין די „שקאָלעס", אין די גימנאַזיעס.

אַהין איז קיין גלייכע בריק נישטאָ. נישט פאַר אַזוינעם ווי איך איז דער וועג אַהין אַ גלייכער און אַ גרינגער.

לויט די אמתן, וואָס איך האָב אויסגעשעפּט פון די מוסר־ספרים, וואָלט איך גאָר באַדאַרפט בלייבן אין דער היים, זיין מילנער, העלפן דעם טאַטן, און אין די פרייע שעהן לערנען גמרא. לערנען און אויספאָלגן די מוסר־ספרים. הכנעה איז אַ מידה, וואָס איז מיר נאָך דערוויל נאָענט. יחידות, צו זיין איינער אַליין מיטן באַשאַפער — אוי, ווי רגינג דאָס איז!

אין אַזוינע נעכט, אין מיין אַליין־זיין אין בית־המדרש, רינגלען מיך פחדים אַרום; די מחשבות מאַכן דעם קאָפּ גיין אין קאַראַהאַד. דורך די מזרח־פענצטער פון מיין בית־המדרש קוקט אַפער די אַלטע שול. די אַלטע באַרימטע אַרלער שול מיט דער געוועלבטער סטעליע, מיט דעם הויך געשניצטן ארון־קודש, און גלייך הינטער דער אַלטער שול איז דער אַלטער בית־עולם — עטלעכע הונדערט יאָר אַלט. צו שווייגעווודיק איז דער דאָנערשטיק ביינאַכט, בעת מיך באַפאַלט אַ מידקייט; בעת מיין קול ביי דער גמרא ווערט אַנטשוויגן. דוכט מיר, פון דער אַלטער שול קומען אַרויס פאַרבאָרגענע קולות; דוכט מיר, פון אונטער די האַלב איינגעפאַלענע מצבות קומען אַרויס די שוכני־עפר, פאַרטייעטער־הייט קומען זיי, בלייבן שטיין הינטער די פענצטער פון מיין בית־המדרש — זיי דערקענען דאָס בלאַסע יינגל, וואָס זיצט הינטערן באַלעמער מיטן פּנים צום ארון־קודש. זיי ווייסן זיינע מחשבות, גאַפן צו געפינען אַזאַ

בלאָס בחורל אַליין אין אַ בית־המדרש, אין אַ געפּלעכט פון אומרואיקע מחשבות.

עס ווערט מיר גאָר אומהיימלעך אַליין צו בלייבן. מיט צוויי יאָר יינגער, אין מעליטשיטש, בין איך אַליין געשלאָפן אין בית־המדרש און איצטער, מיט צערודערטע מחשבות, מיט בליקן, וואָס האָבן שוין אַריבער־געקוקט איבערן פאַרבאַטענעם צוים; מיט אויגן, וואָס האָבן שוין אַריינ־געקוקט אין פאַרבאָטענע תורות, אין טריף־פסולען — איצטער גאָר דערשפיר איך, ווי איך בין אַליין אין אַ וועלט אַ פרעמדער וואו פּחדים לויערן אויף מיר.

נאָך אַזאַ ווינטערדיקער משמר־נאַכט; נאָך אַזאַ פאַרוואָגלטער נאַכט, ווען דער טאָג האָט אַריינגעקוקט דורך די פאַרפרוירענע פענצטער — האָב איך באַשטימט, איך זאָל אַוועק צו פוס אַהיים אויף שבת. האָב אויסגערעכנט אַרויסצוגיין טאָקע תיכף נאָכן ערשטן דאַווענען. פערצן ווערסט פון אָרלע קיין קלעשטשעל — קאָן מען זיי אין אַ פינף־זעקס שעה איינגיין. דער וועג איז כמעט אַ גלייכער, אַ פּאָר דערפער אין וועג — איך וועל גיין. כאָטש דער פעטער האָט נישט געוואָלט לײדן, ווייל אַזאַ פראָסט דרויסן, אַ טיפער שניי אויפן וועג, און דער טאָג איז שוין גאָר אַ קורצער... מען האָט מיך פון בית־הרב אויך נישט געוואָלט אַרויסלאָזן. סיי די רביצין און סיי יצחק — זיי האָבן נישט געקאָנט פאַרשטיין, ווי אַזוי איך וועל עס צו פוס אָנשפּאַרן אויף שבת אין דער היים. איך בין אַוועק.

— וואָס פאַר אַ גוט יאָר האָט מיך אויפגעהויבן און גענומען טראָגן קיין קלעשטשעל אין אַ שווערן ווינטער־טאָג?

איך זע מיך איצטער, ווי איך לייג אַריין אין בוזעם די תפילין און אַ העפט מיט איבערגעשריבענע שירים פון יהודה לייב גאָרדאָן און פון מיכה יוסף לעווינזאָן. צוויי טאָרבקעלעך פון גראָבן זאַק האָב איך אָנגעטאָן אויף מיינע שטיוול און פון הינטן פאַרבונדן מיט שטריקלעך, זיי זאָלן נישט אַראָפּפאַלן פון פוס — דאָס האָב איך געטאָן, כדי די פיס זאָלן נישט פרירן אין וועג. דער פעטער און די מומע האָבן געקוועטשט מיט די פּלייצעס, בשעת איך האָב גענומען קוקן צום וועג. די זון האָט דווקא פון פרימאָרגן אַ בלישטש געטאָן, געהאָלפן, אַז דער פעטער און די מומע זאָלן מיך אַרויסלאָזן פון שטוב. די אויערן האָב איך פאַרבונדן מיט אַ פאַטשיילקע; וואָלענע הענטשקעס אויף די הענט — און אַוועק אין וועג.

די ערשטע עטלעכע ווערסט האָט מיך דער אימפּעט געטראָגן. די

ברייטע, פֿאַרשנייטע געגנט אונטערן ווייס־גרויען הימל, וואָס איז גע־האַנגען נידעריק איבער דער געגנט — האָט מיך געצויגן פֿון שטאָט אַרויס. וואו דער וועג איז געווען איינגעפֿרוירן און האַרט — בין איך גע־לאָפֿן און גוט דערוואַרעמט אַלע גלידער. ווען די זון האָט אַ בלישטש גע־טאָן, האָב איך געזונגען אויפֿן הויכן קול. דער וועג, טיף אין שניי איינ־געשניטן — איז געלבלעך פֿון פֿערדישע מיסט און טריט. האָב אויסגע־מיטן אַ פּאָר פֿויערשע שליטנס מיט דראָבנע פֿערדלעך, וואָס האָבן געצויגן אַהין, פֿון וואַנען איך גיי. אַ פּאָר שליטנס האָבן מיך איבערגעיאָגט און אַוועק אַהין, וואוהין מיינע טריט האָבן געצויגן. אַ דאָרף אויסגעמיטן. עטלעכע הינט, וואָס האָבן מיך באַגלייט האָבן פֿאַרשטאַנען, אַז נאָענט צו מיר באַדאַרף מען נישט קומען. אַן ערך העלפֿט וועג אָפּגעשניטן. לויט דאָס ליכט אין די וואָלקן, פֿאַרשטיי איך, ס'איז אַרום האַלבן טאָג.

— אָבער וואָס איז דאָס פֿאַר אַ שטאָל־בלאָע כמאַרע, וואָס קומט מיר אַנטקעגן?

דער פֿראָסט ווערט נישט שטאַרקער; צו מיינע גלידער האָט דער פֿראָסט נישט קיין שליטה. איך פֿאַרגעס נישט אַ טאָפּ צו טאָן מיין נאָז, אַ טאָפּ טאָן די טיילן פֿון פּנים, וואָס זענען אָפּגעדעקט, און פֿיל, צי איז אָפּטמאָל נישט צוגעפֿרוירן. אַלץ גייט כּשורה.

נאָר מיטאַמאָל הייבן אָן שנייעלעך צו טרושען. פֿריער ווי אויף קאַטאָוועס — אַ שנייעלע אַהער, אַ שנייעלע אַהין — פֿאַרטרושען אַ ביסל דעם וועג. פֿאַלן שיטער אויף מיינע קליידער, רירן לייכט אָן דעם פּנים מיינעם. אדרבא, ס'איז געשמאַק צו פֿילן, ווי די שנייעלעך ווערן צע־שמאָלצן אויפֿן פּנים.

נאָר פּלוצלינג קום איך אַריין אין אַ ווינט אַריין. דער ווינט בלאָזט פֿון צפֿון צו דרום און טראָגט אַ שטעכעדיקן שניי מיט אימפּעט; טראָגט אים אין אַ גלייכער, קאַלטער שפּרייט פֿון צפֿון צו דרום. דער שניי פֿאַרדעקט די טריט פֿון מענטש און סליאַד פֿון שליטן און פֿערד.

ס'ווערט נישט קעלטער צו גיין. עס ווערט נאָר אַ ביסל שווערער צו גיין. דאָ און דאָרטן האָט דער ווינט פֿאַרפּירט אַ שפּיל מיט דעם שניי אויף דר'ערד און טראָגט אויף שניי־בערגלעך; וויכערט אָן דעם שניי, דווקא איבערצושניידן דעם וועג מיט אַ פֿאַרשאַרפֿטן בערגל, לענגאויס, וואָס אַריבערשפּרייזן איבער אים איז שוין שווער. פֿאַלט

שוין די רעכטע פוס אַריין ביז צו דער קני, און שעפּט אָן שניי אין כאַלעווע אַריין.

אַ געדאַנק זאָגט מיר אונטער:

— שפּרייז, כּל־זמן דער וועג איז נאָך אָפּגעצייכנט; שפּרייז מיט דעם דאָזיקן וועג פאָראויס, כּל־זמן דו האָסט געגנוג כּוח, אפשר האָסטו כּוח צו לויפן — פּרוּאוו לויף! מער ווי אַ ווערסט זעקס איז מסתּמא נישט געבליבן... אָט אָ דאָרטן איז דער דאָרף דאַשי. פון דאָרף דאַשי קיין קלעשטשעל — פינף ווערסט... לויף, כּל־זמן דו האָסט כּוח... און איצטער אַז דו האָסט שוין אַזוי ווייט איינגעלאָפן, ביסט דאָך שוין גאָר נאָענט — וואָלט גאָר געווען אַ יושר כאַפּן אַ ביסעלע רו. טאָקע דאָ, ביי דער זייט וועג, אָט אָ דאָ, אויפן ווייכן שניי־בערגעלע. דאָס לייב איז דאָך הייס, שאַט נישט, אַ ביסעלע כאַפּן רו.

איך האָב מיך אַראָפּגעלאָזן אויף אַ פריש אָנגעוויייעטן שניי־בערגל ביי דער זייט וועג. האָב געהערט, ווי דער ווינט קלאַפּט אָן מיט שניי אויף מיין רעכטער זייט. דער שניי ווערט צוגעקלעפּט צו מיין רעכטער זייט. אַ זיסער טרויער און אַזאַ פאַרנעפּלטע מידקייט נעמט מיך אַרום. טאָקע פון מיר אַליין קומט דער טרויער אַרויס, און אַזוי אויך די מידקייט, און העלפט אויסצולייגן אויף מיר דעם שניי מיט אַזאַ סדר. אַ דרימל טאָן וואָלט געווּיס נישט שאַטן. בפרט, מיר איז אַזוי וואַרעם. וואַרעם אין די אויערן; וואַרעם אין די פיס — איין דרימל כאַפּן. די לעצטע נאַכט געהאַלטן משמר. אפשר אַ שעה געשלאָפן, נישט מער; טאָקע אַ טעות געווען, אויב גערעכנט גיין צו פוס קיין קלעשטשעל אויף שבת, באַדאַרפט געווען שלאָפן די נאַכט צוריק...

— טאָ פאַרוואָס זשע טריפן די טרערן, קוועלן און טריפן פון די אויגן? אויף וועמענס קאָפּ פאַלן דאָס די טרערן?

דער צפון־ווינט טראָגט אויף מיר דעם שניי. די ערד — אַזאַ ווייכער געלעגער. רוען וואָלט איך באַדאַרפט — נעמען גאָר טרערן און הייבן אָן צו רינען אויף מיינע פאַרשנייטע באַקן.

— הכנעה איז דער עיקר. אונטערטעניק ווערן — באַפעלט דער „חובת הלבבות״. ווען אַ מענטש איז אַ נכנע — ממילא שוין איז זיין שטים שטיל. אַלע זיינע אברים ווערן אונטערטעניק צו דער געטלעכקייט, וואָס האָט אַלץ באַשאַפן.

— צו וועמען זאָל איך איצטער זיין נכנע, ווען דער שניי דעקט מיך, ווי מיט אַן איבערבעט צו, און דער ווינט וויגט מיך איין?

ס׳איז דער טלאַפּאַ־טלאַפּאַ פון מיל, וואָס איך הער איצטער דורכן ווינט. אַ ביסל וואַסער איז צוגעקומען אין סטאַוו; מאָרגן איז שבת, ווען מען די מיל נישט קאָנען לאָזן — האָט דער ברודער משה, וואָס איז געקומען אויף ווינטער אַהיים — ער האָט פון די וואַסער־רעדער דאָס אייז אַראָפּגעהאַקט, אַריינגעשאָטן אַ פערטל קאָרן אין קויש אַריין און אָוועקגעלאָזן די מיל. זאָל עס אָפּציען דאָס וואַסער פון אונטער דעם אויפגעבלאָזענעם אייז. זאָל מען קאָנען שבת האָבן רו, ווי דער שטייגער ווינטער, ווען די מיל גייט בלויז דריי מאָל אַ וואָך... פּאַמעלעך אַזוי דרייען די רעדער. טלאַפּאַ־טלאַפּאַ — — — נישט אַזוי כּסדרדיק. די רעדער זענען ווידער געפרוירן. וואָלט דאָך גוט געווען, ווען איך קום נאָך אָן אַהיים באַצייטנס, איידער מען פאַרשטעלט די מיל. שוין מער ווי דריי חדשים נישט הנאה געהאַט פון דער מיל.

— האַ, אפשר שמידט מען גאָר היינט די שטיינער, און איך בין דערביי נישטאָ? ווער ווייסט, אפשר זאָגט דער מאַמען ס׳האַרץ, אַז איך בין אַרויס צו פוס אַהיים אויף שבת, און איצטער זיץ איך שוין באַלד אינגאַנצן אַ צוגעדעקטער מיט שניי; וויל שלאָפן און האָב מורא איינצושלאָפן? אפשר וועט זי גאָר הייסן שפּאַנען דאָס ווייסע פערדל, הייסן פאָרן מיך באַגעגענען, וואָרעם אַ זאַווערוכע שפּילט דרויסן...

— האַ, דו זיצסט אויף אַן אָרט? דו ווילסט עס אויף אַזאַ אופן אַנשפּאָרן צו טאַטע־מאַמע אויף שבת אַהיים? וויאאו — — — — אאו — — — וויאאו — — האָט דער ווינט אין אַ קרייז אַרום אַ וואָיע געטאָן — — וויואאו, צו פוס גייט מען גאָר אין אַזאַ ווינטערדיקן טאָג — — — — וויואאאו — — —

בין אויפגעשפּרונגען פון מיין אָרט. דערשפּירט אַ שטעכעניש אין די פינגער פון די פיס. דערשפּירט אַ שטעכעניש אין פּנים. האָב איך מיט שניי אויסגעריבן דאָס פּנים. האָב אָנגעהויבן אונטערצושפּרינגען, כּדי אַרויס צו שפּרינגען פון שניי אַרוס, וואָס איז אויף מיר שווער געלעגן, און — גאַרנישט מיט מיינע כּוחות גענומען לויפן און אַנטלויפן פון אָרט, וואו די טרויעריקע רו האָט מיך איינגעוויגט.

עס קומען מיר אויפן זינען די מעשׂיות, וואָס דער זיידע האָט אין די לאַנגע ווינטערנעכט גאַנץ אָפט דערציילט, פון מענטשן, וואָס זענען אין זאַווערוכעס אומגעקומען. אַ פּחד כאַפּט מיך אַרום, און ווי אויף פליגלען האָט עס מיך געטראָגן אַלץ נעענטער צו דער היים. אָט בין איך דורך דעם דאָרף דאַשי. הינט קומען מיר אַנטקעגן און מונטערן

מיך נאָך מער אויף. דער שוויס רינט איבערן פּנים; עס שלאָגט פון מיר אַ פּאַרע — אַזוי צעוואַרעמט בין איך. אָבער די כּוחות לאָזן נישט אָפּ.

און אָט זע איך שוין פון ווייטן אַרויס דאָס איינגעהאָרבעטע שטעטל; זע אַרויס סימנים פון גוישן בית־עולם. אָט זענען די שפּיצן פון קלויסטער אינמיטן מאַרק.

איך באַשטים אויסצומיידן דאָס שטעטל. נאָר דורך גוישע הינטער־גאַסן קאָן איך דעם וועג אָפּשניידן. דער עיקר, ווייל איך נישט זען דעם שטאָטישן מאַרק. איך וויל נישט, מען זאָל מיך פון די קראָמען באַמערקן. און אַזוי קום איך מיטן אימפּעט אָן צווישן אונדזערע פּלויטן, אונדזערע פּאַרפּרווירענעביימער. פון ווייטן הער איך דעם טלאָפּאַ־טלאָפּאַ פון מיל. די מיל גייט טאַקע. אָט איז שוין די שטוב. פּרייטיק הייצט מען אַ סך — איז דער אייז אויף די שויבן צעשמאָלצן.

— זעט נאָר, זעט נאָר, ווער ס'איז אָנגעקומען!

די פרייד אין שטוב איז גרויס, ממש מען גלייבט נישט די אויגן, איך זאָל צו פוס אָנקומען. און איך אַליין — ווי אַ פאַרבלאָנדזשעטער הונט, וואָס האָט צוריק צו זיין היים געטראָפן — אַזוי באַהערשט מיין לייב אַזאַ פרייד, אַזאַ פרייד.

די היימישע פּרייטיקדיקע וואַרעמקייט האָט מיך אַרומגענומען. אַן אמתע פרייד. אַ פּאַרדינטע פרייד.

קאַפּיטל דרייאונדרייסיק

צווישן הימל און ערד

מער ווי דריי טעג האָב איך נישט פאַרבראַכט אין דער היים. נישט געווען קיין געדולד פאַר דער היים אין די ווינטערדיקע נעכט. מיין צו פוס גיין פרייטיק, מיין שיר נישט אומקומען אין דער זאַווערוכע — איז נישט פול באַלוינט געוואָרן. ווייל איך בין געלאָפן אַהיים, נישט קלאָר קענענדיק דעם כוח וואָס האָט מיך דורך דער זאַווערוכע געטריבן, דעריבער בין איך מאָנטיק פאַרנאַכט, מיט איינער פון די פורן, וואָס איז געקומען צום קלעשטשעלער מאַרק, צוריק אַוועקגעפאָרן קיין אָרלע.

אומרו האָט פול געמאַכט מיין וועזן און געטריבט אַפילו מיין שלאָף. צו אָפּט בין איך אַוועק נעכטיקן אין בית־המדרש. ווידער און נאָכאַמאָל באַגראָבן דעם מהות אין די ספרים, וואָס האָבן דערציילט פון אַ וועלט אויסער דעם בית־המדרש. אין מיר אַליין האָב איך צומאָל געשפּירט די דאָזיקע וועלט; האָב צו מאָל פאַרנומען קלאַנגען, וואָס האָבן נישט געהערט צום בית־המדרש און מיין אַליין זיין אין אים.

מיר איז געוואָרן קלאָר, אַז יצחק דעם רבס, נישט קוקנדיק אויף זיין עלטער, וואָס איז מיר ממש אַ חבר — אין אים לעבן נישט בשלום זיינע מחשבות. אין זיין שטאַרקן געזאַנג ביים לערנען שפּיר איך דאָס וועלן איבערשרייען אַ טיפן פּיין; איבערשרייען די קלעמעניש, וואָס האָט נישט קיין באַשטימטן תכלית. האָב דאָס אַליין דערשפּירט. אמונה און דעה — גלויבן, און אין דער אייגענער צייט, וויסן — די דאָזיקע צוויי באַגריפן האָבן פאַרפירט אַן אָפענע מלחמה אין מיין בלוט, און איך האָב דעריבער נישט קיין רו. אמונה און וויסן; אמונה און דער־פאַרונג — זיי לעבן נישט בשלום; אינעווייניק אין מיר פירן זיי מלחמה פאַר אַ גאַנצער הערשאַפט. די אמונה האָט מיר געהייסן פאַרנעמען די תפילין, גייענדיק אין דער זאַווערוכע אַהיים. דער פאַרלאַנג צו וויסן

און דערקענונג האָט מיר אַריינגעלייגט אין בוזעם אַריין אַ העפט מיט אַפּיקורסישע שירים, וואָס איך האָב אַליין אַרויסגעשריבן פון יהודה לייב גאָרדאָנס ווערק.

די דערפאַרונג הייסט מיר נאָך אַמאָל דורכגיין דעם גאַנצן תנ״ך, איבערוועגן אַ סך פון מיינע פריערדיקע טייטשן; איבערוועגן דעם אינהאַלט פון שיר־השירים, קהלת און איוב. אין שיר־השירים געפין איך איצטער נישט מער אַ געזאַנג איבער אַלע געזאַנגען, וואָס איז אַ געזאַנג פון מלך שלמה צו אַ פּאַסטעך־מיידל. די לידער פון שיר־השירים קומען איצטער אויף צו מיר פון מיינע אייגענע לאַנקעס, צווישן וועלכע איך האָב פאַרבראַכט מיינע קינדערשע יאָרן; די געזאַנגען קומען צו מיר אַרויס פון מיינע אייגענע קאַרטשעס, פון די ראַנדן באַוואַקסענע אַרום אונדזער סטאַוו.

איוב באַשולדיקט גאָט, פאַרוואָס ער האָט מער אָפּשיי פאַר דעם שטאַרקן און עושר; אַז ער, גאָט, דערדריקט דעם אָרעמאַן, האָט פאַרן אָרעמאַן נישט קיין גערעכטיקייט. כאָטש איך האָב שוין ערגעץ־וואו אין תלמוד געפונען, אַז איוב לא היה ולא נברא: — איוב איז נישט־געשטויגן און נישט־געפלויגן, איז נאָר אַ משל און נישט מער — אָבער דאָס איז פאַר מיר נישט מער קיין זיכערער ענטפער. איך אַליין בין מסכּים מיט איובן. די רייד פון זיינע פריינט און דער ענטפער פון גאָט אַליין צו איובן — זיי קענען מיר גאָרנישט דערוויין.

די ספיקות פון קהלת זענען מיר אויך נאָענט צום האַרצן. דאָס לעצטע קאַפּיטל, וואו קהלת הייסט סוף־כּל־סוף מורא האָבן פאַר גאָט — דאָס איז פאַר מיר נישט קיין קלוגער סוף. איך אַליין וויל געפינען אַן אויסגאַנג פון די אַלע ספיקות, וואָס האָבן מיך אַרומגערינגלט, געקייטלט אין אַ קייט. איך אַליין וויל פון דעם דאָזיקן קרייז אַרויסקריכן.

אַ מתמיד צו זיין איז גוט. דער ים־התלמוד — ס׳איז גוט צו שווימען איבער זיינע כוואַליעס. גוט צו לערנען אויפן הויכן קול; זינגען אויפן הויכן קול, ווען אין בית־המדרש ביסטו איינער אַליין, און דער ווידערקול שאַלט אָפּ אויבן, אין דער ווייבערשער שול. גוט אַזוי, אויסצולערן די גאַנצע נשמה צום דרויסן, ווען דער זייגער האָט שוין געשלאָגן צוועלף — האַלבע נאַכט; בשעת די מתים פון אַלטן אָרלער בית־עולם, הינטער דער אַלטער שול, הייבן אָן אַרויסצוקומען פון זייערע קברים און נישטערן אַהינטער מיינע פענצטער... מיט מיין געזאַנג רוף איך זיי נישט־ווילנדיק

אַרויס. און מײַן געזאַנג שטעלט אויף אַ גרענעץ פֿאַר זיי, זיי זאָלן נישט קומען נעענטער צו מיר.

ווי מײַן שטייגער, זיץ איך אין צײַט פֿון די דאַווענערס בײַם אויוון און קוק אַרײַן אין תּנ״ך. מײַן שכן בײַם אויוון איז אַ ייִד אַ חסיד, אַ קרעמער, וואָס זײַן ווײַב פֿירט דאָס קרעמל. ער האָט צײַט. אַ קאַצקער חסיד, אַ חסיד איז ער אַ הייסער, שוואַרצע, ברענענדיקע אויגן. אַ פּיינע, צוויי־שפּיציקע באָרד און געקרײַזלטע פּיאות. ער האָט אונטער די וואָנצעס אַ שמייכעלע.

ער באַטראַכט אָפּט דעם עולם דאַוונערס און באַמערקט:

— אָקסן, פֿערד. אַ מתנגד איז אַ פֿערד, וואָס גייט אין שפּאַן. קיין ברעקל התלהבות האָט עס נישט. אַזוי קײַט עס שטרוי טאָג־איין, טאָג־אויס. טרוקן ווי פּעפּער. קיין חסידות באַנעמט עס נישט, כאַטש שפּאַלט אים דעם מוח.

מײַן אַראָפּקומען צום אויוון, זיצן פֿאַרטיפֿט אין די נביאים, דאָס, אַפּנים, האָט אים דערנעענטערט צו מיר, ער זאָל זײַנע געפֿילן אַרויס־רעדן אויפֿן הויכן קול. ער דאַוונט מיט אַ חסידישן נוסח, אָבער אין אמתן גנבעט ער אַרײַן דאָס דאַוונען. אין אמתן איז זײַן מהות פֿאַרטראָגן אין אַ וועלט, וואָס איז איבער אים.

איך האָב נישט פֿאַרשטאַנען, צוליב וואָס אין צײַט, ווען דער עולם פֿון צווייטן מנין איז געשטאַנען שמונה עשׂרה, האָט דער חסיד גענומען און מיר דערציילט אַזאַ מעשׂה:

— אַ מתנגד באַגרײַפֿט נישט, פֿאַרוואָס ס׳איז אַ חוב צו נעמען פֿרייטיקצונאַכטס אַ טרונק בראַנפֿן פֿאַרן עסן פֿיש און אַ טרונק בראַנפֿן — נאָכן אָפּעסן די פֿיש. אויפֿן חסידישן שטייגער האָט עס אַ כּוונה, איז דאָס מרמז אויף מעשׂה־בראשית. ווײַל, ווי מען באַדאַרף פֿאַרשטיין, איז דאָך אדם הראשון תּחילת געווען אָן אוכל עשׂבים וירקות: געגעסן גרינסן און קרײַטעכצער. נו, האָט ער דערפֿון נישט געהאַט קיין כּוח צו פּראַצעווען. איז טאַקע אדם הראשון געקומען פֿאַרן רבונו של עולם און געקלאָגט: „איך האָב נישט קיין כּוח די פּיס צו שלעפּן פֿון דײַן עסן, וואָס דו האָסט פֿאַר מיר צוגעגרייט". האָט גאָט אים אָנגעקוקט און געזאָגט: „שוטה, גיי כאַפּ פֿיש!" איז אדם הראשון אַוועק מיט אַ ווענטקע כאַפּן פֿיש אין טײַך חדקל. נו, ווי עס איז ידוע, האָבן דאָך דעמאָלט אַפֿילו פֿיש געהאַט לשון. איז ווי אדם הראשון האָט פֿאַרוואָרפֿן

די נעץ, האָט דאָס פישעלע געבעך געגומען קלאָגן און וויינען: „סטייטש, איך וויל דאָך אויך לעבן... איך בעט ביי דיר — לאָז מיך לעבן...״ אַזוי האָט דאָס פישעלע געקלאָגט און געוויינט. האָט עס אדמען פאַרקלעמט ביים האַרצן, איז ער ווידער געקומען פאַר גאָט און געקלאָגט: „גיב מיר עסן, איך האָב קיין כּוח נישט. די פיש זאָגן מיר מוסר, האָב איך נישט קיין האַרץ זיי צו כאַפּן״. טוט גאָט אַ שמייכל און זאָגט צו אדמען: „שוטה, גיי נעם אַ טרונק בראָנפן!״ נו, אַז אדם הראשון האָט געגומען אַ טרונק בראָנפן, איז דאָך זיין האַרץ געוואָרן געשטאַרקט. דאָס פישעלע האָט געקלאָגט, געוויינט, און ער — זיינע אויערן זענען פאַרשטאָפּט. און כּך הווה, אַזוי איז דאָס געווען. ער האָט געכאַפּט פיש, געבראָכט צו חווהן, זי האָט געמאַכט פאַר אים אַ פיש־פּאַטראַווע, און ער האָט הנאה געהאַט. אָבער די צרה, וואָס נאָכן עסן, האָט דאָס פישעלע אָנגעהויבן אַרויסרעדן פון אדמען, אָנגעהויבן אים ווידער מוסר זאָגן: הלמאי... סטייטש. ווידער די אייגענע מעשׂה. האָט עס אדמען ווידער פאַרקלעמט ביים האַרצן, און ער איז געלאָפן צו גאָט מיט אַ קלאָג. קוקט אים גאָט אָן מיט אַ שמייכל און נעמט און טוט ווידער אַ זאָג צו אים: „שוטה, נעם נאָך אַ טרונק בראָנפן!״ פאַרשטייט מען דאָך, אַז נאָכן צווייטן טרונק בראָנפן איז שוין אדם געווען גאָר אַן אַנדערער. אַ מענטש איז ער געווען. גוט איז אים געווען. טאַנצן פאַר שׂמחה האָט ער געוואָלט...

— וואָלט נישט שפּעט געווען פאַר דיר צו ווערן אַ חסיד. דיר פּאַסט צו זיין אַ חסיד. אַ קולכל צום לערנען האָסטו; אַ ניגון צו אַ ריקודל וואָלסטו אויך געפונען.

דאָס האָט ער געזאָגט, קוקנדיק מיר אין די אויגן. דאָס האָט ער געזאָגט מיט אַ שמייכעלע אונטער זיינע שוואַרצע וואָנצן.

קיין בעל־תּכלית איז מיין חסיד נישט. אויף אים מורמלט מען אונטער, אַז ער לאָזט זיין ווייב זיצן אין געוועלב, ווייל ער אַליין איז פאַרנומען מיט אַ ריקודל און מיט אַ ביסל בראָנפן. אַ פאַרבאָרגן ריקודל — ס׳טאַנצט אין אים. ער איז אַ פּאָר מאָל געזעסן אַ משמר אין בית־המדרש דורך די לאַנגע ווינטער־נעכט; איז ער געזעסן אָן אַ ספר ביים אויוון און האָט געזונגען אַ ניגון אָן ווערטער. געזונגען אין חלל פון בית־המדרש. דאָס איז נישט קיין תּכלית. עס געפעלט מיר יאָ

און עס געפעלט מיר נישט. כאָטש עס טרעפט, אַז אין מיר אַליין זינגט עס אויך אַמאָל; אין מיר אַליין טאַנצט עס...

מיט דער הילף פון יצחק דעם רבס האָב איך בגנבה אָנגעהויבן צו לערנען דקדוק פון לשון־קודש. דאָס עפנט מיר אויף די אויגן צו פאַרשטיין אַ סך קלערער דאָס, וואָס איך לייען און לערן אין די נייע פאַר מיר ספרים. דורך דעם ווערן מיר אויך קלערער אַ סך פאַרנעפּלטע פסוקים אין תנ״ך. איך פּרוּאוו אַליין שרייבן, מאַכן אַלערליי גראַמען. איך פלעכט אויס חרוזים. דאָס דערגרייכטע און פשוטע ווערט מיר באַלד פאַרפּרעמדט. דאָס נישט־באַגריפענע און פאַרהוילענע — דאָס בויערט אין מיר.

דורך דעם לעזן אין די ספרי־חול גייט־אויף פאַר מיר אַ יידיש פאָלק, וואָס לעבט אין היינטיקער צייט; אַ יידיש פאָלק, צו וועמען עס רעדן די היינטיקע משוררים; זאָגן דעם פאָלק מוסר.

— ווי אַזוי געהער איך אָן צום יידישן פאָלק? מיט וואָס געהער איך צום גאַנצן, גרויסן כלל, וועמענס פעלערן איך טראָג אויך אויף מיין פּלייצע; מיט וועמענס בלאָנדזשענישן איך בלאָנדזשע אויך?

פון צייט צו צייט נייגט אָפּ אין בית־המדרש אַ פרעמדער; אַן אורח, וואָס איז אַנדערש פון דער שורה בעטלער, וואָס קומען בעטן נדבות, שלאָפן איבער אין בית־המדרש און גייען ווייטער זייער וועג. קומען אַזעלכע, וואָס געהערן צו אַנדערע וועלטן, ווייסן צו דערציילן מעשׂיות פון אַנדערע לענדער; קומען אָן, עסן אָפּ אַ מאָלצייט, קריגן אַ פּאָר גראָשן דורכן שמש, וואָס נעמט צונויף פאַר זייערט וועגןביים דאַוונען — און אַזוי ווערן זיי נעלם...

דוכט מיר צומאָל אויס: די דאָזיקע אומבאַקאַנטע טרעטן דעם וועג, וואָס מיר וועט אויסקומען צו טרעטן. קינדוויַיז האָב איך געמיינט, אַז דאָרטן, וואו דער הימל נידערט אַראָפּ צו די גרינע לאָנקעס זומער — דאָרטן איז עק וועלט. אַהין האָב איך מיט בענקשאַפט געקוקט. איצטער ווייס איך שוין, אַז דאָס איז געווען אַ קינדערשע איינרעדעניש. די וועלט איז אַוודאי אַ סך גרעסער. אָט איז יצחק דעם רבס געווען אַזוי ווייט, אַזש אין לאָנדאָן. מיט זיינע מעשׂיות פון לאָנדאָן טוט ער מיר גאָר קיין טובה נישט. ער איז נאָך גורם, איך זאָל נישט זיין צופרידן מיט מיין איעדן טאָג, וואָס גייט אַוועק און קוקן אומרואיק צום טאָג, וואָס קומט.

איך הייב אָן טראַכטן: — אָרלע איז נישט דאָס בעסטע אָרט פאַר מיר. פאַרוואָס? אָרלע איז צו קליין. מיך ציט עס אין אַ גרעסערער שטאָט. כאָטש איך זע אַרויס כּסדר מיין אָרט אין בית־המדרש, אָבער אין אַ גרעסערער שטאָט זענען פאַראַנען גרעסערע סודות. אַ גרעסערע שטאָט. כאָטש איך זע אַרויס כּסדר מיין אָרט אין בית־המדרש, אָבער זיי אַריין אין ספרי־חול. יצחק דעם רבס אַליין האָט מיר אַ פּאָר מאָל פאַרטרויט דעם סוד, אַז ער וועט מיט דער צייט ווידער אַוועק פון אָרלע. די היים איז אים ענג.

פונדעסטוועגן איז דער ווינטער אַוועק אין אָרלע. נאָך מיין פּסחדיקן פאַרברענגען אין דער היים — בין איך צוריק אַוועק קיין אָרלע. נאָך צו פרי געווען צו פאַרלאָזן יצחק דעם רבס. ער איז פאַר מיר אַ געפונענער קוואַל, וואָס פון אים טרינק איך תּורה און חכמה. אין די זייטיקע ספרים, וואָס ער האָט פון ערגעץ באַקומען — אין זיי געפין איך אַ ווייטע וועלט, וואָס ווערט מיר אַלץ נעענטער און נעענטער.

דער זומער האָט פון די סאַמע יונגע יאָרן מיך פאַרנומען אויף זיינע פליגל און לייכט געטראָגן איבער דער ערד. איז דעריבער דער צווייטער זמן אין אָרלע, דער זומערדיקער זמן, מיר געקומען אַנט־קעגן מיט אַ לויטערן און זינגעוודיקן פּנים. מיטן אָנקומען פון זומער האָבן אומבאַקאַנטע געזאַנגען פון מיר אָנגעהויבן אַרויסצוזינגען. עס זענען פאַרשוואונדן די ווינטערדיקע קלעמעניש; די ווינטערדיקע נעכט, וואָס האָבן פון מיין נשמה שטיקער געריסן; וואָס האָבן צומאָל מיך פאַרוואַנדלט אין אַ יונגן איוב. אַז דער זומער איז געקומען, האָב איך אָנגעהויבן צו זינגען אויפן הויכן קול די שירים פון היינע, אי־בערגעזעצט אויף לשון־קודש. שירים, וואָס זענען פאַר מיר דעמאָלט געווען אַ געזאַנג איבער געזאַנגען.

איך האָב דעמאָלט צום ערשטן מאָל אָנגעשריבן אַ בריוו, וואו צווישן די שורות האָב איך אַריינגעלייגט האַלב פון שיר־השירים און אַוועקגעשיקט צום פעטער אברהם טומענערס יינגסטער טאָכטער — דער שוואַרץ־אויגיקער שיינע, וואָס אין מיינע יאָרן. האָב איך פון איר דערהאַלטן אַ בריוו מיט נאָך מער שיינע געדאַנקען און מיט אַ סך אַ שענערן כּתב פון מיינעם.

יצחק דעם רבס איז אין פאַרלויף פון זומער נישט געווען אַזאַ מתמיד. זומערלעב איז ער אויך יינגער געוואָרן; זיין וואוקס האָט

געפּאַסט צו זײַן פּנים. נישט קײן צוואַנציק יאָר — פּופּצן יאָר האָט מען אים געקענט געבן.

זענען מיר בײדע אַרױס אין די שײַנע, זומערדיקע פאַרנאַכטן אַהינטערן שטאָט; אַוועק אין די פעלדער און געזונגען אױפֿן הױכן קול.

געזונגען שירים מיט ווערטער. געזונגען שירים אָן ווערטער. דער קוואַל פֿון געזאַנג האָט געשטראָמט צום דרױסן. די קאָרן־ און װײצן־פעלדער האָבן אונדזער געזאַנג פאַרנומען.

קאַפּיטל פיראונדרייסיק

מיט אַ האַלץ צו קאָפּנס

ווען איך בין צום ערשטן מאָל מגולגל געוואָרן קיין בריסק צו לערנען ביי אַ בריסקער מלמד, און אויך לערנען צו קייען גלאָז — דעמאָלט איז מיר גאַרנישט איינגעפאַלן צו טראַכטן, אַז מיט פינף יאָר שפּעטער וועל איך ווידער אָנקומען קיין בריסק, אַ מתמיד, אַ וואויל־לערנער, נאָר מיט אַ היפּש ביסל באַהאַלטענע, אַפּיקורסישע מחשבות.

אָרלע איז פאַר מיר קליין געוואָרן, ענג געוואָרן. געקלערט פון אַ גרעסערער שטאָט, וואו איך זאָל קומען נעענטער צו די, וואָס שעפּן תורה פון נייעם קוואַל. יצחק דעם רבס האָט מיר אונטערגעגעבן חשק אָוועקצופאָרן פון אָרלע. פון קיין ישיבה האָב איך נישט געטראַכט, האָב נאָך אַלץ געוואָלט לעבן אין יחידות.

איז געבליבן ביי מיר צו פאָרן קיין בריסק. אַ גרויסע שטאָט איז בריסק און פאָרט נישט ווייט פון דער היים. אין בריסק לעבט מיין עלטסטע שוועסטער פרישקע. האָב איך טאַקע עטלעכע טעג געלעבט ביי דער שוועסטער, כדי צו האָבן צייט אַרומצוקוקן די אַלע באַוואוסטע בתי־מדרשים, נעענטער צו דער גרויסער שול. איך בין געגאַנגען אין יענע בתי־מדרשים אין צייט פון דאַווענען, כדי. צו קאָנען אָנקוקן דעם עולם באַלעבאַטים. אין בריסק רופט מען דעם ישיבה־בחור — אָרעם־בחור. האָב איך באַטראַכט די אַלערליי אָרעם־בחורים, וואָס לערנען אין די געהויבענע בתי־מדרשים.

איך האָב אויך פאַרקוקט אין דעם געשמטן בית־הרב. ר׳ יוסף בער האָט שוין נישט געלעבט. זיין זון, ר׳ חיים סאָלאָווייטשיק, אָדער ר׳ חיים וואָלאָזשינער, ווי מען האָט אים גערופן, ער איז געווען רב. מיט זיין געשטאַלט האָט ער אָנגעפילט דעם גרויסן בית־הרב. זיין גרויסער, פולער קאָפּ, זיינע גרויסע שוואַרצע אויגן זענען געווען אומעטום. מען

האָט אים אָפּט געקאָנט טרעפן אַ פאַרמוחטן, אַ צעכראַסטעטן, געאַרעמט מיט זיין בעל יועץ, ר׳ שמחה זעליג — אַ באַרימטער קנאי, מיט אַ שוואַרץ בערדל און ברענענדיקע אויגן — אַזוי האָבן זיי ביידע אַרומ־געשלעפּט די טריט אין קרייז אין בית־הרב, אַריינגעטענהט איינער אינעם אַנדערן און באַשטימט אויף אַזאַ אופן שטאָטישע ענינים. מען האָט אויך געקאָנט באַמערקן אין בית־הרב אַ פאַרקהלטע צווישן שטאָטישע באַלעבאַטים ר׳ יוסף בערס אַ טאָכטער, אַ ביסל גערעטן אין איר ברודער, וואָס האָט מעשה רביצין אַריינגעטענהט מיט די חשובע באַלעבאַטים. זי האָט אַריינגעוואָרפן שטיקלעך גמרא אין שמועס, געטייטשט מיטן גראָבן פינגער און האָט גוט געפּאַסט צום בטלנישן רומל, וואָס האָט געווימלט אין בית־הרב.

ניין, ס׳האָט מיך אַהין נישט געצויגן. עס האָבן מיך נישט געצויגן די חשובע בתי־מדרשים אַרום דער גרויסער שול. איך האָב איינמאָל פאַרקוקט צו ר׳ חיימס אַ שיעור, בשעת ער האָט געלערנט אַ בלאַט גמרא מיט בריסקער עילויים — איז דאָס מיר נישט געווען צום האַרצן. אַ מתמיד בין איך, אָבער נישט קיין בטלן. איך בין נישט קיין קנאי. אין דעם קרייז, וואָס אַרום דער גרויסער שול, אַרום בית־הרב — האָב איך געזען הוילע בטלנות.

האָב איך מיר אויסגעזוכט אַ בית־המדרש אויף אַ זאַמדיקער, ברייטער גאַס, ווייט פון חשובן טייל שטאָט, ווייט פון דער גרויסער שול און שכנישע בתי־מדרשים אַרום. האָב געזוכט און געפונען אַ בית־מדרש, וואו עס האָבן געדאַוונט בעלי־מלאכות, בעלי־עגלות. בלויז ווי אַ שמעלצל האָט דער בית־מדרש פאַרמאָגט אַ פּאָר למדנים און פרומאַקעס — דער ליסקער בית־מדרש איז דאָס געווען. אַ נייער, געמויערטער בנין, נאָך אינגאַנצן נישט פאַרענדיקט. ס׳איז געווען נישט לאַנג נאָך דער באַרימטער בריסקער שׂרפה, און דער ליסקער בית־מדרש, וואָס איז אָפּגעברענט געוואָרן — איז אויף ס׳ניי געמויערט געוואָרן. די ווייבערשע שול איז געווען אונטן, אָפּגעטיילט פון דער מאַנסבילשער שול בלויז מיט אַ וואַנט און גראַטעס; דאָרטן, אין דער ווייבערשער שול, איז געווען דער האָלץ־סקלאַד. אַ פּאָר קלאָפּטער ברעזענע און סאָסנאָווע האָלץ האָבן אין בית־מדרש שטענדיק אָנגעהאַלטן אַ געשמאַקן האָלץ־ריח.

דער שמש טאָדרעס, אַ הויכער, גלייכער, ציכטיקער ייד מיט אַ ברוין בערדל, מיט אַ שטענדיקן גוטן שמייכל — ער האָט מיך גוט אויפגענומען. ער האָט פאַר מיר געקראָגן זיבן טעג פאַר די זיבן טעג

פון דער וואָך. זענען עס צומיינסטנס געווען טעג ביי אָרעמע מענטשן.

אַ דריי־פיר פרעמדע בחורים האָבן געלערנט אין בית־המדרש. וואויל־לערנער, וואָס האָבן שוין בשתיקה אַריינגעקוקט אין השׂכּלה־ספרים. זיי האָבן געוואוסט פון פריוואַטע ביבליאָטעקן, וואו מען האָט געקענט קריגן לשון־קודשדיקע און „זשאַרגאָנישע" ספרים. אין בית־מדרש זענען געווען באַהעלטענישן, וווּ מען האָט אַ „טריף פסול" געקענט באַהאַלטן; וואו אַזאַ ספר האָט רואיק געקענט ליגן אַ גאַנצן טאָג און וואַרטן אויף דער שטילער נאַכט, ווען מען וועט אים אַרויסנעמען און בגנבה שעפּן פון אים מיט אַ טיי־לעפעלע די נייע תּורה, וואָס האָט אויך אויסגעזען ווי אַ גרויסער ים.

ביי די צווי ברייטע אויוונס איז געווען געגנוג אָרט פאַר די דריי בחורים, וואָס זענען דאָרט געשלאָפן. די אייבערשטע לאַנגע ברעט — דעם צודעק פון אַ טיש — האָט מען אַרויפגעלייגט אויף די פאַרענטשעס פון די בענק און אַזוי אַרום באַשאַפן אַ געלעגער ביים וואַרעמען אויוון. איך האָב מיר אויסגעקליבן אַ באַקוועמע קישן — אַ בערעזענעם האָלץ פון דער ווייבערשער שול. ווייך געווען אַזאַ געלעגער. געשמאַק געווען אונטערן באַק די ווייסע בערעזענע קאָרע. געשמאַק געווען צו שלאָפן אין בריסקער בית־מדרש. אַ גאַנצע וואָך איז ביזן ערשטן דאַווענען זעלטן ווען עמעצער פון די באַלעבאַטים געקומען לערנען פאַרטאָג. אַ פאַרהאַרעוועטער עולם האָט געדאַוונט אין ליסקער בית־מדרש. נאָר פרייטיקצונאַכטס זענען אַרום דריי אַזייגער נאָך האַלבע נאַכט אַראָפּגעקומען די תּהילים־זאָגער, די משניות־לערנער, די דרשות־זאָגער און האָבן געהאַלטן וואָך דעם בית־מדרש. דעמאָלט האָט מען באַדאַרפט מיטהאַלטן מיטן עולם און אויפשטיין.

אינמיטן דער וואָך, אַרום ניין אַזייגער אין אָוונט, איז אין בית־מדרש שוין געווען שטיל. דעמאָלט האָט מען, מיט האַרצקלאַפּעניש, אַרויסבאַקומען פון באַהעלטעניש די ספרי־חול, די „וואָכעדיקע" ספרים. אַז מען האָט געעפנט אַזאַ ספר — האָבן די אותיות געבלענדט. האָט מען נאָך אַ געוויסע צייט געצייגט אַן אויער, צוגעהערט צו איעדן שאָרך, וואָס קומט פון בית־מדרש — טאָמער איז עמעצער ערגעץ אין אַ ווינקל באַהאַלטן, ער וועט כאַפּן און דערציילן פאַר דער גאַנצער וועלט, וואָס די אָרעם־בחורים טוען אין בית־מדרש. איך האָב שוין געהאַט אַ פיינע ידיעה אין דקדוק, אין דער שטיל, בגנבה, געשריבן לשון־קודשדיקע שירים. אַלץ בגנבה, אַלץ — מיט האַרצקלאַפּעניש. שטענדיק איז געווען

דאָס געפיל, אַז מען לעבט אין אַ קרייז, וואָס איז אַרומגערינגלט מיט אַ פינצטער־פאַרנעפּלטער וואַנט. כאָטש אין בית־מדרש איז מען נישט געווען פאַרשלאָסן; כאָטש פראַנק און פריי האָט מען געמעגט גיין וואוהין ס׳האַרץ האָט געגלוסט — אָבער ווי נאָר אין בית־המדרש — איז מען געווען אין יענעם פאַרכּשופטן קרייז. דאָס, וואָס איך האָב געוואָלט טאָן, דאָס, וואָס האָט צו מיר אַזוי געלויכטן — האָב איך געמוזט טאָן בשתיקה, אַפילו אין אַזאַ בית־מדרש, וואו עס האָבן געדאַוונט די פשוטע פון פאָלק.

עס זענען געווען נאַרישע בליקן, וואָס האָבן פון אַ זייט נאָכגעקוקט די פּאָר בחורים פון ליסקער בית־מדרש. געווען אַ בלאָנדער יונגערמאַן, אַ קנאי און אַ שוטה, וואָס האָט געהאַלטן אַן אויג אויף אונדז. געמאַכט „איבערפאַלן" ביינאַכט, געקומען זען, וואָס מען טוט עפּעס אין בית־מדרש. ער האָט געהאַט אַ טבע, צוצוקומען און אַ גלעט טאָן די באַקן ביים אָרעם־בחור, זען, צי איז דער אָרעם־בחור חלילה נישט קיין גע־גאָלטער. ביי מיר אויפן פּנים איז נאָך נישט געווען וואָס צו גאָלן — האָט ער פונדעסטוועגן חושד געווען, אַז איך האָב עפּעס אַזאַ קונץ, ביי מיר זאָל קיין באָרד נישט וואַקסן.

אין די ביינאַכטן האָב איך געלעזן לשון־קודש און „זשאַרגאָן". דעמאָלט האָט י. ל. פּרץ אַרויסגעגעבן די „יום־טוב בלעטלעך". ער אַליין האָט דאָרטן געדרוקט זאַכן אונטער אַלערליי נעמען: י. ל. פּרץ, יל״פּ, לאַמפּנפּוצער און אַנדערע נעמען. ס׳איז גרינג געווען אַריינצולייגן אַלערליי פּשטלעך אין י. ל. פּרצס זאַכן. זיין שרייבן האָט מיר אויסגעזען פול מיט מליצה, וואוהין מען קאָן אַריינפּאַסן אַלערליי געדאַנקען און אונטערגעדאַנקען. דאָס אייגענע האָב איך געשפּירט לייענענדיק „די קליאַטשע" פון מענדעלע מוכר ספרים. פון אומעטום האָט צו מיר פאָלק ישראל אַרויסגעקוקט. לעבנדיק אינגאַנצן אין דעם גייסט פון תּנ״ך און אגדה — האָט עס מיר שטענדיק אונטערגעזאָגט: אַז די שטים, וואָס קומט אַרויס פון צווישן די שורות — איז די שטים פון פאָלק ישראל, וואָס איז אין גלות און וויינט און קלאָגט און וויל, מען זאָל עס באַפרייען.

איך האָב אַ סך טרערן פאַרגאָסן, לייענענדיק דעם „שוואַרצן יונגערמאַנטשיק" פון יעקב דינעזאָן; האָב איך אין יענעם לייענביכל אַרויסגעזען דאָס פּנים פונעם פאָלק ישראל. כאָטש איך האָב מער געלעזן יידיש ווי העברעיש, פונדעסטוועגן איז געווען ליב צו שרייבן לשון־

קודש. דער כּתב האָט חשובער אויסגעזען מיט נקודות אַרומגעפּינטלט. איך האָב מיינע שירים געשיקט קיין אָרלע צו מיין איינציקן מבין, יצחק דעם רבס. ער האָט מיר געענטפערט און דערמוטיקט.

די שפּורן פון מיינע קינדערשע טריט אין בריסק האָב איך איצטער נישט געפונען. פון עלף ביז זעכצן יאָר איז אַ קורצער מהלך, בסך־הכּל פינף יאָר, אָבער אין יענע פינף יאָר בין איך עטלעכע מאָל אויסגעוואַקסן פון מיינע בגדים, און ענג זענען מיר געוואָרן מיינע שטיוועלעך. בריסק האָב איך שוין באַטראַכט מיט אַנדערע אויגן. מיינע שפּאַצירן צום גרויסן טייך, צום מוכאַוויץ — דאָס האָט אַרויסגערופן ביי מיר גאָר אַנדערע געפילן. זיצנדיק ביי זיינע זומערדיקע ברעגעס אַ באָרוועס עלף־יאָריק ייִנגל, בין איך אין די פאַרנאַכטן ביים טייך דעמאָלט פאַרטראַגן געוואָרן מיטן געדאַנק אַהיים: מיטן מיין געדאַנק האָב איך נאָך דעמאָלט געקאָנט שטעלן וואַסערמילן ביי איעדן וואַסער און זען דאָרט פּרץ דעם מילנער, דעם שטאַרקן מילנער, וואָס טראָגט שווערע זעק תּבואה אויף זיינע פּלייצעס; ער טראָגט שווערע זעק תּבואה פון וואָגן אין מיל אַריין; פון מיל אויפן בוידעם — אין קויש אַריין.

איצטער, ווען דער ווינטער אין בריסק איז אַוועק; פאַר פּסח, ווען דער גרויסער, בריסקער טייך האָט געלאָזן, דער דיקער אייז האָט געפּלאַצט; די קריעס, אויפגעהורבעטע, שפּרינגען פון וואַסער אַרויס און מיט אַ גערויש זינקען זיי צוריק אין די אָרעמס פון פרילינג־שטראָם, כּדי שפּעטער ווידער אַרויסצוקומען און ברעכן האָלדז און געניק אין שטראָם, וואָס גייט מיט באַפרייטן אימפּעט צום נאָענטן „בוג" אַהינטער בריסק — איצטער האָב איך שוין פאַרגעסן פון מיין היים, ליפּעס מיל. שטייענדיק ביים גרויסן טייך — האָט דער פרילינג־שטראָם פאַרכאַפּט מיין געמיט, איינאיינעם מיט די קריעס אַוועקגעטראָגן מיין מהות אין אַן אומבאַקאַנטער וועלט.

די צייט איז געקומען, ווען איך האָב שוין אָנגעהויבן אַריבער־צוקוקן אַריבער ליפּעס מיל, מיין היים. אַ גרויסע האַנט, אַ קנאַכעדיקע און האַריקע האַנט איז ווי פון אַ נעפּל אַרויסגעקומען און געריסן מיינע וואָרצלען, אַזוי טיף־פאַרוואָקסענע אין דעם טונקל פייכטן גרונט אַרום סטאַוו, וואו ליפּעס מיל האָט איר חיות געצויגן. די היים האָט אָנגעהויבן אויסגעלערט צו ווערן פון איר תּוכן. די עלטערע קינדער האָבן זי שוין פאַרלאָזן. קלמן האָט חתונה געהאַט און האָט אַ קליין קרעמעלע אין שטעטל; בעבל האָט חתונה געהאַט, וואוינט אין שטעטל, און איר

מאַן פאַרבט וואָל און פאָדעם פאַר די אַרומיקע פויערים; משה פאַרט אַוועק אַרבעטן. ער מאָלט ביי דער אייזנבאַן. אין דער היים איז דער טאַטע און די מאַמע און די אַכט־יאָריקע שׂרהלע. דער טאַטע מוז האַלטן אַ פרעמדן מענטשן, וואָס זאָל אים אַרויסהעלפן. — — —

פונדעסטוועגן בין איך אויף פסח געפאָרן אַהיים. טאַקע נאָר אויף פסח. דאָס מאָל האָב איך מיטגעבראַכט אַ פּאַק סודות אַהיים. סודות — פאַר קיינעם נישט צו אַנטפּלעקן. אפשר, בשתיקה, דער מאַמען דערציילט, אַז איך האָב געפונען וועגן און שטעגן, וואָס פירן צו אַן אויסגעדאַכט לעבן; צו אַ לעבן, וואָס זי האָט אַמאָל געזען אין איר דמיון. איך בין געפאָרן אַהיים מיט דער דעה —אויף זומער צוריק קיין בריסק; געפאָרן ווי אַ דערוואַקסענער.

אָבער היים — איז היים. ווי ווייט איך בין נישט אַוועק פון דער היים, ווי גוט צו מיר די פרעמד איז נישט געווען — האָט זי נאָך אַלץ נישט געקאָנט פאַר מיר באַשאַפן אַ נייע היים.

היים — איז היים. בפרט, ווען אַנטקעגן קומען אַרויס טאַטע־מאַמע צו באַגעגענען. ווען אַנטקעגן קומט דיר אַרויס דער פרילינגדיקער דרויסן און דיין אייגענער טייך, וועמענס ריח ס'איז דיר אַזוי וואויל באַקאַנט; ווען אַנטקעגן קומט נאָך אַלץ אַרויס דער גערויש פון וואַסער אונטער בײדע וואַסעררעדער און דער לעבעדיקער קליפּ־קלאַפּ, טלאַפּאַ־טלאַפּאַ פון די קלאַפּערס אין מיל; ווען אַנטקעגן קומט דיר דער וואַרעמער ריח פון געמאָלענע קערנער — דעמאָלט ווערט די פרעמד פאַרשוואונדן.

אַ וואַרעמקייט, אַ קינדישע וואַרעמקייט כאַפּט אַרום דעם גאַנצן מהות, ווי אויף ס'ניי וואָלט איך ווידער געבוירן געוואָרן. און גוט איז מיר, וואָס איך בין ווידער אין דער היים.

קאַפּיטל פינפאונדרייסיק

די פרעמדע וועלט רופט

צום צווייטן זמן אין בריסק האָט מיך אַ שטאַרקע אומ־רואיקייט באַגעגנט. געקומען נאָך פסח פון דער היים, וואו איך בין געווען צו גאַסט, און האָב מיטגעבראַכט דעם פרילינג אין מיינע פּאַלעס. בריסק אַליין איז לויטערער געוואָרן; דער דרויסן האָט געצויגן; דער גרויסער טייך האָט גערופן. דער גמרא־ניגון האָט נישט עכט געקלונגען. אַ בענקשאַפט האָט גענאַגט.

אין אַזאַ אַ פרילינגדיקן נאָכמיטאָג, ווען דעם ליסקער בית־המדרש האָט די זון געוואַשן דורך די אָפענע דרום־פענצטער, איך ביי מיין סטענדער פאַר דער אָפענער מסכתא „נדרים”, און מיטאַמאָל, איך גלייב נישט מיינע אויגן: — אין דער אָפענער בית־המדרש־טיר שטייט יצחק דעם רבס, מיין געפונענער חבר!

איך לויף אים אַנטקעגן; פאַל אים אויפן האַלדז. ביי בײדן צוקן די גלידער פאַר איינגעהאַלטענעם געוויין. איך קוק אים אין פנים; זיין אָפענער שטערן, זיינע לויטערע בלויע אויגן — יאָ, דאָס איז מיין חבר.

— ווי קומט ער פלוצלינג קיין בריסק?

איך וויל נישט פרעגן. ער אַליין וועט מיר דערציילן. איך זע איצטער, אַז כאָטש ער איז מיט פינף יאָר עלטער פון מיר — בין איך דער גרעסערער, צומאָל דער עלטערער. ער קוקט צו מיר איצטער ווי צום עלטערן.

און אָט זיצן מיר שוין ביידע בכובד־ראש, שווער באַזאָרגטע. ער דערציילט ווי זיין מאַמע איז געשטאָרבן... ווי איצטער האָט ער באַשטימט אַוועק פון זיין געבוירנשטאָט, וואו מען קוקט נאָך זיינע טריט. איצטער איז ער אַוועק זוכן אַ תכלית אין לעבן. ער וועט איצטער מיט

נאָך מער התמדה לערנען תּלמוד און פּוסקים; וועט פּראָווען קריגן סמיכה אויף רבנות.

— מען קען דאָך זיין אַ רב — האָט ער ערנסט געָרעדט — אַן אויפגעקלערטער רב... מען וועט לערנען מיט דער אייגענער התמדה און נישט פאַרגעסן אַריינצוקוקן אין זייטיקע ספרים. אינאיינעם וועלן מיר דאָס טאָן.

אַ צייט בין איך געזעסן אַ צעטומלטער. ער האָט מיר געגעבן צו פאַרשטיין, אַז איך בין קיין קינד נישט מער. אָן ווערטער האָט ער עס געטאָן. אין צייט פון יאוש, בלייבנדיק אָן אַן אויסוועג, האָט ער צו מיר, דעם פיל יינגערן, געפונען דעם וועג.

נו, האָב איך דאָך באַדאַרפט באַווייזן, אַז איך בין, אויב נישט דער עלטערער — בין איך דער שטאַרקערער.

— איך וועל נישט דערלאָזן, ער זאָל עסן טעג — האָב איך באַשטימט. אויב ער קען אַליין נישט רעדן, וועל איך עס זאָגן, ווען מען וועט באַדאַרפן. איך וועל געפינען אַ בית־מדרש, וואו מען וועט אים אַרויסגעבן אויף חיונה.

איך בין דעם אייגענעם נאָכמיטאָג מיט אים אַוועק אין איינעם פון די געהויבענע בתי־מדרשים, נישט ווייט פון דער גרויסער שול. מיר איז געלונגען אַריינצורעדן צום שמש, אים דערווייזן, אַז אַרלער רבס אַ זון טאָר קיין טעג נישט עסן און טאָר נישט שלאָפן אין בית־מדרש אויף דער האַרטער באַנק. מיר איז געלונגען אין דעם אייגענעם טאָג איינצואָרדענען מיין חבר. מען האָט צוגעזאָגט אים אַרויסצוגעבן אַ רובל אַ וואָך פון בית־מדרש. אַ געלעגער האָט מען אויך פאַר אים געפונען. ווייל מיר איז שווער געווען צו זען אָט דעם צאַרטן, דורכזיכטיקן יצחק דעם רבס, ווי ער גייט איבער פרעמדע שוועלן עסן טעג. מיר איז ליב געווען צו זען אים שלאָפנדיק אויף אַ ווייכן געלעגער. נאָכדעם בין איך אַוועק אין מיין אייגענעם בית־מדרש. געוועזן שוין שפּעט ביינאַכט, נישט געקאָנט מער די דאָזיקע נאַכט צומאַכן אַן אויג.

וואָרעם מיין חבר מיט זיין קומען האָט פאַר מיר קיין רו נישט געבראַכט. ער האָט אויף מיינע יונגע פּלייצעס אַרויפגעוואָרפן אַ פרישע משׂא; אַ געוויסע אחריות, צו ווערן פון איצטער אָן זיין אונטערשטיצער. ווי אַן עלטערער, קליגערער און געלערנטער ברודער האָט ער מיר אויסגעזען, וואָס קוקט צו מיר אַרויף, ווייל איך בין דער מיט דעם

נאַטירלעכן כּוח, וואָס קאָן אים דערלאַנגען אַ שטאַרקערע האַנט, ווען ער האַלט ביים שטרויכלען.

אָבער די דרויסנדיקע ווינטן, וואָס האָבן אויפגעבראַכן אַ פענצטער אין מיין אייגענעם לעבן — די דאָזיקע ווינטן האָבן מיך נישט מער צו רו געלאָזן. ער אַליין, מיין חבר, וואָס איז געקומען צו מיר קיין בריסק מיט דער דעה נישט צו קוקן אויף רעכטס און נישט אויף לינקס; געקומען מיטן גאַנצן חשק ווייטער צו שווימען אין ים־התלמוד — ער אַליין איז ווי אַן אומרואיקער פרילינג־ווינט צו מיר אָנגעקומען פון דער פרעמד. ער אַליין האָט גאָרנישט אָפּגעשאַצט דעם מרחק צווישן אים און אַלטן בית־מדרש.

מעגלעך, אין אים האָבן ערגעץ־וואו שלום געמאַכט צוויי וועלטן; מעגלעך, ער, וואָס איז געווען אַ בן־הרב, ער האָט געזען אַ שלמותדיק בילד זייענדיק אַ רב: פּסקענען שאלות, אויסהערן דין־תּורות, ווערן אַ פירער פון אַ שטאָט, אָדער שטעטל. ער האָט געקאָנט אפשר שלום מאַכן מיט אַזאַ לעבן, נישט קוקנדיק אויף די סתירות, וואָס ער האָט אין מיין לעבן אויפגעדעקט.

און איך, אַ מילנערס אַ זון, וואָס איז נאָך ביז די אויערן איינגעגראָבן אין אַ גוטער ערד; איך, וואָס האָב נאָך צומאָל פאַרנומען דעם ווינט, וואָס האָט פאַרבייגעצויגן און געוואַשן מיין פּנים — אָט, ווי דער ווינט, וואָס וואַשט די פרילינג־צווייגן מיט קנאָספּן אָנגעקוואָלענע — אַ, ניין, אין מיין בלוט האָבן די סתירות נישט געקאָנט לעבן בשלום. איך האָב דאָך שוין אין דער שטיל פאַרפאַסט שירים פיין געגראַמטע, לויט ווי איך האָב געגנאַשט ביי דעמאָלטדיקע משוררים. יהודה לייב גאָרדאָן איז געווען דער משורר, וואָס האָט ממש מיין מוח אויפגעהויבן. זיין אויסלאַכן דאָס יידישע בטלנות, זיין רייסן שטיקער פון יידישער טראַדיציע; זיינע פיילן, וואָס ער האָט געשליידערט אין דער פאַנאַטישער וועלט אַריין — דאָס האָט אויף מיר געמאַכט אַ רושם אויף אייביק. דעריבער איז מיר שווער געווען צו זיין אַפילו במחשבה אין דער געשטאַלט פון אַ רב, וואָס פּסקנט שאלות און היט אָפּ אַלע דקדוקי־הלכות.

יצחק דעם רבס האָט, ווי דער שטייגער, אַ גאַנצן טאָג געלערנט אין זיין בית־מדרש. ביינאַכט איז ער צו מיר אַריבערגעקומען, אָדער איך בין אים אַרויסגעגאַנגען באַגעגענען. מיט שטילע טריט זענען מיר אומגעגאַנגען אין בריסקער גאַסן; אָפּט מאָל דערגרייכנדיק דעם שול־

הויף און אַפּט מאָל דערגאַנגען צום טייך מוכאַוויץ. ווידער און נאָכאַמאָל אַרומגערעדט אונדזער ביידנס עתיד.

צום חידושן: — ער, דער ערשטער, וואָס האָט מיך אַרויפגעשטויסן אויף וועלטלעכע און העברעישע ספרים; ער, וואָס האָט מיר אונטער־געגעבן חשק מחבר צו זיין שירים; ער, וואָס האָט אָנגעהויבן נביאות זאָגן, אַז מיט דער צייט וועל איך נאָך זיין אַ משורר — ער אַליין האָט זיינע פּרוואוון געמאַכט אין יידיש. ער, וואָס האָט מיר אַרויסגעהאָלפן און געגעבן די ערשטע אָנווייזונגען אין דקדוק — ער האָט גאָר אַליין געפּרוּווט שרייבן לידער אין יידיש. איצטער, קומענדיק קיין בריסק, האָט ער פון אונטער דער ערד אויסגעגראָבן יידישע ביכלעך און גע־בראַכט, איך זאָל לייענען. ער האָט ליב געהאַט יצחק לייב פּרצס שרייבן. ער האָט מיר אויפגעקלערט דעם סוד, וואָס ליגט אין יצחק לייב פּרצס אַרט שרייבן.

— ער וואוינט אין וואַרשע; ווען איך וואָלט געקאָנט פאָרן קיין וואַרשע, זען אים פּנים־אל־פּנים, וואָלט איך אים איבערגעגעבן דאָס וואָס איך שרייב, ער זאָל עס דרוקן אין די „יום־טוב־בלעטלעך".

מיין חבר האָט מיר גאָר אומגעריכט אויפגעעפנט אַ גאַנץ פּעקעלע מיט יידישע כתבים, שטאַרק באַווירקט פון יצחק לייב פּרצן.

אַזוי איז אַוועק דער זומער. פאַר דער צייט איז געקומען קיין בריסק אַ באַרימטער מטיף און האָט גערעדט פון דער מוטער ציון, ווי זי בענקט נאָך אירע קינדער, זיי זאָלן ווידערקערן צו איר. ער האָט גערעדט אין דער גרויסער שול, און מיט זיינע פלאַם־פייערדיקע רייד האָט ער אָנגעצונדן דעם גרויסן עולם, וואָס האָט די שול פול געמאַכט. ער האָט מיין יונגן דמיון שטאַרק צעררודערט. בין יענע נאַכט געלעגן אין בית־מדרש און געטראַכט פון אַ וועג קיין ארץ־ישׂראל. איך האָב טאָקע יענע נאַכט מחבר געווען אַ שיר לכבוד דער מוטער ציון...

און דאָך איז מיין חבר ווידער געווען דער, וואָס האָט מיין וועג אַזוי פּלוצלונג און אומגעריכט אַ קירעווע געטאָן אַן אַ זייט:

סוף זומער פאַרנאַכט איז דאָס געווען, ווען מיין חבר, אַזאַ לויכטנ־דיקער, איז ער געקומען צו מיר אין בית־מדרש אַריין און ווי דער שטייגער, מיך אַרויסגענומען אויף אַ שפּאַציר. אויפן וועג האָט ער אָנגעהויבן אויסצולייגן פאַר מיר זיינע פּלענער. היות, ווי ער גלייבט איצטער, אַז מיט צו פיל סתירות אין דער נשמה וועט מען צו קיין

רואיקן תּכלית נישט קומען; זיין אַ רבֿ און אין דער אייגענער צייט נישט האָבן אין דעם קיין אמונה — איז נישט קיין דרך — דעריבער מוז מען מיטן איצטיקן לעבן איבעררייסן.

— איך האָב געהערט — האָט ער דערציילט — אַז אין גראָדנע זענען פאַראַן סטודענטן, וואָס לערנען אומזיסט מיט אָרעמע בחורים, גרייטן זיי צו גימנאַזיע און אוניווערסיטעטן. גלייך נאָך יום־טובים וועלן מיר בײדע פאָרן קיין גראָדנע...

תּחילת איז מיר פאַר די אויגן פאַרטונקלט געוואָרן. גלייך אַ שאַרפער חלף האָט די ערד אונטער מיר אַ שניט געטאָן און מיך גע־לאָזן פאַר אַן אָפענעם תּהום. צו פּלוצלונג איז דאָס געקומען. מיין דמיון, אַ רואיקער, אַ נישט איבערגעאײַלטער — ער האָט מיר געמאָלן מיינע טעג אויף אַ גאָר אַנדערע אופן. אַוועק קיין גראָדנע, איבער־רייסן פאַר איין מאָל מיט דעם וואָס איך בין נאָך פאַרלויפיק שטאַרק פאַרבונדן — ווי אַזוי קאָן איך עס טאָן? אַזש אַ קעלט איז מיר אַריבער דורך מיינע גלידער. שווער איז מיר געוועזן צו געפינען דעם וועג צו מיין בית־מדרש, וואו איך האָב באַדאַרפט נעכטיקן. אמת, אין אייגענעם בית־מדרש איז געוועזן נאָך אַ בחור, וואָס האָט בייטאָג געלערנט מיט התמדה און בייניאַכט, בשתיקה, געלערנט למודי־חול — אָבער פאַר מיר איז איצטער געלעגן די ברירה אויס צו וויילן איינס פון די צוויי. נאָר איינס פון די צוויי.

תּחילת איז געוועזן מיין דעה, איך זאָל מיין וועג ווידער גיין אַליין. גראָדנע... וואו איז גראָדנע? ווען האָב איך אין גראָדנע? און זוען אין גימנאַזיע — איז וואָס? צוליב אַ תּכלית? קאָן איך דאָך טאָן דאָס אייגענע, וואָס מיין טאַטע, וואָס מיינע ברידער טוען... הייסט עס, לערנען צוליב אַ טיפערן זינען; לערנען צוליב קענען; קענען צוליב וויסן... אַ נייער ים שטייט פאַר די אויגן, וואו זענען זיינע ראַנדן? וואו איז זיין אָנהייב? וואו איז זיין סוף?

טעג נאָך טעג פאַרגייען. ס׳ליגט די גמרא אָפן פאַר די אויגן אויפן סטענדער; איך קוק צום ענין, וואו איך האָב געלאָזן, און דער רעיון באַנעמט עס נישט. דער ענין אין דער גמרא ווערט מיר פאַר־פרעמדט, גלייך ווי איך וואָלט פאַרגעסן אַלץ וואָס איך האָב מיט התמדה ביז איצטער געלערנט.

איך בין צופרידן, וואָס דער זומער הייבט אָן צו פאַרגיין. אין

בית־מדרש ווערט מיר דערווידער. איך הייב אָן צו מאָל באַדויערן די יאָרן, וואָס זענען אַוועק, און איך — — —

בין איך טאַקע איינער אַזעלכער, פון וועמען פרץ סמאָלענסקין הייבט אָן זיין ספר „התועה בדרכי החיים״? בין איך טאַקע איינער פון די, וואָס בלאָנדזשען אויף די לעבנסוועגן? אַזוי יונג בין איך און שוין אַזוי לאַנג בלאָנדזשע איך אום?...

פונדעסטוועגן זענען מיר ביידע געקומען צו דער הסכמה, אַז פון בריסק באַדאַרף מען אַנטלויפן. איך זאָל פאָרן אַהיים אויף יום־טובים, ביחידות דעם ענין אַרומטאַרכטן. ער וועט אויך פאָרן צוריק קיין אָרלע, וואו עס לעבט זיין עלטערע שוועסטער. ער — אין אָרלע אויף אַ ווילע, און איך — אויף אַ וויילע אין ליפּעס מיל. ער וועט צו מיר נאָך יום־טוב אַריבערקומען. אויב נייטיק, וועט ער רעדן צו אונדזערע און געבן צו פאַרשטיין. און אפשר וועט מען גאָרנישט דערציילן, צוליב וואָס מען פאָרט אַזוי וויט אַוועק. אַזוי אין די מרחקים — אַזש אין דער גובערניע־שטאָט גראָדנע...

טאַקע גאָרנישט נישט זאָגן. ער, יצחק דעם רבס, וועט צו אונדז אַריבערקומען. און אגב זאָל ער זען ליפּעס מיל, מיין היים; אפשר וועט עס אים גאָר געפעלן ווערן; אפשר וועט ער גאָר באַגערן צו בלייבן ביי אונדז, אינאיינעם מיט מיר ביי אונדזער מיל; לערנען און גוטע מילנער זיין — — —

איז געבליבן, אַיעדערער זאָל אַוועק אויף אַ וויל און טראַכטן ביחידות: ווייל צווי העגט האָט דאָס לעבן אויסגעשטרעקט, און שווער איז מיר געוועזן אויסצודערווילן אַ האַנט, וואָס זאָל מיך פירן.

קאַפּיטל זעקסאונדרייסיק

שנאָרער, בטלנים, מגידים און מטיפים

אין די גאָר יינגערע יאָרן האָב איך זיי נישט פאַרשטאַנען; נישט געוואוסט, פון וואַנעט זיי קומען אָן גאָר אומגעריכט; נישט גע־וואוסט, וואו זיי ווערן פאַרשוואונדן. וואַנדערנדיקע אורחים זענען זיי געווען. דורך מיין לעבן זענען זיי דורכגעגאַנגען:

שנאָרער, בטלנים, מגידים און מטיפים — — —

ווי וואָלט דאָס אַמאָליקע לעבן אין קליינעם שטעטל אויסגעזען אָן די דאָזיקע פלאַי־פלאַימדיקע פאַרשוינען, וואָס זענען געקומען אין שטעטל אויפמאָנען וואָס זיי קומט, יעדערער נאָך זיין השגה און יע־דערער נאָך זיין חוצפה.

אין די גאָר יינגערע יאָרן, ווען איך בין געשלאָפן אין מעליי־טשיטשער בית־מדרש, אַז אַ פרעמדער איז געקומען צו נעכטיקן אין בית־מדרש — האָט ער ביי מיר דעם שלאָף אַוועקגערויבט. האָב איך צומאָל מורא געהאַט צו פאַרמאַכן די אויגן — מאָלע וואָס דער טשי־קאַווער פרעמדער קאָן נאָך ביינאַכט אָפּטאָן. ווען אַ ביסל עלטער, אַז איך האָב שוין געהאַט מוט צו פאַרציען אַ שמועס מיט אַן אורח, וואָס האָט אָפּגענייגט אין שטעטל, אָפּגעקערט אין בית־מדרש אַריין און מיט אַ בליק פון אַן אַלץ־ווייסער, אַלעמען און אַלץ באַטראַכט — אפילו דעמאָלט איז ביי מיר נישט אַלץ קלאָר געווען וועגן דעם מהות פון די דאָזיקע מענטשן.

געווען צווישן זיי לויטער שנאָרער, אָפּגעריסענע, מיט טאָרבע באַהאָנגען. פון טאָרבע האָט געשלאָגן אַ ריח פון ברויטזויערקייט און מיט שוויס פון אומריינע פיסטיכער; באַוואַקסענע, מיט פּעדערן אין די האָר, נישט קיין געוואַשענע און מיט אויגן, וואָס האָבן גנביש

געקוקט; מיט אַ שמייכעלע, וואָס האָט געהאַט זיין באַהעלטעניש אין אַ קאַלטענעוואַטער באָרד און וואָנצעס.

אַזאַ איינער איז אָנגעקומען מיט אַן אויסגעשטרעקטער האַנט. ער איז געגאַנגען פון הויז צו הויז און געבעטלט מטבעות, ברויט, און געגעסן אויפן וועג, וואָס מען האָט אים געגעבן. אויך אין בית־מדרש האָבן זיינע הענט כסדר געשנאָרט ביי די דאַווענערס. פאַר אַזאַ איינעם איז אין בית־מדרש אומעטום געווען אַן אָרט; און וואַרעמ־קייט — נישט דווקא ביים אויוון, ווען אַפילו ווינטער. שמאַטע אויף לאַכע; איין צעריסענער בגד אויפן אַנדערן — זיין גוף איז געווען ווייט אָפּגעשיידט פון דער קעלט. אַזוי, אין די זאַכן, אַנידערגעפאַלן, וואו אַן אָרט אַ פּרייער. און ווען דער עולם האָט דעם בית־מדרש, אַזוי אַרום האַלבער נאַכט אָפּגעליידיקט — האָט ער געפּרוּאווט אָנצינדן אַ ליכט, און ביי דער ליכט געציילט דאָס אָנגעבעטלטע. איבערגעקוקט דאָס אָנגעזאַמלטע אין טאָרבע און צו לעצט, ביים ליכט, אָנגהויבן זוכן אומפּלייט אין בוזעם.

אַזאַ איינער איז געווען אַ צופוסגייער. מיט זיין איבערנעכטיקן אין בית־מדרש, האָט ער, לויט מיין השגה, פאַראומרייניקט דאָס אָרט, געלאָזן אַ שאָטן אויפן אָרט, וואו ער און זיין טאָרבע זענען געלעגן. זיין ריח האָב איך נאָך אים אויפגעכאַפּט אפילו אין עטלעכע טעג אַרום, ווען געגנענט צום אָרט, וואו ער האָט גענעכטיקט.

להיפוך צו אַזוינעם, איז פון צייט צו צייט אָנגעקומען אין בית־מדרש אַן אורח, וואָס האָט מיטגעבראַכט צניעות; האָט מיטגעבראַכט אַ פאַרשעמטקייט אין פּנים. נישט קיין בעטלער, נאָר אַ נצרך, וואָס מוז אָנקומען צו לייטן, כאָטש אַזוי גייט ער שוין אום אַ צען־פופצן יאָר מיט זיין „אָנקומען צו לייטן". ער גייט אָנגעטאָן ריינטלעך, זיין באָרד איז אויסגעקעמט. די אויגן קוקן נישט גלייך אין פּנים אַריין, די בליקן פאַלן צוליב בושה צו זיינע פיס. ער דאַוונט לאַנג, קוקט אַריין אין אַ ספר, ער וואַרט ביז דער שמש זאָל צו אים צוגיין און פרעגן:

— זייט זשע מוחל, וואָס באַגערט אַ ייד?

— עפּעס צונויפמאַכן... אַ נשׂרף... באַדאַרף אויסגעבן אַ טאָכטער אין די יאָרן.

נעמט דער שמש פון זיינעט וועגן צונויף ביי די מתפּללים אין בית־

מדרש; אַמאָל טוען עס אַ צווײ באַלעבאַטים, בעטנדיק בײ איעדן מתפלל אַ נדבה. אַמאָל גײט מען אַרויס פֿאַר אַזאַ אורח וועגן איבערן שטעטל; מען גײט פֿונזײנעטוועגן פֿון טיר צו טיר. און דער אורח, ביז וואָס, ביז ווען, גײט אַרום סודותדיק; רעדט ווינציק, קוקט אַרײן אין אַ ספֿר און פֿון צײט צו צײט לאָזט ער פֿרײ זײן שטים, כאָטש די אויגן זענען ערגעץ אַריבערן ספֿר.

דאָס זענען אורחים, וואָס צווינגען מיך, איך זאָל זײ נאָכקוקן; וואָלט וועלן טרעפֿן זײער קומען און אַוועקגײן. עס שטופּט מיך אונטער צו פֿאַרציען מיט אַזאַ יידן אַ שמועס; צו הערן די שטים פֿון אַזאַ פּרעמדן, וואָס, אגב, בין איך אים אויך מיט עפּעס חושד. צומאָל דוכט מיר, דער דאָזיקער מענטש איז גאָר קײן אָרעמאַן נישט; דער דאָזיקער מענטש האָט ערגעץ אַ הײם מיט ווײב און קינדער. אין זײן הײמישער שטאָט און הײמישער שטוב איז ער באַרעדעוודיק און לאַכט אויפֿן הויכן קול. און דאָס וואָס ער גײט אום איבער דער וועלט — איז נישט מער ווי אויסצופּרואוון דעם מענטש און די וועלט; אויסצוגעפֿינען, צי דאָס האַרץ בײם מענטש איז נאָך ווײך; אויס־צוגעפֿינען, צי עס קלאַפּט נאָך אַ רחמנות־אָדער בײ די קינדער פֿון פֿאָלק ישׂראל. עס דוכט מיר, פֿון צונויפֿגענומענעם געלט האָט ער גאָר אַלײן קײן הנאה נישט; דאָס געלט גיט ער אַוועק בסתר צו נצרכים, צו נויטבאַדערפֿטיקע.

טרעפֿט, אין שטעטל קומט אַראָפּ אַ צופֿוסגײער, אַ חצי בעטלער און חצי בטלן. אויך ער קומט אַראָפּ מיט פּאַק און טאָרבע; אויך פֿון אים שמעקט מיט זויער ברויט — ער קומט אַרײן אין שטעטל מעשׂה אײגענער מענטש; נישט בעטלען — נאָר פּאָדערן. אגב, קען ער האַלטן אַ דרשה פֿאַרן עולם. ער קומט אָן בײנאַכט, נעכטיקט איבער אין בית־המדרש, און אין דער פֿרי, בײם דאַווענען, טוט דער שמשׂ פּלוצלונג אַ קלאַפּ אין באַלעמער און איז מודיע: „מען בעט דעם עולם קומען צו מנחה, וואָרעם נאָך מנחה וועט אַ מגיד זאָגן".

דער מגיד איז בײטאָג שוין געווען אין שטעטל. האָט אַרײנ־געקוקט אין אַ עטלעכע הײזער — ער קען נישט הונגערן. ער ווײסט דעם טעם פֿון גבירישן מאַלצײט און ער מאַכט נישט אַוועק מיט דער האַנט, אויב ער קריגט זײן מאַלצײט בײ אַן אָרעמען טיש. ער איז רעדעוודיק; פֿאַרוואָרפֿט אַ פּאָר ווערטער מיטן בית־מדרשניק, ווי יונג ער זאָל נישט זײן; דערצײלט פֿון שטעטלעך, וואו דער עולם האָט אַן

אָפּענע האַנט און פון שטעטלעך — וואו די באַלעבאַטים זענען קמצנים; אָן עבירה, וואָס מען קערט גאָר אָפּ אין אַזאַ שטעטל.

צווישן מנחה־מעריב אַזאַ מגיד ווען ער שטייט אויף דער בימה און מוסרט דעם עולם, וואָס זיצט מיט אַן אונטערגעשפּאַרטער גאָמבע און הערט ווי עס טריפן דעם מגידס ווערטער אין די אויערן — יאָ, דער עולם הערט אים אויס און ווערט נישט בעסער און ווערט נישט פרימער. אָן וואַרעמקייט וואַרפט דער צוהערער שפּעטער די מטבע אין טעלער אַריין, ווען דער שמש זשעברעוועט פאַרן מגידס וועגן. דאָס זענען וואָכעדיקע מגידים. ווען אָפילו זיי בלייבן איבער שבת אין שטעטל און זאָגן זייער דרשה שבת בייטאָג — גיבן זיי צום שבת גאָרנישט נישט צו. ברענגען זיי גאָר אַריין אַ שלעפעריקייט אין עולמס מוח, וואָס איז אַזוי אויך שווער און פאַרקוגלט געוואָרן פון שבתדיקן טשאָלנט.

און ס׳קומט אויך אין שטעטל אַריין אַ פלאַם־פייערדיקער מגיד; אַ רויטער, צי אַ שוואַרצער; אַ בלאָנדער, צי אַ גרויער — אָבער מיט אויגן ברענענדיקע און מיט קנאות אין בליק. נישט קיין געלט קומט ער מאָנען, נאָר שטראָפן די זינדיקע וועט ער. נישט קיין בעטלער איז ער — צו וועקן די, וואָס האָבן איינגעדרימלט און פאָפן אַוועק דעם פינצטערן גלות — צו זיי איז ער געקומען.

אַז ער רעדט צום עולם — רעדט ער נישט צו הייניצייטיקע מענטשן. ער אַליין איז אויך פון פאַרגאַנגענע דורות אַרויסגעקומען. צייט און אָרט איז פאַר אים נישט באַשטימט. פעלקער, צייט און אָרט — ס׳איז פאַר אים בלויז אַ דוגמא, אַ משל און נישט מער.

— וואָס שלאָפט איר, יידעלעך, ווען דער ים טרייבט זיינע אינדן איבער אייערע קעפּ?

— וואָס שלאָפט איר, יידעלעך, ווען די זינד האָבן שוין באַלד חרוב געמאַכט די יסורות פון דער ערד?

— וואָס כראָפּעט איר, יידעלעך, ווען די בת־ציון יאָמערט און קלאָגט אויף איר וויסטן גורל?...

דאָ האָבן שוין יידעלעך נישט געשלאָפן, בשעת דער מגיד און מטיף האָט געדרשנט. וואָרעם גאַנץ אָפט האָט אַ קללה אַ בליץ געטאָן ביים מגיד אויף די ליפּן. גאַנץ אָפט האָט דער מגיד מיט אַ פייער־דיקער בייטש אַ פאָך געטאָן איבערן נאַקן פון די „פּעפּער״ און „זינדיקע״.

פאַר אַזאַ איינעם זענען אַ פּאָר חשובע באַלעבאַטים געגאַנגען איבערן שטאָט צונויפנעמען. פאַר אַזאַ איינעם האָט מען געגעבן מיט אַ האַרץ־קלאַפּ.

— האַ, דאָס איז דאָך פאַרן מגיד, וואָס האָט נעכטן געזאָגט... גע־הערט, אַז פערל האָבן זיך געשאָטן פון זיין מויל. מען שמועסט, אַז דאָס איז געווען עפּעס גאָר נישט שייך.

— האַ, פון זיינעט וועגן, מיין מאַן האָט אייך שוין אַוודאי געגעבן, זייט זשע מוחל, נעמט ביי מיר אויך אַ פּאָר גראָשן.

זעלטן ווען איז אָנגעקומען אַן אורח, וואָס איז אומגעגאַנגען איבער דער וועלט, אַ שטראָף מקבל געווען פאַר אַ חטא, וואָס ער האָט פאַר קיינעם נישט מגלה געווען. אַ גלות־אָפּריכטער, וואָס איז געטריבן געוואָרן אַלץ ווייטער און ווייטער פון אייגענעם שטעטל און אייגענער היים.

— פונוואַנען איז אַ ייד?

— פון ווייט; ביי אייך האָט מען דעם נאָמען פון אַזאַ שטעטל נישט געהערט.

— האָב שוין אַליין פאַרגעסן, ווי מיין שטעטל האָט געהייסן.

— די גאַנצע וועלט איז איצטער איין שטעטל — טאָ וואָס איז דער חילוק, ווי דאָס שטעטל הייסט?

אַזאַ איינער האָט דורכגעצויגן דורך בריסק, דורך מיין ליסקער בית־מדרש און איז געבליבן עטלעכע טעג אין מיין בית־מדרש. ער האָט געלערנט גמרא מיט אַזאַ פרעמדן ניגון, וואָס האָט אַזוי ווינציק ידישקייט געהאַט. אַ יונגערמאַן איז דאָס געווען, וואָס האָט זיין טונקל־ברוין בערדל כסדר געצופּט, צוליב וואָס זיין בערדל איז געווען ווי אָרומגעשטשיפּעט. זיינע פּיאות האָט ער אַזוי געהאַלטן, וואָס האָבן געקענט אויסזען אי קורץ אי לאַנג.

אין אַ משמר־נאַכט, אַרום פאַרטאָג, ווען דער שלאָף האָט אָפּ־גענייגט דעם געדאַנק פון דער גמרא און געטראָגן צום זומערדיקן דרויסן, האָט דער דאָזיקער ייד, אויך אַ וואַכער צוליב דער זומער־נאַכט — מיט שטילע טריט איז ער צו מיר צו און אָנגעהויבן אויס־רעדן זיין האַרץ.

— איך בין געווען אין פּאַריז. אַ זינדיק פאָלק לעבט אין פּאַ־ריז. אַ זינדיק פאָלק — אין זנות איז דאָס פאָלק פאַרקאַכט... געווען אויך אין ירושלים; וויסט און אָפּגעלאָזן איז ירושלים. מען קען דאָרט

פאַרנעמען אַ געיאָמער פון שאַקאַלן. מען קאָן אויך פאַרנעמען דאָס געוויין פון דער בת־ציון... איך בין אויך געווען אין בערלין — דער דייטש איז אַ חכם־מחוכם און האָט פיינט דעם ייד... און דו ווילסט טאָקע ווערן אַ רב? בעסער נישט. שוין נאָך אַלעמען. די תורה איז שוין געגליכן צו אַן אָפּגעניצעוועטן בגד, וואָס מען האַלט שוין מער נישט בכּבוד...

ווען ער איז אויף מאָרגן אַוועק — האָט ער ביי מיר איבערגעלאָזן אַ פאַרבאָרגענעם סוד. אַ נישט־אַנטפּלעקטן סוד. פּאַריז... ירושלים... זנות און דאָס געוויין פון דער בת־ציון.

— ווער איז ער אַליין? פאַרוואָס האָט ער אַזוי גוט פאַרשטאַנען, אַז כאָטש איך לערן בהתמדה, פונדעסטוועגן קלער איך נישט צו ווערן אַ רב.

ס׳האָט מיר אויסגעוויזן, אַז דער דאָזיקער פרעמדער, וואָס איז געווען אפשר דריי מאָל עלטער פון מיר — ער האָט צו מיר געהאַט אַ שייכות. איך שפּיר צו אים אַ קרובישאַפט. איך ווייס, איך וועל ווערן עלטער — אפשר ווי ער וועל איך אויסזען; ווי ער וועל איך אומוואַנדערן מיט אַ סוד איבער דער וועלט. טרויעריק איז מיר גע־וואָרן נאָכדעם, ווי דער דאָזיקער ייד איז אַוועק. אַ געעלטערטער בין איך געווען אַ צייט נאָך דעם ווי ער איז אַוועק.

אָ, וויפל מאָל האָב איך אַליין געלעבט — גאָר נישט מיט מיי־נע קינדערשע יאָרן! וואָס האָט טאָקע די יוגנט מיט מיר פאַר אַ שייכות? צי דען האָבן מיך די יונגע יאָרן אָפּגעשיידט פון די על־טערע מענטשן אין בית־מדרש? די פרעמדע אורחים, די דורכגייער, וואָס האָבן אָפּגעקערט אין מיין בית־מדרש, זיי האָבן נאָר געוועקט ביי מיר דאָס געפיל, אַז מיט זייער גורל איז אויך מיינער פאַרבונדן. אַזוי גיי איך אויך פון שטאָט צו שטאָט; איך גיי איבער די הייזער... זיבן הייזער אַ וואָך, צו וועלכע עס פירן מיך מיינע נישט־דרייסטע טריט.

אין אַזעלכע רגעס האָט מיין דמיון אויף גיך אויפגעזוכט ליפּעס מיל, וואו איך בין דערוויל נישט קיין פרעמדער און נישט קיין בעט־לער... וואו, כאָטש שוין אַ דערוואַקסן בחורל — טו איך נאָך ייִנגלש אַ לאַף, ייִנגלש אַ שפּרונג און קלעטער נאָך צומאָל אַרויף אויף אַ הויכן בוים, פון דאָרט צו באַטראַכטן די וועלט אַרום.

אָבער אַלץ אָפטער און אָפטער האָבן די דאָזיקע אורחים, מיט

זייער קומען און אַוועקגיין, פֿאַרטראָגן מיין היים אַלץ ווייטער פֿון ליפּעס מיל. די דאָזיגע פֿרעמדע און אורחים האָבן סוף כּל סוף מיר באַוויזן: אַז „די וועלט איז גרויס"... מיטן געדאַנק בין איך זיי נאָכ־געגאַנגען, באַגלייט זייער גאַנג אין די פֿרעמדע אומבאַקאַנטע וועלטן.

קאַפּיטל זיבנאונדרייסיק

אַוועק איז די פרייד פון מיין היים

איך בין באַצייטנס געקומען פון בריסק אַהיים. אַ שווערער איז געלעגן דער סוף זומער אַרום ליפּעס מיל. די שטענדיקע אלולדיקע מידקייט אויף די וועירבעס איבערן סטאַוו; די ברייט אָפּגעדעקטע, אָפּ־געלעבטע לאָנקעס, וואָס פאַרלויפן ביז צום מערב־ראַנד, און דער פאַרבענקטער געוויש פון וואַסער אונטער די רעדער; אַ געמיש פון אַלטע און יונגע עופות אַרום שטוב און דאָס קרייען פון אַלטע, גע־פּרואווטע הענער און יונגע הענער, וואָס פּרואוון אויס די שטים. — —

די היים — — —

איז מיין היים געעלטערט געוואָרן אין איינעם מיט טאַטע־מאַמע, אין איינעם מיט די קינדער, וואָס האָבן שוין פון מיל אַרויסגעצויגן אין שטעטל אַריין?

יאָ, די יאָרן האָבן אָנגעלייגט זייער וואָג אויף ליפּעס מיל. איינ־געקאָרטשעט איז פאַר די יאָרן געוואָרן ליפּעס מיל, און אַיעדעס מאָל, ווען איך שטיי פון ווייטנס און באַטראַכט די שטוב, די מיל אויף די סלופּעס איבערן וואַסער — וואַכט אויף אין האַרצן די קלעמעניש.

פאַרוואָס האָב איך איצטער אַזוי ווינציק פון וואָס צו רעדן מיט אונדזעריקע? פאַרוואָס קוקט אויף מיר דער טאַטע צומאָל מיט אַ באַ־דויערן? צי זאָגט אים אונטער זיין חוש, אַז פּרץ, זיין געראָטענער זון, וואָס באַדאַרף ווערן אַ רב — איז אַראָפּ פון גלייכן וועג, און דעריבער איז ער אַזוי באַצייטנס געקומען אַהיים?

די מאַמע איז דאָך אַ מאַמע. זי וואָלט דאָך סיי־ווי באַגערט, די קינדער זאָלן תמיד זיין צוגעקלעפּט צו איר זייט. ווען אַ קינד זאָל נישט קומען אַהיים, פונוואַנען אַ קינד זאָל נישט קומען אַהיים — איז דאָך עס אָנגעלייגט. בפרט איר קינד, וואָס פאַרענטפערט איר שוין

צומאָל אירע ספיקות; בפרט איר קינד, וואָס טרעט אַ שטעג צו דער ווייט, וואו איר מהות בלאָנדזשעט גאַנץ אָפּט.

— ווי לעבן מענטשן אין דעם גרויסן בריסק, און צי האָט דאָרט איין מענטש אויפן אַנדערן אַן אויפזען?

— וואָס מיינסטו, מיין קינד, איך וואָלט נישט געוואָלט אַ קוק טאָן, ווי עס לעבן מענטשן אויף דער וועלט?

פאַר איר האָט עס אויסגעזען, אַז אַ קינד אויף דער פרעמד, אויסער דעם, וואָס עס לערנט גמרא — ווערט עס נאָך באַקאַנט מיט דער גרויסער וועלט.

מיט אַ ביסל חשד האָבן אויף מיר געקוקט די שטעטלשע לייט, ווען אין בית־המדרש, ווען אפילו מיין שטים האָט געקלונגען ביי דער גמרא. מען האָט איבערגעוואָרפן דעם חשד פון מזרח ביז צום הינטערן אויוון, און פון הינטערן אויוון ביז אין מאַרק אַריין:

— פרץ ליפּעס קוקט שוין אַריין אין טריף־פּסולען.

די ביימער פון ביידע זייטן וועג; דאָס וואַסער פון סטאַוו, פאַרשאָטנט אַהינטער די אייגענע ברעגעס; די קאַטשקעס אויפן סטאַוו, וואָס ציען פאַרביי, אַוועקשאַפּלענדיק דאָס וואַסער מיט די רויטע פלוספיסלעך; די ברייטע בלעטער פון די וואַסער ליליען אויפן וואַסער — אַלץ, אַלץ רעדט צו מיר אַן ווערטער, און מאָנט אַ פאַראַנטפערונג פאַר מיין אַוועקגיין פון דער היים זומער נאָך זומער. איצטער זע איך, וואָס עס מיינט, נישט אַנהייבן דעם פרילינג אין איינעם מיט דעם אַרומיקן דרויסן; נישט אַנהייבן דעם פרילינג אין איינעם מיט די ביימער, וואָס האָבן, שווער געלאָדענע מיט אינעווייניקסטער חיונה, אַרויסגעפּלאַצט צום דרויסן מיט קנאָספּן און פעטע בלעטער. איצטער זע איך, ווי איך האָב געגומען בידים און אַליין אויסגעוואָרצלט מיינע וואָרצלען פון היימישן גרונט; אַליין איבערגעריסן מיין קשר מיט דעם פייכטן און באַגראָזטן גרונט, וואָס האָט מיך קינדווייז אַזוי מקרב געווען.

אַמאָל איז מיר ליב געווען איעדעס גרעזעלע, איעדע שפּראָצונג, וואָס איז אַרויסגעקומען פון דער ערד פרילינג און אָנהייב זומער אַרום אונדזער מיל און לאָנקעס דערביי. אַלץ איז געווען נייטיק. אַלץ האָט פאַרשענערט דעם זומער. אַלץ, וואָס האָט פון דער ערד געשפּראָצט, האָט צו מיר געוואונקען, איך זאָל פון דעם האָבן די פולע מאָס תענוג. איך האָב געשעפּט תענוג מיטן פולן מויל, זופּנדיק דאָס וואַסער פון

אונדזער טייך. האָב אָנגענומען פאַר גוטס די פליגן־כמאַרעס, וואָס האָבן זומערלעב געזומט אַרום שטוב און פול געמאַכט די ד׳ אמות אין שטוב. אַ פליג האָט נישט בייז געטאָן, ווען אַפילו אַריינגעפאַלן אין עסן אַריין; פליגן האָבן קיין בייז נישט געטאָן, ווען זיי האָבן אַרומגעזוימט דעם טעלער־ראַנד, בעת איך האָב געגעסן מיינע מילכיקע פאַרפל מיט קאַרטאָפליעס. איך האָב געדולדיק אויפגענומען די קאַ־מאַרעס, וואָס האָבן גענאָגט פון לייב אַרויס, וויפל זייער פאַרלאַנג איז געווען. ווען מען איז זומערלעב געשלאָפן דרויסן פאַר דער שטוב, און אויף צו מאָרגנס איז מען אויפגעשטאַנען צעביסן און צעבלוטיקט פון קאָמאַרעס — האָט עס געהערט צום געזונטן שלאָף און שיינע חלומות... אַ, דאָס איז געווען אַמאָל, גאָר אַמאָל — — —

איצטער, סוף־זומער, קומנדיק אַן אינעווייניקסטער אפיקורס מיט אויגן אין דער ווייט פאַרטראַגענע, מיט אַ הארץ, וואָס מאָנט און נאָגט, מיט אַ שׂכל, וואָס איז שוין פאַרפירט געוואָרן פון רואיקן ברעג — איצטער האָב איך גאָר אָפט געטראָטן דעם היימישן אויסגעטראָטענעם שטעג ווי אַ פרעמדער. די שטעגן, וואָס האָבן פון בײדע זייטן גרעבליע געפירט פון מיל אין שטעטל אַריין; שטעגן, וואָס טריט פון ליפּע דעם מילנערס הויזגעזינד האָבן טאָג־איין טאָג־אויס אָפּגעפרישט — אויף די דאָזיקע שטעגן האָב איך פּלוצלונג אָנגעוואָרן מיינע אייגענע טריט. מעשׂה מפונק געטראָטן דעם שטעג. ווען אַ בלאָטקעלע — איז שוין נישט געווען ניחא. ווען די האַנט, זוכנדיק אַ פאַרשפּעטיקטע מאַלינע אין די קאַרטשעס, האָט גאָר געכאַפּט אַ ברי פון קראָפּעווע — איז דאָס אַוודאי נישט געווען מער ניחא. דער באָרוועסער טראָט איז געוואָרן אַ גאַנצער מפונק און האָט נישט האָלד געהאַט קיין שטויב; האָט נישט האָלד געהאַט קיין פאַרטריקנטע בלאָטע אויף דער הויט.

פונדעסטוועגן איז דאָס געבליבן מיין אייגענע אומצופרידנקייט: געבליבן מיין אייגענער סוד. די פאַר וואָכן פאַר ראש־השנה, ווי אין די יינגערע יאָרן, ווען אַלע קינדער זענען נאָך געווען אין שטוב, אַזוי אויך איצט האָב איך אַרויסגעהאָלפן ביי דער שטוב, אַרויסגעהאָלפן ביי דער מיל. דער ברודער משה איז געווען, ווי דער שטייגער, ביי זיין אַרבעט אַרום ביאַליסטאָק, אַ מאַלער ביי דער אייזנבאַן. דער טאַטע האָט געהאַלטן אַ יונגן שייגעץ, וואָס זאָל אים אַרויסהעלפן. פון מיל האָט עס נישט געצויגן מיט דער אַמאָליקער פריילעכקייט, בשעת די קלאַפּערלעך האָבן געקלאַפּט אינעווייניק אין מיל.

דער גערויש פון וואַסער אונטער די וואַסער־רעדער האָט צומאָל געשטראָפט און אויפגעוואָרפן:

— אַ שיינער לייט פון דיר געוואָרן; אַוועק טריקענען, קנייטשן די באַנק און בלענדן די אויגן אין נישט־געשטויגענע ספרימלעך.

ס'איז ראש־חודש אלול. דעם טאַטן וועגט אַראָפּ דער ימים־נוראים־דיקער געפיל. אָפּטער דערמאָנט ער דאָס, וואָס די קינדער זענען נישט מער אין שטוב. אָפּטער דערמאָנט ער דעם ברודער משה און קלערט, צי וועט ער טאַקע קומען אויף ראש־השנה אַהיים. וואָלט גוט געווען, ווען כאָטש די געבליבענע קינדער זאָלן זיין אין דער היים.

די אַכטיאָריקע שׂרהלע גייט אין בעבלס וועגן, ווען יענע איז יונג געווען. איז אויך ווי אַ פלאַנץ צווישן פלאַנצן און צומאָל — ווי אַ פויגל צווישן די ביימער. ספריטנע, שפּרינגעוודיק, אומעטום פול. ס'איז דאָס איינציקע שטיק נאַטירלעך, אויפגייענדיק לעבן אין שטוב און אַרום שטוב.

דאָס שטעטל קומט צו ליפּעס מיל איצטער נאָך מער ווי אַמאָל. עס קומט צום קלאָרן וואַסער, הינטער די רעדער. שטעטלשע יונגע־לייט, וואָס איך קען זיי נישט אַזוי גוט; צומאָל קומען חשובע באַ־לעבאַטים, וואָס גייען מיר זייער ווינציק אָן. זיי קומען צו ליפּעס וואסער, אָבער נישט צו ליפּע דעם מילנער. יונגע מיידלעך, וואָס זע־נען געקומען צו בעבלען, ווען זי איז אַ מיידל געווען, געקומען טאַנצן און זינגען און שפּאַצירן איבער די לאָנקעס — זיי זענען שוין אויך פּאָר די עטלעכע יאָר שווער געוואָרן, געזעצט געוואָרן — ווי מיין זינגעוודיקע און טאַנצנדיקע שוועסטער בעבל, וואָס איז שוין אַ מאַמע פון אַ פּאָר קינדערלעך אין שטעטל און אַ באַלאַדענע מיט אַלערליי זאָרגן.

דער עלטערער ברודער בנימין חיים, דער פרומער ברודער קלמן — זיי לעבן אין שטעטל. יידן פרומע, יידן באַזאָרגטע, לאַנגבערדיקע מיט אַמאָל געוואָרן — ווי גאָר נישט פון ליפּעס מיל זענען זיי אויפ־געקומען. ווי גאָר נישט זיי האָבן געטרונקען פון אונדזער טייך; ווי גאָר נישט זיי האָבן וואוילעריש אַמאָל אַ שפּרונג געטאָן, אויף אַ בוים געקלעטערט און געקלאַפּט מיט אַ שטעקל אין אַיעדן בוים, גייענדיק מיטן גרעבליע אויפצוּאוועקן די ביימער פון זייער פאַרטראַכטקייט.

אורטשע פון דאָרף פּראַבי, וואָס האָט, ווי זיין שטייגער, זומער געהאַט זיין וועג „איבער די בלאָטעס“, ווען ער איז פון זיין דאָרף

געגאַנגען אין שטעטל אַריין — זיין ברייטע, געלע באָרד איז גרוילעך געוואָרן, און ס'פּנים איז אין באָרד באַהאַלטן. ווי דער שטייגער, גייט ער נאָך איצטער אויך מאַנטיק צום קלעשטשעלער מאַרק; אַ באַרווע־סער קומט ער אָן צו ליפּעס מיל מיט די שטיוול אויפן אַקסל; אין וואַסער הינטער דער מיל וואַשט ער אַרום זיינע פאַרבלאָטיקטע פיס, טוט אָן די שטיוול, איידער ער קומט אַריין צו ליפּען זאָגן „אַ גוטן־מאָרגן".

איצטער, פאַר ימים־נוראים, איז מיט אורטשען פאַרלאָפן אַ גאָר אויסטערלישע זאַך. דווקא פאַר ראש־השנה איז דאָס מיט אים פאַר־לאָפן. דווקא ביי ליפּעס מיל. מעשה שטן איז דאָס געווען, ער זאָל דאָ אַרום „איבער די בלאָטעס" קומען און באַגעגענען דעם שטן אַליין אין געשטאַלט — — —

אַזאַ מעשה:

מיין מומע רבקה, דעם פעטער אברהם משה דעם מילנערס ווייב, זי און נאָך אַ יידענע זענען געקומען צו אונדז. אַ הייסער בייטאָג איז דאָס געווען, כּמעט אַ סוף־זומערדיקער. זענען די בײדע ווייבער אַוועק הינטער דער מיל, וואו דאָס וואַסער איז לויטער און פריש. אַפּנים ס'האָט זיי שוין געצויגן, וואו ס'איז טיפער. און ס'האָט די צווי ווייבער אַריינגעצויגן אין קעסלגרוב אַריין, לעבן די סאַמע וואַסער־רעדער. אָט־אָט וואָלטן זיי ביידע דערטרונקען געוואָרן, און אַ האָן וואָלט אַפילו קיין קריי נישט געטאָן.

איז פונקט אורטשע פאַרביער אָנגעקומען פון זיין דאָרף פראַבי, געקומען „איבער די בלאָטעס", פאַרבלאָטיקט די פיס ביז צו לענדן; געטראַכט אַרומוואַשן די פיס, אָנטאָן די שטיוול, איידער ער וועט אַריין צו ליפּען אין מיל, זאָגן גוטן מאָרגן און אַרום רעדן די קומענדיקע ימים־נוראים — זעט ער גאָר, ווי צוויי נשים האַלטן ביים דערטרונקען ווערן. נאַקעטע נשים. נאַקעט, ווי די מאַמע האָט זיי געהאַט.

תּחילת איז אים פינצטער געוואָרן אין די אויגן. עפּעס אַ קליי־ניקייט — נאַקעטע ווייבער — ווי קען מען עס גאָר?! אָבער פּיקוח נפש, איין קליינינקייט, בפרט יידישע קינדער. כּמעט פאַר ימים־נוראים... און אפשר דווקא — ווייל פאַר ימים־נוראים...

אַוודאי האָט אורטשע די צוויי ווייבער אַרויסגעראַטעוועט. צוויי נאַקעטע ווייבער האָט ער פון וואַסער אַרויסגעצויגן און אַנידער גע־לייגט אויפן גראָז דערביי און מודיע געווען ביי ליפּען אין שטוב. קיין

סכנה נישט געווען. ער איז אין דער צייט געקומען און אַרויסגעצויגן די ווייבער פון מלאך־המוותעס הענט.

אָבער אורטשע — ער איז געזעסן ביי אונדז אין שטוב ווי אַן אונטערגעהאַקטער בוים, אַ באַרוועסער, די הויזן פאַרקאַשערט ביז אי־בער די קני און בלאַס ווי די וואַנט. מיט מיין טאַטנס צושטימונג האָט ער אָנגענומען די שטראָף: אַ חודש צייט פאַסטן מאַנטיק און דאָנערשטיק. איז אים אַ ביסל גרינגער געוואָרן אויפן האַרצן. ער האָט אָנגעטאָן די שטיוול און אַוועק, בשעת דער טאַטע האָט אים מיט זאָרג נאָכגעקוקט דורכן פענצטער.

איז מיר ווידער אַרופגעקומען יהודה לייב גאָרדאָן אויפן זינען; יהודה לייב גאָרדאָן און זיינע שפּאָט־לידער. כאָטש מיין מאַמע האָט נישט תופס געווען מיט וואָס אורטשע איז דאָ באַגאַנגען אַ חטא, כאָטש מיין מאַמע האָט בכלל נישט תופס געווען, מיט וואָס נאָקעט לייב איז מיאוס — — — מיין מאַמע, וואָס האָט בגנבה פאַרביטן אויף איר אייגענעם טייך די שטעטלשע, שמוציקע מקווה — האָב איך געגלוסט צו דערציילן איר פון יהודה לייב גאָרדאָן, און ווי אַזוי ער לאַכט אָפּ פון יידישע זאַבאָבאָנעס; ווי ער באַקלאָגט דעם גורל פון דער יידישער פרוי. געטראַכט עס צו טאָן און פאַרט עס באַהאַלטן; נישט געוואָלט אויפדעקן מיינע דרכים פאַר די אייגענע.

דאָס מאָל, אין דער היים, האָב איך גאָר אומדערוואָרט געטראָפן דעם טאַטן, ווי ער ווײנט אויס ליבשאַפט צו די קינדער:

דער ברודער משה האָט מודיע געווען, אַז ער קומט אויף ראש־השנה אַהיים. דעם פרייטיק פאַר ראש־השנה וועט ער קומען. מיט דער פאַרנאַכטיקער באַן וועט ער אָנקומען — מיט דער באַן, וואָס לויפט פון ביאַליסטאָק קיין בריסק.

זענען מיר אַלע אַרויסגעקומען צו דער אייזנבאַן אַנטקעגן מיל, אויסצוקוקן דעם צוג, וואָס באַדאַרף דורכלויפן, און דער ברודער משה וועט אַוודאי שטייך אויף דער פלאַטפאָרמע דרויסן און אַרויסקוקן צו אונדזעריקע, אַרויסקוקן צו דער היים, איידער דער צוג, דורכמאַכנדיק די פאַר ווערסט, וועט אָנקומען צום וואָקזאַל. אַלע, אַלע זענען מיר אַרויסגעקומען צו דער אייזנבאַן.

דער צוג איז פאַרבייגעלאָפן, און משה האָט צו אונדז נישט אַרויס־געקוקט.

— הייסט עס, מען לאָזט אים נישט אָפּ אויף יום־טוב אַהיים.

אַזוי ווערט מען אַ קנעכט ביי יענעם — האָט די מאַמע באַדויערט.

דער טאַטע האָט גאָרנישט געזאָגט. ער איז געשטאַנען אָנגע־שפּאַרט אָן אַן אָלשענעם בוים, מיט אַן אַראָפּגעלאָזטן קאָפּ — טרערן האָבן געטריפט פון די אויגן.

דער ברודער משה איז נישט געקומען אויף ראש־השנה; האָט באַפוילן, אַז אויף סוכות וועט ער קומען. האָט מען מיט גאָר אומע־טיקע פּנימער באַגעגנט ראש־השנה. כאָטש פּרץ איז געקומען פון בריסק אַהיים — האָבן דאָך טאַטע־מאַמע געוואוסט, אַז לעבן זיי איז זיין היים שוין נישט מער; האָבן מיטן דמיון געוואָלט דערגיין, אין וואָס פאַר אַ ווייטער וועלט וועט זייער קינד באַלד נאָך יום־טובים אַוועק.

זייער אומעט האָט מיך געדריקט; דער אייגענער אומעט, וואָס איז שווער געלעגן אויפן סוף זומער אַרום ליפּעס מיל.

קאַפּיטל אַכטאונדרייסיק

מיר פֿאָרן זוכן סטודענטן

צו פּרי איז דער רעגנדיקער האַרבסט אָנגעקומען און צעווייקט די גרעבליעס אַרום ליפּעס מיל. מען האָט שטאַרק באַדאַרפֿט טופּען מיט די פֿיס, כּדי אַראָפּצעטרייסלען די צוגעקלעפּטע בלאָטע צו די שטיוול, איידער מען האָט אַריבערגעטרעטן די שוועל פֿון שטוב. גלייך נאָך סוכּות איז דער הימל נידעריקער אַראָפּ, אַריבערגעהאָנגען די גרויע וואָלקנס איבער דער געגנט.

אויף אַזאַ פֿאַררעגנטן שבת נאָך יום־טובֿים איז מיין חבֿר יצחק דעם רבֿס אַראָפּגעקומען צו גאַסט צו ליפּע דעם מילנער; אַראָפּגעקומען צו העלפֿן זיין ייִנגערן חבֿר פּרץ ליפּעס, ער זאָל מיט אַ גרינגער האַרץ אַוועק אין מרחקים, אַזש קיין גראָדנע, די גובערניע־שטאָט, וואָס איז לויט אונדזערע באַגריפֿן געלעגן ערגעץ ווייט — עק וועלט.

אין שטוב ביי אונדז האָט מען אויף אים געקוקט מיט חידוש. אַזאַ קליינגעוויקסיקער און מיט אַזאַ הויכן שטערן. אַזאַ קליינגעוויקסיקער און מיט אַזאַ מענערישער שטים. ער רעדט מיט אַ רבנישער זיכערקייט; אַזאַ אויסגעאיידלטער, אויסגעצערטלטער. זיינע רייד האָט מען ביי אונדז אין שטוב יאָ פֿאַרשטאַנען און נישט פֿאַרשטאַנען. זיין חבֿרישע באַנעמונג מיט מיר האָט פֿונדעסטוועגן אַרויסגערופֿן צופֿרידנקייט. כאָטש אַ רע־טעניש איז געווען פֿאַר טאַטע־מאַמע אונדזערביידנס צוקונפֿטיקע נסיעה קיין גראָדנע.

— צי קאָן מען דען נישט לערנען אין אַ בית־המדרש נעענטער צו דער היים? — האָט דער טאַטע געקוועטשט מיט די פּלייצעס.

— נאָכסאַל טאַקע אַזוי ווייט אַוועק, מען זאָל צומאָל אויף יום־טובֿ אַהיים נישט קאָנען קומען? — האָט די מאַמע געזאָרגט.

דעם גאַסט האָט מען צוגעזען. פֿאָרט אַ בן הרבֿ; אַזאַ אויסטערלישער

מענטש. די מאַמע, ווײסנדיק, אַז ער איז אַ יתום, האָט זי פּאָר די פּאָר טעג געוואַלט, דער גאַסט זאָל שטאַרקער ווערן, כאָטשבי אַ ביסל אונטער־וואַקסן. די מאַמע האָט באַמערקט זײן אומבאַהאָלפנקייט און האָט באַ־דויערט — הלמאי אַ לערנער באַדאַרף זײן אויסגעוויקט און אַ חלוש. יצחק דעם רבס איז אַ פּאָר מאָל אין מײן באַגלייט אַרויסגעגאַנגען צו באַטראַכטן דעם אַרום־מיל. ער איז אין מיל אומגעגאַנגען, און איך האָב אים דערקלערט דעם שכל ווי אַזוי אַ מיל מאַכט מעל. ער האָט מיט אַ געוויסן דרך־ארץ באַטראַכט די שטויביקע שטאַרקע מענטשן. ער איז אומגעגאַנגען צווישן די אַנבלעטערדיקע, האַרבסטיקע, טונקלשטאַמיקע אַלשענע ביימער און האָט נאָך אויסגעזוכט אַ סך צאַרטער און אַ סך קלענער. אים איז געווען אַ חידוש אויסצוגעפינען, ווי מײן היים איז שטאַרק אָפּגעזונדערט פון דער וועלט; אַזוי זעלטן קומט אַ מענטש צו אונדז; אַזוי ווינציק רעדט מען ביי אונדז פון עמעצן, און אַזוי אָפּט פאַלן די שטובלייט אַרײן אין אַ שטילשווײגן.

ביי אונדז ביידן איז געווען אָפּגערעדט, מיר זאָלן דעם ציל פון אונדזער נסיעה קיין גראָדנע פאַר די שטובלייט נישט אַנטפּלעקן. עס זאָל הייסן: — אין אַ ווייטער שטאָט לערנט מען מיט מער התמדה; וואָס ווייטער פון דער היים — אַלץ טיפער און ווייטער פאַרשווימט מען אין ים־התלמוד. אפשר וועט מען פון דאָרטן אַוועק אין וואָלאָזשינער ישיבה; און אפשר גאָר קיין ווילנע... די נעמען פון די ווייטע און גרויסע שטעט האָבן אַרויסגערופן פאַרוואונדערונג און זאָרג אויף די פּנימער פון טאַטע־מאַמע און עלטערע קינדער. ביי מײן חבר און ביי מיר אַליין איז אין אמתן נאָך אויך נישט גאָר קלאָר געווען, פאַרוואָס מען האָט אויסגעקליבן גראָדנע; צי טאַקע נאָר דערפאַר, וואָס מען האָט אין בריסק געשמועסט, אַז דאָרטן, אין גראָדנע, קומען סטודענטן אין בית־מדרש אַרײן און בשתיקה לערנען זיי מיט די קלויזניקעס אַלע שבע חכמות?

אין שטוב איז געוואָרן נאָך אומעטיקער, ווען דער פאַרכמאַרעטער, פאַררעגנטער שבת איז אַריבער, און איך האָב גענומען פאַרפעסטיקן די לעדערנע זאַוויצעס פון מײן אַליין־געמאַכטן קופערטל. בעבל, וואָס האָט שוין געוואוינט מיט איר מאַן אין שטאָט, איז אין איינעם מיט איר מאַן דעם שבת געווען ביי אונדז. דער ברודער בנימין חיים, קלמן מיט זײן ווײב זענען געקומען פון שטעטל. דער ברודער משה, וואָס האָט דעם גאַנצן זומער באַמאָלן די סיגנאַל־צייכנס ביי דער אייזנבאַן, ער איז געקומען ווינטערן אַהיים. אַלעמען האָט עס אַרומגעכאַפּט אַן אומבאַגרײפלעכע אויפ־

רעגונג. נאָר דער ברודער משה האָט מסכּים געווען, אַז קלוג טוט מען, ווען מען פאָרט גאָר ווייט אַוועק פון דער היים. ער האָט שוין פאַרזוכט דעם טעם פון דער פרעמד און ער האָט מקנא געווען מיין איצטיקע נסיעה.

אַפּנים מיינע ווייטערדיקע וועגן פון דער היים זענען געווען אָנגעצייכנט; זיי אַפּצווייגן אין אַן אַנדער ריכטונג, נעענטער צו דער היים, איז געווען אוממעגלעך. איז דעריבער פאַר די שטובלייט אויסגעקומען בלויז צוצושאָקלען מיטן קאָפּ, וועלנדיק אויסגעפינען מיטן דמיון די ווייטע וועלטן, וואוהין אייגן בלוט, אַן אייגן קינד באַדאַרף פאַרוואָרפן ווערן. מען איז יענעם האַרבסטיקן שבת צו נאַכטס שפּעט געזעסן. אַ סך גערעדט און גאָרנישט גערעדט; אַ סך געשוויגן און גאָרנישט דערגרייכט מיטן שווייגן.

דער טאַטע האָט אויפגעזוכט אַ פּאָר רובל; דער ברודער משה האָט פון זיין זומערדיקן, אָפּגעשפּאָרטן פאַרדינסט צוגעלייגט עטלעכע רובל. קיין חשבון, וויפל די נסיעה וועט קאָסטן, האָט קיינער נישט געוואוסט. ווי גרויס די הוצאה וועט זיין אין דער פרעמדער פרעמד — דאָס האָט קיינער נישט געקאָנט אויסרעכענען. נישט איך און נישט מיין חבר יצחק דעם רבס, האָבן געהאַט אַ וועלכע ס׳איז ידיעה פון די נויטן, וואָס קאָנען אונדז באַפאַלן אין דער פרעמד, אויף אַ וועג, וואָס פירט אַוועק פון אַלטן בית־מדרש. האָבן דעריבער די פאַרטערטע אויגן פון אייגענע נאָכגעקוקט די באַן, וואָס האָט אַנהייב וואָך, אַרום האַלבן טאָג, מיין קליינגעוויקסיקן חבר און מיך אַוועקגעפירט. שטומע בליקן, שטומע ברכות אויף די ליפּן, פאַרגליווערטע פרייד און צעשמאָלצענע לייד אויף די פּנימער ביי די באַגלייטער. צופרידנקייט, אויסגעמישט מיט אומבאַגריפענעם פּחד אויף די פּנימער פון די באַגלייטער.

אַזוי בין איך מיט מיין חבר אַוועק קיין גראָדנע. ווינציק וואָס האָבן די אויגן באַמערקט דורך די פענצטער פון איילנדיקן צוג; ווינציק האָט דער רעיון געזוכט אין דעם האַרבסטיקן דרויסן, וואָס איז געלעגן אַ צונויפגעקאָרטשעטער, דערוואַרטנדיק דעם אָנקומענדיקן ווינטער. דער טאָג איז אַוועק, און אַזוי איז מען אַ נאַכט איבערגעלעגן אויף דער האַרטער באַנק פון וואַגאָן. די רעדער האָבן אונטער די וואַגאָנעס געקלאַפּט, און גאָרנישט געהאַט צו דערציילן פון דעם, וואָס זאָל פאַרגרינגערן מיין געמיט. וואָס ווייטער פון דער היים — אַלץ מער רעטעניש; וואָס נעענטער

צו גראָדנע — אַלץ מער ספיקות אין דעם, צי דער וועג איז דער ריכטיק אויסגעקליבענער.

אָנקומענדיק אין דער פרי קיין גראָדנע האָט, לויט אונדזער באַגריף, אונדז באַגעגנט אַ צו גרויסשטעטישער גערודער. אַנטקעגן אים איז געקומען די פרעמדקייט, וואָס אומבאַקאַנטע מענטשן, יידן און נישט־יידן, האָבן אויף די פּנימער אַנטקעגנגעטראָגן. ס'איז פונדעסטוועגן צוגעקומען דער, וואָס זוכט אַ פאַרדינסטל, און פאַרגעשלאָגן צו פאַרפירן אין אַ שפּאָט־ביליקער אכסניה. אונדזער ביידנס מזומנים האָבן מיר אין איינעם געמישט. אַ טייל פון פאַרמעגן האָב איך געהאַלטן און אַ טייל האָט מיין חבר באַהאַלטן. דער גרעסערער בעל־חשבון איז ער געווען; פאַרט עלטער פון מיר און האָט שוין אַליין אויך נסיעות געמאַכט.

ערשט, אַז מען איז אַריינגעקומען אין דעם ענגן, האַלב־פינצטערן חדר פון אַ בלאָטיקער אכסניה, וואָס איז געווען אַרומגערינגלט מיט איינגעשפּאַנטע און אויסגעשפּאַנטע וועגענער — איז ביי אונדז ביידן די זאָרג אַרויסגעקוואָלן אויפן פּנים. יצחק האָט מיך שווייגנדיק אָנגעקוקט, און אַזוי האָב איך אויף זיין פּנים געזוכט אַן ענטפער אויף דער שאלה: — און וואָס וועט איצטער זיין?

אין גראָדנע איז מען שוין. ערגעץ אין אַן ענגן צימער, וואו אַן אומבאַקאַנטע יידענע האָט אונדז אַריינדערלאַנגט צוויי גלעזער טיי מיט שוואַרצן ברויט, און געבעטן, מען זאָל איר באַצאָלן די עטלעכע גראָשן דערפאַר — — —

— איצטער באַדאַרף מען פּרוּוון אויסזוכן די בתי־מדרשים. מען וועט באַדאַרפן זוכן ישיבה־בחורים, קלויזניקעס, און גאַנץ פאַרזיכטיק דערגיין, צי איז דאָס טאַקע אמת, אַז אין גראָדנע קומען סטודענטן בשתיקה אין בית־מדרש אַריין און לערנען מיט די קלויזניקעס, גרייטן זיי צו די גימנאַזיעס...

געווען אַרום האַלבן טאָג, ווען מיר האָבן דערטאַפּט דעם ערשטן בית־מדרש. קיין באַלעבאַטים זענען אין אים שוין נישט געווען. נאָר איין ישיבה־בחור, וואָס איז געזעסן ביים אויוון, און אויף אויסנווייניק איינגעחזרט אויפן הויכן קול כּללים פון דער רוסישער גראַמאַטיק. אַז ער האָט אונדז באַמערקט, האָט ער אויף שנעל פאַרמאַכט דעם רוסישן ספר, באַהאַלטן אונטערן געזעס, און מיט חידוש געקוקט צו די צוויי פרעמדע, וואָס האָבן מיט נישט ווינציקער חידוש אים אָנגעקוקט.

דאָס האָט ביי אונדז ביידן אַרויסגערופן אַ געפיל פון בושה: גלייך

ווי מיט אונדז אַליין וואָלט עס געטראָפן — מען האָט אונדז געכאַפּט ביי אַ פאַרבאָטענעם לימוד.

מיין חבר, יצחק דעם רבס, איז פונדעסטוועגן אַ מוטיקער צוגע־גאַנגען נעענטער צום אומבאַקאַנטן בחור, און האָט מיט אים פאַרפירט אַ שמועס וועגן גראָדנע, וועגן ישיבה־בחורים און סטודענטן. ער האָט אים נישט דערציילט וועגן דעם ציל פון אונדזער קומען קיין גראָדנע: — דורכפאָרער זענען מיר; קיין ווילנע ציען מיר; זענען מיר אויסגעשטיגן קיין גראָדנע, אפשר איז דאָס דאָס פּאַסיקע אָרט.

— און וואָס טוט איר דאָ?

האָט דער אומבאַקאַנטער בחור נאָך ברייטער און נאָך נאַרישער געשמייכלט, האָט פון אונטערן געזעס אַרויסגענומען אַ רוסישע גראַמאַטיק און באַוויזן:

— אַוודאי טאָר מען דאָס נישט באַווייזן פאַר די באַלעבאַטים... אויב איר ווילט, וועל איך פאַר אייך דעקלאַמירן אַ רוסיש ליד.

נישט־געבעטענערהייט האָט ער אָנגעהויבן אויף אויסנווייניק גראַגערן אַ רוסיש ליד פאַר אונדז. האָט עס שוין צו חוזקדיק געקלונגען פון זיין מויל... ס'האָט געשטופּט צום לאַכן. אָבער אין אַ ווײַלע אַרום איז מיר מיטאַמאָל אומעטיק געוואָרן. דעם אייגענעם אומעט האָב איך באַמערקט אויף מיין חברס פּנים.

פון דעם אומבאַקאַנטן בחור איז מען פונדעסטוועגן געוואויר געוואָרן, אַז גראָדנע איז נאָך נישט דאָס אמתע אָרט, וואו מען קאָן שעפּן מיט עמערס פון השכלה־ברונעם.

— אָ, ווען איך קאָן נאָר אָנשפּאַרן קיין ווילנע! דאָרטן איז דאָס אמתע אָרט; אין ווילנע זענען פאַראַן די אמתע סטודענטן, וואָס קומען צו די ישיבה־בחורים ביינאַכט און לערנען מיט זיי אַלערליי חכמות... איך בין אייך מקנא, וואָס איר פאָרט קיין ווילנע.

די ערשטע נאַכט אין אכסניה איז געווען אַ נאַכט, וואָס דער שלאָף איז פאַרוואָגלט געוואָרן פון די אויגן. מיין חבר און איך, ביידע האָבן מיר צום ערשטן מאָל דערשפּירט, גלייך ווי מען וואָלט אונדז ביידן אַרויסגעריסן פון אַ היימישער וועלט און פאַרשליידערט אין אַ ווייטער, פרעמדער וועלט — כאָטש צווישן יידן, כאָטש צווישן בתי־מדרשים. בגנבה דערגרייכן צו אַ פאַרבאָטענעם גאָרטן; בגנבה דערגרייכן צו פאַרבאָטענע פּירות, ווי ס'טוט דער בחור, וואָס מיר האָבן בייטאָג באַגעגנט אין בית־המדרש — דאָס וועט אונדז נישט געלינגען. אויב בגנבה — האָבן

מיר דאָך געקאָנט בלייבן אין בריסק. אויב אויסבאַהאַלטן דעם חשק צו לערנען וועלטלעכע לימודים; אויב ווייטער באַהאַלטן אונטער אַ קאַסטער האָלץ די דאָזיקע ספרים, צו וועלכע דער מהות ווערט געצויגן, ווי איך האָב די ספרים באַהאַלטן אין בריסק — איז מען דאָך כאָטש אין בריסק פאַרזאָרגט געווען מיט חיונה.

מיר האָבן איבערגעציילט דאָס איבערגעבליבענע געלט; אויסגע־חשבונט אונדזער הוצאה אין אכסניה און ס'האָט אויסגעזען: — אויב מיר וועלן אין גראָדנע בלייבן ביז איבער שבת — וועלן מיר באַדאַרפן אָנהייבן גיין איבער די הייזער בעטן נדבות.

פאַר דער צייט האָבן מיר אויפגעזוכט נאָך אַ פּאָר בתי־מדרשים, געפּאַרשט, אָנגעטאַפּט דעם דופק ביים שמש, און ס'האָט אויסגעוויזן, אַז טעג צו קריגן וועט נישט אָנקומען אַזוי גרינג. ממש אַ סכּנה איז אָנגע־שטאַנען פאַר די אויגן. אַ פאַרלוירנקייט האָט אונדז ביידן באַהערשט.

איז דווקא מיין חבר ווידער געווען דער, וואָס האָט מיטאַמאָל אָנגע־הויבן חוזק איבער אַזאַ מין שטודירן, ווי מיר האָבן געטראָפן אין גראָדנער בית־מדרש; איז ער געווען דער, וואָס האָט אָנגעהויבן קירעווען אויף צוריק. ער האָט אָנגעהויבן צו באַווייזן, אַז דאָס, וואָס מיר האָבן ביז איצטער געטאָן — איז נישט אַרויסגעוואָרפן. דערווייל האָבן מיר אַ סך אויפגעטאָן אין לשון־קודש; און תלמוד גופא איז דאָך אַ טיפער לימוד.

— אַ גרויסער, טיפער תלמודיסט צו זיין, מיינט אויך צו זיין גע־לערנט. מיינט אויך השכלה. זאָל מען דערווייל נישט אַרויסגיסן דאָס וואָס מיר האָבן ביז איצטער שוין אָנגעשעפּט. פון גראָדנע מוז מען אַוועק — האָט ער פייערדיק גערעדט.

איך האָב מסכּים געווען. אין גראָדנע בלייבן האָב איך אויך מורא געהאַט. גיין איבער די הייזער האָב איך נישט געהאַט קיין חשק. קיין שטאַרקע בזיונות בין איך נישט בכּוח געווען מער אויפצונעמען.

האָבן מיר אויסגעפונען, אַז אינגאַנצן אין סטאַנציע מיט דער אייזנ־באַן פון גראָדנע, נעענטער צו ביאַליסטאָק, ליגט אַ שטעטל קוזניצע. מען זאָגט: — אַז גאָר אַ וואויל שטעטל איז קוזניצע. זאָל מען פאַר די לעצטע איבערגעבליבענע גראָשנס דערציען אַהין אויף שבת.

אַזוי איז דאָס טאַקע געווען. פרייטיק בייטאָג זענען מיר אָנגעקומען קיין קוזניצע. מיט אונדזערע צווי הילצערנע קופערטלעך איז מען אָנגעקומען אין אַ יידישער אכסניה. אַ ביסל דעם שטויב פון די קליידער

אראָפּגעטרייסלט און גלייך אוועק אין דעם איינאונאיינציקן קוזניצער בית־מדרש. דער שמש האָט געשטעלט ליכט אין די לייכטער; מירביידע האָבן אַרויסגענומען פון די פּאָליצעס גמרות — מסכתא נדרים, אוועק צו דער מזרח־וואַנט און אָנגעפּילט דעם ליידיקן בית־מדרש מיט אונדזער גמרא־געזאַנג.

דער שמש איז צוגעגאַנגען צו אונדז גאַנץ פאַרזיכטיק, אָפּגעגעבן שלום־עליכם, געפרעגט: — פונוואַנען און צוליב וואָס? האָט אויך געפרעגט, צי ער זאָל פאַר אונדז באַשטעלן שבת.

ווי איינער, וועמען מען שלעפּט אַרויס פון אַ טיפן טייך, וואו ער האָט געהאַלטן ביים דערטרונקען ווערן — אַזוי האָב איך מיך דער־שפּירט: אין מיר איז געקוואָלן די דאַנקבאַרקייט צום אומבאַקאַנטן שמש, וואָס איז מיט אַזאַ פשטות צוגעקומען אָפּגעבן שלום־עליכם און פרעגן, צי ער זאָל באַשטעלן שבת. מיין גאַנצער מהות האָט געגלוסט צו וויינען.

קאַפּיטל נײַנאונדרײַסיק

אַ געפֿונענע היים

באַדאַרפֿט האָט עס זײַן אַ ביטערער געלעכטער: געפֿאָרן קיין גראָדנע צו באַגעגענען סטודענטן, וואָס וועלן אויפֿכאַפּן אויף די הענט און אונדז צוגרייטן צו דער גימנאַזיע — איז פֿון דעם אַלעמען גאָר אַרויסגעקומען התמדה, געזאַנג ביי דער גמרא און ווידער טעג־עסן.

ווי פֿון הימל אויף דער ערד איז מען אַראָפּגעפֿאַלן. אָבער אויף אַ גוטער, פֿרײַנטלעכער ערד איז דאָס שטעטל קוזניצע דעמאָלט געווען. מיט אינעווייניקסטער בושה זענען מיר ביידע צוגעפֿאַלן מיט התמדה צו דער גמרא. מײַן חבר איז ווי אײַנגעשרומפּן געוואָרן; זײַן צאַרטער גוף האָט גאָר דעם כּוח אָנגעוואוירן אין דער נסיעה קיין גראָדנע. דער דורכפֿאַל איז געווען איבער זײַנע כּוחות; זײַנע צווייאוןצוואַנציק יאָר האָבן געמאָנט אַ תּכלית. צו מיר, דעם זיבעצן־יאָריקן בחורל האָט ער געקוקט ווי צום שטאַרקערן. און איך? אין מיר לעבן אומבאַקאַנטע לידער; איך ווייס נישט, ווי מען שעפּט זיי פֿון בלוט אַרויס.

דאָס שטעטל האָט אונדז גוט אויפֿגענומען. מיר לערנען מיט התמדה, און דער עולם באַטראַכט אונדז מיט דרך־ארץ. מיר לערנען מיט התמדה, און פּלוצלונג בלײַבט מען שטיל; ביידע פֿרעגן אָן ווערטער ביי עמעצן: — וואָס וועט זײַן דער תּכלית?

קוזניצע האָט גוט אויפֿגענומען. גוטע טעג באַשטעלט. איך — ווי איך; אָבער מײַן חבר ווערט ממש דערוואָרגן מיטן עסן טעג. איך וויל אים פֿאַרגרינגערן זײַן גורל און ווייס נישט ווי אַזוי. ער איז דאָך פֿאָרט דער עלטערער; אַ סך דערפֿאַרענער פֿון מיר, און איך גאָר הייב אָן פֿילן אחריות פֿאַר אים. ער איז דער שוואַכערער, דער קלענערער, דער דורכזיכטיקער; מיט ליכטיקע בלויע אויגן און הויכן בלייכן שטערן.

איז דאָס געווען אַ ביסל צו פֿיל, ווען מײַן חבר האָט גענומען גאָר

פלוצלונג און איז קראַנק געוואָרן — אָוועקגעפאַלן אויף אַ שווערן טיפוס. דאָס גאַנצע שטעטל האָט געזאָרגט, ער זאָל ווערן געזונט. איך בין פאַר די עטלעכע וואָכן פון זיין קראַנקהייט געעלטערט געוואָרן. מיינע זיבעצן יאָר האָבן געקראָגן אַ שווערן תּוכן. מיין חברס זאָרג איז אויך מיין זאָרג געוואָרן; זיינע יאָרן האָבן אויף מיר שולט געווען. דערווייל בין איך געבליבן אַליין.

איך בין געוואויר געוואָרן, אַז אין קוזניצע זענען פאַראַן יונגעלייט און מיידלעך, וואָס זיצן איבער ביכלעך און שטודירן. אין אַ פּאָר הייזער, וואו איך האָב געהאַט מיינע „טעג", זענען פאַראַן דערוואַקסענע קינדער. אין הויז פון מיין „פּרייטיק" זענען געווען אַ פּאָר שוואַרצהנעוודיקע מיידלעך, וועלכע האָבן געלערנט וועלטלעכע לימודים און אויך העברעיש.

בין איך דעריבער איעדן פרייטיק נאָכן מאַלצייט שוין אַ ביסל לענגער פאַרבליבן אין יענער שטוב. די מיידלעך האָבן געוואָלט באַווייזן זייער לומדות: האָבן אַרויסגעבראַכט זייערע העברעישע לערנביכלעך, און אויפן הויכן קול איינגעחזרט די דקדוק־כּללים; אויפן הויכן קול איינגעחזרט זייערע רוסישע לימודים. אַ ביסל שפּעטער האָט מען צו־געבראַכט צום טיש אַ לערנביכל און געוואָלט אויסגעפינען, ווי ווייט דער פרעמדער בחור פאַרשטייט העברעיש:

— אפשר וועט איר גאָר מיט מיר לערנען העברעיאַש, און איך — מיט אייך — רוסיש, — האָט פלוצלונג געזאָגט די עלטסטע טאָכטער, אַ יאָר אַכצן־ניינצן אַלט.

פון אַזאַ אומגעריכטן פאַרשלאָג איז מיר וואַרעם געוואָרן אין אַלע גלידער. כ'פיל ווי דאָס בלוט קומט מיר אין פנים אַריין, בשעת זי רעדט.

די מאַמע האָט טענות צו די טעכטער, הלמאי זיי לאָזן דעם ישיבה־בחור קיין הנאה נישט האָבן פון עסן; הלמאי זיי פאַרשלאָגן אים דעם קאָפּ מיט זייערע תּורות.

— תּורה לערנען — זאָגט זי — איז נישט קיין קלייניקייט. תּורה אַליין איז געניג. אַ סך תּורות אינאיינעם קאָן מען נישט באַווייזן צו לערנען.

די עלטערע טאָכטער טענהט, אַז צו תּורה לערנען באַדאַרף מען נישט זיין קיין בטלן. צו מיר רעדט זי אויף העברעיש: עס פאַרדריסט איר, פאַרוואָס איך באַדאַרף אָוועקגיין אין בית־מדרש. זי וויל, איך זאָל מיט איר לערנען גמרא.

הייסט עס, אַ טייל פון דעם, וואָס איך בין געפּאָרן זוכן אין דער גרויסער גראָדנע האָב איך גאָר געפונען אין קוזניצע — געפונען אויף מיין „פּריטיק".

אויף מיין „מיטוואָך", ביי זייער פרומע טאַטע־מאַמע, שניט־קרעמער, איז דאָ אַ יונגע טאָכטער, וואָס איז אַ רוסישע לערערין, זי פאַרוואַרפט אויך צו מיר אַ פּאָר ווערטער ביים מאָלצייט. אַ בלאָנדע, מיט אַ שמאָלן למדנישן פּנים, מיט קלוגע בלויע אויגן — זי וויל אויך דערגיין, וואָס דער בית־מדרשניק פאַרשטייט... ס'נעמט צו מיין געדאַנק פון עסן. ס'פאַרטראָגט מיך אין אַנדערע וועלטן.

ביים חזן־שוחט פון קוזניצע איז שוין פאַראַן אַ בחור אַ גאָר גע־לערנטער. ער איז אין שטעטל אי רוסישער, אי העברעישער לערער. ביי אים זענען פאַראַן ספרים אין אַלערליי לשונות. אויך ער האָט ביי אַ געלעגנהייט מיט מיר פאַרצויגן אַ שמועס. ער וויל, איך זאָל צו אים אַריינקומען. ביכער אַלערליי שרייבט ער אויס. און אויב איך וויל, קען ער געפינען צייט מיט מיר צו לערנען רוסיש. אין קוזניצע וועט מען אויף דעם נישט קוקן בייז; בפרט מען ווייסט, אין בית־מדרש לערן איך בהתמדה.

מיין באַכטלעגער האָב איך געהאַט ביי אברהם דעם שניידער, אין זיין קליין שטיבל ביים אויוון. ער, זיין ווייב, נאָך יונגע מענטשן, און אַ פּאָר קלענערע קינדער — איז דאָס געווען אַ היים מיט דער פולער מאָס שלווה. גוט געווען צו לעבן אונטער איין דאַך מיט מענטשן, גוטע, שטילע יגיע־כפּימניקעס. אין אברהם דעם שניידערס ענגן שטיבל איז געווען גאָר די רחבות. צו זייער גוטסקייט איז גאָר קיין ברעג נישט געווען.

דערצו איז צוגעקומען אַ רעטעניש:

כּמעט איעדע פּאָר וואָכן האָב איך געפונען אין מיין ווינטערדיקן אייבער־בגד, וואָס איז געהאָנגען אויפן הענגער אין בית־מדרש ביי דער טיר, עטלעכע זילבערנע מטבעות. אַ מין מתּן־בסתר. איך האָב אַ צייט חושד געווען, אַז דאָס טוט אברהם דער שניידער, וואָס וויל מיר מהנה זיין פון זיין פּראַצע.

דאָס ערשטע מאָל, אַז איך האָב געפונען אַ דרייסיק קאָפּיקעס אין קעשענע פון אייבער־בגד, האָב איך געקלערט: אפשר האָט עס עמעצער פון די דאַוונער על־פּי טעות אַריינגעלייגט, מיינענדיק, אַז דאָס איז זיין בגד. האָב איך אַ צייט דאָס געלט געהאַלטן און נישט אויסגעגעבן. ווען דאָס האָט אָנגעהויבן צו ווערן אַ מין רגילות, אַלע פּאָר וואָכן —

אַ דרייסיק, פערציק קאָפּיקעס אין קעשענע פון מאַנטל — האָט עס אָנגעפּילט מיין מהות מיט אַן אויסטערלישער וואַרעמקייט צו אַן עמעצן, וואָס איך האָב נישט געקענט.

דערווייל איז מיין חבר אַרויס פון סכנה. די קראַנקהייט האָט פון אים גאָר זיין חיות אַרויסגעצויגן. זיינע בלויע אויגן האָבן נאָך שטאַרקער געשיינט. די באַקאַנטשאַפטן, וואָס איך האָב פאַר דער צייט געשלאָסן, זענען אים צונוץ געקומען. תחילת האָט ער אָנגעהויבן צו מאַכן פּלענער, אַז דאָ אין קוזניצע זאָל גאָר ווערן אונדזער גראַדנע, אָדער ווילנע — דאָ וועט מען פאַמעלעך שטודירן אין דער זייט פון דער גמרא. ווייל ס'וואָלט גלייך געווען, אַז אין דער אייגענער צייט זאָל מען פאַרט אין אונדזער לימוד פון תלמוד און פּוסקים אַריינברענגען אַ סדר.

— אַזוי פיל לערנען און נישט אַרויסנעמען קיין סמיכה — איז אַ טעות. ווען אַפילו איך וועל קיין רב נישט זיין — ווייל איך האָבן סמיכה, און טאַקע זי אַרויסנעמען ביי גרויסע רבנים — האָט מיין חבר ערנסט גערעדט.

ווייזט אויס, אין צייט פון זיין קראַנקהייט האָט מיין חבר באַשטימט אַריינוואַרפן אַלע זיינע כּוחות אין תלמוד און פּוסקים. ער האָט מיך מיטגעצויגן. דעם גאַנצן ווינטער האָבן מיר ביידע געלערנט מיט גרויס התמדה, כאָטש ס'איז צייט געבליבן אומגעשטערטערהייט אַריינצוקוקן אין זייטיקע ספרים. נאָר בעת איך האָב אין קוזניצע געפונען אַ היים; בעת איך האָב דערשפּירט, אַז אין דעם אויבנדערמאַנטן שטעטל וועל איך גאָר נאָענט צוקומען צו מיינע זוכענישן — האָט מיין חבר געקוקט גאַנץ אָפּט אין דער ווייט, געוואַרט אויף אַ נס, וואָס זאָל אים אָוועקנעמען און ברענגען צו אַ ברעג, וואו ער וועט געפינען רו. זיינע יאָרן האָבן עס פאַרלאַנגט.

אַזוי איז דאָס געווען. גאַנץ אומגעריכט איז געקומען אַ שדכן און מיין חבר פאַרנומען; דער שדכן האָט אים גערעדט אַ גוטן שידוך מיט אַ גערעטענער כּלה פון שטעטל סוכאָוואָלע, אין גראָדנער גובערניע. אַזוי איז מיין חבר פון מיר אַוועק. ער האָט חתונה געהאַט און מיך איבער־געלאָזן אַליין.

האָב איך מיטאַמאָל דערשפּירט מיין דערוואַקסנקייט. אַ סך האָב איך דערפאַרן פון מיין עלטערן חבר. האָב צומאָל מיך אייגן לעבן דערזען אין אַ גאָר אַנדער ליכט. מיטן חברס אָוועקפאָרן איז אַרום מיר אַלץ אויף אַ ווייל אַנטשוויגן געוואָרן. צוליב אונדזער ביידנס לערנען אין

איינעם, איז מיר זיין קול אַזוי נאָענט געוואָרן. כ׳האָב גאָרנישט געגלייבט, אַז מיין קול וועט נאָטירלעך קלינגען, אויב גאָר ביחידות. מיט זיין אוועקפאָרן איז אויף אַ ווייל מיין התמדה פון מיר אַוועק. אַנגעשטאַנען אַ צייט פון חשבון־הנפש. כ׳האָב קלאָר אַרויסגעזען, ווי מיין חבר האָט מיך אַרויסגעריסן פון צוויי באַזונדערע וועלטן: — סיי פון מיין היים, אין ליפּעס מיל, און סיי פון דער וועלט פון אַלטן בית־מדרש. ער האָט פאַר מיר אויפגעעפנט אַ טיר און אָנגעוויזן אַן אַנדער וועלט, אַ פרייע וועלט. כאָטש אויף קלאָר האָב איך נישט געוואוסט דעם מהות פון דער נייער, פרייער וועלט. מיין היים, ליפּעס מיל, איז שוין געלעגן ווייט פון מיר. ווייט אין שטח און ווייט אין רעיון. אויף פסח בין איך אַהיים נישט געפאָרן. אין דער נייער היים, אין שטעטל קוזניצע, האָב איך אַליין אָנגעהויבן זוכן אַ נייעם תוכן פאַרן לעבן, וואָס איז ביז איצטער געווען פאַרשטעלט פון מיר.

איז מיר דעריבער ליב געוואָרן קוזניצער הינטערן־שטאָט, וואָס איז געווען אויסגעשפּרייט ביי דער זייט אייזנבאַן, וואו איך בין אין די פאַרנאַכטן אַרויסגעגאַנגען טרעטן מיין אייגענעם שטעג.

בין איך דעריבער אַליין געוואָרן וואָך צו דער פאַרשעמטקייט, וואָס איז אַנגעשטאַנען אין מיינע באַקן, בשעת מיידלעך, קינדער פון דער מאַמען, וואָס גיט מיר עסן — זיי פאַרציען מיט מיר אָפּט אַזאַ שמועס, וואָס דערמאָנט מיר, אַז איך בין שוין אַ דערוואַקסענער בחור.

זיבעצן יאָר, נישט גאַנץ גרויס־געוואַקסן — האָב איך צומאָל אָנגע־הויבן צו הערן מיט חידוש, ווי ס׳האַרץ קלאַפּט, ווען אויגן האָבן אין אויגן געקוקט מיט פאַרוואונדערונג. דאָס לעבן האָט מיר געגעבן צו פאַרשטיין, אַז אַ בית־מדרשניק איז אויך אַ מענטש; ווען אַ בית־מדרשניק איז יונג — ווערט זיין יוגנט געטריבן צום דרויסן דורך דעם אייגענעם בלוט, וואָס רוישט אין גאַנצן לעבן.

צו מיר איז שוין דערגאַנגען, אַז מיין גמרא־ניגון שמט; מיין שטים, ווען די פענצטער פון בית־מדרש זענען אָפן — קאָן מען מיין שטים הערן אויף דער דריטער גאַס... יאָ, דאָס האָט מיר אויך אַ מיידל געזאָגט, ווען איך בין צו איר טאָטע־מאַמע אין שטוב אַריינגעקומען עסן מיין מאָלצייט.

— ווי קאָן מען אַזאַ גמרא־ניגון לאָזן פאַלן?...

אַריינקוקן אין ספרי־חול איז מיר אין קוזניצע גאָרנישט שווער. קיינעם אַרט עס נישט. וואו איך האָב מיין באַכטלעגער, ביי די גוטע

פאָלקסמענטשן — זיי טוט הנאה, וואָס דער בית־מדרשניק, קומענדיק אַהיים שלאָפן, געפינט נאָך צייט אַריינצוקוקן אין אַ רוסישן, אָדער דייטשן ספר; האָט נאָך צייט עפּעס צו שרייבן אויף ווייסן פּאַפּיר.

ווען דער זומער איז אָנגעקומען, און איך בין אין די פאַרנאַכטן אַרויס הינטערן שטעטל, באַרג־אַרויף, באַרג־אַראָפּ — זענען מיר אי טרויער, אי פרייד אַנטקעגנגעקומען. האָב איך גאַנץ אָפט געשפּירט, גלייך איך גיי אום מיט גרינגע טריט צווישן הימל און ערד און נעם אויף געזאַנגען, וואָס קומען צו מיר סיי פון הימל און סיי פון דער ערד. ס׳איז דער ערשטער זומער געווען, וואָס מיין לעבן אויף דער פרעמד האָט ווי אַ בלום אויפגעעפנט דאָס האַרץ אַנטקעגן דער זון.

אויף אַ ווײַלע האָט פרידן באַהערשט מיין לעבן. אויף אַ ווײַלע האָבן אַלע סתירות שלום געמאַכט אין מיין האַרצן.

קאַפּיטל פּערציק

איך זינג צו דער בת־ציון

אַ שיינער זומער האָט געלעבט הינטערן שטעטל קוזניצע, אָפּטע בענקשאַפט האָט דערמאָנט אין די שיינע זומערן אַרום ליפּעס מיל, מיין געבוירנאָרט און היים. אַרום ליפּעס מיל זענען געווען לאָנקעס; דאָ, אַרום קוזניצע — ווייצן־ און קאָרן־פעלדער. די אייזנבאַן, וואָס האָט די געגנט דורכגעשניטן, האָט פאַרבונדן דעם זומער מיט מיינע היימישע טעג.

און נאָך עפּעס:

אַרום ליפּעס מיל איז אין פריערדיקע זומערן איבער די לאָנקעס אומגעלאָפן אַ פאַחלומט יינגל, פּרץ ליפּעס; און איצטער, מיט עטלעכע יאָר שפּעטער, איז זומער אַרום קוזניצע, מיט געמאָסטענע טריט, פון שטעטל אַרויסגעקומען אַ פאַרחלומטע יוגנט צו באַגעגענען דעם פאַר־נאַכט; צו באַגלייטן די זון, וואָס האָט צווישן ווייצנפעלדער אַראָפּ־געגנידערט ביים ראַנד פון מערב־הימל.

געווען אָוונטן און שבת־נאָכמיטאָגן, ווען די יוגנט איז נישט געווען גאָר אַליין. די הייִנטוועלטיקע טאָכטער פון פרומע טאַטע־מאַמע, אַ טאָכטער פון מיין „מיטוואָך־טאָג״, איז זייט ביי זייט מיטן ישיבה־בחור און יונגן בעל־חלומות געגאַנגען און געשמועסט פון הויכע ענינים:

— ד״ר הערצל...

— ווער איז ער דער מענטש, וואָס איז פון אַ דורות־וואַלד אַרויס־געקומען צו דערפרייען דאָס האַרץ פון דער בת־ציון?

— ער וועט צונויפנעמען אַלע יידן, צעזייטע און צעשפּרייטע איבער גאָר דער וועלט און וועט זיי פירן קיין ארץ־ישראל.

— אַ קאָנגרעס רופט ער צונויף אין באַזעל; ער, הערצל, רופט

צונויף שלוחים פון אַלע יידישע פּינות־עולם, און וועט זיי איבערגעבן די שליסלען צו ארץ־ישׂראל.

יאָ, אַ מעשׂהלע איז דאָס געווען. קינד און קייט אין קליינעם שטעטל האָט דאָס מעשׂהלע פאַרשענערט. לידער האָט מען געזונגען, ווי די בת־ציון איז אַרויסגעקומען פאַרשלייערט און איינגעבויגן... די בת־ציון זיצט ביי דער מוטער פון די וועגן און קוקט אויס אירע קינדער, וואָס וועלן צו איר ווידערקערן פון אַלע ווינקעלעך פון דער ערד.

דעם תנ״ך קאָן איך כּמעט אויף אויסנווייניק. ס׳לעבן אויף די נביאים און זייערע שטראָף־רייד צום פאָלק ישׂראל; לעבן אויף די נביאים מיט זייערע טרייסט־ווערטער. לעבן אויף זייערע קללות און זייערע ברכות.

דריי סדרים גמרא קאָן איך כּמעט אויף אויסנווייניק; פּוסקים און אגדות — — — לעבן אויף פאַר מיר אַלע אגדות פון חורבן־ירושלים, און ישׂראלס וועג אין גלות. די ערד אונטער די פיס, דער זומער צווישן ווייצן־ און קאָרן־פעלדער אַיעדן פאַרנאַכט — דאָס איז בלויז אַן אויסגעבעטענער זומער, אויף אויסגעבעטענע פעלדער, אויף אַ פרעמדער ערד. דער עיקר איז דאָרטן — ארץ־ישׂראל, וואוהין הערצל רופט דאָס פאָלק ישׂראל, שירים קומען אויף אין מיין בלוט, בעטן, איך זאָל זיי פאַרצייכענען אויפן פּאַפּיר. שירים, וועמענס קלאַנגען איך שיק איבער צו דער בת־ציון ביים וועג פון אַלע וועגן. עס קומען צו מיר די קלאַנגען פון אַ וועלט אַ נישטדאָאיקער און גייען אַוועק פון מיר, ווערן פאַרשוואונדן אין דער ווייט. מיט אַ גמרא־ניגון בין איך מחבר די שירים; מיט אַ גמרא־ניגון זינג איך זיי אויס אין פאַרנאַכט אַריין הינטערן שטעטל.

די טאַטעס אין שטעטל ווייסן פון מתמיד. ווען זיי זאָלן נישט קומען באַגינען אין בית־המדרש אַריין, איז ער שוין וואַך, און זיין שטים פילט אָן דעם פאַר־טאָגיקן בית־המדרש.

די יונגע טעכטער ווייסן פון דעם בית־מדרשניק, וואָס איז מחבר שירים אויף לשון־קודש, און וואָס רעדט אַליין אויך לשון־קודש... פאַר זיי גאָר איז דער בית־המדרשניק דער וואָס ווייזט אָן הינטערן שטעטל אַלע שיינע ערטער; ווייזט אָן הינטערן שטעטל דאָס אָרט וואו שיינע בלומען וואַקסן; וואו אַ שייך, דערהויבן ערטל, וואָס נעמט אויף דעם פאַרנאַכט צום געררויש פון ווינט אין די קאָרן־ און ווייצן־פעלדער.

די בת־ציון טראָגט מיך אַרויס פון דער וועלט, וואו איך לעב. די

בת־ציון ווייזט מיר מיט אַ פינגער צום מזרח, ווינקט און זאָגט צו אַן אייביקן לעבן אַיעדן, וואָס וועט צו איר קומען און לינדערן איר צער.

דעריבער, שניט־צייט, ווען ס׳קומען שניטערס און שניטערינס מיט געזאַנג, קומען אַן אין די וויינצנפעלדער; אַזוי געבויגענע שניידן זיי מיט סערפּ די תבואה, זינגענדיק בעתן שניידן — יאָ, דעמאָלט גאָר, אַנשטאָט מיטצוזינגען מיט דעם שניטער־מיידל, וואָס שרייט אַריין אין פאַרנאַכט אַריין אויף איר ווייסרוסישן לשון:

די זון גייט אום אַרום וואַלד אַרום,
און אין וואַלד קומט זי נישט אַריין —
אַזוי גייט מיין געליבטער אַרום מיין שטוב אַרום,
און קומט אין שטוב נישט אַריין — — —

דעמאָלט גאָר זינג איך אַן אַנדער שיר: „בקציר״ — שניט־צייט. אין שיר קלאָג איך אויס מיין הארץ אויף דעם, וואָס מיין אייגן פעלד איז פאַרוויסט. „איך גיי אום צווישן שניטער, וואָס שניידן נישט מיין פעלד; וואָס זינגען נישט אין מיין פעלד.״

וואָס פאַר אַ טעג זענען דאָס דעמאָלט געווען פאַר דעם זיבעצן־יאָריקן בחור, וואָס האָט ווידער אויף אַ ווײַלע אַנגעוואוירן די סתירות צווישן בית־מדרש און לעבן; ווען אין זיינע פאַרנאַכטן האָט ער מיט פאַרחלומטע יונגע יידישע טעכטער אויסגעזונגען העברעישע שירים אין פאַרנאַכט אַריין!

דאָס זענען געווען טעג אַזעלכע בסך הכל מיט אַריבער דריי צענדליק יאָר צוריק. איצטער זעט עס מיר אויס, אַז איך געהער גאָרנישט צו יענער צייט און וועלט. מיין אַנהייב קומט נישט פון דאָרטן. איך אַליין בין מיט הונדערטער יאָרן צוריק געשטאָרבן, און איצטער אויף ס׳ניי אויפגעשטאַנען תחית־המתים אין אַ וועלט אַ וואַכער; אין אַ וועלט, וואו קיינמאָל, קיינמאָל פאַרגייט שוין נישט די זון אַזוי נאָענט; וואו קיינמאָל, קיינמאָל גייט שוין מער אַזוי בחור און מיידל נישט אַרויס אויף די פאַרנאַכטיקע וועגן, רעדנדיק מיט בלוט און נישט מיטן מויל; רעדנדיק מיטן האַרצן און נישט מיט דער צונג.

איך דערהאַלט בריוו פון מיין חבר יצחק דעם רבס. ער האָט אויך זיינס געפונען. ער האָט געפונען אַ היים און אַן איבערגעגעבענעם פריינט. ער שיקט מיר צו זיינע שריפטן דווקא אין יידיש. איז דאָס מיר אַזוי פרעמד. פאַרוואָס נישט לשון־קודש? ער קען דאָך אַזוי גוט לשון־

קודש. איך שיק אים מיינע שירים און באַקום פון אים בריוו מיט לויב־געזאַנגען.

איך באַקום אויך אַ בריוו פון שיינען, מיין פעטער אברהם טומענערס טאָכטער. אַ לאַנגער בריוו מיט אַ סך פינטעלעך און פאַרשטעלטע געדאַנקען. זי ווייסט אויך פון דער בת־ציון. אויך זי, אין איר דאָרף, האָט אַ ידיעה געקראָגן, אַז יידן וועט מען גאַר אינגיכן אויסלייזן פון גלות. איר כּתב איז נאָך מער געצוקט און געצירקלט. זי איז שוין אַ גרויסע, שרייבט זי מיר אין בריוו; זי וויל וויסן, צי איך בין אונטערגעוואַקסן. זי וויל וויסן, צי איך וועל טאַקע זיין אַ רב, און צי עס שאַט ניט, וואָס איר נאָמען איז שיינע און מיין מאַמעס נאָמען איז אויך שיינע...

— אַ, ווען זי וואָלט האָבן פליגלען, וואָלט זי צו מיר אויף איין רגע אַריבערגעפלויגן; נאָר אַ קוק טאָן אויף מיר, און איך זאָל אויף איר קענען אַ קוק טאָן. מער נישט. איינער זאָל דעם אַנדערן זען און באַטראַכטן בלויז — אויף וויפל איעדערער איז פאַר די לעצטע דריי יאָר צוגעוואַקסן.

ביסלעכווייז לערן איך רוסיש. לייען שוין רוסישע ביכער. דעם חזנס זון, ער העלפט מיר אַרויס. די טאָכטער פון פרומע טאַטע־מאַמע, וואו איך עס מיטוואָך — זי העלפט מיר אויך אַרויס און פּרוּווט אָפּט מיט מיר רעדן אויף רוסיש.

און אָט האָב איך געקראָגן די רוסישע פּאָעטן. איך פּרוּוו לייענען פּושקינען און לערמאָנטאָוון. איך לייען און פאַרשטיי. איך פּרוּוו אַליין אָנשרייבן עטלעכע שורות אויף רוסיש און עס קומט אַרויסביים וועג.

איך שלאָג מיר אָן אויף די שירים פון המציר מאַנע. זיין שיר: „שמש אביב נטה ימה״, וואָס ווערט געזונגען מיט אַזאַ פאַרבענקטן ניגון — דער שיר רייסט מיך פון בית־מדרש אַרויס און טראָגט מיך אַוועק אין די פעלדער...

נאָר גיי זאָג איצטער, אַז די שירים האָבן מיך פון דער גמרא אָפּגעריסן און פאַרטראָגן אַהינטער קוזניצע — ביז טיף אין דער נאַכט אַריין. ניין, ס׳איז געווען די יוגנטלעכע דערוואַכונג, וואָס האָט נישט געלאָזט רוען. ס׳איז מיין יוגנט, וואָס איז ווי אין אַ שלאָפֿעכץ געלעגן איינגעוויקלט און איינגעשלאָפֿן; דאָס איז געווען די יוגנטלעכע דערוואַכונג, וואָס האָט אַ טירעלע אויסגעפּיקט אין דעם דאָזיקן נישט־געזעענעם שאָלעכץ און אַרויס אין פאַרנאַכט אַריין אויף קוזניצער פעלדער.

פון צייט צו צייט פאַרטראַגט דער רעיון אַהיים. איך האָב געזען טאַטע־מאַמע און זייער שטילן לעבן ביים רוישיקן וואַסער אונטער די מיל־רעדער. פון דער ווייטנס, ווען איך האָב מיטן דמיון דערבליקט מיין היים — איז זי אויפגעקומען פאַר מיר אין געשטאַלט פון אַ מאַמען מיט פאַרטרערטע אויגן. זי האָט צומאָל געוואונקען און געבעטן, איך זאָל צוריקקערן צו מיין היים און געבוירנאָרט. ווייל קיין שענערס פון מיין היים איז אויף גאָר דער וועלט אין זומער נישט פאַראַן; ווייל עפּעס ליבער פון מיין געבוירנאָרט איז אויף דער גאַרער וועלט נישטאָ.

— צי דען קאָן מען האָבן אַ האַרץ אויף אַ גאַנץ יאָר אַוועק פון טאַטע־מאַמע און געבוירנאָרט.

דאָס זענען געווען רגעס, ווען דאָס בלוט האָט געפּאָדערט נאָכאַמאָל טרינקען פון אייגענעם טייך; ווען ס׳האָט געצויגן דעם מהות צום ערשטן שורש. ווייל סוף־כל־סוף איז דאָך מיין לעבן געווען אַ מין נע־ונד זיין. סוף־כל־סוף האָבן דאָך מיינע וואָרצלען אין ערגעצן קיין נאָענטן גרונט נישט געפונען. דער אָנהייב פון מיין שירים־שרייבן, דער אָנהייב פון מיין געזאַנג — האָט מיר קינדערשע פליגל אונטערגעבונדן אונטער די אָרעמס, און רק ס׳האָט געגלוסט צו די הימלען; רק ס׳האָט געצויגן אָפּצערייסן די טריט פון דער ערד.

פונדעסטוועגן, איעדעס מאָל, ווען כ׳האָב אָנגעהויבן מאַכן פלענער אַהיימצופאָרן, בלייבן אַ ביסל צייט מיט טאַטע־מאַמע אַרום מיל — האָט מיך אַרומגעכאַפּט אַ שטילער פּחד; האָט עס מיין לעבן צונויפ־געדריקט. איך בין צייטיק געוואָרן און אַראָפּגעפאַלן פון היימישן בוים. איך בין אָבער אויך צייטיק געוואָרן און דאָס שטעטל קוזניצע ווערט אַלץ מער איינגעשרומפּן; ענג ווערט מיר אין דעם, ווען דער זומער גייט אַוועק; ווען דער האַרבסט ברענגט די הימלען נידעריקער אַראָפּ צו דער ערד; ווען אין פעלד פאַרנעם איך אַ געוויין, גלייך ווי דאָס אָפּגעשניטן און פאַרטריקנט פעלד אַליין וויינט און בעט, די האַרבסטיקע נעפּלען זאָלן זיי פאַרשלייערן. אַזוי וויינט עס אויך אין מיר. איך וואַרט אויף אַ ווייטן רוף; וואַרט אויף אַ האַנט, וואָס זאָל מיך נאָך ביז ווינטער פון קוזניצע אַרויספירן.

איז דאָס געשען:

ווידער מיין חבר יצחק דעם רבס. ער האָט חתונה געהאַט. גוט איז אים; נאָר געבליבן איז ער — „האַלב וועג אָפּגעגאַנגען״ — דעריבער, מיט דער צושטימונג פון זיין יונגער, טרייער וויב, פאָרט ער אויפן

ווינטער קיין ווילנע שטודירן, בעט ער, איך זאָל מיט אים מיטפאָרן. ביידע אינאיינעם ווען מיר... ביידע אינאיינעם אין דער גרויסער וועלט אַריין — אין דער גרויסער ווילנע.

איז די היים מיינע, קוזניצע, און די היים (מיינע, ליפעס מיל — ביידע היימען זענען פאַר אַמאָל ווי אין נעפל פאַרשוואונדן. די גרויסע שטאָט... ווילנע, ירושלים דליטא, האָט צו מיר מיין חבר אַנטקעגן אַרויסגעפירט. אַ פאַרגאַפטער האָב איך פאַרנומען פון ווייטן מיין חברס רוף.

ווילנע, ירושלים דליטא — ווי שיין איז דער וועג אַהין!

קאַפּיטל איינאונפערציק

קיין ווילנע!

באַלד וועט מיר ווערן אַכצן יאָר. באַהאַוונט אין גרעסטן און וויכטיקסטן טייל תּלמוד, פּוסקים; בין צוגעגרייט צו נעמען סמיכה אויף רבנות. כאָטש איך פאַרשטיי גוט העברעיש, לייען שוין אויך רוסישע ביכער — בין איך נאָך אַלץ אַ פאַרבלאָנדזשעטער אין דעם תּלמודישן ווילדוואַלד; מיט דעם רעיון אין אַ וויטן עבר.

און פונדעסטוועגן, אין איין טאָג האָב איך דערשפּירט ווי מיינע טריט זענען אַרויס פון אַלטן בית־מדרש; מיינע טריט שטייען ביים ראַנד פון אַן אָפענער און, דוכט מיר, ליכטיקער וועלט.

— נישט אַ ביסל שוין צו אָפן און צו ליכטיק?

— יאָ, אָפן, ברייט, ווי דער ברייטער, אָפענער ים, וואָס רופט אַמאָל דעם פאַרגאַפטן ביי זיינע ברעגעס, ער זאָל שפּרייזן אין זיינע טיפענישן אַריין.

דעם נייעם שנור, וואָס מיינע פיבערדיקע הענט האָבן אָנגעכאַפּט און האַלטן שטאַרק — ער קומט פון מיין מהות אַרויס און ווערט פאַרפאַלן אין אַ ווייטער און פרייער ווייט. העברעישע שירים שרייב איך. זייער תּמצית — וועלט און יידיש פאָלק. שירים שרייב איך, און אין זיי — מיין בונד מיטן פרילינג; ליבשאַפט צו דער ערד, ווען זי שטייט אויף צום לעבן. איך לייען ספרי־חול און קריטיקיר נישט שטאַרק דעם תּוכן. דער געדרוקטער ספר רופט ביי מיר אַרויס דרך־ארץ. סיי יהודה־לייב גאָרדאָנס לעסטערונגען און סיי מיכה־יוסף לעבענזאָנס ליריק — ביידע זענען ביי מיר הייליק, ווי די הייליקע ספרים, וואָס פון זיי הייב איך אָן אָפּצוקערן מיין פּנים. אַ שפּאַר ביסל וועלטלעכע ידיעות האָב איך אָנגעזאַמלט, אַליין גאָר נישט פילנדיק, ווי אַזוי דאָס איז צו מיר געקומען. אָט לייען איך טאָלסטאָיען, טורגעניעוון; לייען נעקראַסאָוון, פּושקינען און

לערמאָנטאָוון. האָב שוין אַפּילו אין מיין פאַרמעגן די דיקע ביכער פון פּושקין און לערמאָנטאָוו. אי נאָענט אי ווייט זענען מיר די וועלטן, וואָס איך דערבליק דורך דער רוסישער ליטעראַטור. אמת, דערוויל זענען מיר יענע וועלטן נעענטער ווי די, וואָס קוקן צו מיר אַרויס פון פּרץ סמאָלענסקינס ספרים אַרויס. דאָרטן, ביי די נישט־יידן, זע איך צומאָל מיין אייגענע ערד. מיין מיל, לאַנקעס און ביימער אַרום מיל, וואָס וועקן ביי מיר גאָר אָפט אַזאַ בענקשאַפט און פיינלעכע נאָגעניש.

יאָ, די מיל קומט גאַנץ אָפט ווידער אַרויס פאַרן דמיון; פון גאָר דער ווייט קומט זי צו מיר אַרויס. איך זע מיין טאַטן, שוין אַ ביסל אַן איינגעבויגענער, אין שווערע שטיוול טרעט ער שווער דעם וועג פון מיל אין שטעטל אַריין: — ער פאַרזייט זיין זאָרג אויף דעם וועג פון מיל אין שטעטל אַריין.

איך זע אויך די צאַרטע, שמאָלפּנימדיקע, שמאָלפּלייציקע מאַמע, אויך שוין געעלטערט און איינגעשרומפּן פאַר דער צייט; מיט איר האַסטיקן טראָט איילט זי אויך נאָך עפּעס אין שטעטל אַריין. זי איז מיט יאוש פול צוליב אירע נאָך גאָר יונגע קינדער, וואָס האָבן זי אַליין געלאָזן צווישן די באַיאַרנטע ביימער אַרום מיל.

און פונדעסטוועגן, פונקט ווי צוריק צום ים־התלמוד און צו די פּוסקים קאָן איך שוין נישט ווידערקערן מיטן גאַנצן הארצן, אַזוי קאָן איך מיין היים, ליפּעס מיל, נישט פאַרוואַרצלען מער ביים ראַנד פון לויכטנדיקן סטאַוו. כאָטש אַ נאָגנדיקע בענקשאַפט וועקן ביי מיר אויף אַלע ווינקעלעך פון וואַנען מיינע קינדער־יאָרן און שפּעטער די יינגלשע יאָרן האָבן געהאַט זייער יניקה. ווייטער, ווייטער, סיי פון בית־מדרש און סיי פון מיין היים רופט אַ שטים. אַ יונגע שטים רופט, און דאָס האַרץ גייט נאָך דער ווייטער, באַקאַנטער און פאַרט אומבאַקאַנטער שטים.

— באַקאַנט — ווייל די שטים קומט ווידער פון מיין חבר יצחק דעם רבס, וואָס האָט, חתונה־האָבנדיק, מיך אַליין איבערגעלאָזן אין שטעטל קוזניצע; און איצטער רופט ער מיך, איך זאָל מיט אים אַוועק קיין ווילנע, וואו עס וואַרט געוויס אויף אונדז דער געטרייער וועגוויזער, וואָס וועט אונדז אַרויספירן צום געגרייטן דרך־הישר.

מיין חבר יצחק דעם רבס, וואָס האָט זיין זיווג געפונען אין סוכאָוואָליע, אין גראָדנער גובערניע; זיין זיווג אין געשטאַלט פון אַן אשת־חיל — זי האָט אים נאָך דער חתונה אונטערגעגעבן חשק, ער זאָל

פאַרן קיין ווילנע לערנען וועלטלעכע לימודים און קומען צו אַ תכלית. רופט מיך איצטער דער חבר, איך זאָל צו אים אַרויסקומען אויפן וועג. אינאיינעם — קיין ווילנע. אינאיינעם וועט דער כּוח זיין וואָגיקער. אינאיינעם, מיט צווייענדיקע פעיקייטן, וועט אַלץ אָנקומען גרינגער. מען וועט גאַר אין אַ קורצער צייט דערגרייכן צו אַ זעקסטן, צו אַן אַכטן קלאַס גימנאַזיע. דערנאָכדעם — אוניווערזיטעט. און דערנאָכדעם — — —

בין איך אים אין שפּעטן האַרבסט אַנטקעגנגעקומען. אינאיינעם זענען מיר אין שפּעטן האַרבסט אָנגעקומען קיין ווילנע. נאָך אין דעם אייגענעם טאָג געפונען אַ חדרל אין אַן אומריין געסל און נאָך אומריינער הויז. אַ חדרל, פיר שפּאַן אויף פיר שפּאַן, מיט צוויי אומריינע, האַרטע געלעגערס. דאָס אַלץ — פאַר דריי רובל אַ חודש. מיין חבר האָט באַצאָלט פאַרן חודש דירה־געלט, און איך — — איך האָב באַטראַכט מיין חבר; געקוקט אין זיינע בלויע אויגן אַריין, באַטראַכט זיין קינדישן וואוקס און קיילעכדיקן קאָפּ, און מיך האָט אָנגעכאַפּט אַ צער פאַר אים. ער האָט געבענקט צוריק. ער האָט אין שטעטל סוכאָוואָליע געלאָזן זיין יונג ווייב, וואָס איז צו אים געווען אי געליבטע, אי מאַמע; אי חבר, אי אונטערשטיצער. איצטער, אין די ד' אמות פון אומריינעם צימערל, אין אַ שמוציק ווילנער געסל, האָט עס אים אויסגעוויזן, גלייך ווי ער וואָלט פאַרלאָזן אַ וועלט פון אַלדאָס גוטס, געקומען קיין ווילנע און אַליין נאָך צוגעצאָלט, מען זאָל אים אין תּפיסה אַריינעמען.

מען האָט איינגעקויפט אַלערליי לערנביכער אויף רוסיש: גראַ־מאַטיקעס, אַריטמעטיקעס, היסטאָריעס און געאָגראַפיעס. אָבער די נייע תורה איז דערווייל נישט געקראָכן אין קאָפּ אַריין. איך האָב אָפט באַמערקט מיין חברס אויגן פאַרלאָפענע מיט טרערן. צווישן אים און מיר האָט מען איצטער געקאָנט אַרויסזען דעם שטאַרקן מהלך. נישט אַזוי אין יאָרן, נאָר אין דעם, וואָס ער איז שוין געווען נישט אַליין, און איך בין געקומען פון מיין ניי געפונענער היים, ווי אַ פויגל, וואָס איז פון איין שטייג אַרויס און קיין צווייטע שטייג נאָך נישט געפונען. די ערשטע טעג האָט די שטאָט ווילנע, ירושלים דליטא, פאַרכאַפּט דעם מהות. אַ גרויסע שטאָט, לויט אונדזער דעמאָלטיקן באַגריף; אַ שטאָט, וואו תורה און השכּלה גייען ביידע, ווי צוויי טייכן, זייט ביי זייט. אַ שטאָט, וואו צניעות און הפקרות, פרומקייט און אַפּיקורסות — אַלץ אין איינעם האָט אַ וואוינאָרט אין די שמאָלע „זאַולקעס" אַרום שול־הויף.

עס נעמט אָן אַ חשק אַריינצוקוקן אין די ווילנער קלויזן; אַ קוק טאָן אויף די ווילנער קלויזניקעס; דערקענען אין זיי מיין אייגן געשטאַלט. און גאָר אויסטערליש איז דער שולהויף פאַרפּרודזשעט מיט אָרעמקייט, וואָס ליגט אויסגעלייגט אויפן גליטשיקן ברוק. מאַרקזיצערקעס, שרייער־קעס, שילטערקעס, וואָס פאַרקויפן באָב און בייגל, פאַרפוילטע עפּל, פיש, קיכלעך און פּלעצן. בעטלער, וואָס רייסן די פּאָלעס פון דורכגייער; קרעמלעך, ווי אייטערדיקע וואונדן אויף אומריינע לייבער, און איבער דעם אַלעמען — דאָס שאַלן פון די לומדי־תורה, זייער געזאַנג, וואָס קומט פון די קלויזן אַרום דער גרויסער שול. לומדי־תורה אין די קלויזן פון די שמאָלע געסלעך און טיפע הויפן — אין די פאַרעיפּושטע הויפן...

— איז דאָס ווילנע? ירושלים דליטא?

מען פאַרציט אַ שמועס מיט אַ קלויזניק, און גאָר גרינג איז אויפ־צודעקן די ספיקות, וואָס לאַקערן און לויערן אין די מוחות פון די דאָזיקע מתמידים, אַרויסזינגער, אַרויסשרייער און פאַרשרייער דעם חוצפּהדיקן „פאַרוואָס?"... „צוליב וואָס?"

— צוליב וואָס דערלאָזן יונגע יאָרן זאָלן אַוועק אויף וויסט און אויף ווי?...

קומענדיק פּנים־אל־פּנים מיט די ווילנער קלויזן און קלויזניקעס, פאַרדריסט נישט — הלמאַי מען האָט אַליין גענומען און געמאַכט אַזאַ דרייסטן שריט; אַליין גענומען און אָפּגעטרעטן פון קוואַל, וואָס האָט ביז איצטער אָנגעזעטיקט ס'האַרץ מיט אַ זיסן ווייטיק; אָנגעפילט דעם מוח מיט אָנגעצונדענע חלומות. כאָטש ווילנע האָט גלייך ביים אַריבער־טרעטן איר שוועל אויפגעדעקט פאַר מיר איר קבצניש געשטאַלט, אויפגעדעקט פאַר מיר אַ שרייעדיקע אָרעמקייט, אַ מענטשן־געווימל, וואָס איז פאַריאָגט אין הוילער וואָכעדיקייט — האָב איך פונדעסטוועגן געשפּירט, אַז מיט דער צייט וועלן פאַר מיר אויך ווערן אַנטפּלעקט ייינקעלעך אַזעלכע, פונוואַנען ס'וועט צו מיר אַרויסבליקן דאָס אויס־געחלומטע געשטאַלט; וואָס וועט פאַר מיר עפענען אַ טיר צום נייעם לעבן, וואוהין דער חוש פירט מיך.

אין סטראַשונס ביבליאָטעק, אַז איך בין אַריין; די ביבליאָטעק וואָס פאַרנעמט אַ צווייטן שטאָק אויפן אַלטן שולהויף, זייט ביי זייט מיט דער אַלטער ווילנער שול — דאָרטן האָב איך געזען שווייגנדיקע בחורים זיצן איבער וועלטלעכע ספרים; פאַרטיפטע אין די דאָזיקע

ספרים, און אין איעדן פון די דאָזיקע שווייגער האָב איך דערקענט מיין אייגן געשטאַלט. די וועלטלעכע ספרים אין די פּאַלעצעס האָבן ערנסט צו מיר געקוקט. ערנסט — אָבער נישט פרעמד.

און מיין טייערער חבר?

די בענקשאַפט אַהיים האָט אים געניאָגט. מיין חבר איז אויס־געלאָשן געוואָרן מיטן אָנקומען קיין ווילנע. דאָ ערשט האָט ער באַגריפן, ווי ווייט דער נייער, אָנגעצייכנטער ציל איז ווייט פון אים — באשר ער איז נישט אַליין. באשר ער באַדאַרף ווערן אינגיכן אַ פּאָטער. די צוקונפטיקע מוטער, זיין יונג ווייב, כאָטש זי אַליין האָט אים דערמוטיקט צו פאָרן קיין ווילנע — זי בענקט אויך נאָך אים. ממש דאָס חיות איז אין אים אויסגעגאַנגען, און זיין שוואַכער, צאַרטער גוף האָט אָנגעהויבן נאָכצוגעבן. ברויט מיט טיי, אונדזער טעגלעכע שפּייז, איז נישט גענוג געוועזן אויפצוהאַלטן שטאַרק דעם גוף, ער זאָל קאָנען ביישטיין די כוואַליעס פון לעבן, וואָס האָבן געשלאָגן אין זיין צאַרטן גוף. ער איז קראַנק געוואָרן, נישט קאָנענדיק ביישטיין דעם נייעם, שווערן אָנהייב, צו וועלכן ער האָט מיך, דעם יינגערן, אַרויסגעפירט.

מיר איז קלאָר געוואָרן, אַז מיין חבר וועט מוזן פאַרלאָזן ווילנע. און איך, אַן קיין שום מיטלען; אָן אַ גראָשן אויף דער הוצאה, אויב איך וועל נישט באַצייטנס אָנהייבן זוכן אַ שטיקל מקום־מנוחה — וועל איך, מיטן אָנקומען פון ווינטער, באַדאַרפן שלאָפן דרויסן. פון דער היים האָב איך נישט געקאָנט פאָדערן קיין הילף. די היים האָט איר ווייט פאַרוואָרפענעם זון נישט געקאָנט העלפן פון דער ווייטנס. מיין היים האָט נאָר געהאַט געטרייע אָרעמס, ווען אַ קינד איז געקומען צו איר אין די אָרעמס. די היים האָט געקאָנט דערנערן דעם הונגעריקן, צוטוליען דעם עלנטן; מקרב זיין און ענגשאַפט געפינען אַ געלעגער. אָבער די היים איז שוין מער קיין היים נישט געוועזן פאַר דעם, וואָס איז מיטן שטורעם אַוועק.

אַזוי האָב איך צומאָל געשפּירט אין ווילנע: — גלייך אַ שטורעם האָט מיך אַהין פאַרטראָגן; אין ווילנער ענגע גאַסן האָט דער שטורעם מיך אָפּגעלאָזן; אין ווילנער אָרעמקייט, אין ווילנער בעטלער־וועלט אַריינגעשליידערט. צו ווערן אַ בעטלער — זעט מיר גאָר שוידערלעך אויס.

דעריבער, כאָטש פאַר דער דירה איז געוועזן באַצאָלט פאַר אַ גאַנצן חודש, בין איך פונדעסטוועגן באַצייטנס אַוועק זוכן אַ בית־המדרש, וואו

מען זאָל מיך בלויז לאָזן נעכטיקן. מען זאָל פאַר מיין נעכטיקן אין בית־המדרש פון מיר קיין תורה און פרומקייט נישט פאַרלאַנגען. און מכּוח עסן — דאָס וועט שוין זיין די לעצטע און שפּעטערדיקע זאָרג.

איך האָב געפונען אַזאַ בית־מדרש אויף נאָווי־שוויאַט. אַ קאַלטער בית־מדרש אין אַ האַלבן קעלער, וואו שווערע אַרבעטער און באַלעגאַלעס האָבן געדאַוונט. דער יונגער שמש, אַ בלאָנדער אויסגעדינטער סאָלדאַט — ער האָט מיך גוט פאַרשטאַנען. אויסער דעם, וואָס ער האָט מיר דערלויבט צו שלאָפן אין בית־מדרש, האָט ער נאָך צוגעזאָגט צו קריגן פאַר מיר פון ערגעצן צוואַנציק קאָפּיקעס אַ וואָך.

— האָב איך דען מער געקאָנט פאַרלאַנגען פון מיין מזל אין יענער צייט.

אָבער מיין חבר איז אַוועקגעפאַלן צו בעט. אויפגעמונטערט האָט אים בלויז די האָפענונג, אַז ער וועט בקרוב פאָרן צו זיין טרייער ווייב, אין זיין נייער וואַרעמער היים.

דער ווינטער איז אָנגעקומען, און איך האָב שוין מיין געלעגער אַריבערגעטראָגן אין קאַלטן בית־המדרש אַריין, וואָס אויף נאָווי־שוויאַט.

אין אַזאַ קאַלטן פאַרטאָג האָט מיין חבר יצחק דעם רבס געזאָלט אָפּפאָרן פון ווילנע צוריק קיין סוכאָוואָליע, זיין היים. איך בין געקומען אים אַרויסבאַגלייטן. אַ גאַנצע נאַכט געוואַכט מיט אים. געהאָלפן אים איינפּאַקן זיין קופערטל, און נאָך אַ שטיק פאַרטאָג, צו פוס, איך מיטן קופערטל אויפן אַקסל, זענען מיר שוויגנדיק געגאַנגען דורך ווילנער גאַסן, וואָס פירן צום ווילנער וואָקזאַל.

ער איז אַוועק קיין סוכאָוואָליע אָנצוהייבן זיין לעבן, ווי אַ העברעישער לערער אין שטעטל, און איך — אַ באַטריבטער בין איך אַוועק אין קאַלטן בית־מדרש, וואָס אין אַ קעלער אויף נאָווי־שוויאַט.

קאַפּיטל צוויייאונפערציק

הונגער, נויט און קעלט

כאָטש אין האַלב־פינצטערער קלויז אויף נאָווי־שוויאַט איז מיין מקום־מנוחה, אָבער אַ טיר צו אַן אָפענער וועלט, ווילנער וועלט, האָב איך פריי. די עטלעכע גמרות, אין די פּאָליצעס פון דער אָרעמער קלויז, מאָנען באַשיידן: „קוק אַמאָל אין אונדז אַריין; בלעטער אונדז אַ ביסל...” דער קאָפּ איז נישט מער מיט זיי.

ווינטער. קאַלט. איך בין נישט געווינט וואַרעם אָנגעטאָן. פאַר די צוואַנציק קאָפּיקעס אַ וואָך, וואָס דער גוטהאַרציקער שמש קריגט פאַר מיר אין ערגעצן, זיי סטייען אויף שוואַרצן ברויט, אויף טיי אָן צוקער און אויף אַ ווייסן, פאַפּירענעם קראַגן, וואָס איך בייט איינמאָל אין צוויי וואָכן.

איך שלאָף אין קלויז. האַרטע באַנק אונטער דער זייט; אַן אַלטער טלית צוקאָפּנס; מיין אייבערבגד און אַ פּאָר אַלטע פּרוכתן — מיין צודעק. איז קאַלט ביינאַכט. איך שלאָף אין די קליידער, און ס׳איז קאַלט. די קלויז איז אַן אָרעמע; מען הייצט זי בלויז איין מאָל אַ טאָג, אין דער פרי — בלייבט זי סיי ווי קאַלט. אַ קעלערדיקע קעלט, וואָס קריכט אין די ביינער. די דאַוונערס — באַלעגאָלעס, וואָס שפּרינגען אַריין אין דער פרי אין אַיילעניש אין קלויז אַריינצוכאַפּן אַ דאַוונען — זיי טוען נישט אויס די שווערע טולופּן בשעתן דאַוונען.

הונגער, נויט און קעלט; הונגער, נויט און לידער.

הונגער וואָלט איך אפשר נישט באַדאַרפט דערמאָנען. וואָרעם, אַז מען האָט אַ שטיקל שוואַרץ ברויט מיט טיי צוויי מאָל אַ טאָג — הונגערט מען נישט. אָבער אין נויט איז מען פאַרט. דער גוף פאָדערט עפּעס מער. דאָס בלוט פאָדערט עפּעס מער. קומט צוהילף די בלייך געוואָרענע

יוגנט, וואָס גלוסט געזאַנג; קומט צו הילף דער נייער, כמעט שוין־אָנגעצייכנטער וועג. •

— אַ פרייער פויגל; אַרויס פון אַ טונקעלן וואַלד, אַרויס אין אַ פרייען פעלד. איז ווינטער דרויסן. איז קאַלט. ברומט צומאָל אין די געדערעם די נישט־זאַטקייט.

איך בין נישט אַליין אין דער קאַלטער קלויז. אַן אויפגעלאָפּענער לאַגער איז דאָ. נאָך אַ דריי בחורים, וואָס האָבן איבערגעריסן מיט זייער אַמאָליקן אָנהייב און האָבן נאָך נישט אָנגעקניפּט זייער לעבן אין נייעם אָנהייב. דער גוטער שמש לאָזט אַלעמען צו רו. ס׳אַרט אים נישט, אויב יונגע מענטשן וואַרעמען דעם קאַלטן איוון מיט וואַרעמקייט פון מאָגערן לייב. אַרט אים נישט, אויב מען וואַרעמט די האַרטע באַנק.

פאַראַן אין קלויז איינער אַ געוועזענער עילוי. אַ געוועזענער וואָלאָזשינער מתמיד מיט אַ קיילעכדיקן בלאָנדן און שטענדיק גוט־שמייכלענדיקן פּנים. אַ ברייטפּלייצעדיקער, פון נידעריקן וואוקס. ער האָט דער ערשטער אָנגעהויבן צו שמייכלען מיר אין פּנים מיט זיין גוטסקייט. ער קען שוין ווילנע. עלטשיק — רופן אים די אַנדערע בחורים. עלטשיק אַרט אין ווילנע. עלטשיק גייט אין דער ביבליאָטעק פון „בנות־ציון״ רוט נישט. ער איז אומעטום. פאַר אים איז נישט פאַרהוילן קיין איין און ברענגט פון דאָרטן אַלערליי ספרים אין העברעיש. עלטשיק הונגערט נישט: — ער גייט אין דער ביליקער קיך עסן; די ביליקע קיך אויף נאָוויגאָראָדער גאַס, וואו די ווילנער בעטלער קומען אָפּצועסן צו זאַט.

עלטשיק ווייסט, אַז אין ווילנע זענען פאַראַן שרייבער, וואָס שרייבן אין „המליץ״ און „הצפירה״. און עלטשיק איז אויך געווען ביים אַלטן קלמן שולמאַן, וואָס האָט שוין ממש ביי בלינד ווערן.

ווען עלטשיק האָט ביי מיר איבערגעלייענט עטלעכע נאָר וואָס אָנגעשריבענע שירים — איז ער אַריין אין התפעלות; האָט עס אים פון דער ערד אַ צי געטאָן; ממש די שכינה האָט באַלויכטן זיין פּנים... ער וועט איינרייסן די וועלט. ער מוז מיך אָוועקפירן אין דער ביליקער קיך; ער אַליין וועט פאַר מיר נעמען ברויט און אַ טעלער געקעכץ, איך זאָל נישט באַדאַרפן שטיין אין דער ריי מיט די נאָוויגאָראָדער בעטלער.

ער, עלטשיק, וועט מיך באַקאַנט מאַכן מיט די שרייבער פון „המליץ״ און „הצפירה״, איך זאָל פאַר זיי לייענען מיינע לידער.

— איר וועט נישט אויסהאַלטן, אויב איר וועט כסדר עסן שוואַרץ

ברויט מיט טיי אָן צוקער, און נישט עסן, באַטש איינמאָל אַ טאָג אַ טעלער געקעכץ.

ער האָט מיך איינמאָל מיט געוואַלט אַוועקגעפירט אין דער ביליקער קיך. האָב איך נישט געקאָנט סובל זיין דעם ריח, וואָס האָט געשלאָגן פון יענער קיך און דעם עולם שנאָרער, וואָס האָט מבוהלדיק געכליאָבעט פון די שיסלען.

דערפאַר זענען מיר אַריין אין קאָפּ די מעשיות וועגן די שרייבער, וואָס ער קען. ער האָט זיי בפירוש אין ביבליאָטעק „בנות־ציון" געטראָפן; געגעבן זיי די האַנט. ער האָט מיט זיי גערעדט... ער ווייסט אַפילו, וואו זיי לעבן:

— גאָנטשאַר שרייבט אין „הצפירה". ער איז אַ האָרבאַטער. ער איז געראָטן אין משה מענדלזאָן. אים קאָן מען טרעפן אין אַ קלויז אַרום שולהויף. און דער „המליץ"־שרייבער מאַרקוליס, וואָס זיין אמתער נאָמען איז גאָרעליק, ער וואוינט אַליין אין אַ שטוב, וואָס די באַלעבאַטים זענען אין אויסלאַנד אַוועקגעפאָרן אויף ווינטער.

זענען מיר אין איין פרימאָרגן אַוועק באַגעגענען גאָנטשאַרן, וואָס שרייבט אין „הצפירה"; וואָס האָט אַ האָרב און זעט אויס ווי משה מענדלזאָן. מיט אַ האַרצקלאַפּ בין איך געגאַנגען.

עלטשיק האָט מיר דעם גאַנצן וועג אונטערגעגעבן מוט און באַגייסטערט:

— איר וועט זען, ער וועט אונדז גוט באַגעגענען. איר וועט זען, ער וועט אייערע שירים לייענען און זיי וועלן אים געפעלן ווערן.

— אָט איז ער!

האָט עלטשיק מיר אָנגעוויזן אויף אַ נידעריק־געוויקסיקן און האָרבאָטן יונגנמאַן, וואָס איז געווען איינגעשפּאַנט אין שווערע תפילין, אויף זיין אָרט אין מזרח־וואַנט. ס'איז געווען אין צייט פון צווייטן דאַוונען, ווען מיר זענען אין קלויז אַריינגעקומען. אין קלויז זענען געווען אַ צוויי, דריי מנינים מתפללים.

— דאָס איז גאָנטשאַר... מיר'ן דאָ וואַרטן, ביז ער וועט אונדז דערזען. איר וועט זען, ער וועט מיך דערקענען און אַראָפּקומען צו אונדז.

אַזוי איז דאָס געווען. גאָנטשאַר, דער שרייבער פון „הצפירה", איז אַראָפּגעקומען צו דער טיר, וואו מיר זענען געשטאַנען. ער האָט עלטשיקן באַגעגנט ווי אַן אַלטן באַקאַנטן. אַ זייער קלוגן פּנים האָט גאָנטשאַר

געהאַט, מיט אַ סאַרקאַסטישן שמייכל אַרום מויל. ער האָט מיר געגעבן שלום און געפרעגט, ווער איך בין.

— דאָס איז אַ יונגער משורר — האָט עלטשיק מיט שטאָלץ מיך פאָרגעשטעלט — ער שלאָפט אין אַ נאָווי־שוויאַטער קלויז. ער וויל אייך לייענען זיינע שירים.

מיר האָט דאָס פנים געפלאַמט. אַ היץ איז מיר דורכגעלאָפן דורכן לייב. ס'איז מיר גאַנץ נאַטירלעך אויסגעקומען דאָס וואָס דער שרייבער פון „הצפירה" איז דאָ אין קלויז און דאַוונט נאָך אין שווערע תפילין. אפשר מוז ער דאָס; אפשר איז ער נאָך אויך אין אַזאַ מצב, ווי איך...

— קומט אַריבער ביינאַכט אַהין, וואו איך וואוין, און ברענגט מיט אייערע שירים — האָט גאַנטשאַר מיט אַ שמייכל מיר געזאָגט.

הייסט עס, ער האָט ערגעץ־וואו אַ דירה, און פונדעסטוועגן קומט ער אין בית־מדרש אַריין דאַוונען; איז מיר אַ ביסל קשה געווען די זאַך. ער איז מיר געפעלן געוואָרן.

עלטשיק האָט אין דעם געזען אַ גרויסן נצחון:

— ער איז אַ גרויסער שרייבער; ט'זיין גוט, אויב אים וועלן נאָר אייערע לידער געפעלן זיין. מאָרגן גייען מיר צו מאַרקוליסן, דאָס הייסט — צו גאַרעליקן.

מיט דעם אייגענעם אימפעט האָט מיך עלטשיק אין אַ פּראַסטיקן בייטאָג אָוועקגעפירט אויף רודניצקער גאַס, וואו אויף אַ צווייטן שטאָק פון אַ געמויערט הויז האָבן מיר באַדאַרפט געפינען דעם שרייבער גאַרעליק, אָדער מאַרקוליס.

נאָך אויף די טרעפּ זייענדיק האָבן מיר דערהערט אַ שטים, אַ גמרא־ניגון, וואָס זינגט נישט, נאָר שרייט מיט התלהבות אַרויס אַ געגראַמטן העברעישן שיר. מיר זענען בידע געבליבן אויף די טרעפּ מיט אַ פּאַרטייעטן אָטעם און געהערט: ביאַליקס שיר „אל האגדה" האָט מען געזונגען מיט התלהבות. מען האָט געהערט טריט, וואָס שפּאַנען איבער דער שטוב, און דאָס געזאַנג — איינמאָל און נאָכאַמאָל, און אַלץ מיט מער התלהבות.

עלטשיק האָט אָנגעקלאַפּט. די טיר האָט געעפנט אַ בלייכער, הויכער בחור מיט איינגעפאַלענע באַקן און ברענענדיקע אויגן. ווען ער האָט געריידט, איז אַ פּאַרע געגאַנגען פון מויל. אין אַ נישט־געהייצטער, גרויסער שטוב איז ער געווען, און האָט מיט התלהבותדיקן געזאַנג

פאַרטריבן די קעלט. ער האָט אונדז אויפגענומען מיט אָפענע אָרעמס.

ווען עלטשיק האָט מיך פאָרגעשטעלט ווי אַ „יונגן משורר", האָט גאָרעליק געהייסן תיכּף לייענען:

— נעמט אַרויס אַלע שירים, לייענט, און איך וועל הערן.

ס'האָט מיר געציטערט צאָן אָן צאָן סיי פון קעלט און סיי פון אויפרעגונג, בעת איך האָב אים מיינע שירים פאָרגעלייענט.

— איר וואַקסט אַ משורר — האָט גאָרעליק מיר געקלאַפּט אין פּלייצע — וואו וואוינט איר? יאָ, אין נאָווי־שוויאַטער קלויז... איך וועל קומען אייך זען.

דערוואַרעמטע פון זיינע רייד זענען מיר ביידע, עלטשיק און איך, טאַנצנדיק און אונטערזינגענדיק געגאַנגען איבער די ווילנער גאַסן.

— מיר וועלן נאָך גיין צו קלמן שולמאַן, איך וויל, איר זאָלט אים זען. ער איז שוין אַ זקן. אָבער איך וויל איר זאָלט אים זען — האָט עלטשיק געמינטערט.

נישט באַשערט געווען צו באַגעגענען קלמן שולמאַנען, וואָס איז דעם אייגענעם ווינטער געשטאָרבן. אָבער עלטשיק — זיין טרחה איז נישט געווען אַרויסגעוואָרפן. ער האָט פאַר מיר נאָך ברייטער געעפנט די טיר צו אַ פרייער וועלט און געהאָלפן גרונטפעסטיקן דאָס לעבן, וואו אַ זינגעוודיקער בין איך סיי־ווי־סיי אומגעגאַנגען — כאָטש אַ שלעכט־באַקליידטער און נישט־דערעסענער.

אין יענער צייט האָט דער וואַרשעווער פאַרלאַג „אחיאסף" אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן אַ וואָכנשריפט אין העברעיש — דעם „הדור" און אַ וואָכנ־שריפט אין יידיש — „דער יוד". אויך די דאָזיקע צוויי שריפטן האָט עלטשיק גלייך ערגעץ פאַטשאַפּעט און זיי געבראַכט אין בית־מדרש אַריין. אין „יוד" האָב איך צום ערשטן מאָל באַגעגנט די נעמען: שלום אַש און אברהם רייזען.

עלטשיק האָט מיך שטאַרק צוגערעדט, איך זאָל שיקן מיינע שירים אין „הדור" אַריין:

— דוד פרישמאַן איז דער רעדאַקטאָר, און איר וועט זען, אַז ער וועט אייערע שירים אָננעמען. — — —

גוט צו באַגעגענען אַזעלכע עלטשיקס אין לעבן. גוט צו פילן די וואַרעמקייט, וואָס שטראָמט פון אַזאַ עלטשיק־האַרץ.

עלטשיק האָט פון מיר געהאַט נחת. ער האָט אָבער אויך דעם אייגענעם ווינטער געהאַט פון מיר צער, ווען מיינע כּוחות האָבן נאָכ־

געגעבן; ווען אַלע מײַנע גלידער האָבן דערשפּירט אַ מידקייט, און פֿאַר די אויגן האָט אָנגעהויבן צו שווינדלען.

— פֿאָלגט מיך, קומט אין דער ביליקער קיך; איר וועט ווערן שטאַרקער, ווען איר וועט איין מאָל אַ טאָג אָפּעסן צו זאַט.

איך האָב אים געפֿאָלגט. אַ פּאָר מאָל בין איך מיט אים מיטגעגאַנגען. ער האָט פֿאַר מיר געקריגן ברויט און געקעכץ — אָבער דאָס עסן איז מיר נישט וואויל באַקומען. צו פֿיל איז מײַן גוף געווען אָפּגעצערט.

ווען דער פֿרילינג איז געקומען האָט מיך אַ שטאַרקע בענקשאַפֿט אַרומגעכאַפּט — ביז טרערן; ביז צום פֿאַרלאַנג אַרויסצוגיין הינטער דער שטאָט — אַזוי באַגעגענען דעם פֿרילינג און אויסהויכן די נשמה אין יונגן פֿרילינג אַריין.

עלטשיק האָט מיך אָוועקגעפֿירט אין בקור־חולים, וואו איך האָב געקריגן אַ צעטל צו אַ יונגן דאָקטאָר.

דער באמת יונגער דאָקטאָר, נאָך גאָר אָן פּראַקטיק, ער האָט מיך אויפֿגענומען. האָט גוט אויסגעפּויקט מײַן אָפּגעצערטן גוף. מיט אַ טרייבל אויסגעהערט מײַנע לונגען, מײַן האַרץ... האָט אויסגעפֿרעגט, וואָס איך טו אין ווילנע. האָט אַ ביסל געשוויגן, געשמייכלט, ווי אַ פֿאָטער, וואָס שמייכלט מיט גוטסקייט פֿון קינדס חכמות און אַגב — פֿאַרפֿירט מיט מיר אַזאַ שמועס:

— אַ היים האָט איר ערגעץ?

— יאָ, מײַן היים איז אין גראָדנער גובערניע. אַ וואַסערמיל לעבן שטעטל קלעשטשעל.

— האָט איר טאַטע־מאַמע?

— יאָ.

— פֿאַראַן ביי אייך אין דער היים וואָס צו עסן?

— אָודאַי; ביי מילנער פֿעלט נישט וואָס צו עסן.

— אַ קו איז פֿאַראַן אין דער היים?

— יאָ.

— גיט זי מסתמא מילך זומערצייט?

— איך רעכן, אַז זי גיט מילך זומערצייט.

— וועט איר, יונגערמאַן, מוחל זיין, תיכף־ומיד אָוועקפֿאָרן אַהיים צו טאַטע־מאַמע אין מיל אַריין — עסן און טרינקען. און טאָמער וועט איר בלייבן דאָ אין קלויז, הונגערן און שרייבן שירים, — וועט איר גאָר אינגיכן שטאַרבן...

„גאָר אינגיכן שטאַרבן...״ נישט מער און נישט ווינציקער. אַ קאַלטער שוויס האָט אַרויסגעשלאָגן אויף מיין לייב. מיט אונטערגעבראָכענע פיס, בין איך אַרויס אין לויטערן דרויסן, און טרערן האָבן געפּלייצט פון מיינע אויגן.

איך בין אַרויס הינטער דער שטאָט, באַטראַכט דעם דרויסן, ווי ער נעמט אויף דעם פרילינג; באַטראַכט די ביימער, וואָס אָטעמען אַרויס מיט זאַפטיקן גרונט; איך האָב אַרויסגעצויגן אַ פּאָר גרינע גרעזעלעך פון דער ערד — טרערן האָבן נאָך אַלץ געקוואָלן.

„גאָר אינגיכן שטאַרבן...״ שטאַרבן וויל איך איצטער נישט...

איך האָב מיין מצב פאַרטרויט עלטשיקן. עלטשיק האָט איבער־גערעדט מיטן גוטן שמש. דער שמש האָט ערגעץ צונויפגענומען אויף רייזע־הוצאות, און אַ שוואַכער, אויסגעשעפּטער, דורכזיכטיקער, מיט אַ פלעשעלע רפואות אין קעשענע און מיט אַ פּעקל שירים אין בוזעם־קעשענע, בין איך אַוועק צו טאַטע־מאַמע.

געפירט אַהיים דעם אונטערגעבראָכענעם גוף; געפירט אים צו די גרינע לאָנקעס, אַרום ליפּעס מיל.

קאַפּיטל דרייאונפערציק

אַ קראַנקער אַהיים

געווען אַ וואָכן דריי נאָך פּסח. פון ווילנע בין איך אַרויס־געפאָרן קעגן נאַכט, דעריבער בין איך אַ גאַנצע נאַכט אַ וואַכער געלעגן אויף דער האַרטער באַנק פון דריטן קלאַס וואַגאָן. דער היים האָב איך נישט מודיע געווען, אַז איך קום. נישט געוואָלט איבערשרעקן.

די ווערטער פון יונגן ווילנער דאָקטאָר, וואָס האָט געגומען און אַ זאָג געטאָן: — „יונגערמאַן, אויב איר וועט נישט פאָרן אַהיים צו טאַטע־מאַמע, וועט איר שטאַרבן"... די דאָזיקע ווערטער זענען פּייערדיקע געשטאַנען פאַר מיין דמיון. מער פון אַלץ האָט איצטער מיין דערוואַכטע יוגנט געגאַרט צום לעבן. מיין צוריקקער אַהיים איז געווען אַ פרילינגדיקער און טרויעריקער. איך האָב נאָך קיינמאָל אין מיין יונג לעבן נישט איבער־געלעבט אַזאַ שאַרפן טרויער.

בשעת די פרעמדע פור האָט מיך אין דער פרי געפירט פון וואָקזאַל דורכן שטעטל אַהיים, צו ליפּען אין מיל אַריין — האָט מיר דאָס שטעטל זייער פרעמד אויסגעזען. אין שטעטל האָבן געלעבט מיינע ברידער, בנימין חיים און קלמן. אויך בעבל האָט געלעבט אין שטעטל. ביים אָנקומען האָב איך צו אַלעמען אָנגעקלאַפּט און באַלד אַוועקגעאײַלט אַהיים. ס'איז מיר געווען, גלייך ווי איינער, וואָס קערט זיך אום אויף דער עלטער צוריק צו זיין געבוירנאָרט פון אַ ווייט לאַנד, וואו ער האָט זיינע יונגע יאָרן איבערגעלאָזט. ווינציקער פון אַלץ האָב איך געשפּירט די יוגנט, מיינע אַכצן יאָר, ווען כ'האָב געצויגן דורך די גוישע גאַסן.

ווען דער וואָגן איז אַרויסגעקומען צו די פּלויטן און גרעבליעס, אויסגעמיטן דעם לעצטן שייער, און אַריין צווישן דיביידע שורות ווערבעס און אָלשענעביימער פון ביידע זייטן וועג; ווען דער ריח פון צעבליטן פרילינג האָט אַ שלאָג געטאָן אין בלוט אַריין, האָט עס מיך

צענומען ווי אַ קליין קינד, ווען ס'דערזעט די מאַמע. האָב געשפּירט די היץ, וואָס שלאָגט מיר אין פּנים אַריין. אַ פרילינגדיק אויסגעצירטע איז געשטאַנען די געגנט אַרום מיל. נישט מער, וואָס די שורה ווערבעס ביים סטאַוו אַנטקעגן שטוב זענען שווערער געוואָרן. נידעריק אַראָפּגענייגט די קעפּ צום וואַסער. פיש שפּרינגען פון וואַסער אַנטקעגן דער זון. גרין־גראָזיק און פרימאַרגנדיק באַלויכטן זענען די לאַנקעס אַרום. די מיל גייט. טלאָפּאַ־טלאָפּאַ — — — די מיל גייט.

פון שטוב־פענצטער באַמערקט מיין קומען. מען לויפט אַרויס אַנטקעגן באַגעגענען.

— וואָס איז דער מער, מיין זון, אַזוי גאָר אומגעריכט? — קושט מיינע באַקן די מאַמע, און כ'זע, זי איז צעשראָקן.

דער טאַטע איז אויך פאַרחידושט, וואָס — עפּעס גאָר אַזוי אינמיטן דרינען... אויף פּסח נישט געקומען, און איצטער גאָר... די שוועסטער שׂרה, די צען־יאָריקע שׂרה איז איצטער דאָס איינציקע קינד אין שטוב, זי נעמט איבער דער מאַמעס געפיל, און קוקט צו מיר אויך פאַר־וואונדערט.

אַ פרעמדער מילנער, אַ בלייך בחורל, אַ דייטשל, כּמעט אין מיינע יאָרן, ער קומט אַרויס אַ פאַרמעליקטער, מיך צו באַגעגענען.

— ער איז אונדזער מילנער, — דערציילט מיר די מאַמע, קוקנדיק צום פאַרמעליקטן בחורל — נישטאָ ווער ס'זאָל דעם טאַטן אַרויסהעלפן.

מען גייט אין שטוב אַריין. יאָ די שטוב, און נישט די שטוב. קלענער געוואָרן מיין היים, זינט איך האָב די וועלט דערזען; אין אַזאַ גרויסער שטאָט ווי ווילנע געלעבט, דעריבער איז מיין היים אי קלענער אי ליידיקער. פעלן קינדער. טאַטע־מאַמע געעלטערט געוואָרן. בסך־הכּל אַנדערטהאַלבן יאָר נישט געווען אין דער היים; נאָר אַפּנים נישט שטענדיק זענען פאַרלאָפענע יאָרן דער סימן פון פאַרגאַנגענער צייט אין מענטשנס לעבן. צומאָל לעבט מען אָפּ אַ לעבנלאַנג אין איין יאָר. האָט עס מיר אויסגעוויזן גלייך איך אַליין האָב שוין מיין לעבן אָפּגעלעבט, דעריבער איז אַלץ אַרום מיר אַזוי געעלטערט. דאָס, וואָס דער ווילנער דאָקטאָר האָט מיך אָנגערופן „יונגערמאַן" — דאָס באַווייזט גאָרנישט.

ער האָט דאָך מיר געהייסן פאָרן אַהיים — אַנישט וועל איך שטאַרבן.

דער מאַמעס האַרץ האָט נישט געערט, ביז זי איז נישט דערגאַנגען, וואָס מיר איז. איך האָב איר דערציילט, אַז מיר איז באמת גאָרנישט. אַ ביסל בלויז איבערגעכאַפּט די מאָל לערנענדיק; אַ ביסל נישט דערסען

אין ווילנע, וואו איך האָב שוין קיין טעג מער נישט געוואָלט עסן ביי לייטן:

— אגב, האָט עס מיך טאַקע געצויגן אַ ביסל אַהיים. שטאַרק געבענקט אַהיים. און די דאָזיקע רפואות אין פלעשל האָט מיר דער דאָקטאָר געגעבן. אויב איך וויל, זאָל איך איינגעמען; אויב נישט — איז אויך רעכט.

היים — איז היים. דאָס קינדערשע אין מיר, וואָס איז ערגעץ־וואו געווען פאַרשטעקט, איז אַרויסגעשפּרונגען נאָך דעם, ווי די מאַמע האָט אָנגעקאַרמעט, און אָבער און ווידער אויסגעטאַפּט אַלע גלידער מיינע; אויסגעקושט די באַקן מיינע.

היים — איז היים. נאָכדעם ווי עטלעכע טעג איז אַוועק, האָבן פאַרבאָרגענע כוחות אָנגעהויבן אויפצואוואַכן און פאַרבן ראָז מיינע בלאַסע, איינגעצויגענע באַקן. איך האָב תּופס געווען דעם ווילנער דאָקטאָרס קלוגע רייד, ווען ער, אויסהערנדיק און אויסקלאַפּנדיק מיין אָפּגעצערטן גוף; נאָכדעם, ווי ער האָט געפרעגט, צי איך האָב אַ היים און טאַטע־מאַמע — האָט ער מיך אַוועקגעטריבן אַהיים. אין די ערשטע טעג, ווען די געגנט האָט מיך ווידער אויפגענומען ווי אַן אייגענעם; ווען אַ באַרוועסער, ווי אין די יינגערע יאָרן, בין איך אַוועק איבער די לאָנקעס; כאַטש מיינע באַרוועסע טריט האָבן איצטער געשפּירט די רויקייט פון דער ערד — האָט עס מיר אויסגעוויזן, אַז אַהער געהער איך. אַ טעות געווען צו פאַרלאָזן אָט אַ דאָס געבוירנאָרט, אַוועק „קנייטשן די באַנק"; ווי אַ בעטלער קלאַפּן אין פרעמדע טירן. עס האָבן צומאָל די ביימער אויף מיר געקוקט מיט רוגזה, הלמאי איך בין אַוועק פון זיי אויף אַזוי פיל יאָרן. עס האָבן די ווערבעס ביים סטאַוו צו מיר אַפילו געקוקט מיט אַ ברוגז. ס'האָט מיך די ערשטע צייט געצויגן צו מעסטן מיט מיינע באַרוועסע טריט די לאָנקעס. פרעמדלעך איז מיר אַ ביסל געוואָרן די מיל.

דער טאַטע האָט גרייליק געוואָלט וויסן, וואָס איך טו אין ווילנע. און פאַרוואָס איך האָב אויפגעהערט עסן טעג... ער האָט געוואָלט וויסן, ווען איך וועל אַרויסנעמען סמיכה אויף רבנות. אין שטעטל האָט מען אים געזאָגט, אַז פּרץ האָט אין ווילנע עפּעס אַנדערש געלערנט. וויל ער וויסן, וואָס אַזעלכעס האָט זיין זון געלערנט.

די מאַמע, זי אויך דערקענט אין מיר אַ פאַרענדערונג. איר קומט עס אויס צום גוטן. זי קאָן מיט מיר איצטער שמועסן פון אַזעלכע ענינים, וואָס טאַקע נאָר אין אַזאַ שטאָט ווי ווילנע ווייסט מען. זי איז פאַר דער צייט געוואָרן אַ ביסל אומגלייבעריש; האָט נישט קיין שטאַרקע

אמונה אין יענער וועלט. וויל זי וויסן, וואָס מען זאָגט עפּס מכּוח יענער וועלט אין אַזאַ שטאָט ווי ווילנע.

היים — איז היים. אויף אַ ווײַלע האָב איך ווידער דערשפּירט מײַן פֿאַרוואָרצלטקייט אין דעם פּייכטן גרונט ביי ליפּעס מיל, כאָטש באַלד קומט ווידער אַ האַרבסטיקע דערפֿאַרונג: אַ היים ווערט געעלטערט און געבויגן; אַ היים ווערט אויסגעלערט ווי די פֿויגלנעסטן ווען די פֿייגל ציען אין האַרבסט אַוועק צו זומערדיקע לענדער.

— וואָס איז די מעשׂה, וואָס אויף יענער זייט בריק, ביי דער מיל, איז געבליבן אַן אָפּגעצייכנט אָרט, וואו דאָס גראָז היי־יאָר איז נישט אַרויסגעקומען; ווי די לענג פֿון אַ מענטשן איז די ערד נישט באַגראָזט געוואָרן אויף יענער זייט בריק?...

שמייכלט די מאַמע טרויעריק:

— אַ מענטש איז פֿאַראַיאָרן זומער דערטרונקען געוואָרן: אַ פּויער, וואָס איז געקומען אין מיל אַריין. האָט מען אים צו שפּעט אַרויסגענומען פֿון וואַסער און אַ טויטן געלאָזט ליגן ביי דער זייט בריק גאַנצע צוויי טעג, ביז נאַטשאַלסטוואָ האָט אים געהייסן צונעמען. פֿאַר דער צייט האָט ער אָנגעהויבן פֿוילן, אונטער אים איז דאָס גראָז ווי פֿאַרברענט געוואָרן און היי־יאָר איז שוין גאָר קיין גראָז נישטאָ אויף דעם אָרט. שוואַרץ, ווי די לענג פֿון אַ מענטש — די לענג פֿון דערטרונקענעם. אַ מורא ביינאַכט דאָרט צו גיין.

— איך האָב מורא פֿאַר דעם אָרט — זאָגט די צעניאָריקע שׂרהלע.

הייסט עס — צוגעקומען אַ פֿרישע אומהיימלעכקייט אַרום ליפּעס מיל.

דער יונגער מילנער, וואָס העלפֿט דעם טאַטן אַרויס אין מיל, דאָס יונגע דייטשל איז מיר באַקאַנט. ער איז אַ בלייכער, ווי איך, אַן אָפּגעצערטער. ווען נישט ווען שפּייט ער מיט בלוט. זײַן טאַטע, אויך אַ דייטשל, וואָס האָט אַרומגעוואַנדערט אין דער געגנט, אַ כּשוף־מאַכער געווען — ער איז שוין געשטאָרבן. זײַן טאַטע האָט אָפּגעקערט צו אונדז פֿון צייט צו צייט. אַ גוטער בעל־מלאכה געווען; געוואוסט ווי צו פֿאַרריכטן אַ מיל. איינמאָל האָט ער מיטגעפּירט זײַן בן־יחידל, אַ קליין, בלאַס יינגל — איצטער איז דאָס בן־יחידל אַ מילנער ביי ליפּען אין מיל און ווען נישט ווען שפּייט ער מיט בלוט.

ער האָט מיר ווי אַ ברודער אויסגעוויזן, געוואָרן מיר אַ חבר. ער האָט מיך פֿאַרשטאַנען, צוליב זײַן אייגענער אָפּגעצערטקייט. ביידע

האָבן מיר געגאַרט צו לעבן. איך האָב אים אין מיל אַרויסגעהאָלפן, און אין דער פרייער צייט זענען מירביידע אַוועק שפּרייזן איבער די לאָנקעס, איבער די בלאָטעס, זוכן ווײַנפּערלעך, סמאַראָדינעס.

מיטן אָנקומען פון זומער בין איך אַ ביסל געשטאַרקט געוואָרן, אָבער נישט דאָס דייטשל, דער יונגער מילנער. ער איז אײַנגעגאַנגען פון טאָג צו טאָג. אָן אַ שיעור טרויער האָט ער אין מיר דערוועקט. די מאַמע האָט אויף אים אַכטונג געגעבן ווי אויף אַן אייגן קינד. אומוואָנ־דערנדיק איבער די לאָנקעס האָבן מיר אויסגעזען ווי אַ צווילינג.

— וואַרט, וואַרט, ווען די מאַלינעס וועלן צײַטיק ווערן — האָט דאָס דייטשל מיך געמונטערט — וועלן מיר זיי קלײַבן און עסן. פון מאַלינעס קריגט מען כּוח. פון מאַלינעס עסן וועסטו אויך קריגן מער כּוח.

אַזוי האָט ער געהאַפט אויף דעם אָנקום פון מאַלינעס. קוים־קוים האָבן מיר ביידע דערצויגן די ערשטע אויפגעקומענע צײַטיקע מאַלינעס. ביידע זענען מיר אַוועק עק־וועלט ערגעץ אין די קאַרטשעס, געקליבן די צײַטיקע מאַלינעס און געלייגט אין מויל אַרײַן. ער איז גערעכט געווען — מיר איז שפּעטער אין זומער אַ סך בעסער געוואָרן. די יוגנט האָט ווידערגעקערט צו מיר אַ פאַרשעמטע, געמאַכט ביי מיר אַ חוב פאַר אַ סך טעג — נישט דערעסן; פאַר אַ סך נעכט — נישט דערשלאָפן. מען האָט געקאָשעט די לאָנקעס, און דער דרויסן, ווי גאָר אַמאָל, האָט געשמעקט מיט היי.

אין אַ הייסן זומערטאָג, שוין פאַרנאַכט־צו, אין צייט פון היי־זאַמלען, בין איך געקומען פון שטעטל. די מאַמע האָט מיר געגעבן עסן און געזעסן, ווי דער שטייגער, געקוקט צו מיר — דאָס פּנים באַלויכטן מיט פריידיקן טרויער.

פלוצלינג לויפט שׂרהלע אַריין מיט אַ געוואַלד:

— אַ גוי ווערט דערטרונקען הינטער דער מיל!

איך האָב געוואָרפן דאָס עסן, אַרויס צום וואַסער הינטער דער מיל. פויערים פון די לאָנקעס, אין איין געלאָף, איילן צום וואַסער, טייטן מיט די פינגער צום וואַסער און קיינעם פאַלט נישט איין צו גיין ראַטעווען דעם דערטרונקענעם.

איך זע ווי אויף איין אָרט, נעענטער צו די וואַסער־רעדער, קומען בלעזלעך אַרויף צום אייבערפלאַך פון וואַסער. נישט וואַרטנדיק האָב איך אַראָפּגעוואָרפן די קליידער, אַריין אין טייך, אַוועקגעשוואומען צום אָרט, וואו בלעזלעך זענען אַרויפגעקומען; אויף אַ ווייל אַרונטער אונטערן

וואַסער און אַרויסגעקומען צוריק מיט אַ יונג — אַ ריז, — האַלב טויט — דריי מאָל גרעסער פון מיר. ס'איז געלונגען אים אַרויסצוברענגען פון דער טיף, וואו פויערים האָבן באַגעגנט און אים צוגענומען פון מיר, אַרויסגעטראָגן צום גראָז. מען האָט דעם דערטרונקענעם געטרייסלט, אַרויסגעשאָקלט פון אים דאָס וואַסער. ער איז געקומען צום לעבן. די שמחה איז געווען גרויס.

מיטאַמאָל קומט אַ גרויסער פויער, אַ בלינדער אויף איין אויג, פאַלט אויף די קני פאַר דער מאַמען און קלאָגט:

— זיי מיר מוחל, לייבטשיכע, איך האָב דיך היינט באַליידיקט. דו ביסט אַ הייליקע, לייבטשיכע, ווייל גאָט האָט מיך תיכף באַשטראָפט. זיי מיר מוחל; זיי מיר מוחל... — האָט ער, שטייענדיק אויף די קני, געקושט דער מאַמעס הענט.

די מאַמע האָט געוויינט פאַר פרייד:

— איך בין דיר מוחל, מוחל, שטיי אויף פון דער ערד.

אַז דער דערטרונקענער איז געקומען צום לעבן, האָט ער אויך מיט אַלע כּוחות געצויגן די הענט צו דער מאַמען, און געבעטן, זי זאָל אים מוחל זיין.

דער פויער האָט דערציילט פאַר „דער וועלט", ווי ער האָט דעם מילנערס ווייב אין דער פרי באַליידיקט; בשעת ער האָט געבעטן דעם שליסל צום פאַרשלאָסענעם בריק, וואָס דער באַלעגוף פון מיל האָט איבערגעלאָזן ביים מילנער אין שטוב, ווייל דער באַלעגוף נעמט צוואַנציק קאָפּיקעס פאַר איעדער פור היי, וואָס מען פירט אַריבער איבער דער בריק. ווען ער האָט געבעטן ביים מילנערס ווייב, זי זאָל אים געבן דעם שליסל, און זי האָט עס נישט געטאָן —האָט ער זי געוואָלט שלאָגן... גערופן מיט מיאוסע ווערטער... דערומעד האָט עס אים גאָט באַשטראָפט.

מיך האָט ער גענומען אויף די הענט, געקושט און באַגאָסן מיט טרערן:

— מיין בן־יחיד האָסטו געראַטעוועט. דו, אַזאַ בלייכער, אַזאַ שטשופלער, האָסט אים, דעם גרויסן, אַרויסגעראַטעוועט. אייביק וועל איך עס דיר געדענקען.

האָב איך דערפאַרן, אַז אויך אין דער אייגענער היים בין איך אַ דערוואַקסענער; האָב איך דערשפּירט די כּוחות, וואָס האָבן מיר אַזוי אויסגעפעלט אויף דער פרעמד.

אין יענע טעג, ווען איך בין מיטן רעיון אַוועק צוריק, געוואָלט

צוזיפנעמען מיינע פינף יאָר אויף דער פרעמד; טעג־עסן, התמדה, סדרים, גמרא, פוסקים, מדרש, אַזוי פיל אַנדערע רבנישע ספרים — אַז איך האָב דאָס אַלץ געוואָלט צונויפנעמען און איינפּאַסן עס אַרום ליפּעס מיל — האָב איך פאַר דעם קיין אָרט נישט געפונען. האָב איך בחוש געזען, ווי די גאַנצע תורה, וואָס איך האָב אָנגעזאַמלט אין די ד׳ אמות פון בית־מדרש — זי פּאַסט נישט צו מיין געבוירנאָרט.

דערפאַר, זיצנדיק ביים סטאַוו אונטער אַן אַלטער ווערבע, בשעת איך האָב אַריינגעקוקט אין מיינע יונגע כתבים, מיט אַ ציטעריקער שטים פאַרגעלייענט פאַר די אַנטקעגנדיקע ביימער מיינע שירים, מיינע בענקענישן, מיינע אומקלאָרע זוכענישן — האָב איך געפילט, ווי דער גאַנצער אַרום פאַרנעמט מיך; דער גאַנצער אַרום נייגט אַן אויער צו מיר.

אין אַזאַ צייט, ביי אַזאַ געמיט, האָט מיך אָפט באַהערשט די היים. די שטאָט ווילנע איז ווי אין אַ וויטן נעפל פאַרשוואונדן געוואָרן. ווען באַהערשט פון אַזאַ געמיט, האָב איך קיינע פון די פריערדיקע שטעט און שטעטלעך, וואו איך בין געזעסן על התורה ועל העבודה, מער נישט אַרויסגעזען. געזונטע רגעס פון מיינע קינדעריאָרן זענען צו מיר ווידערגעקומען.

דער זומער האָט צו מיר גערעדט:

— די היים האָט דיר דיין לעבן מציל געווען; וואוהין דען ווילסטו ווידער ווענדן דיינע טריט?

קאַפּיטל פּיראונפערציק

ליפּעס מיל און ירושלים דליטא

פונדעסטוועגן בין איך פאַרן זומער אַריינגעצויגן געוואָרן אין מיל־אַרבעט. איך האָב עס געטאָן אַרויסצוהעלפן דעם יונגן, קראַנקן דייטשל, וועמענס טרוקענער הוסט האָט כסדר אָפּגעהילכט אין מיל, ווען ער האָט דאָרט עפּעס געטאָן.

מיר איז נישט באַקומען דאָס, וואָס מיין געזונט איז פאַרן זומער צוריק פאַרוואָרצלט געוואָרן אין מיינע גלידער, בעת דעם יונגן מילנערס געזונט איז אַרויסגערונען פון זיין אויסגעצערטן גוף. ער האָט אָנגעהויבן בעטן, מען זאָל אים אָוועקפירן אין אַ שפּיטאָל. זיין בלאָס געשטאַלט האָט ביי מיר געוועקט טיפן צער; איך האָב אין אים דערקענט מיין אייגן אויסגעטריקנט געשטאַלט מיט אַ האַלב יאָר צוריק אין נאָווי־שוויאַטער בית־מדרש. מיטן אָנקומען פון סוף־זומער איז אים אַ סך ערגער געוואָרן; די לונגען האָבן געזופּט די לופט און נישט זאַט געוואָרן. ער איז אָוועק פון מיל. די מאַמע האָט אים אַרויסבאַגלייט ווי אַן אייגן קינד און האָט טרערן פאַרגאָסן דערביי.

מיט זיין אָוועקפאָרן האָט דער קראַנקער מילנער איבערגעלאָזן אַ שאַרפן טרויער אַרום מיל. זיינע אויגן, דאָרשטיקע צום לעבן, זענען געבליבן אַרום מיל. פון די אַרומיקע לאַנקעס האָט מען אַראָפּגענומען די אָטאַווע, די צווייטע היי־זאַמלונג; אַ קאַלטער טוי איז אַלץ אָפטער געקומען אַראָפּצונידערן איבער ביימער און גראָז און געמאַכט געלן די בלעטער אַרום מיל.

גאָר אומדערוואַרט האָב איך ווידער דערפילט אַ פרעמדקייט פון דער געגנט צו מיר. אַ פרעמדקייט האָט אויך אָנגעהויבן צו בלאָזן פון מיל צו מיר. אָוודאי איז די דאָזיקע פרעמדקייט אין מיר אַליין צייטיק געוואָרן; האָט אָנגעהויבן אַרויסצוקומען צום אויסדרוק, נישט

נאָר די יאָרן פון מיין אַוועקגיין פון דער היים, יאָרן אויף דער פרעמד — זיי האָבן געהאַט די נייטיקע פעולה. די היים מיינע האָט שוין אָפּגענייגט צו אַ שטענדיקן סוף־זומער. דער ווילנער דאָקטער, וואָס האָט מיך איבערגעשראָקן און געהייסן פאָרן תּיכּף אַהיים — ער האָט אַ קראַנק קינד אַריינגעוואָרפן צוריק אין די היימישע, געטרייע אָרעמס. געזונט־ווערנדיק, האָט די נאַטור אירס געפּאַדערט. אמת, ווי ביים פריער־דיקן צוגאַסט־זיין אין דער היים, אַזוי אויך איצטער, אין אַ שעה, ווען יונג לעבן מיינס האָט נישט געוואָלט אַוועק מיטן גרויסן שטראָם אין דער פרעמדער, אומבאַקאַנטער וועלט, דעמאָלט האָב איך אין דמיון פלענער געמאַכט, ווי אַזוי, שוין גאָר אַ דערוואַקסענער, ווען כ׳וועל אָנהייבן צו פאַרדינען — וועל איך ביים שלעכטן באַלעגוף אָפּקויפן די מיל, ווערן אַליין מילנער און נישט פאַרלאָזן טאַטע־מאַמע צו דער עלטער.

מסתּמא זענען דאָס געווען שעהען אַזעלכע, ווען דאָס לעבן האָט געצויגן זיין יניקה פון נאַטירלעכן קוואַל; דאָס זענען געווען שעהען נישט פון קינדערשער פאַרלאָרנקייט, נאָר פון באַיאָרנטער שלווה. איך האָב מיט קיינעם פון די עלטערע קינדער וועגן דעם נישט גערעדט; פאַר טאַטע־מאַמע אויך נישט דערציילט. דאָס זענען געווען חלומות פון אַ יונג צווייגל ביי דער זייט פון די באַיאָרנטע שטאַמען.

דעם האַרבסט האָב איך אָרויסגעזען, נישט נאָר דער דרויסן איז געווען באַלויכטן מיט דעם האַרבסטיקן ליכט, ווען די זון האָט שוין באַצייטנס אָנגעהויבן אַראָפּצונייגן אַהינטערן וועלדל, פון דער לינקער זייט ליפּעס מיל — די זון האָט בכלל שוין אָפּגעווענדט איר ליכט פון אַרום ליפּעס מיל. שאָטנס זענען געלעגן אויף טאַטע־מאַמעס פּנים; שאָטנס — אויף ליפּעס מיל. שטאַרק, גאָר שטאַרק זענען פאַר די יאָרן די ווערבעס געעלטערט געוואָרן אָנטקעגן שטוב. אַפילו דער סטאַוו איז שמעלער געוואָרן, צוליב די קעמפּעס מיט טראַסטענעס און אַאיר וואָס האָבן אַלץ ווייטער אין סטאַוו אַריין אַרויסגעשיקט זייערע וואָרצלען.

דעם זומער האָב איך באַמערקט די מאַמע ווי זי גייט אָפטער אין שטעטל אַריין; עס ציט איר צו די קינדער, וואָס האָבן חתונה געהאַט און וואוינען שוין אין שטעטל. משה איז, ווי דער שטייגער, אַלע זומער פאַרפרעמדט פון דער היים. די צעניאָריקע שׂרהלע טרעפט אַליין דעם וועג אין שטעטל אַריין. ווי איך, אין אירע יאָרן, בין געלאָפן אין דער מאַמעס שליחות, ברענגען פעפער, זאַלץ פון שטעטל — אַזוי לויפט זי איצטער אין שטעטל אַריין.

איך בין געבליבן דערוויטערט פון שטעטל ווי געווען, אמת, פאַר די יאָרן זענען נאָך עטלעכע בחורים אונטערגעוואַקסן אין שטעטל; האָבן אין דער פרעמד טעג געגעסן, תורה געלערנט און געקומען פון צייט צו צייט אַהיים. צווישן זיי — מיינע אַמאָליקע חברים פון חדר. זיי האָבן אויך אין דער פרעמד, אָן אַ זייט פון דער גמרא, אַריינגעכאַפּט זייטיקע תורות. סאַנע, לייזער דעם ווינטמילנערס זון, אַ שוואַרצחנעוודיקער, אין מיינע יאָרן; ער איז אין דער היים און האָט מיט מיר פאַרקניפּט חברישקייט; ווייל ער איז געווען דער, פאַר וועמען איך האָב אין דער שטיל פאַרגעלייענט מיינע שירים. ער איז גאַנץ אָפט צו אונדז אין מיל געקומען; איך האָב אים פאַרנומען אויף די לאַנקעס און דאָרט בשתיקה געלייענט מיינע שירים.

יאָ, אַלע מיינע בענקשאַפטן האָב איך יענעם זומער נישט פאַרפעלט אויסצוגיסן אין מיינע שירים, וואָס האָבן קיינמאָל די ליכטיקע וועלט נישט געזען. דאָס זענען געווען שירים, וואָס האָבן געשפּונען אַ פּעדימנע בריק צווישן ליפּעס מיל און ווילנע; שירים, ווען שוין אָנגעשריבענע, האָבן זיי אַריבערגעקוקט צו דער ווייט, צו ווילנע; האָבן אויסגעקוקט מבינים.

דער טאַטע האָט עטלעכע מאָל מיט מיר פאַרפירט אַ שמועס מכּוח די ווילנער גרויסע רבנים, און צי וועל איך אַמאָל ביי זיי פאַרט אַרויס־נעמען סמיכה. פאַר מיין טאַטן איז ווילנע דערשינען אין זיין דמיון — אַ שטאָט מיט גאָלע גרויסע רבנים; בתּי־מדרשים, פול פון מזרח ביז צו דער טיר מיט לומדי־תּורה; דער קול־התּורה שאַלט איבער גאַנץ ווילנע, און אינמיטן פון דעם אַלעמען — איז פּרץ, זיין זון.

— פאַרוואָס האָסטו טאַקע שוין ביז איצטער קיין סמיכה נישט אַרויסגענומען? זענען טאַקע נישט פאַראַן קיין אַכצניאָריקע יונגעלייט מיט סמיכה?

גאָר נישט ווילנדיק האָב איך דעם זומער דעם טאַטן פאַרשאַפט עגמת־נפש, ווען, אַהיימקומענדיק פון דאַווענען, האָט ער אַראָפּגענומען פון פּאָלעצע אַ מחזור, אָנגעטאָן די שפּאָקולן; געבלעטערט, געבלעטערט אין מחזור און צום סוף מיר אָנגעוויזן אויף אַן אָרט אין יום־כּפּורדיקן פּיוט, און געפרעגט:

— דו זעסט דאָ גאָרנישט?

קוק איך, פאַרטייטש די שורות, וואָס דער טאַטע טייט מיר צו זיי מיטן פינגער, און זאָג:

— איך זע דאָ גאַרנישט...

— סטייטש, מיין זון, מען האָט דאָך היינט אין בית־מדרש בפירוש אַרויסגעלייענט פון דעם דאָזיקן אָרט אויף ריכטיק — ווען דער קץ וועט זיין; ווען משיח וועט קומען... גאָר אינגיכן באַדאַרף ער קומען.

האָב געניסטעוועט צווישן די שורות, און האָב בשום אופן גאַרנישט געפונען, וואָס זאָל מרמז זיין אויפן קץ.

די מאַמע איז דערביי געשטאַנען. זי האָט שוואַך באַגריפן, וואָס דער טאַטע הייסט מיר אַרויסגעפינען פון מחזור אַרויס. באַמערקנדיק דעם טאַטנס אומצופרידנקייט, האָט די מאַמע געוואָלט איר זון פאַר־ענטפערן:

— די קלעשטשעלער גרויסע למדנים האָבן דאָ אויך מסתמא גאָר־נישט געזען.

דער טאַטע האָט אַן אומצופרידענער צוגעמאַכט דעם מחזור, צוריק אים אַרויפגעשטעלט אויף דער פּאָלעצע, און איז אַרויס פון שטוב.

די מאַמע האָט געפונען דעם שעת־הכּושר מיך ווידער צו באַרואיקן, אַז זי פאַרלאַנגט גאַרנישט פון מיר, איך זאָל ווערן אַ רב... זי פאַרשטייט שוין, אַז אין ווילנע לערן איך אַנדערע תורות. זי האָט גאַרנישט אַנטקעגן דעם אויסצוזעצן. זי ווייסט, אַז אין קלעשטשעל לעבט מען אין חשכות; זי איז צופרידן, וואָס כאָטש איינס פון אירע קינדער איז פון דער דאָזיקער חשכות אַרויסגעקראָכן.

זי האָט אויף איר אופן אַרויסגעזען ווילנע. מיט איר האָב איך אויך אַ סך מאָל געשמועסט פון ווילנע. איר דמיון איז נישט אַוועק צו די ווילנער קלויזן, וואו „די קלויזניקעס קנייטשן די באַנק". איר דמיון איז אַוועק צו דער ווילנע, „וואו מיידלעך ווערן נישט אַזוי יונג פאַר־שלייערט; וואו מיידלעך לערנען אויך עפּעס צו וויסן; וואו ווייבער, מסתמא, גייען אויך אום מיט אַ דערהויבענעם קאָפּ."

— מיינסט, מיין קינד, איך פאַרשטיי נישט, ווי אַזוי מען לעבט אין ווילנע? הלוואי וואָלט איך נאָר געקאָנט באַוויזן, צו שיקן דיר אויף דער הוצאה, דו זאָלסט נישט באַדאַרפן אַזוי אויסגעטריקנט ווערן. מיינסט, מיר איז ניחא דיך צו לאָזן אַהין? ס'ציטערט מיר מיין האַרץ, ווען איך טראַכט פון דעם, ווי דו האָסט דאָרט געליטן.

און אַן אַנדערט מאָל:

— איך ווייס, מיין קינד, אַז דאָ איז פֿאַר דיר קיין שום תּכלית נישט. איך ווייס, אין מיל קאָן מען אויסקומען אָן דיר. ווען דו בלייבסט דאָ אין מיל די גאַנצע צייט, וואָלט פֿון דיר גאָר קיין תּכלית נישט געווען.

סוף זומער איז געקומען דער פֿויער מיט דעם בלינדן אויג, וועמענס זון איך האָב מיט אַ פּאָר חדשים צוריק, אין צייט פֿון היי־קאָשען, אַרויס־געצויגן פֿון טייך, און ער האָט געבראַכט דער מאַמען אַ מתּנה — אַ ניי דעמבן פֿעסעלע. דאָס פֿעסעלע האָט ער אַליין געמאַכט און האָט עס געבראַכט דער מאַמען אַ מתּנה.

— זעסט — האָט ער גערעדט, בעת טרערן זענען אים געשטאַנען אין זיין איינציקן, רעכטן אויג — זעסטו, ווי איך האָב נישט פֿאַרגעסן, וואָס דיין זון האָט געטאָן פֿאַר מיר. איך האָב נישט פֿאַרגעסן, ווי איך האָב דיך באַליידיקט. אַ שאָד נאָר, וואָס איך האָב נישט קיין אוגערקעס אין מיין גאָרטן. שפּעטער־צו וועל איך דיר ברענגען קרויט, וואָס איז יאָקבי יאָ געראָטן אין מיין גאָרטן...

ס׳בלוט איז דעם הויכן, איינאויגיקן פֿויער געקומען אין פּנים אַריין; אַ שווייס האָט אים אויפֿן שטערן אַרויסגעשלאָגן. ער האָט דאָס שמעקעדיקע דעמבן פֿעסעלע געהאַלטן אויף דער האַנט, ווי מען האַלט אַ ציטעריק קינד און האָט געמאַלן, ווי אַזוי ער האָט געקאָנט בלייבן עלנט ווי אַ שטיין, ווען דעם מילנערס זון ראַטעוועט אים נישט אַרויס זיין איינאונאיינציקן — זיין פֿאַדפֿאַרע צו די עלטערע יאָרן.

מיך האָט ער אַרומגענומען, געקושט מיינע באַקן און דערביי געזאָגט:

— זעסטו, איך טראַכט, ס׳איז אַן עוולה, וואָס מען האָט פֿיינט אַ יידן. אַ גרויסע עוולה, זאָג איך. אָט, למשל, האָסטו גענומען און אַרויס־געראַטעוועט אַ נישט־יידן. וואָס באַווייזט עס, וואָס? דאָס באַווייזט, אַז אַלע מענטשן זענען ברידער. פֿאַרוואָס, לייבטשיכע, איז ער ביי דיר אַזאַ שטשופּלער? גיב אים איבער צו מיר אויף אַן עטלעכע וואָכן, וועל איך אים אויספּאָשען.

האָט די מאַמע אים דערציילט, ווי זי באַגערט, איך זאָל נישט זיין שטשופּלע און ס׳העלפֿט נישט, באשר איר זון קומט אַהיים נאָר אויף אַ ווײַלע, קומט נאָר צו גאַסט. איצטער איך געקומען צו גאַסט און באַלד וועט ער ווידער אַוועקפֿאָרן.

— מסתמא האָט אים גאָט אַהער געשיקט — האָט דער פּויער גע־זאָגט — געקומען אַרויסראַטעווען מיין זון.

און אַזוי האָט ער אַ צייט שווייגנדיק געקוקט אויף מיר און געקוקט צו דער ערד.

דער זומער איז אַוועק. וואָס מער די טעג האָבן פאַרנייגט צו דער ווינטערדיקער זייט הימל, אַלץ אומעטיקער איז מיר געוואָרן. ס'האָרץ האָט געקלעמט, און אַלץ אָפטער איז מיר ווילנע אַרויסגעקומען פאַר די אויגן. געוועזן אַזעלכע רגעס, און מיר איז באַפאַלן אַ פּחד, בשעת פאַרן דמיון איז אַרויסגעקומען ליפּעס מיל ווינטערצייט, אַ פאַרקאַוועטע אין אייז, און איך, אַן אַנגעפּעלצטער, אַן אַרומגעבונדענער, גיי מיט דער האַק אַרויס צו די וואַסער־רעדער אַרומהאַקן דעם אייז פון די רעדער.

ווילנע רופט. ווילנע וואַרנט, איך זאָל אויף ווינטער נישט בלייבן אין ליפּעס מיל, מיין היים:

— וועסט אומקומען, אויב דו בלייבסט אין ליפּעס מיל — רוימט מיר עמעצער איין אין אויער — אַנטלויף פון ליפּעס מיל... אַמאָל איז היים אַ מאַמע און אַמאָל איז היים — אַ שונא. אַנטלויף פון דער היים.

איך גיס אויס מיין צערודערטן געמיט אין מיינע שירים און האָף, אַז סוף־כּל־סוף וועל איך פאַרנעמען אַן אמתע שטים פון ווילנע, וואָס וועט מיך אָנרופן ביים נאָמען; אַ פריינטלעכע האַנט וועט מיך אָננעמען און אַרויספירן פון ליפּעס מיל, וואו מיין לעבן הייבט ווידער אָן ווערן אויסגעלאָשן.

צווישן יום־כּפּור און סוכּות איז דער רוף פון ווילנע אָנגעקומען און האָט מיך באַפרייט פון ביטערן יאוש, וואָס איז מיך באַפאַלן, שטייענדיק ראש־השנה, יום כּיפּור לעבן טאַטן אין בית־מדרש.

אַזוי איז דאָס געווען:

אין נאָווי־שוויאַטער קלויז, וואו איך האָב געהאַט מיין מקום־מנוחה, איז צווישן די דאַוונער געווען אַ חשובער ייד, אַ געוועזענער גוטבאַזיצער, וואָס האָט צוליב זיינע קינדער, וואָס האָבן געשטודירט אין ווילנער גימנאַזיע, איבערגעצויגן וואוינען אין ווילנע. אַפּנים ער האָט אויף מיר געהאַט אַן אויג. עטלעכע מאָל האָט ער מיט מיר פאַרן ווינטער פאַרפירט אַ שמועס.

האָט דער דאָזיקער ייד געבעטן באַפעלן: — אַז אויב איך וועל אויפן ווינטער צוריקקומען קיין ווילנע, וועט ער מיך אָנשטעלן, איך

זאָל מיט זיינע יינגערע קינדער, גימנאַזיסטלעך, לערנען לשון־קודש. ער וועט מיר אָרנטלעך דערפאַר באַלוינען. אַ בחור פון קלויז האָט מיר וועגן דעם אָנגעשריבן.

די שטים פון דער ווייט האָב איך אין צייט דערהערט. די היים האָט איר קראַנקן זון פאַרן זומער אויף די פיס געשטעלט, און מיט טרערן אין די אויגן אויפן ווינטער צוריק אַוועקגעשיקט אין דער ווייטער ווילנע.

קאַפּיטל פינפאונפערציק

אויף אייגענע פיס

איך בין געלעגן אויף דער האַרטער באַנק פון דריטן קלאַס וואַגאָן, אויפן וועג צוריק קיין ווילנע, און דורך דער נאַכט געהערט, ווי די הײם אײלט מיר נאָך און דערמאָנט מיר אַלע שווערע, באַזאָרגטע רייד, וואָס זענען אין פאַרלויף פון זומער געפאַלן אין מיין לעבן אַריין.

שווערע, באַזאָרגטע רייד — — —

— שוין נישטאָ מער אַרום מיל דאָס, וואָס אַמאָל, מיין זון — רעדט די מאַמע, און אין איר בלאַסן פּנים ציטערט אַ פאַרבאָרגענער פּחד — דער טאַטע איז אַליין אין מיל; וואָס קאָן ער מאַכן אַליין אין מיל? ווערט אַלץ שווערער און שווערער. זומער — ווי זומער; קומט דער לאַנגער ווינטער, כאַפּט שוין אָן אַ פּחד — אַזוי לעבנדיק פאַרוואָרפן. גנבים קומען ווינטער ביינאַכט, ווען ס'וואַסער אונטערן מיל איז פאַר־פרוירן, קריכן אין מיל אַריין, און שלעפּן אַרויס זעק תּבואה... אַ פּחד צו זיין אַליין.

דער טאַטע האָט אויך גאַנץ אָפט דערמאָנט, ווי שווער ס'איז אים אַליין. דער באַלעגוף מאַטערט; רייסט די פאַלעס; שווער צונויפצושלאָגן פאַרן יאָר די הונדערט צוואַנציק רובל, וואָס מען באַדאַרף דעם באַלעגוף באַצאָלן.

דער טאַטע איז נישט שטאַרק געעלטערט, כאָטש שוין אַ זיבעציקער. איז ווי אַ בוים אַ דעמבענער, אַ צעצווייגטער און פאַוואַליעדיקער. אים איז שווער געוואָרן אָן די גרעסערע קינדער, וואָס זענען פון מיל אַוועק. אַ קינד אַ צעניאַריקס, שׂרהלע, לויפט אום אָן זאָרג אַרום שטוב, און איז נישט בכּוח מיט איר לעבן פול צו מאַכן די שטוב, פול צו מאַכן דעם דרויסן, ווי ס'האָבן עס געטאָן מיט אַ צען יאָר צוריק די קינדער, וואָס האָבן פול געמאַכט די שטוב.

טרויעריק איז מיר מיין צוריקקער קיין ווילנע, כאָטש איך פאַר מיט דער בשורה, אַז דאָרטן וואַרטן אויף מיר תּלמידים, איך זאָל מיט זיי לערנען העברעיש, און איך וועל שוין נישט באַדאַרפן זוכן אַ מקום־מקלט ערגעץ אין אַ קלויז, וואו מען זאָל מיר לאָזן נעכטיקן.

אויסגעשטיגן אין ווילנע אין אַ האַרבסטיק־זוניקן אין דער פרי — בין איך מיט מיין פעקל אַוועק לעת־עתה אין אַ ביליקער אַכסניה, אין אַ געראַמען קעלער, נישט ווייט פון וואָקזאַל.

אַ גלאָז טיי האָב איך מיר באַשטעלט, און פון מיין קעסטעלע אַרויסגענומען אַ פאַרפּאַקטע פלאַש; אַ פאַרפּראָפּטע און פאַרבונדענע מיט דער מאַמעס הענט.

יאָ, מאַלינעס האָב איך אין דער היים כסדר געקליבן. אַ סך מאַלינעס אויפגעגעסן קלייבנדיק, און אַ סך האָב איך אַהיים געבראַכט. אַ גרויס גערעטעניש אויף מאַלינעס געווען אין די קאַרטשעס, אין די וועלדלעך אַרום מיל. האָט די מאַמע אויסגעפּרעגלט מאַלינע־איינגעמאַכטס און געמאַכט מאַלינע־סאָק. אַזאַ פלאַש מיט מאַלינע־סאָק האָט זי מיר מיט־געגעבן. פאַרזיכטיק פאַרפּראָפּט, און מיט אַ ריין, ווייס טיכעלע פאַרבונדן, ס׳זאָל נישט רינען.

ווייזט אויס, אין פאַרלויף פון דער נאַכט, אין באַן, האָט עס די פלאַש געשאָקלט און געטרייסלט, גאַזן זענען אויפגעקומען אין פלאַש, און האָבן געוואָרט, מען זאָל נאָר אָפּבינדן דאָס שפּאַגאַטל, וואָס די מאַמע האָט פאַרזיכטיק אַרומגעבונדן אַרום ווייסן טיכעלע, אַרום קאָריק. און ווי נאָר איך האָב דעם שפּאַגאַט אָפּגעבונדן, און דער קאָריק — מיט אַ קנאַק איז ער אַרויס; דער מאַלינאַווער סאָק האָט אַ שאָס געטאָן צו דער סטעליע, און פון סטעליע צוריק מיר אין פּנים אַריין...

אַ ריח פון מאַלינעס, אַ ריח פון מיין אַנגעוואוירענער היים האָט פול געמאַכט מיין אַכסניה. האָט עס פאַרשפּעטיקטע טרערן אויפגעוועקט אין די אויגן.

ווייל דער מאַמעס בלאַסער פּנים איז פאַר מיין דמיון אויפגעקומען; כאָטש זי זאָגט גאָרנישט, לייען איך פון אירע אויגן אַרויס:

— אַ נישט־גוטער סימן, מיין קינד — — —

איך האָב דעם אייגענעם טאָג אויפגעזוכט די קלויז, מיין געווע־זענעם מקום־מקלט אויף נאָווי־שוויאַט, וואו איך האָב שירים געשריבן און די כּוחות אַנגעוואוירן; דאָרטן האָב איך אויסגעפונען ביים שמש מכּוח דער ידיעה, אַז תּלמידים וואַרטן אויף מיר. האָב דעם אייגענעם טאָג

באַגעגנט דעם פּאָטער פון די גימנאַזיסטן, וואָס האָט באַפוילן נאָך מיר. אַ פאַרמעגלעך הויז געווען. אין דעם אייגענעם טאָג האָב איך געוואוסט, אַז איך וועל באַדאַרפן לערנען מיט צוויי גימנאַזיסטן העברעיש פינף מאָל אַ וואָך, צו פּאָר שעה אין טאָג; דערפאַר וועל איך קריגן זעקס רובל אַ חודש.

וואָס נאָך האָב איך דעמאָלט באַדאַרפט? זעקס רובל אַ חודש... אויף מיינע אייגענע פיס שטיי איך דאָך שוין! בפרט, די יונגע גימנאַ־זיסטלעך, די תּלמידים מיינע, האָבן אויך אַן עלטערן ברודער אין דער היים, אַן עלטערע שוועסטער, סטודענטן פון פּעטערבורג, און זיי האָבן מיר אַליין אָנגעבאָטן, אויב איך וויל — וועלן זיי מיט מיר לערנען רוסיש און אַנדערע ידיעות, וואָס זענען נייטיק, אויב איך וויל שטודירן און האַלטן עקזאַמענס.

בין איך אַוועק אין די ווילנער זייטיקע הינטערגעסלעך זוכן אַ שטענדיקע דירה. האָב געפונען אַזאַ דירה ביי אַ יונג פּאָרפאָלק, העריננג־הענדלער, וואָס האָבן פאַר מיר געשטעלט אַ בעט אין קיך צום שלאָפן, און אָנגעוויזן אויף דער שטוב פון נאָך צוויי חדרים: — אַז די גאַנצע שטוב איז פאַר מיר. צוויי רובל אַ חודש וועט עס מיר קאָסטן. וועל איך שוין דערביי אין דער פרי קריגן אַ גלאָז טיי אַ צולאָג.

וואָס זשע נאָך האָט מיר געפעלט? צוויי רובל דירה־געלט, און גאַנצע פיר רובל אַ חודש וועט מיר בלייבן. דאָס זענען די „אייגענע פיס", וואָס אַ מענטש, ווי אַלט ער זאָל נישט זיין, דערשפּירט אין זיין לעבן. נישט באַדאַרפן בעטן און בעטלען, און פון הונגער אויך נישט שטאַרבן. דאָס זענען מיינע אייגענע פיס, וואָס כ'האָב צום ערשטן מאָל — אַ בחור ערב ניינצן יאָר אַלט — דערשפּירט אָנקומענדיק צום צווייטן מאָל קיין ווילנע.

האַרבסט איז אַוועק, ווינטער איז געקומען. די תּלמידים זענען געווען מיט מיר צופרידן. מיינע לערער זענען מיט זייער תּלמיד צופרידן. ס'איז מיר געווען, גלייך ווי אַלע יאָרן אין דער פרעמד בין איך געווען באַגראָבן טיף אין אַ קעלער, אין האַלבער חשכות, און איצטער בין איך מיט מיינע אייגענע פיס אַוועק שפּאַנען איבער דער ערד. ווילנע איז איצטער פאַר מיר אַרויסגעקומען ווי ניי־געבוירן, אויסגעשפּרייט מיט אירע גאַסן און געסלעך, שמוציקע הויפן און פולע רינשטאָקן; מיט איר באַרג־אַרויף און באַרג־אַראָפּ. האָב אָנגעהויבן אויספאָרשן דעם ווילנער דרויסן, ווילנער הינטערשטאָט, וואו סאָסנע־וועלדער וואַכן אַרום שטאָט. האָב געשפּירט,

ווי מיין וואוקס שטרעבט צו דער הייך; מיין דראָבנער וואוקס שטייגט אַרויף; מיינע בגדים ווערן אויף מיר ענג און קורץ... איך שרייב שירים, און אַזוי גרינג און פשוט גייט דאָס געזאַנג אין מיר אויף.

איך קום גאַנץ אָפט אַריין אין ווילנער קלויז, פאַרפיר שמועסן מיט די קלויזניקעס, וואָס זיצן על התורה ועל העבודה. טרעפט צומאָל, זייער גמרא־ניגון פאַרכאַפּט נאָך מיין געמיט אויף אַ רגע. ס׳נעמט אָן אַ חשק עפּענען אַ גמרא און ווי זיי, אויסזינגען דאָס גאַנצע חיות אין לערן חלל אַריין.

איך דערקען אָבער אויך אין די אויגן, אין די געזאַנגען פון ווילנער קלויזניקעס, אין ווילנער קלויזן אַרום שולהויף, ווי זיי בענקען מיט מיין אַמאָליקער בענקשאַפט; זיי קלעמט דאָס אייגענע, וואָס האָט ביז גאָר נישט לאַנג מיין געמיט צונויפגעדריקט.

איך רעד מיט בחורים, האַלב און גאַנץ פאַנאַטישע: האַלבע און גאַנצע אַפּיקורסים. איך פאַראייניק בחורים פון עטלעכע קלויזן אין איין אגודה. „תורה מציון" — וועט הייסן די אגודה. מען וועט עטלעכע מאָל אין וואָך צונויפקומען אין איין קלויז אַריין; אַלע אינאיינעם וועט מען לערנען אַ בלאַט גמרא; לערנען אַ ביסל אויפגעקלערטער, פאַר־געשריטענער, און דער עיקר — וועט מען לערנען לשון־קודש און דקדוק...

ס׳געפעלט. עטלעכע צענדליק בחורים, גרעסערע און עלטערע פון מיר, ווערן אין דער אַגודה אַריינגעצויגן. פּינקטלעך קומען זיי. מען שמועסט פון אַ דרויסנדיקער וועלט. מען רעדט פון ארץ־ישראל און דער בת־ציון. מען רעדט פון יידנס ווידערקער קיין ארץ־ישראל. מען לערנט כלומרשט אַ בלאַט גמרא; מען לערנט אָבער מיט כוונה לשון־קודש, דקדוק און אַנדערע ספרי־חול.

איך נישטער אַרום שולהויף, פאַרקוק אין די טיפע, פאַרשוויצטע און פאַרדומפּענע הויפן; קוק אַריין אין די קעלער־פענצטערלעך, זע, ווי עס לעבט דאָרט ווילנער אָרעמקייט. עס געלינגט מיר, מיט אַזאַ אָדער אַנדער תירוץ, אַראָפּ אין אַזעלכע קעלערן; לעבן דאָרטן אַ שעה אָדער צוויי מיט די „יושבי־חושך" — ווי איך רוף זיי אין מיינע יונגע און קיינמאָל נישט געדרוקטע שירים.

איך באַגעגן אין ווילנע יונגע מענטשן אין מיינע יאָרן, אָדער עלטערע פון מיר, וואָס זענען פון אַלטן בית־מדרש אַרויס, און וואָס נייע געזאַנגען האָבן זיי פאַרכאַפּט; פּרוּוון אויך זייער כשרון אין שירים

שרייבן. ביאַליקס שירים זענען אין מויל פון אַזאַ־אַ יוגנט. איעדן שיר ביאַליקס לערנט מען אויף אויסנווייניק.

פונדעסטוועגן פּרוואוו איך אין דער שטיל באַשרייבן ווילנער אָרעמקייט דווקא אין יידיש. יידיש קומט מיר אָן גרינג און פּאַרט שווער. קומט מיר אָן נאָענט און פּאַרט נישט צו דער האַנט. אין שיר — גאָר שווער. פּרוואוו איך דעריבער שרייבן דערציילונגען אין יידיש, שירים — נאָר אין לשון־קודש. איך ווייס אַליין נישט אויף קלאָר, פאַרוואָס דאָס קומט אַזוי אויס. אפשר, ווייל די בת־ציון רופט, מען זאָל צו איר זינגען און זי פאַרלאַנגט עס נאָר אין לשון־קודש. די בת־ציון האָט דאָך צו מיר אין די לעצטע יאָרן, ווען נאָך אין בית־מדרש, אין די משמר־נעכט, גערופן אין דער הייליקער שפּראַך. זי האָט גערופן מיט דער שטים פון די נביאים; דורך דעם דמיון פון די בעלי־אגדה.

דאָס לעבעדיקע לעבן אַרום מיר; דאָס לעבעדיקע, וואָס פון דעם בין איך אַ טייל — דאָס האָט פון מיר נאָך דערווייל קיין סך נישט געפאָדערט. אַליין אין נויט געוואַקסן — בין איך געוואוינט געווען אין דער נויט צו געפינען מיין קלאָרע לופט. אַליין אין די יונגע יאָרן, אין אַ ווינקל פון לעבן איינגעקנוילט — איצטער, ווען איך בין אויף מיינע אייגענע פיס אַוועק — בין איך געווען פאַרנומען מיט מיין אייגענעם נאַטירלעכען וואַקסן. רחמנות־געפילן צו די, וואָס וועלקן אין די ווילנער פינצטערע קעלערס, אָבער דערווייל — נאָך נישטאָ קיין שטאַרקער פּראָטעסט צו די, וואָס לעבן אויף די אייבערשטע שטאָקן. גיכער פון אַלץ האָב איך געהאָפט אויף דער גאולה, וואָס וועט צונויפנעמען אַלעמען פון די יידישע גאַסן און געסלעך און מיט צימבל און טראָמפּייטן פירן קיין ארץ־ישראל.

איך האָב צוגעקראָגן נאָך אַ צוויי תּלמידים. בין שוין בכוח צו צאָלן גאַנצע דריי רובל אַ חודש דירה־געלט און נעמען אַ באַזונדערן חדר פאַר מיר אַליין. אַ חדר אין אַ זייטיקער, ריינערער גאַס, וואו ביימער זענען געוואַקסן אַנטקעגן מיין פענצטער פון צווייטן שטאָק. בין שוין בכוח געווען אויפצונעמען אין מיינע ד' אמות ניי געפונענע פריינט און חברים, וואָס האָבן געהאַט דעם חשק אויסצוהערן די נאָך נישט געדרוקטע שירים פון יונגן משורר.

די אויגן האָבן געקוקט מיט חידוש צו דער נייער וועלט, וואָס איז איצטער „גאָר אינגאַנצן" אויסגעפאַלן אויף מיין גורל. אַליין יונג — האָב איך דערבליקט אַ גרויסע יוגנט אין ווילנע, וואָס איז, ווי איך,

פאַרכאַפּט פון אַ שטרעבן צו אומבאַקאַנטע ווייטקייטן. אַ יוגנט, אַ ניי־געבוירענע ווי איך; אַ יוגנט, וואָס פאַר איר זענען הונגער, קעלט און נויט נישט געווען קיין שטרויכלשטיינער אין וועג — אַבי אַ שטיקל שוואַרץ ברויט און אַ צוגעצוקערטע גלאָז טיי. דער סאָסנאָווער וואַלד הינטערן שטאָט, דער שלאָסבאַרג און דער וועג ביי דער ווילִיע — אַ, וואָס פאַר אַ זומער עס איז מיר געקומען אַנטקעגן אין ווילנע נאָך דעם ערשטן ווינטער אויף אייגענע פיס!

איך, שטייענדיק אין פרילינג ביי דער ווילִיע, בשעת דער דער־וואַכטער שטראָם קרישלט דעם אייז, הורבעט אים און שטויסט אים אַראָפּ־וואַסער — דעמאָלט איז מיר מיין היים, מיין אויפגערודערטער און דערוואַכטער טייך געקומען פאַרן דמיון... ווי דער טאַטע, מיט אַ שווערן, אייזערנעם לאָם, שטייט אויף דער בריק ביי די אָפּענע זאַסטעווקעס, האַקט דעם אייז און לאָזט אים אַוועק מיטן שטראָם. די מאַמע, דאָס עלפיאַריקע שוועסטערל ביי דער זייט — העלפן דעם טאַטן ביים פרילינג־שטראָם.

— איז דאָס טאַקע אויף אייביק אַזוי? זענען טאַקע מיינע וואָרצלען נישט מער דאָרטן?

מאַכט דעמאָלט דער געדאַנק ווידער ווייטע פּלענער:

— וועסט עלטער ווערן; וועסט זיין אַ בעל־יכולת אָפּצוקויפן ביי שרינסקין די מיל; וועסט דאָרט אַליין זיצן. יאָ מילנער, נישט מילנער — טאַטע־מאַמע וועלן זיין ביי דער זייט. מיין היים — אַ שטענדיקע היים. ליפּעס מיל — אויף שטענדיק ליפּעס מיל. מיין וואַסער וועט נאָך אַלץ זיין זיס צום גומען.

פון די בגדים בין איך פאַרן יאָר נאָך מער אויסגעוואַקסן. אין מיין פּאַספּאָרט, וואו צווישן מיינע אויסערע סימנים איז פאַרצייכנט: — ראָסט מאַלי, נאָס פּראָדאָלגאָוואַטי — ס׳הייסט: קליינגעוויקסיק און מיט אַ לענגלעכער נאָז... מיין געוויקס איז איצטער שוין מער נישט קיין קליינער. אין נייעם פּאַספּאָרט וועט מען מוזן פאַרצייכענען גאָר אַנדערש...

יאָ, ווילנע האָט מיך ווי אַ קינד אויפגענומען און באַפוילן צו וואַקסן. איך פאַלג און וואַקס.

קאַפּיטל זעקסאונפּערציק

„געגועים"

מיט שטילע טריט בין איך אָנגעקומען קיין ווילנע; מיט שטילע טריט בין איך אומגעגאַנגען אין ווילנער גאַסן. ווילנע די שטאָט האָט צומאָל ביי מיר אַרויסגערופן פּחד. ווילנע, די נייע היים, האָט פון מיר געפאָדערט, איך זאָל זי ליב האָבן.

ווילנע האָט געהאַט אַ סך סודות; און אויך אַ סך ווינקלען אין לעבן פאַר מיר שוין אָפן און אַנטפּלעקט. אַלץ ווייטער איז דערווייטערט געוואָרן פון מיר די שוועל פון אַלטן בית־מדרש. דורכגייענדיק פאַרביי די קלויזן אַרום שולהויף, ווען דורך די אָפענע פענצטער האָט אַרויס־געשלאָגן צום דרויסן אַ גמרא־ניגון, איז דאָס געווען צו מיר — גלייך דער ניגון קומט פון אַ ווייטער, סודות־פאַרשלייערטער וועלט.

ס'איז נישט געווען מיין לעצטער חוב, וואָס איך האָב נאָך אָפּגעצאָלט מיינע פאַרגאַנגענע טעג און יאָרן אין בית־מדרש, ווען איך האָב צונויפגענומען קלויזניקעס אין איינער פון די קלויזן אַרום ווילנער שולהויף, און דאָרטן מיט זיי נאָך מיטגעהאַלטן ביי אַ בלעטל גמרא; מיט זיי געלערנט לשון־קודש און דקדוק. איך האָב געוואָלט אַנטקעגנ־קומען די זוכערס. טיילווייז בין איך אייניקע פון זיי אַנטקעגנגעקומען און אַ האַנט דערלאַנגט; אפשר, טיילווייז, אָנגעוויזן דעם ווייטערדיקן וועג אין לעבן.

געווען גאַנץ נאַטירלעך, אַז מיט דער צייט זאָלן פאַר מיר אַרויס־קומען בולטער שטיקער ווילנער לעבן, ווייט אָפּגעלייגט פון שולהויף, מיט זיינע קלויזן, פון שולהויף, מיט זיין קדושה; ווען אַלץ מער און מער האָט מיך פאַרכאַפּט דער עיקר לעבנס־שטראָם, וואָס האָט גערוישט אין די גאַסן און געסלעך פון דער גרויסער ווילנע. איך האָב דאָך שוין אין דער שטיל שירים מחבר געווען, דערציילונגען געשריבן, און די

אויגן האָבן אָנגעהויבן צו נישטערן אָן אַ זייט פון בית־מדרש, באַגערט דאָרטן צו געפינען אַ נייעם, לעבעדיקן תוכן.

אַגב, האָב איך שוין אַוועקגעשיקט קיין וואַרשע, אין פאַרלאַג „אחיאסף״ — אַ שיר און אַ דערציילונג. דער שיר — אַ ביסל פון מיין אייגענער בענקשאַפט, און אַ דערציילונג אויף יידיש, באַשרייבנדיק דאָס לעבן פון די וואָס הינען זייערע טעג און נעכט אָפּ אין ווילנער פינצטערע קעלערן. דעם שיר האָב איך געבעטן דרוקן אין העברעישן „הדור״, די דערציילונג — אין יידישן „יוד״. און כאָטש איך בין געווען זיכער, אַז סיי דעם שיר און סיי די דערציילונג וועט מען נישט דרוקן — האָט עס אָבער שוין אַרויסגערופן ביי מיר אַ האַרצקלאַפּ אַ־יעדעס מאָל ווען איך האָב מיר אויסגעמאָלן די שטאָט וואַרשע, וואו די רע־דאַקטאָרן האָבן געהאַלטן אין האַנט מיין העברעישן שיר און יידישע דערציילונג.

די שטאָט ווילנע איז שוין אין מיין בלוט אַריין. די ווילִיע, אַ באַזוימטע מיט סאָסנע און יאָדלע, זי קומט פון ערגעץ און פליסט אין ערגעצן מיט די בלויע און צומאָל גרינע וואַסערן. איך ווייס, אַז די ווילִיע גייט אַוועק ביז קאָוונע, און ביי סלאָבאָדקע פאַלט זי אַריין אין ניעמאַן אַריין. און שטייענדיק ביי דער ווילִיע, באַגלייטנדיק מיט די אויגן דעם גרין־בלויען שטראָם, וואָס ציט קיין קאָוונע און סלאָבאָדקע, קומט מיר נאָך צומאָל אַרויף אויפן זינען די סלאָבאָדקער גרויסע ישיבה מיט מוסרניקעס, וואוהין מיין וועג איז אפשר געווען אָנגעצייכנט, און איך האָב דעם דאָזיקן וועג אויסגעמיטן; האָב דעם דאָזיקן וועג אויס־געוויכט. אַוודאי ווערט צוליב דעם מיין געמיט פאַרקלעמט. ווייל ערשט נעכטן האָב איך איבערגעריסן מיט אַזאַ לאַנגער שורה טעג, וואָס ווערן פאַרפאַלן ביים ראַנד פון מיינע קינדערשע הימלען, און מיטאַמאָל געמאַכט אַזאַ שפרונג, אַזאַ שפרונג — אַזש אַרויסגעשפרונגען פון בית־מדרש אין ווילנער גאַסן אַריין... אַרויסגעשפרונגען פון דורות־אַלטער וועלט, וואו איך בין געווען מיט אַלע מיינע רמ״ח אברים איינגעוואַקסן און — אַריינגעשפרונגען אין ווילנער גאַס אַריין; אין ווילנער גרויען און וואַכעדיקן לעבן אַריין. דעריבער גיי איך מיט שטילע טריט אום אין ווילנער גאַסן.

אָפּטמאָל טרעפט אויך, איך דערשפיר פלוצלינג, ווי די ערד זינקט אונטער מיינע פיס, און איך בלייב אין לופטן הענגען, צווישן הימל און ערד...

ווייל די פריערדיקע תורות, וואָס איך האָב געזאַמלט אין מיר דורך אַזוי פיל טעג און וואַכע נעכט — די דאָזיקע תורות וויל איך פֿאַרמשפּטן, און קאָן נישט. די נייע תורות, וואָס איך זאַפּ איין מיט אַזוי פיל דאָרשט — זיי האָבן נאָך דערווייל דעם יסוד אונטער מיין לעבן נישט פֿאַרפעסטיקט. מיין דין העפטעלע באַשריבענע שירים; מיינע פּאָר אין יידיש געשריבענע דערציילונגען — ס'איז אַ מין בינשטאָק, וואו איך האָב האָניק איינגע־זאַמלט; נשמה־האָניק אָפּגעלייגט; צו אָפּט קער איך און ווענד מיינע אויגן צו מיין אייגענעם בינשטאָק. אויסטערלישער האָניק, וואָס וועקט פון פֿאַרבאָרגעניש זיסן פּיין; אויסטערלישער האָניק, וואָס שיכּורט די יוגנט; פֿאַרשלייערט אין אַ וויסן שלייער — סיי די פֿאַרגאַנגענע טעג און סיי דעם ליכטיק־אויסגעדאַכטן עתיד.

איך קום אָפּט אַרויס אויף די ברייטע גאַסן אין צייט, ווען פון די גימנאַזיעס גייען אַרויס סטודענטן און סטודענטקעס: — גאָר אַן אַנדער יונגער דור. איך וויל אין פּנים פון דעם דאָזיקן דור דערקענען דעם גייסט, וואָס האָט מיך געבונדן צום אַלטן בית־מדרש — און איך דערקען נישט. איך וויל אויך אין זייער געשטאַלט דערקענען מיין איצטיקן שטרעבן — און קאָן עס אויך נישט.

איך גיי אַוועק צום נאָוויגאָראָדער באַרג־אַרויף, באַטראַכט די ווילנער אָרעמקייט, וואָס ליגט אין שטויב. אָן ווערטער מאָנט די אָרעמקייט ביי מיר מיין האַנט. וואָס מער איך טרעט דעם וועג צו דער ווילנער אָרעמקייט — ווערט מיר אַלץ מער דאָס פּנים פון דער אָרעמקייט באַקאַנטער.

צי קאָן איך דען זאָגן, אַז פון בית־מדרש בין איך אַרויס אַ דער־וואַקסענער; און מיינע טריט, כאָטש שטילע, זענען געווען זיכערע... דאָס אַוודאי נישט. פּונקט ווי אין בית־מדרש ביי דער גמרא האָט מיין שטים הויך געקלונגען; פריי אַרויסגעשטראָמט דורך די זומערדיק־אָפענע פענצטער אין גאַס אַריין, אָט אַזוי איצטער, פֿאַרקערט — זינט כ'האָב די תּלמוד־ספרים צוגעמאַכט, איז מיין שטים שטילער און שטילער געוואָרן. מיינע פרייע רייד — זענען אויך שטילע רייד. מיינע פרייע באַוועגונגען — שטילע באַוועגונגען. ווילנע, די „שטאָט און מוטער אין ישׂראל" — זי האָט פאָר מיר געהאַט אירע מוטערלעכע בליקן, און אויך דעם שטרענגן בליק פון קאַרגן. כ'האָב אויך געוואוסט, אַז ווייטער פון ווילנע איז דערווייל קיין אויסוועג נישטאָ. אין ווילנע ווער איך ווידער געבוירן אויף יענער זייט פון אַלטן בית־מדרש. דאָ גייט איצטער מיין נייער באַרג־אַרויף און באַרג־אַראָפּ. ליב איז מיר אַליין

צו פאַרדינען מיין חיונה. איך היט מיינע תּלמידים, און זע, איך זאָל מיין באַשיידענע שׂכירות כּשר פאַרדינען. איך טראָג דעם אחריות פון אַ לערער. איך בין דאָך שוין צוואַנציק יאָר אַלט. כאָטש איך ווייס נישט ווי אַזוי איך זאָל די צוואַנציק יאָר ברענגען אין אַ סדר. מיינע דערפאַרונגען פון דער היים — זענען איצטער די צוגעפּאַסטע צום לעבן. די דער־גרייכונגען אין בית־מדרש, מיט דער הילף פון מיין שטענדיקער התמדה — פון זיי קאָן איך נאָר באַנוצן די ידיעות, וואָס איך האָב בגנבה, אין די געגנבעטע שעהען פון אייגענעם שלאָף, דערגרייכט.

ס'איז דאָך מיין ערשטער שיינער זומער אין ווילנע, כאָטש שוין באַלד צוויי יאָר, זינט איך בין צום ערשטן מאָל אַהער געקומען. איך האָב אַפּילו איינמאָל געפּרואווט קינדיש אַוועקגיין צו דער ווילִיע, מיטן פולן מויל געפּרואווט זופּן דאָס וואַסער פון דער ווילִיע, אַריבער־בייגנדיק מיין פּנים צום בלוי־גרינעם שטראָם...

און מיטאַמאָל — — — איך גיי אַריין אין סטראַשונס ביבליאָטעק, הייב אָן בלעטערן דעם נאָר וואָס אָנגעקומענעם פון וואַרשע וואָכנשריפט „הדור״; בלעטער דעם „הדור״ און דערזע אַ שמאָל, לענגלעך געדרוקטן שיר — „געגועים״... אונטערן שיר געחתמעט אַ נאָמען פון מחבר: — פּרץ הירשביין — — —

אַ היץ טוט אַ שלאָג אין קאָפּ אַריין, עס הייבט אָן שטעכן אין די שלייפן. די קני ווערן שוואַך — ממש אָנידערצופאַלן.

איך קאָן דעם נומער „הדור״ נישט אַרויסנעמען פון ביבליאָטעק. אייל איך אַוועק צו די מוכר־ספרימניקעס אויף דייטשער גאַס און קריג צו קויפן דעם אייגענעם נומער „הדור״. איך גלייב נישט, אַז אין דעם דאָזיקן געקויפטן „הדור״ וועל איך געפינען דעם אייגענעם שיר „געגועים״, מיט דעם אייגענעם נאָמען פון מחבר אונטערן שיר. איך בלעטער, בלעטער — די הענט ציטערן בלעטערנדיק.

— „געגועים!״

דער אייגענער שמאָל־לענגלעכער שיר מיט דער אייגענער אונטער־שריפט.

איך לייג דעם נומער צונויף אינצווייען אין דער לענג; לייג אים אַריין אין בוזעם־קעשענע און לאָז מיך אַוועק אין ווילנער גאַסן — גאַס־איין, גאַס־אויס. דער נומער „הדור״ בריט מיך דורך דער קעשענע. איך קום אָן אין זומערגאָרטן, אייל אויפן שלאָסבאַרג; אויפן סאַמע שפּיץ באַרג נעם איך אַרויס דעם „הדור״ און מיש־אויף דעם שיר

„געגועים"... יאָ, דער שיר איז נאָך אַלץ אין נומער געדרוקט. קיינער וועט אים נישט אַרויסנעמען און נישט אויסמעקן.

איך וויל מיר אויף קלאָר איבערלייגן, באַגרייפן, וואָס דאָ איז געשען מיט מיר. איך קען עס מיט אַמאָל נישט באַנעמען. טרערן בריען אין די אויגן. מיין פרומע באַציאונג צום געדרוקטן וואָרט; מיין יראת־הכבוד צו די מחברים, וועמענס נעמען איך לייען איבער אונטער זייערע ווערק — דאָס שטערט מיר אויפצונעמען מיין אייגענעם נאָמען, געדרוקט שוואַרץ אויף ווייס, כאָטש מיין אייגענער נאָמען איז אונטער אַ שיר „געגועים", וואָס איך האָב געשריבן אין נאָווי־שוויאַטער בית־מדרש, אין צייט פון הונגער, קעלט און נויט.

איך אייל אין נאָווי־שוויאַטער בית־מדרש, אפשר וועל איך דאָרטן באַגעגענען חברים אין נויט; אפשר וועל איך באַגעגענען עלטשיקן, אים באַווייזן דעם געדרוקטן שיר. און אפשר טאַקע פאַר די ווענט פון דעם קעלערדיקן בית־מדרש, וואו איך האָב דעם שיר „געגועים" אַזוי פיל מאָל ציטערדיק געלייענט, דאָרטן וועל איך אים איצטער פאַר די ווענט ווידער איבערלייענען.

נאָר אַנשטאָט דעם נאָווי־שוויאַטער בית־מדרש — קום איך אין מיין קליין חדרל; פאַרמאַך די טיר און פאַל ווי אין חלום אַריין. זאָל איך זינגען? זאָל איך וויינען?

אַזאַ אחריות, האָב איך מיטאַמאָל דערשפּירט; אחריות פאַר וועמען? אחריות פאַר מיינע אייגענע רייד. אחריות פאַר מיינע אייגענע טריט.

איך באַגעגן באַקאַנטע, נישט מיט אַ געפיל פון גאווה, נאָר מיט אַ געפיל פון בושה. איך פיל, ווי מיר ברענען די באַקן, בשעת איך באַגעגן באַקאַנטע, וואָס קוקן אויף מיר סיי מיט יראת הכבוד און סיי מיט חשד:

— האָט איר טאַקע געשריבן דעם דאָזיקן שיר?

— יאָ, איך האָב אים געשריבן; מיט אַנדערטהאַלבן יאָר צוריק, ווען כ'בין קראַנק געוועזן אין נאָווי־שוויאַטער בית־מדרש, דעמאָלט האָב איך אים געשריבן — ענטפער איך מיט אַ געפיל פון אַ שולדיקן.

די ערשטע עטלעכע נעכט, נאָכדעם ווי אין „הדור" איז אָפּגעדרוקט געוואָרן מיין שיר „געגועים", איז פון מיר פאַרוואָגלט געוואָרן דער שלאָף. נאָך טעג און נעכט פון ישוב־הדעת, ווען מיין געמיט איז אָפּ־געקילט געוואָרן, האָט מיך אָנגעכאַפּט אַ געוויסע מידקייט, ווי נאָך אַ פּלוצלונגער און שווערער קראַנקהייט. האָב עטלעכע טעג אויסגעמיטן

צו באַגעגענען גוטע פריינט. אַ פּאָר טעג פאַרנאַכלעסיקט מיינע תלמידים. האָב אַליין געוואָלט באַגעמען דאָס געשעענע.

— נו, וואָס, אויב דיינער אַ שיר איז אָפּגעדרוקט געוואָרן, ביסטו שוין אַן אמתער משורר? איז דאָס אַלץ? — פרעגט ביי מיר ערנסט אַ אינערלעכע שטים.

אויף אַ נאַטירלעכן אופן איז געקומען דער פאַרמינערונגס־געפיל און האָט מיך אָפּגעקילט. האָט מיך אָפּגעשטויסן אויף צוריק, צו אַ וועלט פון אַ נייעם זוכן:

— שיק נישט דערווייל מער אין ערגעץ צום דרוקן — האָט צו מיר די אינערלעכע שטים גערעדט — וואַרט, און זיי נישט געגאַרט. איצטער ערשט, ווען דיין נאָמען איז שוין נישט דיינער מער, לאָז דיין נאָמען נישט אַרויס אַזוי גרינג צום דרויסן.

יאָ, מיר האָט אויסגעוויזן, אַז צו גרינג איז מיר אָנגעקומען מיין נאָמען זאָל מפורסם ווערן. —

קאַפּיטל זיבנאונפערציק

אַרויס פון די קינדערשע שיך

עס וואָלט געווען אַ גרויסער טעות צו מיינען, אַז די פאַר־גאַנגענע יאָרן פון התמדה איבער תּלמוד און זיינע מפרשים זענען געווען יאָרן אַרויסגעוואָרפענע צו די ווינטן. נישט מיט קיין בטלנישן חוש בין איך צוגעטראָטן צו מיין ערשטן קוואַל, צו דעם אור־קוואַל, פונוואַנען איך האָב געשעפּט תּורה.

איך בין נישט געווען קיין אויסגעצעמענטירטע גרוב, לויטן אַלטן באַגריף, וואָס פאַרלירט נישט קיין טראָפּן; בין אויך נישט געווען קיין שוואָם־געוויקס, וואָס זאַפּט אַלץ איין. מיינע כשרונות זענען גיכער געווען גלייך צו דעם לייטערער, וואָס טיילט אָפּ דעם קערן פון פּסולת.

בין פון די יונגע יאָרן אָן געווען באַפרייט פון צו פיל סתּירות אין לעבן אַרום מיר. האָב גאַנץ פרי שלום געמאַכט מיט נאַטור־דער־שיינונגען; פאַר גאָט און זיינע גרויסע וואונדער האָב איך קיין גרענעצן נישט געזוכט. דעריבער, כאָטש דער שפּרונג פון בית־מדרש אַרויס איז אויבנאויפיק געווען אַ צו דרייסטער — איז אָבער תּיכּף געשען דער נס, וואָס אַ בריק האָט אַרויסגעבלייכט איבער דעם תּהום צווישן מיין עבר און עתיד, לויט מיינע דעמאָלטדיקע באַגריפן. דאָס וואָס איך האָב געלערנט מיט התמדה — איז דאָס נוציקע אָפּגעקליבן געוואָרן. דעריבער איז די נייע זריעה, אין געשטאַלט פון וועלטלעכע למודים, געפאַלן אויף אַ גוט־צעאַקערט פעלד. די וועלטלעכע למודים זענען מיר נאַטירלעך גרינג אָנגעקומען.

ווייל מיין ערשטער שיר, וואָס איז אָפּגעדרוקט געוואָרן אין „הדור", איז געווען אין העברעיש — האָט עס אויף אַ גאַר באַשטימטן אופן מיך פאַרקניפּט אויף ווייטער מיט מיינע העברעישע ידיעות און די קוואַלן, פונוואַנען איך האָב די דאָזיקע ידיעות אַרויסגעשעפּט. אָנגעשטאַנען

די צייט פון פאַרטיפונג; אַ צייט פון מקרב זיין דאָס דערווייטערטע און דערווייטערן דאָס נאָענטע. אַ צייט פון וועגן און מעסטן דאָס שוין דער־גרייכטע, דאָס שוין דערפאַרענע. איך בין דאָך שוין גאָר גוט אָנגעלעזן אין השׂכּלה־ספרים; אָנגעלעזן אין שירים און פּראָזע פון משוררים און סתם פּיטנים, וואָס האָבן צוגעשטעלט זייערע יצירות פאַר די דעמאָלט־דיקע אַלערליי מאספים. פּרץ סמאָלענסקין האָט אויף מיר קיין שום השפּעה נישט געהאַט. איך האָב דורכגעלעזן אַלץ, וואָס כ׳האָב געקענט קריגן פון יהודה לייב גאָרדאָן — און ער האָט נישט מוסיף געווען קיין סך צו מיין אייגענעם בליק אויפן יידישן לעבן, וואָס יערט אין חשכות. די שירים פון אדם הכּהן לעבענזאָן האָב איך נישט געקענט סובל זיין. להיפּוך, האָב איך געקענט כּמעט אויף אויסנווייניק די שירים פון זיין יונג פאַרשטאָרבענעם זון — מיכה יוסף.

מיין זכּרון האָט געהאַט די בחירה. מיין זכּרון דינט מיר אויף צו פאַרגעסן, וואָס מיין מהות קען נישט סובל זיין און צו געדענקען אָן קיין שום טירחא דאָס וואָס האָט געשטימט מיט מיין דעמאָלטדיקן געמיט.

ס׳האָט אַ שאָל געטאָן דאָס געזאַנג פון יונג־אויפגעקומענע משוררים — ביאַליק, טשערניכאָווסקי, און די וואָס זענען אין זייערע פוסטריט אָוועק — איז שווער געוואָרן אַריינצוקוקן אין די ספרים פון עלטערע משוררים.

אַ ממשותדיקע בריק פאַר יענער צייט, וואָס האָט צוריק פאַרבונדן מיין עבר מיטן עתיד; דער תּהום, וואָס האָט אויף אַ קורצער צייט אויפגעעפנט זיין מויל צווישן מיין עבר און עתיד — פאַר אַ בריק איבער דעם דאָזיקן תּהום האָט מיר געדינט „דברי ימי ישׂראל” פון פּראָפעסאָר גרעץ. גרעצס יידישע היסטאָריע, וואָס איך האָב מיט גרויס דאָרשט געלעזן, האָט מיך ווידער פאַרקניפּט מיט די אור־קוואַלן, פונוואַנען איך האָב דערבליקט סימנים פון געלייטערטער יהדות. דער קיום־היהדות, דער קיום פון יידישן פאָלק אין גלות צווישן אַלערליי פיינטלעכע פעלקער, דער רואיקער און זיכערער אופן, ווי גרעץ מאָלט דעם יידישן עבר — לייענענדיק מיט התלהבות די „דברי ימי ישׂראל”, איז מיר גלייך געוועזן, ווי גרעץ וואָלט אַראָפּגעצויגן אַ דורכזיכטיקן שלייער פון צייט און פאָלק ישׂראל צווישן פעלקער. די פרישע, אויפגעוואַכטע ווינטן אין דער יידישער גאַס האָבן נאָך מער די דאָזיקע נעפּלען דערווייטערט פון מיין דמיון.

אויב צייטנווייז האָב איך דערשפּירט אומפאַרמיידלעכע עצבות אין שייכות מיט מיין אויפנעמען וועלטלעכע לימודים, איז דאָס געווען ביים לייענען די ווערק פון די גרויסע רוסישע קלאַסיקער, וואָס האָבן אָן באַזונדערע מי אַראָפּגענומען אין מיינע אויגן דעם כבוד פון אַלץ כמעט, וואָס איך האָב ביז איצטער געלייענט אין דער העברעישער און אין דער אָרעמער פאַר יענער צייט יידישער ליטעראַטור.

איך האָב געקענט אפשר האַלב לערמאָנטאָוון און האַלב פּושקינען אויף אויסנווייניק. אַזוי גרינג איז מיר אָנגעקומען אויסצולערנען גרע־סערע פּאָעמעס פון די אויבנדערמאָנטע דיכטער. אין די ווערק פון טאָלסטאָי און טורגעניעוו, לעזנדיק מיט גרויס דאָרשט — אין זייערע ווערק האָב איך געזען גאָטס וועלט, ווי גרויס זי איז אין אירע פיר צייטן פון יאָר. אַ שטויבעלע בין איך געווען אין דער דאָזיקער גרויסער וועלט פון די נישט־יידישע דיכטער. שפּלדיק האָב איך מיך צומאָל געפילט.

כאָטש איך האָב געשטודירט לויט אַ באַשטימטן פּראָגראַם, האָבנדיק אין זינען ווען עס איז האַלטן עקזאַמענס, גימנאַזיע ענדיקן, אפשר צו די טירן פון אוניווערזיטעט דערגרייכן — האָט פאַרט די ליטעראַטור געגומען די אייבערהאַנט. דעריבער, אין דער צייט, וואָס היסטאָריע, געאָגראַפיע און אַנדערע ידיעות זענען מיר אָנגעקומען גרינג — איז מיר מאַטעמאַטיק גאָרנישט געווען צום האַרצן. חכמת־החשבון האָט מיר ענג געמאַכט אין קאָפּ און איז געווען, לגבי אַלע אַנדערע למודים, ווי אַ טרוקענער מדבר אַרום ראַנד פון אַאַזיס.

אין רוסישער איבערזעצונג האָב איך געקראָגן אַ צוטריט צו די ווערק פון שעקספּיר און צום ערשטן מאָל געלייענט אין איבערזעצונג דעם ערשטן טייל „פאַוסט" פון געטע.

אָבער צוליב מיינע ערשטע פאַרליבטע שעהען נאָך אין אָרלער בית־מדרש, ווען מיין חבר האָט פאַר מיר איבערגעזונגען מיט אַ גמרא־ניגון היינעס שירים, איבערגעזעצטע אין העברעיש — האָב איך איצטער אָנגעהויבן זוכן דעם ערשטן מקור. האָב מיר איינגעהאַנדלט אַ ווערטער־בוך דייטש־רוסיש, געקראָגן היינעס „בוך דער לידער" און אָנגעהויבן זוכן די שירים, וואָס איך האָב שוין מיט פיר יאָר צוריק געקענט אויף אויסנווייניק נאָר אין העברעיש.

דער נומער „הדור", אין וועלכן ס'איז געווען אָפּגעדרוקט מיין ערשטער שיר, איז פאַר דער צייט אין דער לענג צעשפּאָלטן געוואָרן.

דער שיר „געגועים" פון פרץ הירשנביין איז אויך אין דער לענג צע־שפּאָלטן געוואָרן. פאַר דער צייט איז מיין גייסט פאַרטראָגן געוואָרן אין ווייטערע עולמות, און נישט איין מאָל האָב איך געקוקט מיט פאַר־דראָס צום צעריבענעם נומער „הדור", וואָס איז געלעגן אויף מיין שרייב־טישל, צווישן אַלערליי דיקע ספרים, גרויסע ספרים פון דיכטער, וואָס האָבן שוין לאַנג נישט געלעבט, און ספרים פון דיכטער, וועמעס טריט איך הער אומגיין צווישן די לעבעדיקע.

דער זומער איז אַוועק, דער ווינטער איז געקומען, און איך האָב אַליין נישט געשפּירט, ווי צוליב אַ שמאָל־לענגלעכן שיר, וואָס מען האָט אָפּגעדרוקט מיט עטלעכע חדשים צוריק אין „הדור", איז אַרום מיר באַשאַפן געוואָרן אַ קרייז פון גוטע פריינט; אַ קרייז פון האַלבע און גאַנצע תלמידים, וואָס האָבן פון מיר שוין עפּעס פאַרלאַנגט. מען האָט מיט פאַרבענקטע אויגן געקוקט צום יונגן בלאַסן משורר, וואָס האָט נאָר איין־איינציקן שיר געדרוקט. דאָס האָט דעם יונגן בלאַסן משורר געמאַכט, ער זאָל שפּירן זיין קליינקייט, זיין אומבאַדייטנקייט.

פונדעסטוועגן האָבן אַ חברה, בחורים און מיידלעך, געפּועלט ביי מיר, איך זאָל פאַר זיי לייענען יידישע היסטאָריע. ווען דער ווינטער איז אָנגעקומען, האָב איך דעריבער, שוין צום ערשטן מאָל, דערשפּירט אויף מיין יונגער פּלייצע די דעמאָלטיקע רוט פון פייניקער: — ווייל אַפילו צו טאָן אַזאַ אומשולדיקע זאַך ווי לייענען אין אַן ענגן קרייז יידישע היסטאָריע, האָט מען באַדאַרפט זוכן אַ באַהעלטעניש, פּאָליציי זאָל נישט כאַפּן אַ פאַרזאַמלונג פון אַ צענדליק, צי צוויי־צענדליק יונגע מענטשן אונטער איין דאַך.

אַזאַ פאַרבאָרגענעם ווינקל האָט מען באַשאַפן אין אַ קעלער־וואוינונג ערגעץ אויף זאַרעטששע. איין מאָל אַ וואָך, פרייטיק צו נאַכטס, איז מען מיט שטאַרק־קלאַפּנדיקע הערצער געגאַנגען דעם באַרג־אַראָפּ צו זאַרעטששע־צו, אַראָפּ אין קעלער, וואו יונגע באַגייסטערטע געשטאַלטן האָבן אַרויסגעקוקט צום יונגן משורר, וואָס האָט שוין אַ שיר אָפּגע־דרוקט.

ווי אַנדערש ס'איז געווען מיין גיין באַרג־אַראָפּ צום פאַרבאָר־גענעם קעלער אין זאַרעטששע, וואו בחורים און מיידלעך וואַרטן אויף מיין אָנקומען — אין פאַרגלייך מיט מיינע באַגעגענישן אין אַ וויל־נער קלויז, אין דער אגודה „תורה מציון", מיט די קלויזניקעס, וואָס האָבן מיך אויסגעקליבן פאַר אַ צייטווייליקן לערער! ס'איז שוין אויך

געווען אַ זאַך פון עבר. אַהין בין איך געקומען ווי אַן אייגענער צווישן אייגענע. געבלעטערט דעם תּלמוד; דקדוק געלערנט. און איצטער באַגעגן איך אומבאַקאַנטע, וואָס ווערן מיר נאָענט; באַגעגן איך פרעמדע, וואָס ווערן מיר נאָענט.

זיי, די פרעמדע, זוכן ביי מיר אַ קוואַל פון ידיעות; זיי ווילן פון אים צו זאַט טרינקען, און איך — מיין האַרץ ציטערט אַזוי. דוכט מיר, יונג און אָרעם בין איך, איך זאָל קענען זייערע כּלים פול מאַכן. דעריבער צוריקקערנדיק בגנבה אין דער פינצטער פון דער אויסבאַהאַלטענער אסיפה און קומענדיק אין מיין יחידותדיקן חדר — בלייב איך זיצן מיט בליקן ערגעץ אין דער ווייט, וואו איך זע מיין דאָפּלט געשטאַלט, וואָס איז פון מיר אָפּגעשיידט און אַוועק אין דער ווייט און וואַרט אויף מיין דערנעענטערונג; אויף דערקענונג און דערגאַנצונג.

איך קום פון דעם אויסבאַהאַלטענעם קעלער, וואו אַ צענדליק דאַרשטיקע צום וויסן האָבן מיך מיט זייער נייגעריקייט אויסגעשעפּט און אויסגעלערט, אַ מידער און אויסגעשעפּטער. איך קען לאַנג נישט איינשלאָפן. עס ווייזט מיר אויס, איך וועל צום קומענדיקן מאָל גאָר נישט האָבן מער קיין תּורה פאַר מיינע נייע תּלמידים. און פונדעסטוועגן, אין פאַרלויף פון אַ וואָך ווערן די קוואַלן ווידער אָנגעפילט; ווערט דער חשק צו געבן און ווערן אויסגעלערט ווידער באַנייט און מיט אַ באַנייטן האַרצקלאַפּ גיי איך ווידער אין דער פינצטער אַראָפּ צו זאַרע־טשע, צו יענער קעלער־וואוינונג מיט פאַרהאַנגענע פענצטערלעך, וואָס קומען אַרויס צום טראָטואַר; און ווידער באַגעגן איך די אומבאַקאַנטע, וואָס ווערן מיר אַלץ נעענטער און אייגן.

און עס טרעפט, נאָכדעם, ווי מיינע תּלמידים האָבן שוין גענומען פון זייער לערער, וואָס זיי האָבן געקאָנט — פאַרציען זיי אין דער שטיל אַ ליד פון אַרבעט און נויט. ווייל אַרבעטער זענען זיי. ווען זיי קומען אין דער פרייטיק־צו־נאָכטס־באַלויכטענער קעלער־וואוינונג — ברענגען זיי מיט דעם ריח פון טאַבאַק, דעם פאַבריק־ריח, וואו איינע פון די מיידלעך אַרבעט און מאַכט פּאַפּיראָסן; דער סטאָליער ברענגט דעם ריח פון סאָסנאָווון האָלץ; דער רימער — דעם ריח פון אויסגעאַרבעטע פעל, און דער שניידער — דעם ריח פון טוך, ציץ און קאָרט.

שמועסט מען אויך אין דער שטיל פון קאָנספּיראַציע און פון יענע געסלעך, וואו מען קומט אַרויס אין דער באַשטימטער אָונט־שעה, און

מיט די אויגן וואַרפֿט איינער דעם אַנדערן צו גליענדיקע ווערטער: — באַפֿרייאונג־ווערטער.

זינט דעמאָלט הייב איך אָן צו פֿאַרדעכטיקן, אַז די פּאָליציי אין ווילנער גאַסן קוקט מיך נאָך; שפּירט נאָך מיינע טריט; וואַרפֿט אויף מיר אַן אויג, ווען איך גיי פֿון אַ ביבליאָטעק און טראָג ביכער אונטערן אָרעם. איך באַגרייף אויף קלאָר, פֿאַרוואָס מיין האַרץ באַדאַרף קלאַפּן שטאַרקער, און אַ פֿרעסטלדיקער שטראָם זאָל דורכלויפֿן דורך מיין פּלייצע, בשעת איך גיי פֿאַרביי די הויפּט־פּאָליציי אויף דייטשער גאַס.

ביי די מענטשן, וואו איך וואוין אויפֿן צווייטן שטאָק אין אַ קליין חדרל, אָפּגעצאַמט דורך דעם הויז איבער די טרעפּ — איז פֿאַראַן אַ שיינע טאָכטער. זי שמט אין ווילנע. שוואַרצע אויגן, שוואַרצע האָר און מיט אַ שטענדיקן פֿלאַם אין פּנים.

זי האָט שוין אויך איין מאָל אָנגעקלאַפּט אין טיר. אַ ווינטער בייטאָג איז דאָס געווען. כ'האָב זי עטלעכע מאָל געזען דורכן פֿענצטער — אָבער איצטער זע איך זי צום ערשטן מאָל. זי איז מער דערוואַקסן פֿון מיר, כאָטש נישט גרעסער פֿון מיר. דעם גאַנצן צימער האָט זי פֿול געמאַכט מיט איר אַריינקומען. אַ ווילע איז זי געבליבן זיצן אויף מיין בעטל; אַ וויל מיך אָנגעקוקט; שפּעטער איז זי צוגעגאַנגען צום טישל, געבלעטערט די רוסישע ביכער, וואָס זענען געלעגן גאַנץ הויך אויפֿגעקאַסטערט, און, קוקנדיק גלייך מיר אין די אויגן, האָט זי געפֿרעגט:

— מען האָט מיר דערציילט, איר זענט אַ פּאָעט — איז דאָס אמת?

האָב איך נישט געוואוסט, וואָס צו ענטפֿערן. האָב נאָר געפֿילט, ווי אין מיין פּנים איז אָנגעשטאַנען אַ ראָזע פֿאַרשעמטקייט. איך האָב עס פֿון איר פּנים אַראָפּגעלייענט, בשעת זי האָט גענומען מיין האַנט, געוואָלט פֿון די צייכנס אויף מיין האַנט אויסלייענען אַלע מיינע כשרונות. זי האָט אַלע מיינע פֿינגער באַטראַכט; ממש זיי איבערגעציילט, צי עס שטימט מיטן חשבון און האָט אַ סודותדיקן לאַך געטאָן.

— יאָ, מען דערקענט, אַז איר זענט אַ פּאָעט — האָט זי צוגעשטימט — זייט אַזאַ פּאָעט ווי פּושקין, וועל איך אייך ליב האָבן.

— אַזאַ פּאָעט ווי פּושקין וועל איך קיינמאָל נישט זיין — האָב איך אַ ביסל מונטערער אונטערגעכאַפּט.

זי האָט פון דער פולער ברוסט אַרויסגעלאַכט און, געבנדיק מיר די האַנט צום אָפּשייד, האָט זי ווידער געזאָגט:

— זייט אַזאַ פּאָעט ווי פּושקין, וועל איך אייך ליב האָבן.

דעם אייגענעם ווינטער האָב איך גאָר אומגעריכט דערשפּירט מיין דערוואַקסנקייט; פון דער היים האָט מען מיר מודיע געווען, אַז די מאַכט פאָדערט מיך אַרויס „אַ קוק צו טאָן אויף מיר״, ווייל אין האַרבסט באַדאַרף איך שוין שטיין צום פּריזיוו.

און היות, איך בין געבוירן ביי קלעשטשעל, בין איך דאָך אַ בילסקער נכתב, וואָלט איך באַדאַרפט שטיין צום פּריזיוו אין בילסק. און ווייל דער ברודער משה, וואָס איז געשטאַנען צום פּריזיוו אין בריסק און געוואָרן באַפרייט, זאָל איך דעריבער באַצייטנס קומען אויסצושרייבן מיין נאָמען פון בילסק און איינשרייבן אין וויסאָקע־ליטאָווסק, וואו מיין טאַטע איז אַ נכתב, כדי איך זאָל שטיין צום פּריזיוו אין בריסק.

האָב איך באַטראַכט מיין וואוקס, אַן אומעט האָט געפּרעסט. בין איך שוין טאַקע אַ דערוואַקסענער? צומאָל פיל איך דאָך, אַז איך בין נאָך אַלץ אַ קינד — אַ קינד ביי דער מאַמע ווילנע, — די שטאָט און מוטער אין ישראל...

פרילינג־צו האָב איך אָנגעהויבן אַריבערצוקוקן צו דער היים. נאָך איין מאָל איז געווען באַשערט צו פילן, אַז איך פאָר צו טאַטע־מאַמע אַהיים.

קאַפּיטל אַכטאונפערציק

צום לעצטן מאָל אין ליפּעס מיל — מיין היים

איך בין געקומען אַהיים אַ פּאָר וואָכן פאַר פּסח. די געגנט האָט געלאָזן די גרעבליעס צעוירענע. ביימער — אָנגעקוואָלענע מיט יונג לעבן. דער צעווייקטער גרונט אַרום מיין היים האָט ביי מיר געפּאָדערט די אַמאָליקע פרילינג־פרייד, ווען, קעגן דער מאַמעס ווילן, בין איך באָרוועס געלאָפן אין פרילינגדיקן, כאָטש נאָך קאַלטן דרויסן.

די גרויסע שטאָט ווילנע מיט אירע ברוקירטע גאַסן און ברעטער־טראָטואַרן — זי האָט דעם נאַטור־קינד עפּעס איינגערוימט אין אויער. ווילנע האָט אים דערציילט אַ סוד אַ גרויסשטעטישן דורכן גערויש פון וואַסער, וואָס פליסט פון אַ קראַן אין אייגענעם חדר.

איך האָב איצטער אויך אויסגעביטן מיינע שטאָטישע, ריינע מלבושים אויף מילנערישע, פאַרפּוליעטע און באַהילפיק געווען אין מיל. דער ברודער משה, שוין אַ חתן פאַר אַ שטעטלש מיידל, ער איז עיקר־מילנער אין דעם טומלדיקן פאַר־פּסח. דער טאַטע, ווי דער שטייגער, שטייט נאָך נישט אָפּ פון דער אַרבעט. דזשוויגעט משאות; זיצט ביינאַכט, ווען די ייִנגערע פאַלן שוין אויף דער נאָז.

אַרום און אַרום הערשט אַ שווערער אומעט אין דער היים. כאָטש מען איז פאַרנומען מיט דער פאַרפּסחדיקער שפע: פּסחדיקע ווייץ געבייטלט; אַ סך פּויערים מיט זייערע תבואות וואַרטן אויף זייער צייט — דער קאָפּ איז שוין ביי אַלעמען פאַרטראָגן:

— מען וועט, האָב איך מורא, אין מיל נישט איינזיצן. דער באַלעגוף האָט מתרה געווען, אויב מען וועט אים פון יוריע אָן, ס'הייסט פון אַרום שבועות אָן, נישט צאָלן הונדערט פּופציק רובל אַ יאָר, אַנשטאָט די הונדערט צוואַנציק, וואָס מען צאָלט אים איצטער — וועט ער די

מיל פאַרדינגען. עמעצער באַט אים אַן אַזוי פיל. אייגענע מענטשן טוען עס.

אַזוי דערציילט די מאַמע.

דער חשבון האַלט נישט אויס. וויפל מען זאָל נישט ציען די אַדערן פאַרן יאָר; ווען מען זאָל עפּעס פּרוּאוון פאַרדינען מיטן פערד אַן אַ זייט, וועט מען אַלץ נישט זיין בכּוח אויסצוהאַרעוועט פאַרן יאָר הונדערט פופציק רובל. האָט מען מיט די אויגן שוין געקוקט ווייט פון מיל. ווי ווייט? אפשר צום שטעטל. פון מיל אין שטעטל אַריין איז אויך פאַר ליפע דעם מילנער מיטן רעשטל פון זיין הויז־געזינד. אַ ווייטער מהלך. איך בין געבוירן געוואָרן אין מיל ס׳ערשטע יאָר, גלייך ווי מען האָט אַריינגעצויגן אַהין. שוין איינאונצוואַנציק יאָר אויף אַן אָרט. געצויגן אַהער האָט מען פון אַ דאָרף. דור־דורות דאָרפישע מענטשן, און גיי איצטער, כמעט צו דער עלטער — גיי אין שטאָט אַריין.

— פאַרפאַלן, אָפּגעלעבט די יאָרן — האָט עס געקענט הייסן ביי טאַטע־מאַמע.

ביידע האָבן מיט פּחד געקוקט די קומענדיקע טעג אין די אויגן אַריין. ביידע, סיי דער טאַטע, סיי די מאַמע, האָבן דעריבער געקוקט צום גאַסט, וואָס איז פון דער פרעמד געקומען, אויסצושרייבן זיין נאָמען פון בילסקער „סקאַזקע״ און אַריינשרייבן זיין נאָמען אין וויסאָקער „סקאַזקע״, כּדי ער זאָל צום פּריזיוו באַדאַרפן שטיין אין בריסק — יאָ, טאַטע־מאַמע האָבן צו אים געקוקט מיט אַ פאַרזאָרגט געמיט; — „טאָמער נעמט מען און מען גיט אים אָפּ פאַר אַ סאָלדאַט״.

דער טאַטע האָט געקריגן זיין קינדישע צופרידנקייט אין בית־מדרש ערב פסח, ווען דער שמש האָט אים צוגעזאָגט, דאָס מאָל וועט מען דעם ערשטן טאָג פסח זיין פרצן אויפרופן מפטיר, ווי עס פּאַסט פאַר אַ גאַסט.. דער טאַטע איז געווען זיכער, אַז אין שטעטל קוקט מען שוין אויף זיין פרצן ווי ער פאַרדינט; ווי ער האָט אַלע יאָרן, וואָס זיין זון איז געווען אויף דער פרעמד, שטיל געהאָפּט.

— היינטיקס מאָל, מיין זון, וועט מען דיך אַוודאי אויפרופן מפטיר. וועסט זיי מסתמא באַווייזן ווער דו ביסט — האָט ער צו מיר גערעדט פאַרשעמט, ווען אַ רויטקייט איז אָנגעשטאַנען אין זיינע באַקן.

האָב איך טאַקע באַוויזן ווער זיין זון איז. ס׳איז אָבער אויסגעקומען נישט אויף דעם אופן, ווי דער טאַטע האָט דערוואַרט:

אין בית־מדרש, דעם ערשטן טאָג יום־טוב, ווען ס׳איז געקומען פאַרן

אויסנעמען די תורה, האָט דער שמש, ווי דער שטייגער, פאַרקויפט די עליות. ביי אַזאַ פאַל, ווען אַ גאַסט איז פאַראַן אין בית־מדרש, איז די עליה, צו וועלכער מען רופט אויף דעם גאַסט, פאַרקויפט מען שוין נישט. האָט מען דעריבער דאָס מאָל נישט באַדאַרפט פאַרקויפן מפטיר.

ווי דערשטוינט איז אָבער געוואָרן מיין טאַטע און דער ברודער משה, וואָס איז לעבן אים געשטאַנען, נאָכדעם, ווי דער שמש האָט שוין אַלע עליות פאַרקויפט — נעמט ער און דערלאַנגט אַ רוף־אויס:

— איין גילדוין אום מפטיר!

דער ברודער משה איז בלאַס געוואָרן. האָט אויפגעהויבן דעם קאָפּ צום באַלעמער און געמאָלדן:

— צוויי גילדוין!

האָט דער שמש אונטערגעכאַפּט דעם „צוויי גילדוין"... אָבער עמעצער פון די מזרח־לייט האָט געבאָטן דריי גילדן. משה ווינקט צום שמש: פיר גילדן, און פון מזרח שטייגט מען איבער — פינף גילדן... ס'איז זעקס גילדן מיט צוואַנציק גראָשן — אַ רובל אַ גאַנצער. מפטיר שטייגט! עמעצער וויל מיט געוואַלד אַרויסרייסן דעם מפטיר ביי ליפּע דעם מילנערס משפחה.

אָבער משה טרעט נישט אָפּ. זיין פּנים פלאַמט. ער פירט מלחמה מיטן גאַנצן בית־מדרש. ער פירט מלחמה מיט די קלעשטשעלער מזרח־לייט. דער מזרח שטייגט, ער שטייגט איבער... ער וועט נישט דערלאָזן — באַדאַי „אַ פאַרמעגן" אין מפטיר אַריינבראָקן — ער וועט קיינעם דעם מפטיר נישט אָפּטרעטן.

דער ברודער משה האָט זיינס אויסגעפירט.

ביים אויפרופן צום מפטיר האָט דער שמש, וואָס איז אויך בעל־קריאה, אַ קוק געטאָן אויף אונדזער זייט. האָט משה אָנגעוויזן אויף זיין יינגערן ברודער. און דער שמש האָט צום ערשטן מאָל אין קלעשטשעלער בית־מדרש אויסגערופן דעם „הבחור פרץ בר' לייב ליפּע מפטיר — — — —"

נו, האָב איך באַדאַרפט באַווייזן, אַז פרץ ליפּעס איז ווערט דעם מפטיר. האָב איך קלאָר און קלינגענדיק ווי מעגלעך געמאַכט די ברכה, מיט דער ריכטיקער הברה לויטן דקדוק; די הפטורה־ברכות שפּעטער געזונגען מיט דעם ווילנער נוסח... אַרום און אַרום האָט ליפּע דער מילנער „מנצח געווען"...

נאָכן דאַוונען זענען באַלעבאַטים פון מזרח צוגעגאַנגען, מיר

אָפּגעגעבן שלום־עליכם און דעם טאַטן אַ „גוט וואָרט״ געזאָגט. דער מאַמע איז אויך צוגעפאַלן אַ ביסל נחת און כּבוד פון די ווייבער, וואָס האָבן אַרויסגעזען, אַז זי, ליפּעכע, וועט שוין איה״ש האָבן נחת פון איר ייִנגסטן זון.

נאָך אַלעמען, קומענדיק אַהיים, ביים טיש, האָט מען גוט צעקי־ט דאָס געשעענע אין בית־מדרש. אייעדערער, — משה, וואָס האָט „אַ פאַרמעגן״ אויסגעגעבן פאַר זיין נצחון, דער טאַטע, די מאַמע — אַלע האָבן געפילט די עוולה. סוף־כּל־סוף איז ליפּע דעם מילנערס משפּחה אויף אַ נישט גוטן אופן פאַרשעמט געוואָרן; מען האָט אָפּגענאָרט ליפּע דעם מילנער, ווי מען נאַרט אָפּ אַ פּויער. אפשר האָט גאָר קיינער פון די מזרח־לייט נישט געדאַכט צו קויפן מפטיר; געמיינט בלויז נישט צו דערלאָזן ליפּע דעם מילנער דעם נחת...

חול־המועד איז אָנגעקומען. איך האָב באַדאַרפט פאָרן קיין בילסק, דאָרטן זיין ביי „נאַטשאַלסטוואָ״, און שפּעטער פאָרן קיין וויסאָקע. אין בילסק האָב איך קיינעם נישט געהאַט — בין איך דעם אייגענעם טאָג צוריקגעפאָרן.

אין וויסאָקע האָט שוין דעמאָלט געלעבט דער פעטער אברהם טומענער. אים האָט מען אויך אַרויסגעזעצט פון דער געדונגענער פּאָסעסיע, האָט איבערגעצויגן אין שטאָט אַריין. צו אים בין איך פאַרפאָרן. די קינדער זענען פאַר די יאָרן אויסגעוואַקסן. די ייִנגסטע טאָכטער שיינע, כּמעט אין איין גרייס מיט מיר. זי, וואָס האָט מיר עטלעכע מאָל ליבע־בריוו געשריבן; בריוו מיט הויכע געדאַנקען, מיט אַ סך פינטעלעך נאָך איעדן געדאַנק און מיט אַ האַנטשריפט, וואָס איז שענער פון מיינעם. אַ גאָר גרויסער גאַסט בין איך געוועזן ביים פעטער אברהם טומענער און ביי דער מומען שׂרה. דער אויסגעחלומטער גאַסט בין איך אָבער געווען ביי דער ייִנגסטער טאָכטער שיינע, וואָס אין מיינע יאָרן און וואָס איז אַזוי שיין און קלוג אויסגעוואַקסן.

טאַטע־מאַמע אין שטוב פאַרשטייען עפּעס; אומישנע לאָזט מען אונדז איבער אַליין. אומישנע הייסן זיי אונדז גיין שפּאַצירן, באַטראַכטן דעם פרילינגדיקן דרויסן הינטער דער שטאָט, דאָרטן וואו אַ ווינטמיל שטייט אויף אַ בערגל.

אַוודאי גייען מיר אַרויס פאַרנאַכט שפּאַצירן; קומען צו דער ווינט־מיל און געפינען דאָרט אַ טרוקן בערגל, אַ באַלויכטענער אין פאַרנאַכט. שטיל, די מיל שטייט מיט די פליגל צום זון־פאַרגאַנג, און ביי אונדז

פעלן די ווערטער, ווייל דער פרימאָרגן, פריער פרימאָרגן גייט אויף אין געמיט. פאָרט אַזוי פיל יאָרן אַוועק. ערשט איצטער באַטראַכטן מיר איינער דעם אַנדערן. זי — שוואַרצע האָר, טונקעלע אויגן... איך — בלאָנדע האָר, בלויע אויגן. ווי אַזוי איז דאָס געשען ביי קינדער פון צוויי שוועסטער? ווי פון צוויי באַזונדערע וועלטן געקומען; אַזאַ גוטע האַנט האָט זייביידן צונויפגעפירט.

— ווייסטו, פּרץ, שטענדיק, שטענדיק האָב איך נאָר פון דיר געטראַכט. בחורים שלאָגן אָפּ די שוועל — איך קוק נישט אויף זיי.

— און וואָס וועט זיין, אַז מען וועט מיך אָפּגעבן פאַר אַ סאָלדאָט?

— אַ גרויסע זאַך, וועל איך וואַרטן אויף דיר. אַ גרויסע זאַך וואַרטן פיר יאָר?

און אַ ביסל שפּעטער:

— דו ביסט וואויל געלערנט. איך האָב אויך געלערנט. מיט דיר אין איינעם וועל איך נאָך מער לערנען. ביז אַלע יאָרן וועל איך לערנען.

בלייבט עס: — ווען איך וועל שטיין צום פּריזיוו, און אויב מען וועט מיך נישט אָפּגעבן פאַר אַ סאָלדאָט — וועל איך זי מיטנעמען קיין ווילנע. אַוודאי וועט עס געשען מיט דער הסכמה פון טאַטע־מאַמע.

— אַ, ווען נאָר די צייט וועט קומען, און דו וועסט שוין זיין פריי — — — און דאָס וואָס מען רופט מיך שיינע און דער מומעס נאָמען, דיין מאַמעס, איז שיינע? — — — —

אָבער ווען מען גייען איצטער אָן די נעמען פון די מאַמעס, ווען אַ לעבן, גאָר אָן אַ נאָמען, האָט מיט אַמאָל אויפגעציטערט און איז געבוירן געוואָרן ביים ראַנד מערב־הימל, וואו די זון איז פאַרגאַנגען?

צוריקגעקערט אין שטוב פון לאַנגן און שפּעטן שפּאַציר — האָט מען אין שטוב פאַרשטאַנען, אַז די קינדער האָבן זייער מזל געפונען. אַוודאי האָבן אירע טאַטע־מאַמע און עלטערע קינדער דאָס אַרויסגעלייענט פון אונדזערע פּנימער.

ערב די אַנדערע טעג פּסח בין איך מיט דער באַן — אַ שיכּורער און נישט פון וויין — געפאָרן צוריק אַהיים; די אַנדערע טעג פּסח זיין מיט טאַטע־מאַמע אין דער היים.

אָבער וואָס פאַר אַ טרויער האָט עס אַרומגעכאַפּט מיין היים דעם

לעצטן טאָג פסח?!... דעם טרויער האָבן טאַטע־מאַמע און די על־טערע קינדער אָנגעשעפּט אין שטעטל, אין בית־מדרש ביים דאַוונען. מיר זאָגט מען גאָרנישט. די מאַמע, זע איך, וויינט אין דער שטיל. די שוועסטער בעבל, וואָס וואוינט אין שטעטל, איז געקומען צו אונדז בייטאָג, און — זי אויך דאָס אייגענע.

ביים עסן — די פּנימער פאַרשטערטע. אַ פאַרשטערטער יום־טוב. צי האָט עס צו טאָן מיט מיין גיכן אַוועקפאָרן? צי האָט עס צו טאָן מיט דעם, וואָס גאָר אין גיכן איז מעגלעך וועט מען שוין באַדאַרפן ציען פון דער מיל?

דעם אייגענעם אחרון של פסח בייטאָג זענען מיר אַלע געגאַנ־גען צו גאַסט צום פעטער אברהם משה אין ווינטמיל אַריין. און ווי נאָר מען איז אַריין אין שטוב, נאָך ביי דער טיר — שיסט די מומע רבקה אַרויס מיט אַ געוויין. און אַלע אין איינעם הייבן אָן מיט אַ גע־וויין.

— וואָס איז דער מער?

— שיינע אברהם טומענערס איז פאַרסמט געוואָרן... פאַרברענט געוואָרן אויף קויל — — —

אַלע קוקן אויף מיר. מען וויל אויף מיין פּנים עפּעס דער־קענען.

— ווי אַזוי און וואָס איז דאָ געשען?

— אַן אומגליק געשען. די מומע שׂרה, נעכטן אין דער פרי, איי־דער זי איז אַוועק אין בית־מדרש אַריין דאַוונען, האָט זי אָנגעגרייט אַ טעלער מצה־מעל, אויסגעמישט מיט סם — פאַר די מייז. זי האָט פאַרגעסן אָנצוזאָגן די קינדער, מען זאָל זיין אָפּגעהיט מיט די דאָזיקע מצה־מעל... האָבן די מיידלעך געמאַכט לאַטקעס פון די דאָזיגע מעל. די יינגערע, שיינע, האָט פריער דערפון געגעסן, און ס׳אומגליק איז געשען. אַ גאַנצן טאָג נעכטן האָט זי געגוססט. פאַרקוילט געוואָרן... אַזאַ אומגליק, אַזאַ אומגליק.

— פונוואַנען ווייסט מען עס?

— פון שטעטל איז מען נעכטן געפאָרן מיט אַ חולה צום וויסאָקער דאָקטער. געפאָרן אום יום־טוב. היינט צוריקגעקומען און דערציילט, ווי גאַנץ וויסאָקע איז פאַרחושכט געוואָרן צוליבן אומגליק.

טרויער, טרויער אָן אַ סוף האָט אַרומגעכאַפּט מיין גאַנץ לעבן. טרויער פון אינעווייניק. טרויער פון דרויסן. עס טרויערט דער פרי־

לינג דרויסן אַרום שטוב. איך דערזע כּמעט נישט די געגנט דורכן פענצטער. דער סטאַוו — ווי פאַרגלייזט געוואָרן, און עס זינקען צו אים די שווערע, באַיאָרנטע ווערבעס.

— איך וועל נאָך היינט ביינאַכט אַוועקפאָרן קיין ווילנע; צוועלף ביינאַכט גייט אָפּ אַ באַן אויף ביאַליסטאָק, וועל איך פאָרן — — —

קיינער אין שטוב איז נישט דערווידער, הלמאַי איך פאַרלאָז די היים אַזוי אין געאייל, בעת איך האָב פריער גערעכנט בלייבן אַ פּאָר וואָכן אין דער היים.

אַזוי האָב איך אין טיפן שוויגן קוים דערוואַרט די שעה, איך זאָל קענען גיין צו דער באַן. קיין גרויסע פּעקלעך האָב איך נישט געהאַט, איז געבליבן — משה און איך זאָלן גיין צו פוס צום וואָקזאַל, מיטן וועג פון דער אייזנבאַן.

אַ חושכדיקע נאַכט איז דאָס געווען. אָן ווערטער האָב איך גענומען אָפּשייד פון די אונטער זייער צער געבויגענע טאַטע־מאַמע. משה איז מיט מיר מיטגעגאַנגען. שווייגנדיק האָבן מיר געשפּאַנט מיט דער בלאָטיקער גרעבליע. איך האָב מיך אויסגעגליטשט ביים ראַנד סטאַוו, אַראָפּ פון דער גרעבליע אין סטאַוו אַריין...

איך בין אַרויסגעשפּרונגען פון קאַלטן סטאַוו. משה האָט אין דער פינצטער מיך אַרומגעטאַפּט, און געוואָלט, מען זאָל גיין צוריק. ער האָט מורא געהאַט, איך וועל נאָך קראַנק ווערן פון אַזאַ מין יאַזדע. איך האָב נישט געענטפערט, און אַ נאַסער, אַ קויטיקער, ווייטער געשפּרייזט, ביז מען איז געקומען צום וואָקזאַל.

געווען נאָך אַ שטאַרקע שעה צו וואַרטן אויפן צוג. איז דאָס געווען אַ שעה פון צעגליטן חושך. ווען דער צוג איז אָנגעקומען, האָט משה מיך אָן ווערטער אַרומגענומען און געהאָלפן אין וואַגאָן אַריין — אין דעם פון איין ליכטל באַלויכטענעם וואַגאָן. אַז דער צוג האָט גערירט, בין איך אַראָפּגעזונקען ביים ברענענדיקן טשוהונענעם אייוועלע; געטריקנט מיינע נאַסע בגדים. אַ גאַנצע נאַכט האָב איך געטריקנט די דורכגעווייקטע בגדים, בשעת די טרערן האָבן כּסדר געוואַשן מיינע באַקן — — — — — — — — — — — — — — — —

דאָס איז געווען מיין לעצטער צו גאַסט זיין אין ליפּעס מיל, מיין היים.

מיט אַ האַלב יאָר שפּעטער, סוף־זומער, ווען איך בין געקומען

קיין קלעשטשעל צוליב מיין שטיין צום פריזיוו, איז שוין ליפּעס מיל מער נישט געווען מיין היים. טאַטע־מאַמע, שׂרהלע, דאָס יינגסטע שוועסטערל, — זיי האָב איך געפונען אין אַ קליין שטיבעלע כמעט הינטערן שטעטל, אויפן וועג, וואָס פירט צום וואָקזאַל. אין ענגן שטי־בעלע האָט געשמעקט מיט ווילגאַטש. דורך די קליינע פענצטערלעך האָט מען געקענט זען דעם זאַמדיקן וועג, וואָס פירט צו דער באַן און אַן אָרעמען סמוג, וואו גענדז און מאָגערע פערדלעך האָבן געצופּט דאָס גראָז.

דער טאַטע, ווי אַן אויסגעוואָרצלטער דעמב; די מאַמע — ווי אַן אויסגעוואָרצלטע ברעזע, האָבן פאַר דער צייט אָנגעהויבן צו וועלקן. ביידע זענען פאַר אַ גאַר קורצער צייט געוואָרן איינגעשרומפּן. זייער שטים ביים רעדן — נאָך שטילער.

מיר זענען אין אַ סוף־זומערדיקן בייטאָג געגאַנגען זאַלבעדריט, טאַטע־מאַמע ביי דער זייט, איך אין מיטן — געגאַנגען זען די אַמאָ־ליקע ליפּעס מיל. פּאַמעלעך איז מען געגאַנגען מיט דעם שטעג, וואָס ליפּעס משפחה האָט אין פאַרלויף פון אַ סך יאָרן אויסגעטראָטן, און באַטראַכט די ביימער פון ביידע זייטן וועג. נישט געוועען פון וואָס צו רעדן. די ביימער האָבן אויך געשטומט; געשטומט און געשפּירט דעם ווייטיק פון די דריי, וואָס האָבן זיי מיט די בליקן געצערטלט. צו דער מיל איז מען נישט דערגאַנגען. די טריט האָבן נישט געדינט.

אַזוי בין איך אין יענעם טאָג, כאָטש צווישן טאַטע־מאַמע, אויף אייביק אָפּגעשניטן געוואָרן פון מיינע קינדער־יאָרן.

קאַרמעל—ניו־יאָרק, 1931—1932

סוף

געזעצט און געדרוקט אין דער
„אײבער״-דרוקערײ
225 װעריק־סטריט, ניו־יאָרק,
אונטער דער פּערזענלעכער
אױפזיכט פון א. שאָולזאָן